

Elementele traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium

de I.I.RUSSU

Bazată pe o largă documentare istorică și antroponomastică, prezenta monografie asupra elementelor traco-gețice în imperiul roman și în Byzantium din veacurile III-VII pune în lumină mulțimea și importanța deosebită a traco-romanilor, prea puțin relevate în cercetările anterioare.

Ignorarea în mare parte a tracilor și a rolului lor în organizarea și dezvoltarea militară, social-economică și politică a imperiului (mai ales în faza lui „îrzie”) se datorează faptului că pînă de curind nu erau observate și utilizate într-o interpretare amplă toate știrile documentare disponibile, de caracter concret și evident, privind apartenența social-etnică, teritoriul de obîrșie și antroponimia numeroșilor „romani” ridicați din cuprinsul Peninsulei Balcanice și zona Dunării de Jos. Cu toate că prezența activă și numărul remarcabil al tracilor în rîndul forțelor armate și chiar în posturile de conducere a imperiului roman au fost semnalate adesea de cercetătorii anteriori, totuși adevăratele proporții ale aportului lor la dezvoltarea lumii antice greco-romane nu erau apreciate just în istoriografie, situație firească în lipsa unor cercetări amănunțite și diversificate privind în primul rînd extensiunea patriei lor de obîrșie în estul și centrul Peninsulei Balcanice, ea și antroponimia tracică bogată și variată de tip indo-european.

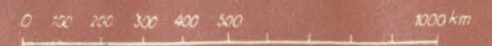

IMPERIUM ROMANUM IUSTINIANI I TEMPORE
(a. cca. 550)

fines provinciarum
Antae nomina populorum barbarorum extra Imperium Romanum

ELEMENTELE TRACO-GETICE
ÎN IMPERIUL ROMAN ȘI ÎN BYZANTIUM
(VEACURILE III—VII)

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA

ELEMENTELE TRACO-GETICE
în imperiul Roman și în Byzantium
(VEACURILE III-VII)

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA ȘI ROMANIZAREA TRACILOR
cu două hărți
de
ION I. RUSSU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI 1976

Фракийско-гетские элементы в Римской империи и Византии
(III—VII вв.)

Thrako-getische Elemente im Römischen Reich
und in Byzantium (III.—VII. Jhd.)

CUPRINS

<i>Precuvîntare</i>	9
Abrevieri bibliografice	10
Observații preliminare	19

Partea I

PÎNĂ LA DIVIZAREA IMPERIULUI ROMAN

1. — Elemente trace înainte de Maximinus	23
2. — Maximinus Thrax și C. Iulius Maximus	28
3. — Între Maximinus Thrax și Claudius Gothicus	33
4. — M. Aurelius Valerius Claudius Gothicus M. Aurelius Claudius Quintillus	36
5. — Lucius Domitius Aurelianus Mucapor dux	38
6. — Caius Galerius Valerius Maximianus	41
7. — Dinastia Constantiniană	47
8. — Maximinus Daia. Flavius Severus	52
9. — Valerius Licinianus Licinius	55
10. — Luptele pentru înțietate. Domitius Alexander	56
11. — Ofițeri, guvernatori de provincii, particulari	58
12. — Descendenții lui Constantius I	60
13. — Traco-romani în timpul lui Constantius al II-lea Vetranio, Sebastianus, Marcellus, Paulus	62
14. — Flavius Claudius Iulianus (Philosophus)	64
15. — Flavius Iovianus. Varronianus	65
16. — Traco-romani în timpul dinastiei Valentinieni	67
17. — Flavius Constantius al III-lea. Valentinianus al III-lea	70
18. — Flavius Aetius. Gaudentius, Carpilio	71

Partea a II-a

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT

A). Din prima jumătate a secolului al V-lea pînă la a. 518

1. — Înainte de ascensiunea lui Marcianus	75
2. — Marcianus (450—457)	78

3. — Leon I Thrax (457—474). Leon al II-lea. Epinicios Phryx	79
4. — Traco-romani în vremea lui Anastasius	82
5. — Vitalianus. Leontius Byzantinus	84

B). Din anul 518 pînă în 578

1. — Dinastia Iustiniană	90
2. — Iustinus I (518—527). Lupicina-Euphemia	95
3. — Familia și urmașii lui Iustinus I	99
4. — Romanitatea lui Iustinus I. Romanismul „balcanic” în secolul al VI-lea	101
5. — Flavius Iustinianus I (527—565) Theodora. Theodorus Tzirus	104
6. — Generalii traco-romani	106
7. — Războaiele lui Iustinianus I	109
8. — Evenimente interne în a. 559—565	139
9. — Flavius Iustinus al II-lea (565—578)	142

C). Din anul 578 pînă în secolul al VII-lea

1. — Împăratul Tiberius Constantinus al II-lea (578—582) Constantina, Charito; Germanus patricius	146
2. — Traco-romani sub Mauricius	148
3. — Împăratul Focas (602—610)	156
4. — Traco-romani după împăratul Focas	159
5. — Dispariția limbii, transformarea populațiilor trace	161

I N D I C E S

I. <i>Ethnica, geographica—topographica, res, vocabula antiqua</i>	167
II. <i>Nomina virorum et mulierum</i>	171
III. <i>Historiae scriptores aevi antiqui</i>	179
IV. <i>Auctores mediae et recentioris aetatis</i>	180

LES ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES
DANS L'EMPIRE ROMAIN ET À BYZANCE
AUX IIIe—VIIe SIÈCLES

Contribution à l'histoire et à la romanisation des Thraces

TABLE DES MATIÈRES

<i>Préface</i>	9
Abréviations bibliographiques	10
Observations préliminaires	19

Ire Partie

L'EMPIRE ROMAIN JUSQU'À SA DIVISION

1. — Les éléments thraces avant Maximin	23
2. — Maximinus Thrax et C. Iulius Maximus	28
3. — De Maximinus à Claudius II Gothicus	33
4. — M. Aurelius Valerius Claudius Gothicus. Claudius Quintillus	36
5. — L. Domitius Aurelianus. Mucapor dux	38
6. — C. Galerius Valerius Maximianus	41
7. — La dynastie Constantinienne	47
8. — Maximinus Daia et Flavius Severus	52
9. — Valerius Licinianus Licinius	55
10. — Les luttes pour l'hégémonie. Domitius Alexander	56
11. — Officiers, gouverneurs de provinces, particuliers	58
12. — Les descendants de Constance I ^{er}	60
13. — Thraco-romains contemporains de Constance II. Vetricio, Sebastianus, Marcellus, Paulus	62
14. — Flavius Claudius Iulianus (Philosophus)	64
15. — Flavius Iovianus. Varronianus	65
16. — Thraco-romains sous la dynastie de Valentinien	67
17. — Flavius Constantius III. Valentinianus III	70
18. — Flavius Aetius. Gaudentius, Carpilio	71

IIe Partie

L'EMPIRE ROMAIN D'ORIENT

A) Le Ve siècle jusqu'à l'an 518

1. — Avant l'avènement au trône de Marcianus	75
2. — Marcianus (450—457)	78
3. — Léon I ^{er} Thrax (457—474). Léon II. Epinicios Phryx	79
4. — Thraco-romains pendant le règne d'Anastasius	82
5. — Vitalianus. Leontius Byzantinus	84

B) De l'an 518 à 578

1. — La dynastie Justinienne	90
2. — Iustinus I (518—527). Lupicina-Euphemia	95
3. -- La famille et les successeurs de Iustinus I	99

4. — La romanité de Iustinus I. Le romanisme balkanique au VI ^e siècle	101
5. — Flavius Iustinianus I ^{er} (527—565). Theodora. Theodorus Tzirus	104
6. — Les généraux thraco-romains	106
7. — Les guerres de Iustinien I ^{er}	109
8. — Événements internes de 559 à 565	139
9. — Flavius Iustinus II (565—578)	142

C) De 578 à la fin du VIIe siècle

1. — L'empereur Tiberius Constantinus II (578—582) Constantina, Charito; Germanus patricius	146
2. — Thraco-romains sous le règne de Mauricius Tiberius	148
3. — L'empereur Focas (602—610)	156
4. — Thraco-romains après Focas	159
5. — Disparition de la langue et transformations des populations thraces	161

I N D I C E S

I. Ethnica, geographica et topographica, res, vocabula antiqua	167
II. Nomina virorum et mulierum	171
III. Historiae scriptores aevi antiqui	179
IV. Auctores mediae et recentioris aetatis	180

PRECUVINTARE

Bazată pe material documentar prevalent antroponimic-lingvistic și prosopografic, prezenta monografie istorică (cu începuturile într-o modestă disertație ținută cu trei decenii în urmă) a fost îmbunătățită cu amplificări în anii de după al doilea război mondial (1947, 1958, 1975), constituind în forma actuală un aport la cunoașterea mai corectă și concretă atât a importanței și rolului elementelor trace în veacurile III—VII e.n., cât și a structurilor organizatorice și a compunerii social-etnice a imperiului roman zis „tîrziu” și a celui bizantin „incipient”.

Publicarea întîrziată a acestei monografii (din care cîteva paragrafe au fost prezentate ca articole: Maximinus Thrax în 1969, Constantinus I și Iulianus Filosoful 1965, Vitalianus 1965, Iustinianus I 1941, Zemarchus 1970) nu pierde totuși din interesul și actualitatea științifică, chiar social-politică a problemei istorice a traco-geților în imperiul roman și bizantin timpuriu, a semnificației lor pentru epoca veche și prefeudală a teritoriilor balcano-danubiene, pentru romanitatea zonei, deci și pentru etnogeneza românilor. Este știut că rolul și valoarea traco-geților au fost mereu accentuate de erudiți, fie prin exemplificări izolate, sporadice (chiar fortuite), fie prin formulări generale sau vagi, care astfel puteau să apară ipotetice sau chiar neverosimile. Un eminent filolog-istoric bulgar ocupîndu-se în 1961 de problemă recunoștea că „statul bizantin timpuriu, în ce privește Peninsula Balcanică și locuitorii ei, într-un anumit sens poate fi numit imperiu roman de neam tracic” (infra, p. 21). Dar pentru ca asemenea realitate intuită să devină o certitudine pentru toată lumea (inclusiv erudiții cei mai sceptici, exigenți) se impune un studiu analitic (eliminînd tot ce este dubios, greșit, neprobabil, nevalabil), în baza unei documentări ample oferite de un material documentar în realitate mult mai abundent și semnificativ decît se admitea. Documentele istorico-literare, epigrafice, papyrologice și onomastice vor ilustra mai concret procesul dăinuirii și al romanizării traco-moeso-geților, aportul lor etnic-biologic, rolul politic-militar și mai ales social-economic în structurile și dezvoltarea societății romane și prebizantine în veacurile III—VII.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ACS = *Alt-celtischer Sprachschatz*, de A. Holder. Leipzig, I 1896, II 1904, III 1914
- ActaMN = *Acta Musei Napocensis*. Cluj, I 1964—XII 1975
- ActaSS = *Acta Sanctorum Bollandiana*, collegit Ioannes Bollandus. Antverpiae, Venetiis, Parisiis, 1643—1894
- ADB = *Antike Denkmäler in Bulgarien*, bearbeitet von E. Kalinka. Wien, 1906 (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, IV)
- AEM = *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*. Wien, I 1877—XX 1896
- Agath. = Agathias (în HGM, vol. II)
- AIIN = *Anuarul Institutului de istorie națională*, publicat de A. Lapedatu—I. Lupaș, Cluj (Sibiu), I 1921—XI 1947
- AISC = *Anuarul Institutului de studii clasice*. Cluj (vol. I) 1928—1932 (1933), II 1933—1935 (1936), Sibiu, III 1936—1940 (1941), IV 1941—1943 (1944), Cluj, V 1944—1948 (1949)
- AM = *Mitteilungen des deutschen archaeologischen Institutes*. Athenische Abteilung. I 1876 sqq.
- Anim. = Ammianus Marcellinus, edit. V. Gardthausen. Lipsca, Teubner, vol. I—II, 1874—1875. — Edit. Car.U.Clark, Berlin, I (cărțile XIV—XXV), 1910
- An.Boll. = *Analecta Bollandiana*, edit. C. Smedt, G. Hooff, J. Barker. Bruxelles, I 1882 sqq.
- An.Vales. = *Anonymus Valesianus* (în edit. Ammianus de Gardthausen, vol. II, p. 280—305 și în MGH, AA, vol. IX)
- Ann.Ép. = *Année épigraphique* (în *Revue archéol.*, Paris); din a. 1964, publicație anuală separată
- Anon.chr.synt. = *Anonymi chronographia syntomos*, ed. Ad. Bauer. Lipsca, Teubner, 1909
- Anon.enarr.brev. = *Anonymi enarrationes breves chronographicae* (în SOC, vol. I, p. 19—73)
- Anz.Akad.Wien = *Anzeiger der Akademie*, Wien
- Arch.Eph. = *Archaiologike Ephemeris*. Athena
- BCH = *Bulletin de correspondance hellénique*. Paris, I 1877 sqq.
- BIAB = *Bulletin (Izvestiia) de l'Institut archéologique bulgare*. Sofia, I 1921 sqq.
- BPhW = *Berliner philologische Wochenschrift*

- BSAB = *Bulletin (Izvestiia) de la Société archéologique bulgare*. Sofia, I 1910—VII 1919
- Bury, HLRE = J. B. Bury, *History of the later roman empire*, ed. a II-a, vol. I—II. London, 1931
- Byz.-neugr. Jb. = *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, herausg. v. Nikos A. Bees. Athena, I 1920 sqq.
- BZ = *Byzantinische Zeitschrift*, herausg. v. K. Krumbacher. Leipzig, Teubner, I 1892 sqq.
- Cand. = Candidus (în HGM, vol. I)
- Caspar, Papst. = Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*. Tübingen, I 1930, II 1933
- Cedr. = Georgius Cedrenus, edit. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1838—1839
- Cerc.Lg. = *Cercetări de lingvistică*. Cluj, I 1956 sqq.
- Chr.Pasch. = Chronicon Paschale, recens. L. Dindorfius. Bonn (CSHB), 1832
- Chr.min. = *Chronica minora saec. IV V VI VII*, edit. Th. Mommsen (MGH, AA, XI, I—II—III), 1894
- CIG = *Corpus inscriptionum Graecarum*, ed. Aug. Boeckh. Berlin, I 1828, II 1843, III 1853, IV 1877
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1863 sqq.
- Cod.Iust. = *Codex Iustinianus*, rec. Paulus Krueger. Berlin, 1877 (Corpus iuris civilis, vol. II)
- Cod.Theod. = *Codex Theodosianus*, instr. Gust. Haenel. Bonn, 1842. — Ediția Mommsen—Meyer, I—II, 1905
- Coripp., Ioh. Laud. Iust. = Flavius Cresconius Corippus Africanus, *Iohannis (seu de bellis Libycis); Laud.Iustini*, recens. Michael Petschenig, 1886 (Berliner Studien, IV/2). — Edit. J. Patsch, în MGH, AA, III/2 (1879)
- CSHB = *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, consilio B. C. Niebuhrii institutum. Bonn
- DACL = *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, publié par F. Cabrol—H. Leclercq. Paris, I 1924 sqq.
- DAWien = *Denkschriften der Akademie Wien, philos.-hist. Klasse*
- Decev, Sprachr. = Dimiter Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*. Wien, 1957 (Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV) [Analiză critică și rectificări: *Dacia*, N.S., II 1958, p. 520—526]
- DictAnt. = *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Ch. Daremberg—E. Saglio. Paris, I—V, 1877—1919
- Diculescu, Gep. = Constantin C. Diculescu, *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daziens im Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Leipzig, I 1923 (singur apărut)
- Diz.Epigr. = *Dizionario Epigrafico di antichità romane*, E. De Ruggiero. Spoleto, 1894 sqq.

- EDR = *Ephemeris Dacoromana*. Annuario della Scuola Romana di Roma. I 1923—X 1945
- Ephr. = Ephraemus, rec. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1840
- EpitCaes. v. Vict. *Caes.*
- Euagr., HE = Euagrius, *Historia ecclesiastica* (PG, 86/2, p. 2405—2906)
- Euseb., HE = Eusebius, *Historia ecclesiastica* (Kirchengeschichte), edit. Ed. Schwarz. Leipzig, 1903
- Euseb.v.Const. = Eusebius, *vita Constantini*, in Eusebius „Werke“, I, edit. Ivar A. Heikel. Leipzig, 1903
- Eutr. = Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, ed. Fr. Rühl. Leipzig, Teubner, 1887
- FGH = *Die Fragmente der griechischen Historiker*, von Felix Jacoby. Berlin, I 1923, II 1926, Leiden, III 1940.
- FHG = *Fragmenta historicorum Graecorum*, ed. Car. et Theod. Müller. Paris, Didot, I 1885—VI 1878
- Förstemann, NB = Ernst Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch*. Bonn, I Personennamen, ed. a II-a 1900 (retipărit: W. Fink Verlag, München, 1966/7); Ergänzungsband verfasst von Henning Kaufmann, 1968, II Orts- und sonstige geographische Namen, ed. a III-a 1913—1916
- GDI = *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, ed. H. Collitz. Göttingen, I 1884, II 1899, III 1883, V 1885
- Gelzer, BKG = Heinrich Gelzer, *Abriss der byzantinischen Kaiser-geschichte* (in Krumbacher, GBL, p. 911—1152)
- Georg.Cod. = Georgius Codinus, *De originibus Constantinopol.*, ed. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1843
- Georg.Mon. = Georgius Monachus (Hamartolos), ed. C. de Boor. Lipsca, Teubner, 1904
- Glycas = Michael Glycas, *Annales*, rec. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1836
- Greg.Tur. = Gregorius de Tours, edit. Arndt—Krusch (MGH. Scriptorum rerum Meroving., I 1885)
- Grosse, RMG = Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte* von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung. Berlin, 1920
- Hartmann, *Gesch.It.* = Ludo Moritz Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*. I, Das italienische Königreich (Geschichte der europäischen Staaten, 32), ed. I. Gotha, 1897
- Hartmann, *Unters.* = L. M. Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien*. Leipzig, 1889
- Hell.philol.syll. = *Hellenikos philologikos syllogos*
- Hertzberg, GG = G. F. Hertzberg, *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens* (Allgemeine Geschichte, I 17). Gotha, 1876

- HGM = *Historici Graeci minores*, ed. Lud. Dindorfius. Lipsca, Teubner, I 1870, II 1871
- HistAug = *Scriptores historiae augustae*, edit. E. Hohl. Lipsca, Teubner, I—II 1927; edit. stereotipa 1965
- HLRE v. Bury
- HMA = *Histoire du Moyen Âge*, III 1936 (*Histoire générale*, G. Glotz): Ch. Diehl, *Le monde oriental de 395 à 1204*
- Hrdn. = *Herodiani Ab excessu Divi Marci libri octo*, ed. K. Stavenhagen. Lipsca, Teubner, 1922
- IG = *Inscriptiones Graecae*. Berlin, 1873 sqq.
- IGB = *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, ed. G. Mihailov. Serdicae (Sofia), I 1956 (ed. a II-a 1970), II 1958, III/1 1961, III/2 1964, IV 1966
- IGR = *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*. Paris, I 1901—IV 1927
- ILCV = *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, ed. E. Diehl. Berlin, I 1924, II 1927, III 1931
- Illirii* = *Illirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, de I. I. Russu. București, Edit. Academiei, 1969, 302 p. (Biblioteca istorică, XVII)
- ILS = *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau. Berlin, I 1892, II 1902, III 1916
- Ioh.Ant. = Iohannes Antiochenus, în FGH, vol. IV
- Ioh.Bicl. = Iohannis Abbatis Biclarensis, *Chronica* (în Chr. min., II, p. 211—231)
- Ioh.Eph. = Iohannes von Ephes, *Die Kirchengeschichte*, aus dem syrischen übersetzt von J. M. Schönfelder. München, 1862
- Ioh.Nik. = Chronique de Jean, évêque de Nikiou, texte éthiopien, publié et traduit par H. Zotenberg. Paris, 1883
- Iord.*Get., Rom.* = Iordanis, *Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen (MGH, AA V/1). Berlin, 1882
- IOSPE = *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*, ed. Basil. Latyšev. Petropolis, I 1885 (ed. a II-a 1916), II 1890, IV 1901 (III n-a apărut)
- Iul., or., *Caes., ad Athen.* = Iuliani imperatoris quae supersunt, praeter reliquias apud Cyrillum omnia, recens. F. C. Hertlein. Lipsca, Teubner, I—II 1875—1876
- Iust., *Nov.* = Imperatoris Iustiniani, *Novellae sive constitutiones quae extra codices supersunt*, ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsca, Teubner, I—II 1881
- Jireček, *Gesch.Srb.* = Constantin Jireček, *Geschichte der Serben*. Gotha, I 1911
- Jireček, *Rom.Dalm.* = Constantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (DAWien, XLVIII 1902)
- JÖAI = *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, I 1898 sqq.

- Joel = Joelis *Chronographia compendiaria*, rec. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1836
- Kazarov, DThR = G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*. Budapest, 1938 (Dissertationes Pannonicae, II 14)
- Krumbacher, GBL = K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* von Iustinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453), ed. a II-a. München, 1897 (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, Iw. Müller, IX 1)
- Lact. *mort.persec.* = (L. Caelius Firminus Lactantius) *De mortibus persecutorum* (PL 7 și Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Viena, XXVII)
- Leo Gramm. *chr.* = Leonis Grammatici *Chronographia*, rec. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1842
- Liban. *or.* = Libanius, *Orationes* (Libanii Opera, rec. R. Förster. Lipsca, Teubner, I—XII, 1903—1923)
- LimbaTrD = *Limba traco-dacilor*, de I. I. Russu, București, 1959, ed. a II-a, 1967 (cf. SprThrD)
- Mal. = Ioannis Malalae, *Chronographia*, rec. Lud. Dindorfius. Bonn (CSHB), 1831
- Manasse = Constant. Manasses *Breviarium historiae metricum*, rec. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1837
- Mansi, *Conc.coll.* = Dom.Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Florentiae (Paris, Lipsca), I—X 1759 sqq.
- Marcell. = Marcellinus Comes, *Chronicon* (Chr.min. II, p. 60—119). Marcell. cont(inuatus), *ibid.*
- Menand. = Menander Protector (în HGM, vol. II)
- MGH, AA = *Monumenta Germaniae historica*, Auctores antiquissimi, I—XII. Ber'ii
- Mih.Syr. = Mihail Syrianiul, V. Langlois, *Chronique de Michel le Grand*. Venetia, 1868 (traducere franceză a cronicii)
- Mommsen,GS = Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*. Berlin, vol. I—VIII, 1905—1913
- Mommsen,RG = Theodor Mommsen, *Römische Geschichte*. Berlin, vol. V, ed. a VI-a (1909)
- Muralt, *Chr.byz.* = Ed. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*. St. Petersburg, 1855
- Niceph. *brev.hist.* = Nicephorus, *Brevis historia*, ed. Imm. Bekker. Bonn (CSHB), 1837; PG, 100, p. 876—994
- Niceph. HE = Nicephorus Callistos Xanthopulos, *Ecclesiasticae historiae* (PG, 145, p. 604—1332)
- Olymp. = Olympiodorus (în HGM, vol. I)
- Oros. = Paulus Orosius, *Historia adversus paganos*, rec. C. Zangemeister. Leipzig, Teubner, 1889
- Ox.Pap. = *The Oxyrhynchus Papyri*, ed. B. Grenfell, A. Hunt etc. London, I 1898—XLII 1974

- Paneg. = Panegyrici Latini, rec. G. Behrens. Leipzig, Teubner, 1911
- Patr.Cpol.
Patsch, *Beitr.* = Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südost-europa* (III, Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius, în SBW, 208, 2, 1928; IV, Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/75, în SBW, 209, 5, 1929)
- Paul.Diac.
Petr.Patr.
PG = Paulus Diaconus (în MGH, AA II)
= Petrus Patricius
= *Patrologiae cursus completus* (etc.), Series Graeca, curante J. P. Migne, Paris, 1857–1868
- Philippide, OrR = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, Iași, I 1923, II 1927
- Philost.HE = Philostorgius, *Historia ecclesiastica* (în PG 65, p. 460–637)
- Phot.
P.I.R. = Photius, în PG 101–104 (1860)
= *Prosopographia Imperii Romani saec. I, II, III*. Berlin, ed. I, 1897–1898; ed. a II-a, Berlin, Leipzig, I 1933, II 1936, III 1943 (E. Groag, A. Stein), IV iteratis curis e schedis Edm. Groag et A. Stein, edita, fasc. 1, 1952, fasc. 2, 1958, fasc. 3, 1966, V fasc. 1, 1970 (L. Pedersen)
- PL = *Patrologiae cursus completus*, Series Latina. Paris
- Prisc. = Priscus Rhetor (în HGM, I, p. 275–352)
- Proc. = Procopius Caesariensis, *Opera omnia*, rec. Iacobus Haury. Leipzig, Teubner, I „de bellis I–IV” 1905, II „de bellis V–VIII” 1905, III/1 „historia quae dicitur arcana (Anecdota)” 1906, III/2 „de aedificiis; indices” 1913; ed. G. Wirth, I 1959, II 1963, III, IV 1964
- Ps.Cod. = Pseudo-Codinus, *Origines* (orig.Cpol. aedif., sign.: Patria Constantinopoleos, în SOC, II)
- RE = *Real-encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung, herausg. v. G. Wissowa (W. Kroll etc.). Stuttgart, I 1893 sqq.
- REG = *Revue des études grecques*. Paris
- RhM = Rheinisches Museum für Philologie. Bonn
- RIÉB = *Revue internationale des études Balkaniques*, ed. P. Skok–M. Budimir. Belgrad, I/1–2 1934–1935, II 1936, III 1938
- RIR = *Revista istorică română*. București, I 1931–XVII 1947
- Roth, GBR = Karl Roth, *Geschichte des byzantinischen Reiches*. Berlin, 1919 (Sammlung Götschen, nr. 190)
- Russu, I. I.
SBW = *Illirii, Limba TrD, Spr ThrD*
= *Sitzungsberichte der Akademie*, Wien

- Schmidt, *Ostgerm.* = Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung*. Die Ostgermanen, ed. a II-a. München, 1934
- Schönfeld, WPVN = M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, nach der Überlieferung des klassischen Altertums. Heidelberg, 1911 (Germanische Bibliothek, I, IV 2)
- SCIV = *Studii și cercetări de istorie veche*. București, I 1950—24 1973; din 1974, vol. 25 sqq.: SCIVA, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*
- SCL, Seeck, GUAW = *Studii și cercetări lingvistice*. București, I 1950 sqq.
- Seeck, *Reg.* = Otto Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311—476 n. Chr.* Stuttgart, 1919
- SEG = *Supplementum epigraphicum Graecum*, Leida, I 1924 sqq.
- SOC = *Scriptores originum Constantinopolitanarum*, rec. Theod. Preger. Leipzig, Teubner, I 1901, II 1907
- Socr., HE = Socrates scholasticus, *Historia ecclesiastica* (PG, 67)
- Sozom., HE = Sozomenus, *Historia ecclesiastica* (PG, 67)
- SprThrD = *Die Sprache der Thrako-Daker (LimbaTrD)*, aus dem Rumänischen übersetzt von H. Beer. București, Edit. științifică, 1969, 286 p.
- StCl = *Studii clasice*. București, I 1959 sqq.
- Stein, GSRR = *Geschichte des spätromischen Reiches*, Ernst Stein. I Vom römischen zum byzantinischen Staate (284—476). Wien, 1928 (vol. II este HBE)
- Stein, HBE = *Histoire du Bas-Empire*, Ernest Stein, tome II (a. 476—565). Publié par J.—R. Palanque. Paris, Bruxelles, 1946 (vol. I este GSRR)
- Stein, *Stud.* = *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches*, vornehmlich unter den Kaisern Iustinus und Tiberius Constantinus, E. Stein, Stuttgart, 1919
- St.Byz. = Stephanus Byzantinus, ed. A. Meineke. Lipsca, 1848
- Suid. = *Suidas Lexicon*, ed. Ada Adler. Lipsca, Teubner, I—IV 1928—1938
- Sundwall, *Abh.* = *Abhandlungen zur Geschichte des ausgehenden Römertums*, de Johannes Sundwall, in *Öfversigt of finska vetenskaps-societetens förhandlingar*, IX 1917—8, 2. Helsingfors, 1919
- Syll. = *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ed. W. Dittenberger, ed. a III-a, Leipzig, 1915—1921
- Syncell. = Georgius Syncellos, rec. Guil. Dindorfius. Bonn (CSHB), 1829
- Th.Sim. = Theophylactos Simokatta, *Historiae*, ed. Car. de Boor. Lipsca, Teubner, 1887

- Theod.Lect. = Theodorus Lector, *Excerpta ex ecclesiastica historia* (PG, 86/1)
- Theodor. = Theodoretus, *Religiosa historia* (PG, 82)
- Theoph. = Theophanes, *Chronographia*, rec. C. de Boor. Lipsca, Teubner, I—II 1883 (și în CSHB). Theoph. cont(inuatus, în CSHB)
- Theoph.Byz. = Theophanes Byzantinus (în HGM, vol. I)
- ThesLL = *Thesaurus linguae Latinae*. Lipsca, Teubner, I 1900 sqq.
- Tomaschek, *Thr.* = Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker*. Eine ethnologische Untersuchung. I, Übersicht der Stämme, SBW, 128 1893, IV, p. 1—130; II, Die Sprachreste, SBW, 130 1893, II, p. 1—70, 131 1894, I, p. 1—103
- Vasiliev, HEB = A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, trad. franc. Paris, I—II 1932
- Vict., *Caes.* = Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, sequitur Epitome de Caesaribus, rec. Franc. Pichlmayr. Lipsca, Teubner, 1911
- Vict.Tonn. = Victoris Tonnennensis episcopi *Chronica* (în Chr. min.II)
- Vulpe, HAD = *Histoire ancienne de la Dobroudja*, R. Vulpe, în „La Dobroudja”. București, 1938, p. 35—454
- WP = Alois Walde—Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Berlin, I 1930, II 1927, III 1932
- Zach.Rhet. = Die sogenannte *Kirchengeschichte* des Zacharias Rhetor, in deutscher Übersetzung herausgeg. v. K. Ahrens—G. Krüger, Lipsca, Teubner, 1899
- Zon. = Ioannes Zonaras, *Epitome historiarum*, ed. Lud. Dindorfius. Lipsca, Teubner, I 1868, II 1869, III 1870, IV 1871, V 1874, VI 1875
- ZONF = *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, herausg. v. J. Schnetz. München, I 1925 sqq.
- Zos. = Zosimus, *Historia nova*, ed. Lud. Mendelsohn. Lipsca, Teubner, 1887

OBSERVAȚII PRELIMINARE

Prezenta cercetare urmărește numai scopul de a pune în lumina cuvenită mulțimea și însemnătatea elementelor traco-romane, care au fost relevate prea puțin ori unele erau total ignorate în istoriografia privind organizarea și dezvoltarea militară, social-economică și politică a veacurilor III—VII, în timp ce era amplificat și exagerat chiar cu unele denaturări aportul altor elemente social-etnice în imperiul roman (de ex. germanii înainte de Constantinus I, ori illyrii în sec. III—VI e.n.). Este adevărat că resturile limbii și onomasticii, ca și informațiile despre traci în ansamblul lor apar mult mai reduse decât să poată ilustra pe deplin rolul lor în dezvoltarea societății și civilizației materiale a antichității; de aceea ei au fost ținuți — pînă de curînd — la periferia studiilor lingvistice, istorice și arheologice. Dar atare deficiență se datorește deopotrivă felului defectuos în care erau utilizate și interpretate știrile documentare concrete privind apartenența etnică, teritoriul de obîrșie și numele proprii ale nume-roșilor „romani” ridicați din cuprinsul Peninsulei Balcanice și de la Dunărea de Jos, unde mai persistă și vor dăinui unele echivocuri și confuzii, în primul rînd cu privire la traco-geți și illyri, ca și la unele populații intermediare.

Deși au fost semnalate adesea de cercetători mai vechi (W. Tomaschek, C. J. Jireček, A. Philippide, G. G. Mateescu ș.a.; mai în urmă V. Beșevliev, 1961) prezența activă și numărul mare al tracilor în armata și în posturile de conducere ale imperiului roman tîrziu, totuși adevăratele proporții ale aportului lor la dezvoltarea istorică a lumii antice nu erau apreciate just, din cauza lipsei de cercetări amănunțite cu privire la extensiunea patriei lor de obîrșie în estul și centrul Peninsulei Balcanice, în raport cu vecinii apuseni, illyrii (problemă pe care azi o vedem ceva mai clar) și din cauză că unele chestiuni de onomatologie tracă și „balcanică” (ori chiar general indo-europeană) nu erau elucidate, iar textele istorice-literare, epigrafice și papyri egiptene privind pe traci nu au fost supuse unei examinări integrale, atente, amănunțite. Din totalitatea acestor surse documentare și din faptele de natură lingvistică-onomatologică a izvorît direct monografia de față, care este în egală măsură un aport la istoria unui vechi și numeros popor „indo-european” (prea puțin cunoscut și apreciat just) și la istoria imperiului romano-bizantin în perioada de trecere de la antichitate la epoca medievală. Ilustrînd documentar răspîndirea și rolul elementelor traco-moeso-getice în imperiul roman „tîrziu”, se aduce o contribuție utilă la cunoașterea procesului de romanizare a populațiilor Moesiei și Traciei, teritorii de unde au plecat ori au fost duse forțat (individual sau în grupe) spre Roma, Italia, Byzantion-Constantinopolis și alte zone ale împărăției numeroase elemente populare trace; acestea erau evi-

dent cele care s-au romanizat mai curînd și pe deplin prin adoptarea limbii și a numelor proprii, a felului de viață și a mentalității romane; iar prin faptul că au stat permanent în legătură cu patria lor de obîrșie, cu rudele și compatrioții din Peninsula Balcanică, traco-romanii răspîndiți în tot imperiul erau desigur primii și cei mai de seamă, zeloși agenți romanizatori, vehiculatori ai limbii și modei latine-romane în patria balcanică și danubiană, ca și în alte zone ale împărăției. Procesul de importanță istorică deosebită al romanizării trebuie studiat și înțeles în cadrul larg al întregului imperiu.

Este necesar să fie relevate unele dificultăți obiective întîmpinate în muncă. Indicarea obîrșiei etnice a romanilor est-balcanici, pe care i-am numit cu un termen ceva mai cuprinzător „traco-romani”, nu comportă peste tot deplină siguranță și evidență, lipsind adesea elemente precise cum e mențiunea „Thrax”, „Bessus”, „Moesus” etc., ori un antroponim indubitabil (ca *Bithus*, *Boraidēs*, *Mucatra*, *Teres*, *Zimarchus*), care constituie — cum e firesc, îndeobște admis — documente de prim rang, deplin valabile. Dar asemenea cazuri „norocoase” pentru istoriograf erau foarte puține, devenind cu timpul adevărate „rarități”, ca o consecință a puternicului proces de romanizare: cei mai mulți traci (ca și alți provinciali: illyri, pannoni, galli, hispani, semiți etc.) abandonau cel mai tipic semn exterior indicînd etnicitatea lor „barbară”: numele individual adus din patria natală devenită provincie romană. În multe cazuri, singurul criteriu pentru determinarea obîrșiei și proveniența din regiunea de bază etnică tracogetică și din pătura agricolă, păstorească a populației autohtone din Tracia și Moesia ori Dacia. În asemenea condiții este natural ca includerea acestor personaje între traco-romani să nu fie numaidecît evidentă, obligatorie, ea putînd fi contestată nu fără îndreptățire; un spațiu larg e lăsat aproximației și ipotezelor, elemente firești și necesare în orice sector de cercetare științifică, mai ales în cel istoriografic. Chiar dacă despre o parte dintre personajele istorice cuprinse între „traco-romani” se va putea spune că nu erau localnici-băștinași, ci coborîtori din „romani” veniți de prin alte zone ale imperiului, includerea lor în prezenta monografie istorico-filologică va fi justificată de faptul nașterii și trăirii lor în regiunile traco-moesice, care vor fi avut oarecare influență asupra formării și structurii acestor „balcano-romani” de eventuală obîrșie alogenă. Cu toată obscuritatea în care este învăluită etnicitatea multora dintre romanii născuți în partea nord-estică a Peninsulei Balcanice (despre obîrșia unora din ei nu se știe nimic precis), e puțin probabil că dintre ei mulți vor fi fost străini de familia social-etnică și de limbă a traco-geților.

Necesară de asemenea este precizarea că numai cu greutate pot fi uneori (alteori nu pot fi deloc) separați traco-romanii de vecinii și „frații” lor vest-balcanici illyrii, încît în unele cazuri (de ex. caesarul Valerius Severus, p. 54) nu se poate spune dacă avem a face cu illyri sau cu traci, din cauza echivocului pe care-l comportă termenul geografic „Illyricum” în privința apartenenței etnice a acelor personaje despre care cronicarul informează: „his sane omnibus Illyricum patria fuit” (Vict., *Caes.*, 39, 26); caz echivoc este și Flavius Iovianus (p. 65—67). Numeroși au fost desigur împărații și comandanții militari romani de etnicitate illyră (Traianus Decius, Probus, Diocletianus, Maximianus Herculus, Valentinianus, Valens, Gratianus etc.; *Illirii*, p. 146—147), originari din Dalmatia sau

din Pannonia ; dar faptul nu îndreptățește prin nimic aserțiunea mai veche, devenită pentru unii certitudine, că ar trebui considerați „illyri” toți împărații și elementele militare de obârșie din Illyricum (cf. infra, p. 93), zonă care (mai ales în accepțiunea din veacurile III—VI) cuprindea mase compacte de traci majoritatea romanizați.

Dezvoltată dintr-o schiță cu caracter prosopografic și onomatologic, cercetarea de față a luat proporțiile mai vaste ale unei monografii istorice privind o lungă serie de personaje militare și politice romane și bizantine, legate între ele prin criteriul etnicității comune ; atare fapt justifică teza că avem aici un fel de „istorie externă” a populațiilor traco-getice în veacurile III—VII e.n., oferind o imagine fie chiar și schematică a unui proces social-istoric semnificativ atât pentru aceste populații balcanice, cât și pentru lumea antică greco-romană în ansamblu. Departate de pretenția și puțința de a constitui o istorie organică integrală a lumii romane în perioada respectivă, prezenta anchetă s-a limitat la identificarea figurilor istorice de neam traco-moesic ; dar nu s-a putut reduce la întocmirea unor simple tabele de nume și date asupra personajelor identificate ca aparținând Traciei și Moesiei antice, ci a căutat să prezinte (uneori sumare, alteori mai ample) schițe asupra obârșiei, înrudirilor și activității lor, în cadrul unor evenimente bine cunoscute din istoria vremii, făcându-se unele precizări și corecțiuni de amănunt în privința oamenilor și faptelor istorice, etnice-sociale și lingvistice. În același timp însă, era necesar a menționa și discuta (în cadrul evenimentelor și locurilor) nu numai pe „traco-romanii” respectivi, ci și alte elemente și personaje din imperiul romano-bizantin : asianici (isaurieni, cilicieni, armeni etc.), iranieni, germani din Europa, slavi, huni ș.a., care au avut roluri în trupa sau în conducerea militar-politică a imperiului, făcând parte așadar din însăși structura socială a lumii greco-romane. Aportul fiecăreia din aceste „componente” ale imperiului romano-bizantin se va putea stabili numai printr-o vastă cercetare analitică multilaterală, de caracter în primul rând prosopografic, demografic și onomatologic.

Cuprinzând deci capitole de mărime variabilă din istoria politică și militară romană și bizantină, expunerea din paginile următoare nu are peste tot deplină legătură de continuitate organică a evenimentelor și oamenilor. Cu toate neajunsurile inerente materiei documentare și firești începuturilor (justificate cel puțin parțial în faza actuală a cercetării), ea va putea fi utilă atât pentru înțelegerea structurii și istoriei marelui popor al tracilor și a romanizării lor la sfârșitul epocii antice (prin perpetuarea parțială în ființa social-etnică a romanilor carpato-balcanici : români, ori asimilarea în masele popoarelor sud-slave în cursul veacurilor VII—VIII), cât și pentru istoria însăși a imperiului roman. De altă parte, aducând corecții și precizări despre participarea provincialilor la viața publică romană (numeroase elemente de conducere în imperiu), se conturează mai limpede fenomenul „provincializării” lumii romane, „barbarizarea” romanismului italic prin ridicarea masivă a elementelor populare din provincii și de lângă hotare (triburile-populații subjugate de armata Romei, supuse romanizării) la roluri de seamă în armată și administrație, producție și economie, apoi în posturile de conducere politică și în tronul imperial. În legătură cu tracii din imperiul oriental în veacurile V—VI s-a afirmat chiar, pe bună dreptate, că „statul bizantin timpuriu, în ce privește Peninsula Balcanică și populația ei, în anumit sens poate fi numit imperiu roman de neam tracic”

(„Ein römisches Reich thrakischer Nation”, V. Beševliev, *StCl*, III 1961, p. 263); dar nu numai în „Peninsula Balcanică“

Amestecul vechilor romani, a păturii conducătoare italice — începând mai ales din sec. II e.n. — cu variate elemente provinciale, „mixo-barbare” ori semi-romanizate, de obârșii foarte diverse („immissi in imperii promiscue boni malique, nobiles atque ignobiles, ac barbariae multi”, Vict., *Caes.*, 24, 9), aducea evident virtuți și energii proaspete care au contribuit la asanarea și apărarea romanismului decadent, a statului roman măcinat de contradicțiile sale interne și lovit cu violență de forțele militare externe: iraniene, germanice, „africane” etc. Dar tendințele separatiste și formele de „patriotism local”, concurența înverșunată și ambițiile de dominare a diverselor partide și grupe de provinciali, a numeroșilor „tirani” și usurpatori deveniți *caesares* și *augusti*, ca și mai ales războaiele grele, îndelungate dintre ei au dus la uzura și sărăcirea generală, la degradarea lentă și fărâmițarea unității politice, teritoriale și economice a imperiului sclavagist roman. Partea ce revine provincialilor romani balcanici și dunăren, în procesul îndelungat de înlocuire a elementelor italice și occidentalele ca și în convulsii prin care a trecut lumea greco-romană și sistemul social-economic sclavagist în veacurile III—VI este considerabilă; iar în fruntea lor stau traco- și moeso-romanii ce vor fi scoși în relief de paginile următoare.

Informații despre traci, limba, cultura și istoria lor: I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, ed. a II-a 1967 (= *SprThrD*, 1969, cu bibliografie mai amplă); Decev, *Sprachv.*

Despre romanizarea illyrilor și a traco-dacilor: I. I. Russu, *Illirii* (1969), p. 128—155; *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970, p. 67—77 (cu indicații bibliografice).

PÎNĂ LA DIVIZAREA IMPERIULUI ROMAN

1. — Elemente trace înainte de Maximinus

Ridicarea la roluri mai importante a tracilor în conducerea militară și politică a imperiului roman în cursul veacurilor III—VII a fost precedată și pregătită de o pătrundere lentă, îndelungată a elementelor originare din zonele traco-getice în lumea romană, mai întâi în capitala imperiului, apoi în Italia și provincii, în cadrul acelei vaste „diasporă” cu intensă circulație a elementelor etno-sociale în diferitele zone ale împărăției. Paralel se desfășura procesul de romanizare a Moesiei, Traciei și Daciei, fenomen social-etnic, economic și cultural analog celui constatat în alte provincii (Gallia, Spania etc.), marcat în primul rînd prin exodul unui considerabil număr de traci și geto-daci din patria lor balcano-dunăreană și carpatică spre alte zone ale imperiului și integrarea în angrenajul militar, social și economic roman, urmată de asimilarea lor în noile relații de viață și de producție, înălțarea lor lentă spre vîrfurile societății imperiului, pe care nu puțini traci vor ajunge să-l conducă cu deosebită energie, contribuind la apărarea lui în vremuri de grea cumpănă.

Răspîndirea elementelor trace în lumea romană a început prin captivii de război și sclavii aduși pe calea comerțului, prin gladiatori, lucrători și elemente negustorești, iar după anexarea teritoriilor trace la imperiu prin încorporări masive de tineri în formațiile auxiliare (*alae, cohortes*), în flotă, legiuni, unități speciale etc., prin sistemul recrutării romane (*dilectus*)¹, măsură samavolnică, brutală prin care era perceput „tributul de sînge” al popoarelor subjugate și care (smulgînd din mediul social-gentilic pe cei mai voinici, vrednici și iubiți fii ai poporului traco-getic)² stîrnea desigur — cel puțin în primele decenii după anexare — puternice resentimente, rezistență și chiar revolte locale³.

¹ *Dilectus*, în *DictAnt*, II (1892), p. 212—224 (R. Cagnat); RE V (1905), 591—636 (Liebenam); *DizEpigr*, II (1910), 1783—1785; W. Wagner, *Dislokation der röm. Auxil.* (1938), p. 218; *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II/1 (1974), p. 349 (*dilectus, dilectatores*, G. Fornii).

² Recrutarea romană, aproape soră cu moartea, despărțea pe copii de părinți și pe frați de frați, cum plastic o descrie istoricul roman al imperiului: „... dilectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus velut supremum dividantur”, Tacitus, *Histor.* IV 14 (cf. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten* (1951), p. 40).

³ De ex. la traci, în a. 26 e.n., cum relatează Tacitus în celebrul său pasaj din *Annales*, IV 46: „causa motus super hominum ingenium, quod pati dilectus et validissimum quemque militiae nostrae dare aspernabantur, ne regibus quidem parere nisi ex libidine soliti, aut si mitterent auxilia, suos ductores praeficere nec nisi adversum accolae belligerare. Ac tum rumor inceserat fore ut disiecti aliisque nationibus permixti diversas in terras traherentur. Sed antequam arma inceperent, misere legatos amicitiam obsequiumque memoraturos et mensura haec si nullo novo onere temptarentur; sin ut victis servitium indiceretur, esse sibi ferrum et iuventutem et promptum libertati aut ad mortem animum. Simul castella rupibus indita conlatosque illuc parentes et coniuges ostentabant bellumque impeditum, arduum, cruentum minitabantur”.

În cadrul armatei romane, traco-geții făceau parte multă vreme numai din trupa de rînd; abia în veacul al II-lea al imperiului reușesc unii să se ridice la grade mai de seamă, deschizîndu-și calea spre conducerea militară și politică a lumii romane.

Apariția tracilor la Roma și în Italia a urmat la scurt interval după penetrația romană în teritoriile macedonene și trace ale Peninsulei Balcanice, iar sporirea numărului lor mergea paralel cu expansiunea Romei spre cursul inferior al Dunării⁴. Primii sosiți în metropola romană erau sclavii, aduși pe calea comerțului: robii traci apar pe piața Romei pe la mijlocul veacului I î.e.n., împreună cu cei din Egipt, Etiopia, Gallia, Germania; bithynii (trib trac în Asia Mică) la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., iar moesii și dardanii abia sub Tiberius (începutul sec. I e.n.), ... Aceste date sînt acceptabile, adevărat, dar numai pentru apariția lor în izvoare, care se știe că nu înregistrează totul sau o fac mult mai tîrziu după evenimente. E probabil că robii traci erau cunoscuți la Roma înainte ca romanii să fi venit în contact direct cu semințiile trace, putînd să fie cumpărați de la negustorii greci de sclavi prin sudul Italiei și Sicilia; iar în mulțimea de robi ce era desfăcută pe marile piețe ale Greciei (mai ales în Byzantium) exista un oarecare număr de traci, căci Tracia fusese din totdeauna o adevărată pepinieră de sclavi" (EDR, I, p. 75). După primele ciocniri între romani și triburile trace (în primul război cu Macedonia), mulți prizonieri din Tracia vor fi fost aduși în Italia. Dar o pătrundere mai intensă și durabilă se realizează prin relații pașnice: a m b a s a d e trace, formații militare naționale colaborînd cu romanii în campaniile din Orient, ostateci ținuți de romani (dintre prinții și nobilii triburilor trace); apoi mai ales prin venirea în număr mereu sporit de sclavi și gladiatori (care au dat numele lor etnic unui astfel de luptător în arenele romane: *thraex*, faimos în tot imperiul). În sec. I î.e.n. se cunosc cîteva nume de traci în Italia, din care unul a jucat un scurt dar important rol politic-militar: celebrul căpitan al marii răscoale a sclavilor *Spartacus*, în anii 73—71, a cărui ridicare în fruntea mișcării sclavilor arată importanța și marea număr al tracilor printre robii Italiei republicane⁵. Contemporan este un parvenit „*pessumus servorum*" *Tarula* (Sallust., *Orat. Lepid.*, 21: „*milites, quorum sanguine Tarulae Scirtoque, pessumis servorum, divitiae partae sunt*")⁶; iar ceva mai tîrziu o serie de sclavi ori liberiți „*villici*" la Minturnae: *Thraecida* (CIL, I, ed. a II-a, 2699), *Dada* (2697), *Tarul[a]* (nu *Tarul[us]*, cum întregește CIL, 2690), *Teres* (2678), *Beitus*, *Diastes* (2695), pe niște altare din sec. I î.e.n., probabil din a. 28 (după primul editor)⁷.

⁴ G. G. Mateescu, *I primi rapporti tra Roma e le popolazioni trace*, in *Historia* (Milano-Roma), III 1929, p. 3—28; *I Traci nelle epigrafi di Roma*, in EDR, I 1923, p. 57—290 (lucrare de amplă erudiție și doctrină, grupînd materialul după categorii sociale, ocupații, grade și alte criterii într-o succesiune cronologică aproximativă, dar nu destul de ordonat, fără un plan riguros, cu omisiuni și erori); cf. nota 9.

⁵ RE, III A (1929), col. 1528—1536 (Münzer); Mateescu, EDR, I, p. 76; A. V. Mișulin, *Spartacus*, trad. rom., București, Edit. de stat, 1955; D. Tudor, *Răscoala lui Spartacus*, București, Edit. științifică, 1965; A. Bodor, in *SiCI*, VIII 1966, p. 131—141.

⁶ Acest sclav trac al lui Cornelius Sylla poate fi identic cu personajul din stampila de amforă CIL, IX 6079.9 „in agro Brundisino rep. duobus ex / ARVLAE SVLLAE", despre care Mommsen observa „in principio ante punctum fortasse littera deest, quae F visa est Tarantino; in fine post A quid fuerit, parum liquet . . ."; posibil de întregit [*Tarulae Sullae*].

⁷ E. St. aedler, *Hermes*, LXXVII 1942, p. 149—196.

Din epoca Augustus—Tiberius se cunosc cîțiva sclavi (-liberți) cu numele *Bithus*, *Dalus*, *Cotus*, *Tarula*, *Teres* etc., un vestit gladiator *Bithus* (Horat.) și alte elemente mai puțin⁸ notorii⁸.

În cursul veacului I e.n., știrile despre traco-geți în Italia și la Roma devin mereu mai numeroase, sporind efectiv atît numărul acestor străini și „peregrini”, cît și izvoarele documentare, în primul rînd inscripțiile ce fac mențiuni de sclavi, liberți, lucrători, oameni de afaceri, dar cu deosebire ostași⁹; numărul tuturor categoriilor sporește substanțial în cursul veacului al II-lea, mai ales după anexarea Daciei carpatice (a. 106) la imperiu. În acest răstimp — cum a arătat studiul analitic al lui Mateescu despre traco-geții din Roma — inscripțiile atestă un număr covîșitor de traci în armată, unde ei intrau în mulțimea soldățimii, „gregăriimea”, mai ales în formațiile auxiliare etnice (*alae* și *cohortes* de traci, *bessi* și *daci*), ori în auxilia alcătuite din alte „nations”, apoi în unele legiuni (mai ales în *II Parthica*; cf. infra, p. 32), în garda pretoriană, *singulares* și alte trupe speciale, ca și în flotă. Cum s-a relevat, „personaje de neam tracic vor fi fost destul de puține în posturile înalte la Roma; chiar dacă existau (firesc, căci mulți din acești excelenți militari vor fi făcut o frumoasă carieră, mai ales după Septimius Severus și Caracalla), nu-i mai recunoaștem din pricina schimbării de nume”¹⁰. Asemenea aserțiune nu explică însă decît parțial lipsa mențiunilor despre traci în izvoarele vremii, lipsă ce se justifică prin faptul că înainte de începutul veacului al III-lea erau cam puțini traco-dacii ajunși la posturi mai de seamă în ierarhia militară și politică a imperiului, precum a arătat mai întii însăși cercetarea analitică a lui Mateescu și cum s-ar putea stabili mai precis și concret printr-o anchetă vastă asupra întregii armate romane (A. Fol).

Situația elementului militar trac în cursul primelor trei secole ale erei noi (cf. bibliografia, nota 9) trebuie să fie studiată comparativ cu alte „nations” din imperiul roman, punînd la contribuție întreg materialul epigrafic-onomatologic și bibliografia destul de amplă existentă¹¹. Pînă

⁸ Mateescu, EDR, I, p. 77—78, cu documentare și bibliografie.

⁹ Cf. studiile mai ample și amănunțite ale lui A. Fol, *Les Thraces dans l'Empire romain d'Occident (Ier—IIIe siècles)*, în *Godišnik Sofijskija Universitet*, Filoz.-istor. Fakultet, tom. LVIII, kniga III, Istorija, p. 299—309; IIe partie: Documentation épigraphique, *ibid.*, LXII, III, p. 193—273, rezumată în REG, LXXXIII 1970, p. 382—383, nr. 213: „cette liste comprend en 1157 numéros, tous les Thraces connus dans l'Ouest de l'Empire romain, classés par régions (Rome, Italie, Grande-Bretagne, etc.) et, à l'intérieur, par conditions (militaires, esclaves, affranchis, varia). Presque toute la documentation est latine. À la fin, liste alphabétique des lieux de provenance (*Dardanus*, *Mésie*, etc., *Bessus*, etc.) et enfin, p. 259—273, liste alphabétique et synoptique, qui rend aisée de retrouver les personnages; malheureusement tous les *Aurelii* sont sous la rubrique *Aurelius* sans que leur cognomen (*Abitus*, *Alexander*, etc.) soit repris à sa place alphabétique”. Cf. *ActaMN*, XI 1974, p. 108—109. Majoritatea materialului epigrafic privind țe geto-daci și Dacia (dinafara acestei provincii) este reproduș de A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reperiae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. a IV-a (Budapest, 1975), p. 121—174; toate știrile respective în monografia noastră *Dacia Romana*, vol. I (Anexa), în manuscris. SCIVA, 27, 1976, p. 35—43 (Roma).

¹⁰ Mateescu, EDR, I, p. 113. Despre fenomenul schimbării antroponimelor trace prin nume romane, paralel cu adoptarea limbii latine și a cetățeniei, cf. de ex. *LimbaTrD*, ed. a II-a, p. 163—164, 174; infra, p. 163.

¹¹ Cf. nota 9 și B. Keil, *De Thracum auxiliis* (1885); articolele *ala*, *cohort* (de C. Cichorius) și *legio* (E. Ritterling) în RE; ca și studiul mai recent de M. G. Jarret, *Thracian Units in the Roman Army*, în *Israel Exploration Journal*, XIX 1969, p. 215—224, care întocmește

la elucidarea integrală a problemei, va fi suficient a menționa sumar cîteva personaje de obîrșie evident tragică ridicate la roluri mai mari în ierarhia militară și politică, sau remarcabile prin acțiuni de seamă, înainte de anul 235, cînd un reprezentant al lor ajunge la conducerea supremă a împărăției romane.

Iul(ius) C(ai) f(ilius) Vol(tinia tribu) Maximus Mucianus, personaj de rang senatorial¹², originar de lângă Philippi (Macedonia), a ocupat înalte demnități administrative sub împăratul Antoninus Pius (138—161); după încheierea strălucitei sale cariere publice, Mucianus s-a retras către sfîrșitul vieții în patria natală, unde a trăit în tihnă ultimele zile și a fost înmormîntat, indiciu al puternicei conștiințe etnice și al legăturii intime a traco-romanilor cu neamul și solul natal (cf. cazul lui Galerius, infra, p. 46). Inscripția onorară și cea funerară menționează pe Maximus Mucianus ca: „[...] Iul. C.f. Vol. [M]aximo Muciano, viro cl(arissimo), latoclaro hono[r]ato a divo Pio, [q(uaestori)] pr. pr. Pontobithy(niae), [a]ed(ili) cerial., praet. design. idem dec(urioni) Phil(ippiensi) et in provinc. Thra(cia), C. Iul. Teres thracarc., pater senatorum, fr(atr)i l. a. d. d.” (CIL, III 689, 7339; P. Collart, *Philippes*, 1937, p. 259, 267, 295)¹³. Numele tipic trac *Teres* (adoptat drept cognomen), ca și cel traco-roman *Mucianus* (infra, p. 36) nu lasă nicio îndoială în privința obîrșiei etnice a acestei distinse familii „romane”.

Cn. Claudius Leonticus, consular, proconsul Achaiae și legatus augusti pro praetore consularis la sfîrșitul veacului al II-lea/începutul celui de-al III-lea (*Syll.*, nr. 877)¹⁴; fiul lui era (*Claudius*) *Terens* (variantă romanizată a numelui tragic *Teres*), arhon eponim la Atena prin anii 225—250 (IG² II 3690 = ¹ III 705, 3689)¹⁵, iar fiul acestuia este *Claudius Illyrius* (infra, p. 34).

un tabel cu unitățile auxiliare (*alae, cohortes*) recrutate în Tracia și purtind numele „Thracum”, staționare majoritatea în provincia Germania (citată după *AnnEp.*, 1969—1970 [1972], nr. 14); nu menționează unitățile cu numele „Bessorum”, „Moësica” etc., și nici pe cele de daci. Excepționala valoare militară a tracilor și a geto-dacilor rezulta din calitățile lor etnice native, cunoscute și devenite celebre în antichitate încă din vremea legendară-homerică, apoi în cea ellenistică și romană: vigoare fizică, trupească și sufletească, vitejia în lupte și alte virtuți ostășești, relevate de autorii antici, și de erudiții moderni (Tomaschek, Kazarov ș.a.), mai ales după recrutările masive de traci în toate formațiile armatei imperiului; în ultima vreme și de cunoscutul istoric italian G. Fornî într-un substanțial studiu recent *Considérations sur l'occupation militaire en Thrace au cours des deux premiers siècles de notre ère*, apărut în *Primus Congressus studiorum Thracicorum, Thracia*, II, Serdica (Sofia), 1974, p. 123—129 (p. 128—129: „la vigueur physique et les qualités de combattants furent autant des raisons pour lesquelles les Thraces furent si largement recrutés, d'abord dans les ailes et les cohortes auxiliaires (etc.)”. Este însă evident că nici asemenea observații sumare și generice (oricît de reale, juste, întemeiate ar fi), și nici studiile parțiale și temeinice de pînă acum (supra, notele 9—11) nu au epuizat problema rolului important și multiplu avut de elementele trace și geto-dace în armatele imperiului roman, un subiect istoriografic pentru care este necesară o cercetare deosebită, amplă, analitică și exhaustivă, cu documentarea integrală care să nu omită nici un amănunt, nici o inscripție și nici un ostaș, cercetare ce nu poate fi realizată în cadrul restrîns al prezentei monografii istorice.

¹² Despre senatorii romani din această perioadă: P. Lambrechts, *La composition du sénat romain de l'ascension au trône d'Hadrien à la mort de Commode (117—192)*, 1936; aici nu este amintit traco-romanul Iulius Mucianus.

¹³ Mateescu, EDR, I, p. 113; AIIN, III, p. 434.

¹⁴ Groag, RE, III, 2728, nr. 203; *Die Reichsbeamten von Achaia*, Wien, 1939, p. 88—90.

¹⁵ RE, V A, 719, nr. 1 (Kirchner); Groag-Stein, P.I.R.³, II, p. 254, nr. 1059.

Nicanor strategos în Rodos (cca a. 200 e.n.), fiul unui *Seuthas* (*ArchEph.* 1911, p. 62)¹⁶, ar putea fi trac; pentru forma „Seuthas” în loc de *Seuthes*: GDI 1231 B 42 și 1209, Plutarch, *Arat.* 5. Dar *Seutha*, *Seuthi* era și nume egiptean antic (F. Preisigke, *Namenbuch — Papyri*, 1922, col. 381), încît *Nicanor* putea să fie de prin Egipt.

Cîțiva centurioni în trupele din Roma, cu deosebire în secolul al III-lea e.n. (EDR, I, p. 205), între ei un *tribunus* cohort. praetor.; în provincii: *Septimius Mucatra* trib(unus) leg(ionis) III Aug. (CIL, VIII 2771; nume trac tipic, iar gentiliciul și cetățenia romană după împăratul *Septimius Severus*); *T. Aurelius Bethus* centurion în aceeași legiune (CIL, VIII 2820—1; posibil variantă a lui *Bithus*); *P. Ael(ius) Sept(iminus) Mucapor* centurion în leg. XIV Gem(ina, CIL, III 14357); *Hezbenus Dulazeni* f(ilius), *Sappaeus*, centurion în flotă la *Misenum* (CIL, XVI 12; a. 68; EDR, I, p. 85) ș.a.

Din prima jumătate a veacului al III-lea se cunosc cîțiva traci ca „adresați” ai unor rescripte imperiale: un *Auluzanus* (a. 215) în *Cod.Iust.* IV 19, 2; VI 46, 3 (forma *Aulazanus*); *Mucatraulus* (a. 222), *Cod.Iust.* II 3, 9, formă coruptă (sau romanizată prin apropiere de numele roman *Aulus*) din *Mucatraulus* (-alis).

Despre elementele traco-getice la Roma în veacurile I—III, în afară de bibliografia citată, v. în special vasta monografie a lui *Mateescu* (EDR, I, p. 57—290), care (p. 246) stabilește în concluzie importanța numerică a tracilor față de alte elemente provinciale în cea mai mare „metropolă” a lumii antice.

Valerius Dinens, vir egregius în Dalmatia, aparține tot veacului al III-lea (poate în a doua jumătate), cînd este datată inscripția familiei sale traco-romane, pe un mare sarcofag de marmură (lung 210, înalt 160 cm) avînd elemente ornamentale: pe capac-acoperiș în acrotiere doi „genii”, pe un disc-scut rotund susținut de alți doi „genii” înaripați („in clipeo rotundo a duobus geniis alatis sustento”) inscripția „D M duobus adulescentib(us) Val(erio) Din(enti) v(iro) e(gregio) ann(or)um XXVII et Att(iae) Valeriae coniuci eius ann(or)um XVIII, Octavia Quieta genero et filiae”, CIL, III 13044, la Salona; după F. Bulić, *Bull.Dalmat.* XIV, p. 19sqq.; titularul epitafului poartă cognomen tracic *Dines* (cf. infra, p. 58) în forma romanizată prin sufix -ns înțeles ca un participiu de declinarea a III-a latină (asemenea lui *Crescens*, *Valens*, -ntis etc.), analog lui *Dolens* (infra, p. 34) alături de tracicul neaș *Doles*. Ca vir egregius, *Valerius Dinens* era din ordinul ecvestru roman (al cavalerilor), fiind remarcat de istoricul englez J. Wilkes, între „Equestrian rank in Dalmatia under the principate” (*Adriatica Praehistorica et Antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 1970, p. 529—551), p. 540 „in the case of another family, an elaborate sarcophagus of the third century held the remains of a young husband and wife of good family, *Valerius Dinens vir egregius*, who died at the age of twentyseven and his wife *Attia Valeria* who was nine years younger”, iar în „Appendix”: equestrian and holders of equestrian posts from Dalmatia, p. 550. *Valerius Dinens* era desigur originar din Tracia, mai curînd decît din Moesia ori Dacia carpatică.

¹⁶ RE, Suppl. V, 813 (Gaertringen).

2. — Maximinus Thrax și C. Iulius Maximus

Caius Iulius Verus Maximinus — Thrax¹⁷, apariție ciudată în istoria lumii romane, e primul din lunga serie de traci ridicați la conducerea supremă a imperiului. Asupra obârșiei etnice a acestui mare monarh, născut într-un sat din interiorul Traciei, într-o zonă mai puțin expusă influenței greco-romane¹⁸, nu poate subsista nici o îndoială: unanime, izvoarele istorice recunosc originea lui tracă, exprimată și în porecla „Thrax” purtată ca un distinctiv din tinerețe (Herodian, VI 8,1; HistAug, *Max.* 9,5: „ille ut erat Thrax et barbarus”, 3,3: „quid vis Thracisce?”; cf. 2,5; Iord. *Get.* 84; Epit.Caes. 25,1 Iulius Maximinus Thrax); el trebuie luat în sensul etno-lingvistic de „genere Thrax”, Landolf. X 150 (MGH, AA II p. 318), Ioh.Ant. fr. 141,2 (Exc.insid. 47, FHG, IV p. 593): τὸ μὲν γένος Θραξ μίξοβαρβάρων, Zon. XII 15; Syncell. I, p. 674 și 681 (Bonn) îl numește Μυσός. Acest fapt istoric pozitiv e recunoscut îndeobște de erudiția modernă obiectivă¹⁹. Dar o născocire tîrzie a compilerului biografiei împăratului (HistAug, *Max.* 1,5) îl face (inconsecvent cu afirmația sa mai sus citată) de obârșie „goto-alanică”: „hic de vico Threiciae vicino barbaris, barbaro etiam patre et matre genitus, quorum alter e Gothia, alter ex Alanis genitus esse perhibetur. et patri quidem nomen Micca, matri Hababa fuisse dicitur”, — aserțiune pe care o preia Iordanes²⁰ și care a derutat pe unii erudiți moderni, făcîndu-i să admită obârșia germanică a tracului Maximinus²¹, deci existența unor elemente etnice gotice în Peninsula Balcanică

¹⁷ Date mai ample despre Maximinus Thrax (235—238): Hohl, RE, X 852—868; *Klio*, XXXIV 1941, p. 264—289; monografia de mari proporții A. Bellezza, *Massimino il Tracce*, Genova, 1964, 240 p.; nota noastră *Obârșia și sfîrșitul lui Maximinus Thrax*, în SCIV, 20, 1969, p. 237—244 (versiune scurată în acest paragraf).

¹⁸ Hrdn. VI 8, 1: τὸ μὲν γένος τῶν ἐνδοτάτω Θραξῶν καὶ μίξοβαρβάρων, ἀπὸ τινος κώμης.

¹⁹ Argumentarea deplin convingătoare a lui Hohl, RE, X 854—855 și excelențele studii *Die „gotische Abkunft” des Kaisers Maximinus Thrax*, în *Klio*, XXXIV; *Nochmals die Abstammung des Maximinus Thrax*, în *RhM*, XCI 1942, p. 164—181. RE, XV 1517—8 (Stein), Suppl. III 802 (Schönfeld); Mcn:msen, RG⁹, V, p. 228; H. Schiller, *Gesch. röm. Kaiserzeit*, I/2, p. 784: „thrakischer Bauersohn”; Bang, *Hermes*, XLI 1906, p. 300; Ensslin, *Cambridge anc. hist.*, XII, p. 72: „the son of a thracian peasant”; Bellezza, *op. cit.*, p. 7—35 (l'origine), lungă analiză amănunțită, diluată a știrilor antice și a părerilor moderne; concluzia contradictorie: țaran-păstor trac din părinți „gotc-alani” = „unicie di Micca e Hababa” (p. 24), „la diversa razza dei suoi genitori . . .” (p. 34).

²⁰ Iord., *Rom.*, 281 (după Synmachus): „Maximinus genere Gothico, patre Micca Hababaque Alana genitus matre”; *Get.* XV 83: „eos (Gothos) transito Darubio aliquantum temporis in Mysiam Thraciamque vixisse, ex eorum reliquiis fuit et Maximinus imperator. Maximinus ex infimis parentibus in Thracia natus a patre Gotho nomine Micca, matre Halana, quae Ababa dicebatur”.

²¹ Wietersheim, *Geschichte der Völkerwand.*, I (1880), p. 186; Schönfeld, RE, Suppl. III 802 etc.; A. Philippide, *OIR*, I (1923), p. 310; G. G. Mateescu, *EIR*, I 1923, p. 113 etc. Chiar după evidentă argumentare a lui E. Hohl, a mai încercat F. Altheim, *Die Soldatenkaiser* (1939), p. 246—248, să acrediteze din nou pretinsa obârșie germanică, formulind și citeva etimologii populare cu exemplificări inutile pentru numele „germanice” (iraniene) ale părinților tracului Maximinus; la fel *Germania*, 1939, p. 49—56 (cf. A. Alföldi, *Bibliographia Pannonica*, V 1940, p. 59, respingînd asemenea exhibiții istorico-filologice); în *RhM*, XC 1941, p. 192—206, XCI 1942, p. 350—353; *Krise der alten Welt*, III, Berlin, 1943, p. 113—120 („halbgermane Maximin . . .”); *Acta Archaeologica*, Budapest, II 1952, fasc. 4, p. 273. Biografia mai nouă despre obârșia lui Maximinus e citată în RE, XXII (1954), 2146. K. Lange, *Herrscherköpfe des Altertums im Münzbild ihrer Zeit*, Berlin, 1938, p. 147 („es will scheinen, als ob in den kräftigen aufrichtigen Zügen seines Gesichts etwa die ger-

la sfârșitul veacului al II-lea e.n.²². Asemenea aserțiune este însă lipsită de orice temei documentar și de probabilitate²³, lămurindu-se și faptul că afirmația lui „Iulius Capitolinus” biograful că Maximinus ar fi trăit în Tracia „între goți” (ca un neaș „goto-alan”) e plăsmuire explicabilă în epoca lui Iulianus Filosoful (Apostata, 361–363) sau mai târziu, când au fost compilate biografiile imperiale (HistAug), iar elementele germanice erau numeroase și influente în imperiul roman; pentru asemenea falsificare se potriveau și împrejurările din a doua jumătate a veacului al IV-lea; atunci existau de fapt goți și alți barbari aciuiați prin zonele trace ale Peninsulei Balcanice. Numele „Micca” și „Ababa” (H-) erau simple combinații de silabe după cuvântul „mixobarbos” din textul lui Herodianus, din pură fantezie, nu din neînțelegerea expresiei grecești, căci în aceeași *vita Maximini*, 2,5 se află termenul latin corespunzător *semibarbarus* (SCIV, 20, p. 238–239). Basmul despre obârșia „goto-alanică” este reprodus și amplificat (după Symmachus, a. 485) de Iordanes, care manifesta simpatie pentru goți.

Din cele afirmate mai departe de biografia imperială în același pasaj, adevărat poate să fie amănuntul că la început Maximinus nu căuta să-și ascundă umila obârșie provincial-barbară (1,5: „barbaro etiam patre et matre genitus”; Iord. *Get.* 83: „ex infimis parentibus”), cum a încercat să facă (lucru firesc) ajuns la mărimi imperiale: *haec nomina* (Micca, Hababa) *Maximinus primis temporibus ipse prodidit* [?], *postea vero, ubi ad imperium venit, oculi praecipuit, ne utroque parente barbaro genitus imperator esse videretur* (HistAug, *Max.* 2,5). Maximinus s-a născut într-un sat (ἀπό τινος κώμης, Herodian; corespunzător lui *vicus* din inscripțiile numeroșilor ostași traci la Roma, CIL, VI), în interiorul teritoriului tracic, o zonă muntoasă (Hrdn. VII 1,2). Faptul că Syncellos îl numește *Mysós* (*Moesus*, termen cu sens restrîns, eventual chiar etnic) indică provincia Moesia, poate zona muntoasă a Moesiei Superior (SCIV, 20, p. 239). Născut pe la a. 173, el avea la moarte (în 238) 65 de ani (Zon. XII 16; Chr. Pasch. I, p. 501). Portretele din timpul domniei îl înfățișează însă destul de tânăr, iar bravura lui pe cîmpul de bătălie și în acțiunile militar-politice nu-l arată atît de înaintat în vîrstă; dar țaranul trac cu energie proaspătă era mult mai viguros și dinamic decît putea fi un roman de veche spiță nobilă. În copilărie și tinerețe el era păstor²⁴, ocupație din care au pornit mulți tineri traco- și geto-romani, unii ridicați pînă în tronul imperial (Aureolus, Regalianus, Galerius Maximianus, Maximinus Daia, Iustinus

manische Abkunft zum Vorschein käme”). Cu asemenea „criterii” fizionomice, aproape orice persoană din Europa ar putea fi declarată de orice „rasă”. Cf. RIR, XVI 1946, p. 177; SCIV, 18. 1967, p. 343–348 (I. I. Russu, *Trăsăturile somatice ale traco-dacilor*).

²² Pentru a împăca afirmația biografiei din *Historia Augusta* (care conține date pozitive, utile, alături de falsuri și anacronisme) cu faptul că goții apar prin aceste părți abia spre mijlocul veacului al III-lea (după a. 238, cînd Iulius Maximinus era mort), M. Schönfeld făcea presupunerea arbitrară că Maximinus „angeblich selber ein Sohn des — vermutlich als gefangener nach Thracien verschleppten — Goten Micca war”; pentru Altheim, ca mai înainte pentru Philippide (toți după Iordanes) „un grup de goți s-ar fi așezat în teritoriul roman pe la a. 200, ca imigrați pașnici” (!); dar în jurul acestei date, Iulius Maximinus era flăcău trecut de 25 de ani, născut în Tracia (ori Moesia) pe la a. 173!

²³ Ensslin, *RhM*, XC, p. 1–17; Hohl, *Klio*, *RhM*.

²⁴ Hrdn. VI 8, 1, VII 1, 2; Cedren. p. 450 (Bonn); HistAug, *Max.*, 2, 1: *in prima quidem pueritia fuit pastor*; Iord., *Get.*, 84: *post prima aetate et rusticana vita de pascuis in militiam venit*.

etc.), onorînd nația lor umilă de plugari și păstori. Tînăr, Maximinus intră în serviciul armatei romane, unde s-a remarcat prin statura și forța fizică excepțională ; a străbătut cu succes scara ierarhiei militare. Cîteva narațiuni despre începuturile carierei sale, date în „biografie”, cu aspect anecdotic, au fost declarate de unii istoriografi : integral plătuite²⁵, cu toate că pot să cuprindă un miez de adevăr. Dintre gradele și funcțiile ocupate de Maximinus ar fi de menționat : *tribunus legionis IV* (*Klio*, XXXIV 1942, p. 118—120), *praefectus legionis* a II-a Traiana în Alexandria Egiptului (în care fiul său era *tribunus militum*), procurator provincial sau *praefectus gentium, praesidens Trebellicae* (*Vict., Caes.*, 25 ; cf. *CIL*, V 1838 = *ILS*, 1349), *praefectus Mesopotamiae*, apoi (a. 234) *praefectus tironibus* al întregii armate romane. În atare calitate, cu multă îndemînare, și-a asigurat simpatia și devotamentul marilor mase de ostași, din care foarte mulți vedeau în el pe viitorul împărat, succesor al slăbănogului Severus Alexander (a. 222—235) ; aspirație ce s-a realizat prin proclamarea lui Iulius Maximinus și investirea lui cu purpura imperială la Mogontiacum (Mainz ; febr.-mart. 235). În această lovitură militară, pe lângă unitățile din Pannonia, un rol important au avut elementele tr a c e, conaționali lui Maximinus Thrax (*Hrdn.* VIII 6,1). Noul împărat făcut de recruți a luat fără întîrziere măsuri pentru consolidarea propriei situații și îmbunătățirea traiului ostașilor, mărindu-le solda de la 500 la 1000 de denari, împărțindu-le daruri și promisiuni, făgăduind amnistie și favoruri. Armata trece de partea uzurpatorului, iar Severus Alexander este asasinat în brațele mamei sale care nu-l mai putea salva ; cu multă neplăcere, senatul roman recunoaște pe noul „ales”.

Ridicarea lui Maximinus Thrax constituia un precedent și o gravă încălcare a tradițiilor monarhiei romane, urmată de o lungă serie de alte abateri în veacurile următoare : așezarea unui provincial, om de jos, împotriva voinței senatului Romei, la conducerea supremă a imperiului. Mare de trup și cu înfățișare cruntă, Maximinus era un temperament dur și crud, trăsături ce nu lipsesc la niciun popor (cf. *infra*, p. 65), devenind încă mai drastic și sever în urma încercărilor opoziției de a-l suprima (*Hrdn.* VII 1,12 ; *Syncell.* I, p. 680 ; *Anon. Chr. syntom.*, p. 52, ed. A. Bauer). Un asemenea monarh nu putea să aibă încredere ori simpatie pentru aristocrația romană, pe care căuta să o înlătore din conducerea treburilor imperiului, îndepărtînd pe senatori din armată și înconjurîndu-se de militarii profesioniști și „semibarbarii” săi, în care socotea că poate să aibă încredere deplină : *nobilem circa se neminem passus est, prorsus ut Spartaci aut Athenionis exemplo imperaret* (*HistAug, Max.*, 9,5).

Militar prin vocație și formație, cu excepționale calități, Maximinus s-a distins, în scurta domnie de abia trei ani, mai mult prin acțiunile mili-

²⁵ RE, X 855 (Hohl). Prima ocazie pentru Maximinus de a se face remarcat au fost serbările insoțite de lupte (*ludi militares*) de ziua nașterii prințului Geta (fiul împăratului Septimius Severus) : ostașul Maximinus s-ar fi prezentat singur împăratului cerîndu-i să fie admis a participa la luptele dintre militarii încercați în asemenea competiții. Pe atunci june recrut, el nu cunoștea încă bine limba latină, pe care o pronunța greșit împetrișînd-o cu expresii și cuvinte din idiomul său matern tracic : *hic adulescens et semibarbarus et vix adhuc Latinae linguae, prope Thracica imperatorem publice petit, ut sibi daret licentiam contendendi cum his qui iam non mediocri loco militarent* (*HistAug, Max.*, 2, 4). Aceste elemente de narațiune, intrucît au vreun temei de adevăr (nu par neverosimile), pot să fie dintr-o sursă bine informată.

tare. Ca primă datorie el considera asigurarea graniței Rinului contra germanilor. Adversarii lui interni crezură că pot profita de atare prilej spre a-l suprima și înlocui prin consularul Magnus; complotul descoperit, vinovații au fost executați (Hrdn. VII, 1, 5—8); alte încercări în același sens au fost reprimare la fel. Dar expediția contra germanilor renani a fost încununată de succes: *victoria Germanica* și titlul „Germanicus maximus”. Încurajat de atare rezultat, Maximinus încercă să-și încropească o dinastie, ridicînd pe fiul său *Maximus* la demnitatea de *caesar*. Dintre faptele lui de arme mai sînt cunoscute luptele cu sarmații („Sarmaticus maximus”) și cu dacii liberi („Dacicus maximus”). Dar situația internă a imperiului era în general precară: criza economică-financiară și fiscalitatea apăsătoare anunțau marile convulsii prin care avea să treacă societatea romană sclavagistă în cursul veacului al III-lea; se adaugă dificultatea ivită prin opoziția creștinilor, care stătuseră în bune raporturi cu Severus Alexander, iar acum făceau opoziție lui Maximinus; de aceea (nu din motive religioase, dogmatice) ei au fost persecutați, fiind uciși numai preoții (ἄρχοντες), nu și simplii credincioși, dovadă a caracterului exclusiv politic al persecuțiilor maximiniene.

Susținut numai prin devotamentul trupelor credincioase, regimul tracului Iulius Maximinus era impopular nu numai în Italia dar și în provincii, unde adversarii nu pregetau să exploateze nemulțumirea maselor cauzată de vexațiunile fiscale. Primele tulburări izbucniră în Africa, unde ucigașii procuratorului imperial al provinciei proclamară împărat pe proconsulul Marcus Antonius Gordianus, care — făcînd coregent pe fiul său Gordianus al II-lea — luă contact cu senatul și organiză acțiunea de răsturnare a lui Iulius Maximinus. Opoziția era puternică în tot imperiul sporind mereu, iar tracul (odios în ochii populației, mai ales la Roma) putea să conteze numai pe unitățile militare ce-i erau încă devotate. Devenind situația critică și foarte gravă, el nu stătu mult pe gînduri: porni cu armatele contra Italiei, spre a supune „metropola”. Dar la asediul nereușit al cetății Aquileia²⁶, trupele istovite de campanii și războaie se răsculară; semnalul fu dat de legiunea II Parthica, la care se alătură garda imperială. Cînd se pregătea să trateze cu rebelii, la ieșirea din cort, împăratul este răpus împreună cu fiul său Iulius Maximus, cu comandantul cohortelor pretoriene și cîțiva devotați; cadavrele sînt aruncate cîinilor și corbilor, iar capul lui Maximinus și al lui Maximus duse la Roma. Asasinatul a produs panică între formațiile devotate, mai ales panoni și traci (Hrdn. VIII 6,1). De remarcat însă faptul că semnalul revoltei a fost dat tocmai de legiunea II Parthica²⁷, ale cărei efective erau în majoritate trace²⁸: dintre ostașii de origine cunoscută (indicată prin antroponime sau teritoriul de recrutare), patru ar fi illyri, cu nume ca *Dassius*, *Dasumius*, *Glaus*,

²⁶ A. Calderini, *Aquileia Romana*, Milano, 1930, p. 206.

²⁷ A. Domaszewski, in *Bonner Jahrbücher*, CXVII, p. 165, considera că ar fi fost cazul unei reacții a elementelor orientale din armată împotriva „illyrilor”, ca și Hohl (RE, X 865: „wieder war es eine orientalische Truppe, die Legio II Parthica, die sich gegen den Thraker erhob, wie einst die osrhoenischen Schützen”). Dar numele (epitet) oriental „Parthica” nu spune nimic în privința teritoriului și elementelor etnice din care erau recrutate acum (in sec. III) efectivele unității, ce nu erau „orientale”, ci mai mult europene.

²⁸ Statistica mai veche întocmită de Ritterling (RE, XII 1482—3) nu mai e valabilă acum, iar cea de azi nu va fi valabilă în viitor.

Varzo²⁹, unul de prin Pannonia (CIL, XIV 2272) și aproximativ 20 de traci, cu nume „naționale” ca *Auluzanus*, *Bitus*, *Diso*, *Diza*, *Dizașor*, *Epte-centus*, *Mucatra*, *Mucianus*, *Paiba*, *Zyppyr*³⁰. Dar aici se poate obiecta ușor că nu trupa (mulțimea soldățimii), care adesea contează în decizii mai puțin decît numărul ei, ci ofițerii din legiunea II Parthica, elementele de conducere (între care tracii lipseau poate cu totul) erau adversarii tracului Maximinus, cumpărați și atrași în complot de senatorii Romei. Aderenții lui Maximinus trebuiră să accepte situația și resemnîndu-se, să jubileze de voie-de nevoie cu adversarii împăratului ucis; iar bucuria soldățimii pare să fi fost mare după relatarea istoricilor vremii³¹; în atare descrieri nu trebuie însă neglijat caracterul pînitoric al istoriografiei oficiale, aflate sub influența partidei senatorilor și a italicilor dușmănoși față de „barbarii” și provincialii din rîndul cărora se ridicase și traco-romanul Iulius Maximinus. Întreaga armată asediatoare depune armele lîngă Aquileia, orice ostilitate încetează, spre bucuria unanimă și firească a trupei.

Reacțiunea contra Maximinilor continua liber cu furie sporită după moartea lor: între măsurile politice-administrative de urgență luate față de cei doi „dușmani ai poporului (*hostes publici*)”, patronii unei „saeuissima dominatio”, a fost dispoziția drastică de a li se șterge imediat și integral numele de pe monumentele scrise; măsură executată cu extremă rigoare (numeroase epigrafe în tot imperiul cu numele lor martelate), dar nu fără a întîmpina în unele locuri rezistență și opoziție violentă din partea aderenților din unități militare rămase devotate împăratului răpus: e cazul atestat epigrafic cu legiunea VII Claudia (Viminacium) *Marti Gradivo, quem apud leg(ionem) VII Cl. tempore quo ad eradendum nomen saeuissimae dominationis missus cum vexillationes Moesiae Inferioris voltus h(ostium) p(ublicorum) [vexillis et can]tabris [ultra] detra]here nolent* (etc.) (*Pannonia*, Pécs, I, 1935, p. 280—284), în legătură cu acțiunea de *damnatio memoriae* aplicată lui Maximinus³². Portretul fizic al lui Maximinus Thrax este bine schițat de E. Hohl (RE, X, 867), iar una din cele mai reușite reprezentări plastice e un bronz realist, remarcabil ca tehnică și expresivitate, în „antiquarul” mîinchenez³³.

²⁹ Aurelius *Dassius*, CIL, VI 3372 (= XIV, 2283); Aurelius *Dasumius*, VI 3403 (EDR, III 1925, p. 186); C. Iulius *Glaus*, VI 2579; Aur. *Varzo* inscripție din Albano, *Rendiconti Accademia Lincei*, Scienze morali, 1916, p. 403—404.

³⁰ În inscripțiile din Roma și teritoriul vecin, CIL, VI, XIV și *AnnÉp*, 1908, 272, menționate în RE, XII 1482—3, la care se adaugă exemple omise acolo sau apărute ulterior: Aur. *Paiba*, Aur. *Zyppyr* și Aur. *Mestrius* la Albano, *Rendiconti Accademia Lincei*, 1916, Scienze morali, p. 403—404 (cf. EDR, I, p. 200); Aur. *Diso* (nis?), CIL, XIV 2273; Iulius Valens centurio, CIL, VI 3216 (EDR, I, p. 192) și chiar M. Aurelius Lucius veter., P. Collart, *Philippes* (1937), p. 294 etc.; Aur. *Epte-centus* și Aur. *Bitus* mil. (leg.) II Part., frați, *Aethnaeum*, XXXII 1954, p. 26 (= *AnnÉp*, 1956, 26); Aur. *Bitus* în epitaful *Epigraphica*, XXIX 1968, p. 5961, probabil identic cu precedentul și cu cel din CIL, VI 3372 = XIV 2280 (S. Panciera); Traianus Mucianus, traco-roman din Traiana Augusta-Beroe (Stara Zagora), a servit și în legiunea II Parthica (infra, p. 36). G. Lugli, *La legione II Partica e il suo sepolcreto nell'Agro Albano*, in volumul omagial *Gli archeologi italiani in onore di Amedeo Maiuri*, Roma, 1965, p. 221—251.

³¹ Hrdn., *Epit. Caes.*, 25, *1 seditione militum discerptud una cum filio, conclamantibus cunctis militari ioco ex pessimo genere nec catulum habendum.*

³² R. Egger, *Sexta Hoffilleriana*, Zagreb, 1940, p. 219—224; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 220—223.

³³ A. Furtwängler, in *Jahrbuch der bildenden Kunst*, II 1907, p. 8; Stückelberg, *Bildnisse der römischen Kaiser* (1916), pl. 84; K. Lange, *op. cit.*, p. 146.

Familia lui Maximinus Thrax. Soția lui era *Caecilia Paulina*, de obârșie necunoscută, dar (se pare) din păturile aristocratice, fire nobilă și blajină, care a exercitat oarecare influență pozitivă asupra personalității aspre și barbare a împăratului traco-roman; în schimb acesta, ca „răsplată”, i-a suprimat viața (RE, III 1236, 138). Fiul lui Iulius Verus Maximinus Thrax purta nume identic (al doilea cognomen „scurtat”): *Caius Iulius Verus Maximus*; viață și carieră legată inseparabil și fatal de tatăl său, împărțind cu acesta scurta mărire și gloria, prăbușirea și moartea. Junele Maximus a luat parte la toate campaniile tatălui său; făcut *caesar* (prin a. 236), cooptat între *sodales Flaviales*. Avea peste 20 de ani la 238, când a căzut și el pradă furiei soldățimii sub zidurile cetății Aquileia³⁴.

3. — Între Maximinus Thrax și Claudius Goticus

Regimul de scurtă durată al tracului Maximinus a oferit, fără îndoială, un excelent prilej pentru mulți din viguroșii lui compatrioți veniți de pe meleagurile trace și moeso-getice de a se ridica la situații mai de seamă în rangurile armatei romane; firesc este, deci să se fi intensificat, în curs de trei ani, procesul de pătrundere a elementelor trace și est-europene pe care se rezema în primul rând stăpînirea lui Maximinus, dar care au contribuit — în momentul critic decisiv — la suprimarea împăratului soldățimii balcanice și dunărene, la asediul cetății Aquileia. În acest răstimp își vor fi început cariera de arme unii din traco-romanii ce se disting în a doua jumătate a secolului al III-lea și din care nu se poate cunoaște decît o mică parte, fie din cauza puțînătății știrilor documentare, fie mai ales în urma schimbării (romanizării) integrale a numelor, dispărînd orice urmă care să indice obârșia lor „barbară”. De la mijlocul secolului al III-lea sînt de menționat cîteva personaje mai de seamă în imperiu.

Maximus strategul orașului Marcianopolis din Moesia Inferior, care se opune cu succes unui asediu al goșilor în timpul lui Filip Arabul (244—249). Era un bărbat cu aleasă cultură filozofică, iar în treburile militare dotat cu remarcabile însușiri de comandant, relevate de istoricul Dexippus, arătînd cum era preocupat de moralul trupei sale și de apărarea individuală a fiecărui ostaș, dînd instrucțiuni cum să atace și să se apere de loviturii la adăpostul zidurilor; Dexipp. *Exc.strateg.* 4, fr. 5³⁵. De obârșie

³⁴ RE, X 868—870 (Hohl). Portretul lui Iulius Maximus pe o monetă de aur (Stückelberg, pl. 86) infățișează figura unui tinăr nelipsit de finețe și trăsături nobile, pe care le va fi moștenit de la mama sa (pl. 85), cu care prezintă unele asemănări fizionomice. Junele prinț traco-roman pare să fi fost inezestrat cu însușiri deosebite, iar istoricul german B. G. Niebuhr (*Vorträge über römische Geschichte*, III, 1848, p. 269) făcea presupunerea „würde vielleicht einer der besten Kaiser geworden sein”, aserțiune care — din lipsă de știri amănunțite și de fapte — rămîne nunnai un omagiu platonice, postum, fără confirmarea efectivă a istoriei; precum bine observă mai departe Hohl (RE, X, 870), „Maximus für uns ein unbeschriebenes Blatt ist”. Foarte probabil rămîne că acest vîlstar traco-roman, răpus prematur, ar fi fost — ca o succesiune a nobleței Ceciliei Paulina cu însușirile de mare căpitan ale lui Iulius Maximinus Thrax — unul din cei mai de seamă conducători ai lumii romane în veacul al III-lea.

³⁵ Dexippos, in FGH, II, p. 446 = fr. 18, FHG, III, p. 675 = fr. 17, HGM, I, p. 179; RE, XIV 2541, nr. 13 (Stein).

localnică tracă, Maximus se pretindea descendent din spița regească a dinastiei naționale a lui Roemetalces³⁶: γένος μὲν τῶν ἀπὸ Ῥωμετα(λ)κου³⁷. Chiar dacă asemenea pretenție a comandantului garnizoanei din Marcianopolis n-ar fi corespuns realității, este neîndoielnică originea lui tracică, locală, fiind remarcabil patriotismul provincial pronunțat al acestui „roman” din veacul al III-lea, care se declara descendent al dinastiei tracilor după două veacuri de la înlăturarea ei de către ocupanții romani.

Claudius Illyrius proconsul Achaiae la mijlocul veacului al III-lea (IG, III, 5199) este fiul tracului (Claudius) *Terens*³⁸.

Pe la mijlocul secolului al III-lea, numărul și importanța elementelor trace în armata romană devin mereu mai vizibile. Este natural că mai întii prin formațiile teritoriale din zona dunăreană încep să prevaleze localnicii, illyro-pannoni în vest, traci și geto-daci în est. Ei pregăteau lent și perseverent perioada numită a împăraților-soldăți „illyri”, din care însă cea mai mare parte erau de fapt traco-romani. Din deceniile 4—5 ale veacului pot fi pomeniți doi „adresanți” ai rescriptelor imperiale (cf. supra, p. 27): *Dolens* (a. 241), Cod.Iust. III 35, 3, V 34, 2; *Auluzanus* (a. 245), Cod.Iust. V 63, 4; un soldat *Mucatraulus* (miles, a. 239), Cod.Iust. IX 1, 10 (ultimele două nume trace sînt identice cu cele din a. 215 și 222, putînd fi eventual aceleași personaje, mai înaintate în vîrstă; oricum, fruntași în serviciul militar-administrativ, ori în patria lor tracică).

Regalianus este unul din cei mai de seamă „tyrani” care s-au proclamat suverani în provincii, sub Gallienus; de origine traco-dacică, acest uzurpator a ajuns stăpîn în regiunile moesice³⁹. Dotat cu remarcabile însușiri de comandant, Regalianus se sprijinea pe elementele militare locale (legiunile cu efective traco-romane la Dunăre) și afirma categoric obîrșia sa dacică, trăgîndu-se poate din vreo familie mai de frunte; el se declara descendent al regelui Decebalus: „fuit Regilianus⁴⁰, quod negari non potest, vir in re militari semper probatus et Gallieno iam ante suspectus, quod dignus videretur imperio, gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis” (HistAug, *Tyr.trig.* 10, 8). Dacă în privința descendenței lui din spița regelui erou și martir al daco-geților nu se poate afirma nimic precis (invenție cu scopuri politice făcută de Regalianus ori de adulatori, sau reală înrudire cu „dinastia” dacică?), nu există în schimb nici un motiv de a pune la îndoială obîrșia sa traco-dacică în afară de prejudecata din istoriografie că provincialii danubieni n-ar fi putut să dea imperiului figuri de mari conducători; la aceasta se adaugă hipercriticismul cu care erau

³⁶ Despre Roemetalces și dinastia tracă: RE, I A, 1003—1004.

³⁷ Emendația în textul lui Dexippos făcută de Dindorf (HGM), admisă de Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 29, în loc de forma coruptă din manuscrise ἀπορωμετακου (menținută în FHG și FGH) e singura admisibilă; scepticismul lui Stein în această privință este neintemeiat. Forma *Rometalca* în loc de *Roimetalca* (*Remotalc-* etc., Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 28—29; Mateescu, EDR, I, p. 79, *Roimus*, *Ruimus* etc.); *Rometalca*, infra, p. 59, *Rumitalca*; *Romasta*, CIL, XVI 3; *Romus* JÖAI, XXXI 1938, Bbl. 108—9; probabil și IG, III 1145; cf. Decev, *Sprachr.*, p. 400—403.

³⁸ Supra, p. 26; Groag, *Reichsbeamten von Achaia*, p. 94—95.

³⁹ Stein, RE, I A, 462—464; *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 105—106; B. Saria, *Zur Geschichte des Kaisers Regalianus*, in *Klio*, XXX 1936, p. 352—354. Ben. Thomae (= Thomasson), *Laterculi Praesidium*, Göteborg, 1975, 20a Moesia Superior, p. 17.

⁴⁰ Varianta *Regalianus*; pe monede IMP CAES P C[...] REGALIANUS.

judecate uneori știrile literare, mai ales *Historia Augusta*⁴¹. Dar faptul că numai atare sursă documentară menționează obârșia dacică a lui Regalianus nu înseamnă că trebuie să fie cazul unui fals, căci false ar trebui considerate consecvent toate informațiile din biografie, singurul izvor literar asupra acestui „uzurpator”. Știrea despre obârșia dacică nu este necesar să fie o invenție „confuză și tendențioasă”, fiind natural ca provincialul dunărean (spre a-și crea o bază de legitimitate) să fi căutat o ascendență ceva mai glorioasă, cu care să capteze simpatia provincialilor din Moesia și Dacia (sensibili desigur la amintirea ultimului rege daco-get), ceea ce nu putea face vreun italic sau roman de viță veche; traco-dacul Galerius se va proclama strănepot al lui ... Romulus.

Puterea lui Regalianus s-a limitat la zona Dunării, Moesia și probabil Pannonia (unde s-au găsit monedele lui). Ca „dux Illyrici” (termen anacronic, funcția fiind din sec. IV), el a luat parte la bătălia de lângă Scupi (HistAug, *Tyr. trig.* 10, 1; 10). Popular în rîndul trupei, el manifesta porniri spre rebeliune, fiind „Gallieno iam antea suspectus”, suspiciune confirmată de fapte. Rebeliunea și uzurparea s-au produs nu mult după a. 260, fiind de scurtă durată, cum ar indica și numărul redus de monede ale lui Regalianus. Din faptele lui se cunosc numai lupte cu sarmații. Învins de Gallienus, uzurpatorul daco-roman cade victima unui complot (ucis de partizanii săi). Se cunoaște după monede soția sau mama sa, numită *Sulpicia Dryantilla* (RE, IV A, 883—4, 117).

Marcus Acilius Aureolus⁴², cel mai de seamă uzurpator din vremea lui Gallienus, era din Dacia, probabil Dacia Traiana — cea din sudul Dunării nu exista încă (dacă nu cumva „Dacia” e întrebuițat anacronic ca Dacia-Moesia în cazul lui Aurelianus, p. 38); printr-o confuzie e numit „celticul”⁴³. Părinții erau oameni de jos, păstori; el însuși a fost în tinerețe cioban⁴⁴; ca atare, obârșia etnică traco-dacică este neîndoielnică⁴⁵, fie că e vorba de Dacia („Getikè chôra”) din nord, fie de cea din sudul Dunării; populația de bază în ambele zone era formată din băștinașii daco-geți și moesi, iar elementele „barbare” din afara provinciilor nu figurează încă în ierarhia militară și politică romană la mijlocul veacului al III-lea. „Păstorul” din Getia (Dacia), intrat ca soldat în armată, câștigă simpatia împăratului Valerianus, care-l făcu îngrijitor al cavaleriei (hergheliilor) imperiale, iar sub Gallienus ajunge comandant al cavaleriei (Zos. I 40, 1; Zon. XII 25), demnitate înființată atunci⁴⁶; ca atare el luptă contra lui Ingenus la Sirmium și tot alături de împărat contra lui Macrinus și Postumus. Abuzînd de încrederea lui Gallienus, Aureolus se proclamă suveran la Mediolanum, rezistînd pînă în timpul lui Aurelianus, cînd se pare că a fost ucis

⁴¹ „Sind alle diese Nachrichten der trüben und tendenziösen Quelle des Biographes entfloßen”, după judecata severă a lui Stein, RE, I A, 464.

⁴² RE, II 2545—2546 (Henze).

⁴³ Syncell. I, p. 717 (Bonn): Αὐριόλος δὲ τις Ῥωμαίων στρατηγὸς Κελτικός, posibil formă coruptă din Γετικῆς, cum ar fi fost în vreo sursă a lui Zonaras, sau printr-o greșită apropiere făcută de vreun cronicar cu uzurpatorul Postumus, care-și avea stăpînirea între celți (Zos. I 38).

⁴⁴ Zon. XII 24: Αὐριόλος δὲ ἐκ χώρας ὦν Γετικῆς τῆς ὑστερον Δακίας ἐπικληθεῖσθαι καὶ γένους ἐκφῶς ἀσῆμου (ποιμῆν γὰρ ἐτύγχανεν πρότερον).

⁴⁵ După Zonaras, Dim. Cantemir, *Hronicul româno-moldo-vlahilor*, I, 14 (ed. 1901), p. 212 releva obârșia lui etnică: „hatmanul călărimii să fie fost Avreulus Dacul”.

⁴⁶ Grosse, RMG, p. 18.

de propriii lui soldați (HistAug, *Aurel.* 16, 2; Zos. I 41, 1; Zon. XII 26; HistAug, *Claud.*, 5, 3; *Tyr.trig.* 11, 5 păstrează un text-epitaf de pe mormîntul lui: ceva autentic?).

Traianus Mucianus era un personaj marcant al ierarhiei militare și administrative în vremea lui Claudius al II-lea și a lui Aurelianus; cariera lui a început pe la mijlocul veacului al III-lea. Originar din Beroe (Traiana Augusta, azi Stara Zagora), eventual dintr-un sat al regiunii, Mucianus se înrolă simplu gregalis într-o cohortă auxiliară, ajunge ducenarius în cohors IV Concordensium și în legiunea II Parthica (cu efective în majoritate trace; supra, p. 32), trecînd prin toate treptele pînă la acea de praefectus legionis IV Flaviae (ἑπαρχος) și dux legionis VII Claudiae și IV Flaviae (στρατηγός), agens în Mesopotamia și agens în Tracia, posibil praeses provinciae Raetiae. S-a remarcat just obîrșia tracă a romanului Traianus Mucianus, indicată de locul descoperirii inscripției grecești (IGR, I nr. 1496 = ILS, 9479)⁴⁷ conținînd cariera lui (cursus honorum), precum și de numele lui alcătuit după „criterii” barbaro-provinciale: lipsa praenomenului, un cognomen Traianus utilizat drept nomen⁴⁸ și un alt cognomen *Mucianus*, care ar putea să înlocuiască un antroponim tragic (Mucapor, Mucatralis, Mucazenus).

Marcianus, „vir illustris, protector al nebiruitului nostru stăpîn Gallienus augustus, tribunus în cohortele pretoriene, dux, stratelates” onorat cu un monument epigrafic grecesc „de strălucita metropolă a Traciei Philippopolis ca pe binefăcătorul (euerget) și protectorul său”, *Athenaeum*, XLIII 1965, p. 295—311 (*La carriera militare di Marciano, generale di Gallieno*, B. Gerov; *AnnÉp.* 1965, 114), foarte probabil un trac romanizat, originar din teritoriul sau chiar din orașul Philippopolis-Pulpudeva; cel care se îngrijește de ridicarea monumentului poartă numele greco-tragic *Pyrros*, frecvent în Tracia (*protarchos* și *logistes*).

4. — M. Aurelius Valerius Claudius Gothicus

„Învingătorul goților”, Claudius al II-lea (268—270)⁴⁹ făcuse parte, la începutul carierei militare, din corpul „equites Delmatae” (HistAug, *Claud.*, 11, 9: „equitum Delmatarum ingens exstitit virtus, quod origines ex ea provincia Claudius videbatur ostendere”), de unde impresia că el

⁴⁷ Inscriptia e reprodusă integral și comentată pe larg de Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, in *Bonner Jahrbücher*, CVIII, p. 185; in ed. a II-a (de B. Dobson, 1967), p. 185—195 și p. LVIII—LIX; Mateescu, EDR, I, p. 106—107, 115, 178; A. Stein, *Der römische Ritterstand* (1927), p. 145; RE, VI A, 2088. Cum remarcă Stein, gradele de ofițer le-a putut avea Mucianus cel mai de timpuriu sub Gallienus, iar comanda în Mesopotamia nu înainte de 272, an în care provincia este recuperată pentru imperiu de către Aurelianus.

⁴⁸ Despre amestecul elementelor sistemului onomastic roman mai ales la provincialii („Namenverrwirrung”, cum l-a numit un erudit german, „încurcătură a numelor”), cf. RIR, XVI 1946, p. 176—177; *Activitatea muzeelor*, Cluj, 1956, p. 124; SCIV, IX 1958, p. 49 (exemple ca: Aurelius Gaius, Scantius Lucius, Aurelius Titus, Messius Cornelius, Quintus Hostilius Valerius etc.).

⁴⁹ RE, II 2458, 62 și 82 (Henze); P. Damerau, *Kaiser Claudius II Gothicus*, in *Klio*, Beiheft XXXIII 1934.

s-ar fi născut în Dalmatia ⁵⁰. Mai verosimilă este știrea din același autor că el era originar din Dardania („quamvis alii Dardanum et ab Ilo Troianorum rege atque ab ipso Dardano sanguinem dicebant trahere”). Era născut deci în această regiune (a cărei populație era în majoritate tracică, după inscripții începând din sec. I e.n.), la 10 mai 214 (nu 219 sau 220, cum se admitea), din părinți necunoscuți, probabil oameni de jos, țărani săraci, de care documentația nu știe nimic, cum este cazul la aproape toți împărații din teritoriile traco-illyre ⁵¹. Despre familia lui Claudius, HistAug, *Claud.*, 13 prezintă câteva informații, pe care însă (după Dessau și alții) Seeck ⁵² le declară simple născociri („Stammbaumfälschungen”) ale cronistilor din veacul al IV-lea, făcute cu scopul de a dovedi înrudirea lui Constantinus I cu Claudius al II-lea. Dar în lipsa altora, aceste informații nu trebuie aruncate ca false, oricâte falsuri ar exista în „biografii” (HistAug). Aparținând populației provinciale peregrine, familia lui Claudius obținuse cetățenia romană târziu, probabil, după numele *Aurelius*, prin constituția lui Aurelius Antoninus-Caracalla (a. 212) sau în urma serviciului militar. Alt indiciu despre originea peregrină și barbară-provincială este întrebuintarea unui nomen gentilicium, *Claudius* (sub care e cunoscut de obicei împăratul) în loc de cognomen (v. p. 36): de acasă, din patria balcanică el se numea M. Aurelius Claudius, purtând și supranumele *Apollianus* ⁵³.

În armată, Claudius era susținut de împăratul Valerianus (HistAug, *Tyr.trig.* 10, 14); cu Gallienus a luat parte (în rangul de *dux*) la campania contra lui Ingenuus, apoi la doborârea uzurpatorului Postumus; cu Aureolus participă la războiul contra goșilor; ocupă funcția de praefectus equitum (Zon. XII 26: *ἐπαρχος*) și probabil alte demnități înalte, având încrederea și simpatia lui Gallienus, care l-ar fi desemnat succesor (Epit.Caes. 34, 2; Vict. *Caes.* 33, 28). Dar Claudius participase la complotul contra lui Gallienus, de a căruiucidere era principalul vinovat; rolul lui însă a rămas ascuns, căci la executarea planului criminal figurează nu el, ci prefectul Heraclianus. Era o conspirație a ofițerilor, la care ar fi fost părtași numai comandanții de origine „illyri”, urmărind să aducă la putere elementul illyr, spre a salva Dacia și zona balcanică, după cum se admite (*Klio*, Beih. XXXIV, p. 45, 51). Termenul „illyri” e de înțeles în sensul de „provinciali din Illyricum”, căci însuși Claudius nu pare să fi fost illyr de neam. Suprimat Gallienus, este făcut împărat Claudius; dar în rîndurile armatei, asasi-

⁵⁰ R. Vulpe, EDR, III 1925, p. 198; RE, II 2458: „stammte aus Dardanien oder Illyrien und gehörte vielleicht dem Bergvolke der Dardaner an” (dar cf. *Klio*, Beih. XXXIII, p. 19—20, 41).

⁵¹ AISC, IV, p. 112—126. În HistAug, *Claud.*, 14,2 el este numit „Illyricianae gentis vir”, adică din Illyricum (Moesia Superior). Damerau, p. 20, 41, 82: „sicher war er Illyrier”, sau „am glaubwürdigsten scheint die Nachricht, dass er Dardaner gewesen sei; wie hätte man sonst Constantinus mit ihm genealogisch verbinden können?”. Dar nu această legătură genealogică (ce e reală; infra, p. 48) este argumentul care să confirme obirșia lui Claudius din Dardania, iar întrebuintarea confuză a termenilor „illyr” și „dardan” (cu o semnificație mai mult teritorială-geografică, în sec. III e.n.) arată, la Damerau și la alți erudiți, ignorarea situației etnice din Balcani: granița între populațiile illyre și cele trace era alta, ceva mai la vest decît se preconizase mai demult (cf. AISC, IV, p. 73—144; *Illirii*, p. 34—39).

⁵² RE, IV 961, 5; 1040, 8; VI 1520 etc.

⁵³ Mal. p. 298 (Bonn): Κλαύδιος Ἀπολλιανός sau Ἀπολλιανός ὁ καὶ Κλαύδιος, care trebuie pus în legătură cu cultul lui Apollo (Damerau, *ibid.*). Alt nume, Flavius (HistAug, *Claud.* 7, 8; *Aurel.* 17, 2), e un produs al biografului, cauzat probabil de faptul înrudirii lui Claudius al II-lea cu dinastia constantiniană (RE, II 2458).

natul n-a trecut fără nemulțumiri și proteste violente, iar noul augustus trebuia să cumpere scump recunoașterea din partea soldătimii; în schimb e cîștigată ușor azeziunea senatului roman, care nutrea dușmănie înverșunată contra lui Gallienus. Claudius își consolidează rapid situația regimului (a. 268), dar avea de făcut față unor împrejurări extrem de grele: pericole și atacuri externe (mai ales germanice), numeroase tendințe separatiste înlăuntrul. Excepționala energie a noului suveran a izbutit să rezolve majoritatea acestor dificultăți. Evenimentele politice-militare, situația internă a imperiului, ca și realizările remarcabile în economie și administrație ale scurtei domnii a lui Claudius au fost analizate amănunțit (*Klio*, Beih. XXXIV, p. 48—80, 85—87).

Victimă a ciumei ce făcea ravagii în rîndurile armatei romane, Claudius al II-lea moare la Sirmium (Mitrovița), în a. 270. La atare veste, trupele proclamă și senatul recunoaște ca împărat pe fratele celui mort, *M. Aurelius Claudius Quintillus*, al cărui regim durează cîteva zile, sau — după numărul monedelor bătute — cel mult două luni, în a. 270⁵⁴. Mult mai tînăr (născut la a. 229; Mal., p. 299; Synopsis Sathas, p. 39), Quintillus în scurta-i domnie a înfrînt pe goți la Nicopolis și Anchialos (*HistAug*, *Claud.* 12, 4; monede cu „Victoria augusta”). Ridicîndu-se Aurelianus, el a fost asasinat ori se va fi sinucis.

Quintillus avea două surori, din care una *Constantina* (RE, IV 961, 5) căsătorită cu un tribunus Assyriorum(?) și un frate *Crispus* (RE, IV 1722, 8), tatăl unei *Claudia* (RE, III 2887-8, 398) soție a dardanului *Eutropius* (v. p. 47), precum și doi fii (*HistAug*, *Claud.* 13).

5. — Lucius Domitius Aurelianus

Succesorul lui Claudius al II-lea, Domitius Aurelianus (270—275)⁵⁵ era un compatriot al lui, din Moesia Superior; după o versiune s-ar fi născut la Sirmium⁵⁶; după alta, mai verosimilă, era din Dacia Ripensis, *HistAug*, *ibid.*: „ut nonnulli, Dacia Ripensi”; *Eutr.* IX 13, 1: „Aurelianus suscepit imperium, Dacia Ripensi oriundus”; *Epit.Caes.* 35, 1: „genitus patre mediocri et, ut quidam ferunt, Aurelii clarissimi senatoris colono inter Daciam et Macedoniam” (= et Moesiam, după Groag, 1351); *Iord. Rom.* 290. Autorul biografiei lui din *HistAug* (Fl. Vopiscus) adaugă (3, 2): „ego autem legisse me memini, qui eum Moesia genitum praedicarent”, aserțiune care nu contrazice constatarea de mai sus, Dacia Ripensis fiind în cuprinsul vechii Moesia Superior, în care se născuse Aurelianus înainte de a exista provincia Dacia sud-dunăreană. Autorul citit (dacă va fi existat) de Vopiscus întrebuița deci termenul mai corect „Moesia”, potrivit spre a desemna patria lui Aurelianus înainte de evacuarea Daciei traiane (a. 271/3). Localitatea de origine pare a fi în zona Aquensis (Ad Aquas, azi Vidrovac, lîngă Negotin, nord-estul Serbiei), unde Procopius (*aed.* IV 4,

⁵⁴ RE, II 2462—2463 (Henze); *Klio*, Beih. XXXIII, p. 87—91.

⁵⁵ RE, V 1347—1419 (Groag); L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, 1904; Paul Schnabel, *Die Chronologie Aurelians*, in *Klio*, XX 1926, p. 363—368; H. U. Instinsky, *Klio*, XXXIV 1942, p. 120.

⁵⁶ *HistAug*, *Aurel.* 3, 1: „divus Aurelianus ortus, ut plures loquuntur, Sirmii familia obscuriore”, acceptat de Homo, p. 27—28.

p. 124, 5 H.) amintește un castellum renovat în secolul al VI-lea, cu numele Αὐρηλιανᾶ (corect : Αὐρηλιανᾶ), la est de Timoc ; probabil satul natal al împăratului, după care-și va fi luat numele, cîștigînd oarecare importanță⁵⁷. Părinții lui Aurelianus erau oameni de jos, săraci („familia obscuriore”, HistAug, *Aurel.* 3, 1 ; „modicis ortus parentibus” 4, 4 ; „genitus patre mediocri, colono” Epit.Caes. 35, 1), dintr-un sat, încît presupunerea că ar fi imigrați are prea puține șanse de valabilitate ; era o familie localnică, din teritoriu cu bază etnică tracă, deși nu avem încă un indiciu categoric în acest sens (cum ar fi „Thrax” ori un antroponim neroman). S-a afirmat și despre Aurelianus că ar fi fost de neam illyr ; dar acest termen are (în Moesia Superior, unde apar rare elemente etnice illyre) semnificație administrativă : Illyricum⁵⁸.

După o indicație din HistAug, mama lui Aurelianus era preoteasă la templul lui Sol Invictus în satul natal (Aurelianus) : „matrem quidem eius Callicrates Tyrius, Graecorum longe doctissimus scriptor, sacerdotem templi Solis invicti in vico eo, in quo habitabant parentes, fuisse dicit” (*Aurel.* 4, 2) ; amănuntul e considerat ca o născocire tîrzie, după cultul Soarelui pe care-l favoriza împăratul (RE, V 1352). Dar lucrul pare să fi fost mai curînd invers : Sol era adorat cu predilecție de Aurelianus sub influența tradiției din familia sa. Despre tatăl său se spunea că era un țaran cu apucături grosiere, relevate insistent de biograf („adeo ut aliquando marito suo iurgans ingresserit, cum eius et stultitiam increparet et vilitatem”, *ibid.* 4, 3), care nu ar avea nimic neobișnuit la un colonus barbar, de pe moșia unui latifundiar (Aurelius) ; aici și-a petrecut copilăria viitorul împărat, luînd numele *Aurelianus* derivat din acela al moșierului stăpîn (RE, V 1352c). Condiția umilă și chiar obscură a familiei n-a fost o piedică în calea acestui provincial romanizat, de o excepțională vigoare și propeșime, care l-au ridicat pînă la treapta supremă a ierarhiei imperiului roman.

Născut la 9 septembrie 214 (sau 215), Aurelianus și-a început cariera în cavaleria auxiliară, unde a dovedit mari calități de luptător, iar mai tîrziu de tactician și strateg. Era de o forță fizică și curaj ostășesc puțin comune între camarazii lui încercați în mînuirea armelor ; aceștia îl deosebeau de un omonim al lui prin porecla „manu ad ferrum”. Cariera lui militară pînă la a. 270 e cunoscută numai din relatările lacunoase și îndoielnice (parțial falsuri) ale biografiei din HistAug. Se menționează : o campanie în Illyricum contra sarmaților, una în Gallia contra francilor, tribunatul unei legiuni ; funcția de vicarius al lui Ulpius Crinitus, dux Illyriciani limitis et Thracici ; comanda unui corp de cavalerie. În 268, Aurelianus participă la acțiunea împotriva lui Gallienus, susținînd pe Claudius al II-lea de care-l va fi legat și conștiința obîrșiei comune din Moesia. După moartea lui Claudius (270) și proclamarea lui Quintillus, armatele din valea Dunării proclamă pe Aurelianus (martie-aprilie 270), care prin înlăturarea uzurpatorului Aureolus rămîne singur la conducerea imperiului.

⁵⁷ RE, II 2427 (Tomaschek) ; dar nu admite Groag (1351) „führte seinen Namen nicht als Geburtsort Aurelians, aber vielleicht nach dem Gründer des neuen Dacien”. Presupunerea nu este întemeiată : dacă era să se dea numele împăratului Aurelianus unei localități oarecare din Dacia Nova, s-ar fi ales un centru mai important și cunoscut (intemeierea unui oraș nou lingă Dunăre e puțin probabilă) ; *Aureliana* (-um) e satul său natal, precum Romulianum va fi satul natal al lui Galerius (p. 43).

⁵⁸ Cu afirmația „seiner Nationalität nach hat Aurelianus ohne Zweifel dem kernhaften illyrischen Volkstamme angehört, der in dieser Zeit das Hauptkontingent zum Heere stellte (vgl. Mommsen, RG, V, p. 228—229)” (RE, V 1352) se comite eroarea frecventă confundînd termenul politic-administrativ „Illyricum” cu vechea noțiune etno-lingvistică de illyr (cf. p. 92—95).

Faptele de arme și realizările interne ale lui Domitius Aurelianus se află expuse și analizate exhaustiv în bibliografie (nota 55); în câteva cuvinte: înfrîngerea germanilor invadatori (iuthungii: „Germanicus maximus”), a sarmaților și vandalilor (a. 270); o nouă victorie asupra alamanilor și iuthungilor, evacuarea Daciei traiana și organizarea Daciei Nova (Aureliana, a. 271/3); războiul cu Palmyra și desființarea regatului Zenobiei, supunerea persilor („Parthicus, Persicus maximus”), zdrobirea carpilor („Carpicus maximus”, 272); expediții în Egipt și Gallia, triumf la Roma (274); reforma monetară, reorganizarea annonei, construirea marelui zid de apărare a Romei, reorganizarea administrației, a finanțelor, a cultelor etc.; un program al realizărilor de o bogăție în adevăr uimitoare. În cele mai grele circumstanțe pentru imperiu, moesoromanul Aurelianus a fost la înălțimea chemării: mare strateg și comandant, el a zdrobit asalturile repetate ale clanurilor din afară, restabilind siguranța hotarelor („restitutor orbis”) și ordinea cu pacea internă, ca și încrederea romanilor în forța imperiului, care se menține încă două veacuri, datorită mai mult împăraților și generalilor traco-romani. Rolul lui Aurelianus — comparat pe bună dreptate cu Alexandru cel Mare și cu Iulius Caesar — a fost decisiv pentru dezvoltarea ulterioară politică și militară a lumii romane. Lipsit de cultura cărților, el aducea contribuții mai importante în funcția diriguitoare a imperiului: vigoarea și voința neînfrîntă în acțiune, virtuți prin care a salvat statul sclavagist corupt și slăbit în interior, izbit cu violență mereu sporită dinafară. Gravitatea stării în care se afla statul roman cerea o mîină tare: de o asprime draconică, acest „clarissimus princeps” era un „severissimus imperator” (HistAug, *Aurel.* 1, 5), dar pătimaș, crud, „animi inmodici et ad crudelitatem propensior” (Eutr. IX 13), chiar „saevus et sanguinarius, trux omni tempore” (IX 14), cum arată și uciderea unui nepot al său. Dar asprimea lui necesară a restabilit ordinea și disciplina în armată și în viața de stat, „disciplinae tamen militaris et morum dissolutorum magna ex parte corrector” (*ibid.*). Autocrat și dur peste măsură chiar față de ofițerii superiori, Aurelianus a stîrnit cu purtarea sa multe nemulțumiri, care i-au adus sfîrșitul. Tradiția (HistAug) afirmă că secretarul personal (notarius) al împăratului, Eros, a fost autorul moral al suprimării lui: temîndu-se să nu fie pedepsit de suveran pentru niște abuzuri și fraude, „secretarul” a plăsmuit o listă de proscrisi, scrisă (după spusa lui) de însuși împăratul, unde figurau mai mulți ofițeri superiori și chiar numele lui Eros. De frica pedepsei și pentru că se simțeau parțial vinovați, generalii stabilesc suprimarea împăratului, care tocmai pregătea expediția în Asia. Pe cînd înainta din Perint spre Byzantion, Aurelianus fu răpus, la Caenofrurium, de conjurați, în fruntea cărora se afla un „compatriot” al său, tracul cu nume tipic *Mucapor* dux, general⁵⁹ (ridicat desigur prin favoarea împăratului la înaltul rang ce avea), care se afla în strînsă relații cu Aurelianus: o scrisoare a acestuia către generalul traco-roman e menționată în biografie (HistAug, *Aurel.* 26, 2 = Nicomach. fr. în FHG, III, p. 664 = FGH, II, p. 946, fr. 1, „epistula ipsius (Aureliani) exstat ad Mucaporem missa, in qua de huius belli [cu Palmyra] difficultate

⁵⁹ RE, XVI 410 (Stein); V 1402–1403 (Groag). *Mucapor* este forma nominativului (decl. a III-a latină), nu *Mucaporis* (cum scrie Mateescu, EDR, I, p. 113); în textele literare la genitiv este *Mucaporis*, acuzativ *Mucaporem*, iar în inscripții nominativul e de obicei *Mucapor*: CIL, III 799, 14357, XIII 11941 etc.; Decev, *Sprachv.*, p. 314–316.

ultra pudorem imperialem fatetur"). Dar asemenea relații de intimă prietenie și sprijinul de care se bucurase din partea patronului său nu l-au împiedicat pe „ducele” traco-roman Mucapor să uneltească împotriva vieții lui și să-l suprima lovindu-l cu propriul său pumnal: „sed cum iter faceret, apud Caenofrurium mansionem, quae est inter Heracliam et Byzantium, malitia notarii sui et manu Mucaporis interemptus est” (HistAug, *Aurel.* 35, 5). Asasinii, în frunte cu Mucapor, și-au luat cuvenita pedeapsă sub unul din succesorii lui Domitius Aurelianus, Tacitus, care i-a supus la grele torturi: „auctores Aureliani necis maximeque Mucaporem ducem, quod ipsius ictu occiderat, excruciavisset” (Vict. *Caes.* 36, 2).

Din familia lui Domitius Aurelianus este amintită o soră a lui, al cărei fiu (ajuns probabil la vreo demnitate în stat) a fost ucis din ordinul lui, Epit.Caes. 35, 9 „etiam filii sororis interfector”; Eutr. IX 14; Chr.min. II 381; HistAug, *Aurel.* 36, 3 spune „et filiam sororis occiderat non in magna neque in satis idonea causa”, iar 39, 9 „addunt nonnulli filium sororis, non filiam, ab eodem interfectum, plerique autem etiam filiam sororis”; cf. RE, V 1374. Soția lui Aurelianus era Ulpia Severina, probabil fiica lui Ulpus Crinitus (RE, V 1355). Un descendent din familia lui Aurelianus pare să fie C. *Ulpus Tiberianus*, consul la a. 281 și 291, praefectus urbi în 291/2 și 303/4, despre care biograful Vopiscus spune: „quod non nihilum ex eius origine sanguinem duceret” (HistAug, *Aurel.* 1, 3; RE, XI 1106—1109, 184, Groag).

6. — Caius Galerius Valerius Maximianus

Protejatul și succesorul lui Diocletianus, Galerius Maximianus (293—311)⁶⁰, era originar din Moesia Superior, născut în satul Romulianum: „ortus Dacia Ripensi ibique sepultus est, quem locum Romulianum ex vocabulo Romulae matris appellarat” (Epit.Caes. 40, 16; Eutr. IX 22, 1: „Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus”; Iord. *Rom.* 298). Asupra obârșiei lui etnice, părerile erudiților diferă: în timp ce belgianul Grégoire afirmă categoric etnicitatea dacică a familiei lui Galerius⁶¹, alții contestă atare teză⁶². Controversa poate fi tranșată prin reexaminarea atentă a izvoarelor documentare în ansamblu și a cadrului istoric local. Mama împăratului, *Romula* (RE, I A, 1073, 1), era originară din nordul Dunării, din Dacia traiană: „mater eius Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat” (*Lact.mort.persec.* 9); același izvor istoric spune limpede că împăratul era de neam dac. Dar discreditat în care este ținut de unii erudiți Lactantius (adversar înverșunat al împăraților „persecutori”), eventual autorul real al scrierii ce i se atribuie, a făcut să nu i se acorde credit nici în privința celor spuse despre obârșia lui Galerius, iar această problemă istorică a luat și un aspect național-politic, fiind pusă în legătură cu dănuirea elementului dacic și continuitatea daco-romană. Pe bună dreptate a încercat Grégoire să stabilească valoarea documentară a lui Lactantius, pe care apoi Alföldi nu

⁶⁰ RE, XIV 2516—2528 (Ensslin).

⁶¹ Henri Grégoire, *Byzantion*, VIII 1933, p. 55—56 (*Notes épigraphiques*, I. 1 a religion de Maximin Daia).

⁶² C. Daicoviciu, AISC, III, p. 236—239, discutând problema „particularismului păgîn dacic” și „naționalismul” acestui împărat, neagă dacismul admis de unii istorici, dar contestat și de alții.

pregeta să-l declare pamfletar, ale cărui „fantasie di sapore schietamente retorico” n-ar fi de luat „per moneta buona”, aserțiune bizară explicabilă numai în preocuparea tendențioasă de a minimaliza ori suprima orice element documentar în sprijinul existenței și continuității populației autohtone daco-romane⁶³. Pasajul controversat din Lactantius (*mort.persec.* 23, 5), adesea citat mai mult decît cît corect, se referă la măsura lui Maximianus Galerius de a constrînge la plata impozitelor Roma și Italia: „quae adversus victos iure belli fecerant, et ille (Galerius) adversus Romanos Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius [strămoșii daci] censui subiugati fuerant, quem Traianus Dacis (Dacis) assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit”. Este (cum observa Alföldi) birul numit *capitatio* în imperiul târziu. Într-un alt pasaj (27, 9) bine cunoscut, spune: „olim ille (Galerius) ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus, cuius titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, sed Dacicum (Dacicum) cognominaretur”. Aici este evidentă nu numai aluzia, ci legătura directă cu „dacismul” împăratului Galerius afirmat de scriitorul creștin stăpînit de ură fanatică împotriva persecutorului, pe care-l acoperă cu insulte veninoase și epitete triviale⁶⁴; dar oricît lipsită de scrupule ar fi pornirea lui dușmănoasă, aceasta nu l-ar fi putut îndemna să scornească obîrșia dacă-barbară, care dealtfel nu era cea mai ignobilă și compromițătoare pentru un împărat roman: Regalianus se mîndrea cu asemenea ascendență (reală sau fictivă; supra, p. 34). Spre a-l discreditat mai eficient, Lactantius i-ar fi putut scorni (dacă scria din pură fantezie) lui Galerius o ascendență mai ignobilă decît putea să pară cea „dacică”. Dar pentru noi, deocamdată, este mai probabil că născocirea se află nu la autorul-polemist antic, ci la erudiții moderni care atribuie lui Lactantius intenții de falsificator. Mai simplu și firesc este a se admite că obîrșia traco-dacică a împăratului era un fapt real cunoscut de contemporani, iar scriitorul creștin nu făcea decît să-l releve și exploateze în favorul tezei sale, spre a ponegri mai mult pe îndrîjitul persecutor al adepților lui Iisus Cristos.

Îndeobște cunoscut era faptul că Romula, mama lui Galerius, venise din nordul Dunării, refugiată (prin a. 242—248; AISC, III, p. 238) dinaintea invadatorilor carpi, amănunt de care face caz Lactantius, spre a-și explica sieși și cititorilor săi înverșunarea „păgînă și antiromană” a împăratului. Dar faptul că despre Romula se precizează că era din Dacia traiană

⁶³ În prefața broșurii (*Daci e Romani*, p. 3), Alföldi vorbește de niște „altri illustri studiosi”, care „negano tale ipotesi” [a continuității daco-romane] etc. Cit de netă este convingerea lui A. A. despre obîrșia lui Galerius o arată aserțiunea că acesta „non fu certamente il primo imperatore a cui la letteratura partigiana ed ostile movesse la falsa accusa di essere di origine barbara. Erodiano muove la stessa accusa a Massimino, facendolo apparire come un semibarbaro de origine traccica” (cum și era în realitate, supra, p. 28—29). Apar cel puțin stranii și suspecte asemenea afirmații („falsa accusa di essere di origine barbara”) din partea unui erudit care cunoaște bine istoria imperiului roman în veacurile III—IV, știind fără îndoială că în marea lor majoritate împărații din această perioadă erau de origine „barbară”, adică ridicăți din masele populațiilor provinciale romanizate, nu din familiile patriciene ale Romei sau dintre vechii italice. Cei mai mulți dintre acești „homines novi” erau de neam trac, după ei urmînd numeric illyrii (cf. p. 20). Recenzie critică la studiul propagandistic al lui Alföldi (*Daci e Romani*, 1940): *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 456—459 (Daicovicu).

⁶⁴ De ex. Lact. *mort. persec.* 9 „inerat huic bestiae naturalis efferitas a Romano sanguine aliena; caro ingens et in horrendam magnitudinem diffusa et inflata”; cf. An. Vales. 3, 8.

nu înseamnă că și tatăl lui era de aici ⁶⁵, căci dacă 'era și el refugiat din nordul Dunării, Lactantius ar fi spus-o desigur, gășind un motiv-pretext în plus de ponegrire. Realitatea este că numai mama lui Galerius era venită din nord, stabilindu-se într-un sat la nord-vest de Serdica (Sofia), numit mai târziu Romulianum, de unde pare să fi fost soțul ei și unde s-a născut mai târziu viitorul împărat: „quem locum Romulianum ex vocabulo matris appellarat”, Epit. Caes. 40, 16. Numele satului era cunoscut și peste trei veacuri ⁶⁶. Se pune fireasca întrebare din nou: de ce obârșie etno-lingvistică era această „refugiată” Romula (cu sonor nume roman)? ⁶⁷. În privința regiunii unde s-a născut ea, s-a admis provincia Dacia Traiana ⁶⁸, foarte verosimil ⁶⁹: Serdica se află în dreptul Olteniei, nu a Munteniei sau Basarabiei, iar Romulianum era mai la apus, în fața județului Mehedinți. Firesc e deci a admite că Romula s-a refugiat din Oltenia (Dacia Inferior-Malvensis romană), nu din răsărit de Olt, dinafara provinciei romane. Din pătura socială de jos, țărănimea, este natural a presupune că Romula aparținea populației de baștină a Daciei; mai puțin probabil (dar nu cu totul imposibil) să fie imigrată cu coloniștii romani din alte provincii. La etnicitatea geto-dacică se referă direct Lactantius, nu numai la venirea ei „de peste Dunăre”, chiar dacă întrebuițează termenul echivoc „transdanuviana” care nu poate să aibă semnificația „de orice neam”, amestec confuz de seminții barbare din nordul fluviului, căci la începutul veacului al III-lea triburile germanice și cele sarmatice nu erau încă stabilite în cuprinsul Daciei romane; termenul poate fi raportat numai la populația daco-romană. Motivele care să excludă atare concluzie simplă și firească nu sînt fapte arheologice și istorice pozitive, ci ori hipercriticismul, ori preocuparea unora de a minimaliza orice urmă documentară a vechilor geto-daci, prin discreditarea tuturor știrilor — puține, laconice, lacunoase, dar cu atît mai prețioase — despre această populație în sec. II—III. Unii au declarat pe mama lui Galerius „barbară și nu romană sau dacă romanizată” ⁷⁰.

⁶⁵ Greșit afirmă Alföldi (*Daci e Romani*, p. 31) că „i genitori di Galerio abitavano nell'antica Dacia e la madre aveva dovuto fuggire per causa dei barbari”.

⁶⁶ Proc. aed. IV 4 (p. 124, 2 H.) amintește între castella restaurate de Iustinianus în zona Ad Aquas (ἐν χώρῃ Ἀκουεσιῶν, azi Vidrovac la Negotin, nord-estul Serbiei) Ῥωμουλιανὰ (Jireček, *Rom. Dalm.* I, p. 15), care se afla deci la extremitatea de nord a hotarului dintre Serbia și Bulgaria, între valea Timocului și Serdica, posibil la o distanță mai mare de acest oraș, pe care cronicile îl menționează numai ca localitatea cea mai importantă a regiunii. Localizarea satului Romulianum între Vidin și satul Florentin (Patsch, *Beitr.* III/1, p. 12, nota 2) e cu totul nesigură (cf. AISC, IV, p. 120).

⁶⁷ Numele ei ar fi (AISC, III, p. 239) creat în interesul acreditării legendei despre obârșia divină a lui Galerius descendent din ... Romulus și zeul Marte (Lact. *mort. persec.* 9, 9). Dar se poate presupune — cu mai multă îndreptățire — că legenda a fost ticluită plecînd de la faptul pozitiv că mama lui Galerius se numea de la nașterea Romula (posibil chiar după orașul omonim din Dacia Traiana; cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 158), nume frecvent în inscripții (cf. de ex. CIL, III index).

⁶⁸ C. Patsch, *Anz. Akad.*, Wien, 1925, p. 213.

⁶⁹ C. Daicoviciu, AISC, III, p. 238, presupune că Romula venea din cimpia getică a Munteniei (unde după teza lui Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht über den VI. internat. Kongr. für Archaeologie*, 1939, Berlin, 1940, p. 528—538, locuiau roxolanii; dar cf. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, p. 459—462), sau de prin Moldova, Basarabia (?).

⁷⁰ O. Seeck, *GUAW*³, II, p. 592, 31 „Einwanderung wirklicher Barbaren”: Enßlin, *RE*, XIV 2523; cf. Daicoviciu, AISC, III, p. 238, cu altă ipoteză: populația barbară care se refugiază de peste Dunăre, izgonită de goți și primită cu multă simpatie de (împăratul) Galerius, putea să fie sarmată (roxolană), cum crede Seeck, nicidecum însă carpi (Enßlin). E foarte ispititoare ipoteza celui din urmă că marea favoare arătată acestor barbari de către

Dacă Romula ar fi fost „roxolană”, atare amănunt nu putea să scape neobservat de Lactantius (destul de bine informat), pentru a cărui teză originea „roxolană” a lui Galerius ar fi putut constitui un pretext chiar mai potrivit de insultare și detractare a păgînului împărat „barbar”⁷¹. Tatăl lui Galerius era țaran din Moesia (Dacia Ripensis de mai tîrziu), considerat „illyr romanizat”⁷². Azi se știe însă ceva mai precis că această zonă era locuită în secolele II—III aproape exclusiv de traci, încît nu avem motive de a face illyr pe soțul (anonim) al Romulei decît confuzia frecventă între Illyricum administrativ și noțiunea etnică illyr (AISC, IV, p. 73—144). Inutilă apare și ipoteza că familia lui Galerius ar fi de altă obîrșie (gotică, sarmatică etc.), întrucît la începutul secolului al III-lea (cînd s-a născut tatăl său) nu există urme de popoare „barbare” (migratorii) venite din nordul Dunării afară de dacii colonizați cu forța de romani în sec. I e.n.; în sfîrșit, nu e recomandabil a presupune că ar fi descendent din elemente de colonizare romane (provinciali din alte zone, ori chiar italici), care se așezau de obicei la orașe, nu se ocupau tocmai cu păstoritul. Observînd cadrul istoric și relațiile etnic-sociale din această zonă în veacul al III-lea prin optica materialului documentar existent, nu poate subsista îndoială asupra etnicității traco-dace a împăratului Galerius. Dar argumentul cel mai puternic îl oferă nu textele cronicarilor (uneori de valoare controversată) și nici chiar caracterul etnic în general trac al regiunii respective, ci un fapt de ordin onomastic-filologic: numele trac *Dacia* al nepotului lui Galerius (infra, p. 53).

Născut în Romulianum prin a. 245—250 (după 242 se stabilise mama lui în Moesia Superior), căci la 293 el avea o fată mare (căsătorită cu Maxentius), C. Galerius Valerius Maximianus se pare că avea la început (*mort. persec.* 18, 13) un singur nume, acela de Maximianus. Părinții fiind păstori săraci, el însuși a avut la început această ocupație (*Vict. Caes.* 39, 24; 40, 1; *Epit. Caes.* 39, 2; 40, 1, 15 „Galerius autem fuit — licet inculta agrestique iustitia — satis laudabilis, pulcher corpore, eximius et felix bellator, ortus parentibus agrariis, pastor armentorum, unde ei cognomen Armentarius fuit”); ocupație pe care izvoarele istorice o atribuie și altor împărați de origine tracă sau illyră și care nu poate fi o simplă expresie stereotipă a cronicarilor spre a desemna un om „de jos”, sau o formulă de invectivă și dispreț; ea corespundea unei realități social-economice:

Galerius se explică prin inrudirea probabilă, după mamă, a împăratului cu ei. Ar urma deci ca mama lui Galerius să fi fost roxolană; nu e deloc imposibil. Cf. Patsch, *Beitr.* III 11, 2 (*La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 169). Presupunerea că acea populație „barbară” protejată de Galerius ar fi formată din roxolani (sarmați, pentru Seeck) nu e convingătoare, cum relevă și Alföldi (*Zu den Schicksalen Siebenbürgens*, 1944, p. 87). Jung, *Roman. Landschaften*, 1881, p. 405 și Schmidt, *Ostgerm.* p. 224 se gîdeau la carpi; ar putea fi mai curînd grupuri din populația daco-romană din fosta provincie Dacia traiana.

⁷¹ Un alt argument invocat contra etnicității dace a mamei lui Galerius e că mama lui a fugit tocmai de frica celor mai autentici daci, care erau carpo-dacii. Ar fi suficient să amintim că goții din armata romano-bizantină în sec. VI erau cei mai înverșunați combatanți împotriva armatelor ostrogotice din Italia, de ex. gotul Bessa (p. 84), Thorimuth, Sisifrid, Batza și Rema etc., ca și numeroasele analogii istorice recente sau chiar contemporane cunoscute de toată lumea; ura și lupta fratricidă pot să fie adesea mai înverșunate și crunte decît conflictele între străini.

⁷² Ensslin, *RE*, XIV 2517. Nu e mai convingătoare ipoteza lui Vulpe, *HAD*, p. 291 că Galerius ar fi descendent dintr-o familie de coloniști illyri din Dacia, „transférés dans les Balkans lors de l'évacuation ordonnée par Aurélien”.

era o numeroasă și viguroasă pătură a populației provinciale, rustice, crescători de vite. Tînărul păstor („armentarius”) Maximianus și-a început cariera militară sub compatriotul său Aurelianus de al cărui sprijin s-a bucurat, continuînd-o sub Probus. De constituție robustă, plin de vigoare și prestanță, el s-a remarcat curînd în ochii superiorilor: era tipul militarului de elită, energic și hotărît în acțiune. Fără cultură literară și filozofică, Maximianus Galerius era totuși un spirit echilibrat, just, mai presus de toate excelent comandant și conducător politic⁷³. Ca ofițer superior a servit sub Diocletianus, de a cărui încredere totală se bucura și care i-a încredințat mai multe comandamente importante, iar cînd s-a pus problema unui succesor, Diocletianus l-a ales pe Galerius, proclamat „caesar” pe colina lui Iupiter de lângă Nicomedia, la 1 martie 293. Ca fiu adoptiv al împăratului, noul ales lua și nomen gentilicium al înaltului său protector, Valerius, ca și epitetul „Iovius”. Ca caesar el participă la conducerea imperiului timp de 12 ani (293—305), iar la împărțirea dioceselor a primit provinciile dunărene din Noricum pînă la delta fluviului, avînd reședința în Sirmium (Mitrovița). În aceste regiuni s-a desfășurat cea mai mare parte din activitatea lui de organizator și de războinic; de menționat dintre faptele de arme: victoria Sarmatica, biruința asupra carpilor (Carpicus maximus) și asupra bastarnilor, victoria Persica, războiul cu marcomanii.

Prin abdicarea lui Diocletianus, Galerius devine „augustus”, proclamat la 1 mai 305, pe aceeași măgură sacră la Nicomedia; în Mediolanum Maximianus Herculus (urmînd pilda lui Diocletianus) abdică în favorul caesarului Constantius (infra, p. 52). Întreaga putere politică-militară ajunge astfel în viguroasele mîini ale traco-romanilor, care împreună cu unele elemente illyro-pannonice conduc imperiul timp de aproape trei veacuri. Noii caesares: Maximinus Daia (nepotul lui Galerius, p. 52—54) și Flavius Severus (p. 54) erau, primul cu siguranță, al doilea posibil de obîrșie tragică. În calitate de „augustus” (a. 305—311), Galerius a cîștigat o biruință asupra sarmaților, a reformat sistemul impozitelor, supunînd la biruri Roma și Italia deopotrivă cu provinciile; măsură ce a provocat nemulțumiri la Roma, unde e proclamat Maxentius, insurgență care a fost una din cauzele principale pentru luptele dintre suverani; între ei, Galerius apăra consecvent sistemul monarhic instituit de Diocletianus.

Față de creștinism, Galerius a procedat cu rară asprime, organizînd faimoasele persecuții; dar la sfîrșit a dat edictul de toleranță din Serdica, ultimul său act politic de seamă, publicat la Nicomedia (30 apr. 311), permițînd libera practică a religiei creștine. Atare gest de generozitate se datora în bună parte cumplitei deprimări sufletești cauzate de boala care-i măcina trupul. După o tradiție, intoleranța lui în materie religioasă ar fi fost provocată și de influența mamei sale, căci „erat mater eius deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa” (Lact. *mort. persec.* 11). Posibil ca Romula să fi avut un rol important în prigoana anticreștină organizată de fiul ei; dar acest împărat roman se conducea, în primul rînd, de considerente politice: menținerea statului și legilor romane împotriva subversiunii (RE, XIV 2524); de o renaștere a păgînismului „național dacic” (preconizată de H. Grégoire și G. I. Brătianu) cu greu ar putea să fie vorba (AISC, III, p. 234—239), cu toate că Galerius era un traco-dac

⁷³ Portretul lui fizic și moral: RE, XIV 2517 (Ensslin).

romanizat, deplin conștient de etnicitatea sa. Nu se poate spune apoi întrucît ar fi exacte așerțiunile lui Lactantius (*mort.persec.* 27, 8) că Galerius „ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus, cuius titulum immutari volebat, ut non Romanum, sed Daciscum (Dacicum) cognominaretur”, iar asemenea porniri — ca și (pretinsa?) lui ură contra romanilor și a italicilor — izvorau din sentimente „naționaliste (șovine)” dacice. S-ar putea ca aceste afirmații să fie născociri ale scriitorului apologet-polemist creștin (AISC, III, p. 234—239), ca o aluzie la patria lui Galerius (Dacia Ripensis de mai tîrziu); de altă parte însă e foarte verosimilă existența unui pronunțat „patriotism regional”, dacic sau traco-dac. Oricum, prin simpla afirmație că în privința obîrșiei lui Galerius, Lactantius (sau izvorul lui de informație) inventează din ură sau interes confesional nu s-a rezolvat nimic. Menirea cercetării critice nu este de a tăgădui mereu tot ce nu apare convingător, sau nu se potrivește cu simetria unor anumite raționamente istorice, cu șabloane adoptate aprioric.

Ajuns la măriri împărătești, Galerius nu era, desigur, mîndru de obîrșia familiară umilă, pe care contemporanii și urmașii o cunoșteau, cu toate că el încerca să o disimuleze (cum făceau și alți provinciali ridicați la demnități înalte): „is insolenter affirmare ausus est matrem more Olympiadis, Alexandri magni creatricis, compressam dracone semet concepisse”, după o tradiție (*Epit.Caes.* 40, 17; cf. *Lact. mort.persec.* 9). Nu-l indispuneau nici afirmațiile adulatoarelor ce-l declarau descendent din Romulus și Mars (servindu-se de analogia cu numele mamei sale, Romula), așerțiuni „genealogice” care-l făceau mai puțin odios în ochii vechilor romani și italici ce aveau eventual naivitatea să mai creadă asemenea povești. Dar este inexact că Galerius însuși ar fi încercat să acrediteze legenda descendenței sale din zeul Marte prin inscripții pe monete „Marti Patri” (căci asemenea piese a bătut și Constantinus I; RE, XIV 2518). Obîrșia „din Mars”, sugerată de adulatori aulici, nu avea decît valoarea unei formule politice pentru Maximianus Galerius, a cărui conștiință despre adevărata origine și puternica legătură cu glia străbună se oglindește în faptul că (ajuns împărat roman) pe mama sa a ținut-o lîngă sine, precum și în împrejurarea că în ultimele zile ale vieții sale el se retrage în satul natal, sau mai corect la Serdica („ad Serdicam regressus”, *An.Vales.* 3, 8), unde sfîrșește în chinuri cumplite, considerate (de scriitorii creștini) ca „pedeapsa lui Dumnezeu” pentru cruntele persecuții organizate împotriva aderenților lui Cristos⁷⁴. Împlinindu-i-se dorința supremă, împăratul Galerius a fost înmormîntat în satul natal, Romulianum, „ortus Dacia Ripensi ibique sepultus est” (*Epit.Caes.* 40, 16)⁷⁵.

Familia lui Maximianus Galerius. Din prima căsătorie el avea o fiică Maximilla, soția uzurpatorului Maxentius și mama a doi fii: *Valerius Romulus*, născut pe la a. 294 (numit după mama împăratului, Romula), mort la a. 309 (RE, I A, 1105, 13; XIV 2420, 2442—3) și unul mai mic (nume necunoscut; RE, I A, 1105). Cînd a fost adoptat de către Diocletia-

⁷⁴ „Morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto et putrescente viscere moreretur, ut suplicium persecutionis iniquissimae ad auctorem scelerati praecepti iustissima poena redeunte”, *An. Vales.* 3, 8. Această cumplită boală pare să fi fost cancer visceral.

⁷⁵ Greșit se spune în *Chron.* a. 334 (p. 121; Frick, *Chron. min.* I, 1892) „Maximianus (excessit) in Dardania”, după cum, tot acolo, se confundă locul morții cu acela al înmormîntării lui Constantius I: „Constantius excessit in Gallia”.

nus, Galerius a trebuit să se despartă de soție spre a se căsători cu fiica părintelui său adoptiv, Valeria. După și în afară de această căsătorie, Galerius a avut un copil: *Candidianus* (RE, III 1472, 2), născut pe la a. 296; adoptat de Valeria, acest prinț era destinat să fie viitor împărat; dar în 311 fu încredințat lui Licinius, care a ucis în Nicomedia odrasla împărătească și pe augusta Valeria, la 313 sau curînd mai tîrziu (Lact. *mort. persec.* 20, 35; 39, 50). În cinstea prințului Candidianus ar putea să fie numită localitatea fortificată la Dunăre, spre apus de Durostorum (Siliștra): *Candidiana* (RE, III 1472); analogii apropiate nu lipsesc: *Romulianum* (p. 43), *Aureliana* (p. 39), ca și provincia Valeria (Pannonia), numită după soția lui Maximianus Galerius.

Cel mai important vlăstar al familiei lui a fost nepotul său de soră, caesarul *Maximinus Daia* (infra, p. 52—54).

7. — Dinastia Constantiniană*

Persoana și activitatea împăratului Constantinus I și a mamei sale Elena au format obiect de investigații și de controverse, grupate mai ales în jurul unui punct: legătura lor cu creștinismul, asupra căruia există o bibliografie abundentă, de caracter critic-laic și eclesiastic. Dar pentru noi mai importantă este problema obîrșiei etnice, asupra căreia nu s-au făcut (în vechea bibliografie) decît cîteva mențiuni fugitive, fără a se căuta precizări documentare, existente și valoroase. S-a afirmat despre Constantinus că era „roman din Peninsula Balcanică”, ori „illyr” și chiar ... german, eventual numai de „spirit germanic”⁷⁶. Examinarea mai atentă a documentației și a unor realități istorice ignorate a permis să se găsească în 1965 o soluție ceva mai clară decît însăși chestiunea sincerității și valorii credinței creștine a marelui împărat roman.

Locul de obîrșie și ascendența. Tatăl lui Constantinus I, Flavius Valerius C o n s t a n t i u s (Chlorus), era născut în Illyricum („Illyricum patria fuit”, *Aur. Vict. Caes.* 39, 26), teritoriul vechii Dardania (Moesia Superior, probabil în zona Naissus), fiind considerat de sursele documentare ca descendent în linie feminină din familia împăratului C l a u d i u s al II-lea Gothicus⁷⁷. Dar felul înrudirii nu e limpede, nici sigur; după *HistAug, Claud.* 13, 2, nepoata lui Claudius și fiica lui Crispus ar fi fost soția unui „Eutropius, nobilissimus gentis Dardanae vir”, fiul lor fiind Constantius

* Versiune scurtată a studiului *Obîrșia împăratului Constantinus I*, *ActaMN*, II 1965, p. 296—305.

⁷⁶ De ex. O. Seeck, *GUAW*³, I, p. 423: „die Kaiser dieser Zeit stammen fast ausnahmslos aus den illyrischen Provinzen, die neben Gallien am dichtesten mit Inquilinen besetzt waren; sie haben fast alle ihre Laufbahn als gemeine Soldaten begonnen und das Heer setzte sich damals schon ganz vorzugsweise aus barbarischen Elementen zusammen ... Jedenfalls entspricht sowohl die theoretische Grübele der Diocletians als auch der schwärmerische Idealismus Constantins viel mehr dem deutschen[!], als dem römischen Charakter. Die Germanen beherrschten schon jetzt das Reich ...”; cf. *RIR*, XVI 1946, p. 177—178.

⁷⁷ Chestiune controversată începînd cu Dessau (*Hermes*, XXIV 1889, p. 339—344, XXVII 1892, p. 579—582), reluată de P. Damerou, *Claudius II Gothicus*, *Klio Beiheft XXXIII* 1934, p. 82—84 (cu amplă bibliografie și citate, fără argumente noi).

Chlorus ⁷⁸. Atare genealogie întîmpină o dificultate cronologică : la moartea sa (a. 306), Constantius era înaintat în vîrstă (Euseb. v. *Const.* I 18), servise în armată încă sub Aurelianus ⁷⁹. Legătura de înrudire între dinastia constantiniană și familia lui Claudius al II-lea (negată de numeroși erudiți) nu are nimic surprinzător și neverosimil, neexistînd vreun motiv ferm spre a fi trasă la îndoială ori considerată plâsmuire lipsită de temeiul adevărului. Dessau, Seeck, Damerau ș.a. o socotesc pură născocire a lui Constantinus I sau a celor din jurul lui (adulatori, panegiriști) menită să acrediteze o ascendență glorioasă pentru împărat. Motivul principal în atare atitudine negativă e discreditul în care e ținută colecția de biografii imperiale (HistAug); dar înrudirea este indicată și de scriitorii mai apropiați de Constantinus I. S-a arătat ⁸⁰ cum „pretinsa” descendență nu este menționată cu nimic înainte de a. 310; iar cîtă vreme Constantius era încă în viață, nu s-ar fi știut nimic de legătura înrudirii, care nu e pomenită deloc în panegiricul V (ed. Behrens) din a. 297 (ținut la Augustodunum, în Gallia), precum nici în cuvîntarea rostită din încredințarea populației aceluiași oraș de către Eumenius (*paneg.* IV, ed. Behr.), care la rîndul său de asemenea laudă din răspuțeri pe caesarul Constantius. Ambele discursuri fiind în strînsă legătură cu diocesa lui Constantius, iar Augustodunum fiind cu deosebire legat de numele lui Claudius al II-lea, lipsa unei mențiuni cît de vagi ar fi un indiciu că înrudirea în chestiune ar fi fost total ignorată în Gallia și că caesarul nu se gîndise să facă uz (pentru pretenții de legitimitate) de ascendența sa imperială. Dar se poate obiecta : tăcerea izvoarelor amintite poate fi ori întîmplătoare ori Constantius însuși — om temperat, modest — nu făcea paradă din înrudirea sa cu Claudius al II-lea. Dessau adaugă că „născocirea” cu descendența este ulterioară ridicării lui Constantinus I, după ce acesta rupe legăturile familiale cu Maximianus Herculus, înlăturînd sistemul dinastic instaurat de Diocletianus. *Paneg.* VII 2 și VIII 4 (din a. 310—311) face prima mențiune, pe care Dessau vrea să o prezinte cu orice preț ca o născocire proaspătă; în VII 2 se spune : „a primo igitur incipiam originis tuae numine, quod plerique adhuc fortasse nesciunt, sed qui te amant plurimum sciunt, ab illo enim divo Claudio manat in te avita cognatio”. Ar fi un indiciu că înrudirea era o realitate de care numai tîrziu face caz Constantius I, din motive necunoscute. Înrudirea dintre Constantin cel Mare și Claudius e atestată de mulți cronicari, ca un fapt unanim admis. În afară de HistAug (în repetate rînduri) ⁸¹ și de panegiriștii citați, lucrul

⁷⁸ RE, II 2358 (Henze); cf. DACL, III 2622 (Leclercq); J. Maurice, *L'origine des seconds Flaviens*, in *Comptes-rendus Acad. des Inscr.*, Paris, 1910, p. 96—103; N. Baynes, *The Historia Augusta* (1926), p. 59 ș.a.

⁷⁹ Aur. Vict. *Caes.* 39, 28 : „quanta his Aureliani Probique institutio fuit”. De aceea, Constantius Chlorus se va fi născut înainte de a. 250 (mai aproape de 240?); s-a admis (DACL, III 2623) că la 293 el avea „la cinquantaine ou même un peu plus”, adică născut pe la 240. Păra a forța asemenea calcule ipotetice, se poate admite în extremis că mama lui Constantius Chlorus era nepoata lui Claudius al II-lea. Mai simplu ar fi să presupunem că mama lui Constantius era nu nepoata, ci sora lui Claudius, putîndu-se justifica prin datele documentare.

⁸⁰ H. Dessau, *Hermes*, XXIV, p. 339—344.

⁸¹ HistAug, *Elag.* 2, 4 : „inter Constantios Claudiosque, velut maiores tuos (Constantini)”; 35, 2 : „horum omnium decus auctor tui generis Claudius”; *Gall.* 7, 1 : „Claudio duce, principe generis Constanti caesaris nostri”; 14, 3 : „Claudius a quo Constantius originem ducit”; cf. *Tyr. trig.* 31, 6, *Claud.* 9, 9 : „ut Constantio caesari nepoti futuro videretur Claudius securam parere rem publicam”; *Aurel.* 44, 5 și mai precis *Claud.* 13, 2 (supra).

e cunoscut autorilor care vorbesc de ascendența familiei constantiniene⁸² și pe care îi înșiră Seeck cu alți istorici, fără a vrea totuși să admită că s-ar ascunde un miez de adevăr în atare știri contradictorii într-adevăr (după unii Constantius era fiu, după alții nepot de frate sau de fiică al lui Claudius al II-lea), dar explicabile dacă se ține seamă de lipsa preciziei frecventă la cronicarii și biografii din vechime; iar în cazul de față încă mai ușor de înțeles fiind descendența din linia feminină a lui Claudius. Toate aceste dificultăți Seeck și alții le rezolvă scurt cu „doch ist diese Fabel erst nach seinem [a lui Constantius] Tode im J. 310 aufgetaucht”. E greu totuși de admis că atîția autori antici scornesc, cu sau fără intenție și interes, iar „scornitura” nu e dovedită printr-o presupusă „Stammbaum-fälschung”, comodă și expeditivă, dar nu tot atît de convingătoare. Înru-direa rămîne plauzibilă și prin faptul că Claudius al II-lea și Constantius I erau originari din aceeași zonă a Dardaniei (Moesia Superior), provinciali din populația traco-romană, despre care împăratul filozof și scriitor Iulianus a lăsat o descriere plastică și veridică (infra, p. 65); încît dacă nu se admite puțința înruderii familiale între Claudius și Constantius, rămîne valabilă înruderia în sens mai larg etnic-național.

Constantius Chlorus (293–306). Fondatorul dinastiei, Flavius Valerius Constantius (RE, IV 1040–3), numit ulterior (în epoca bizantină) după înfățișarea blondă⁸³ „Chlorus”, era un provincial roman din teritoriul trac al Moesiei Superior (Dardania). Numele gentiliciu Flavius ar putea fi (ca moștenire familială din sec. I e.n.?) un indiciu că înaintașii lui primiseră cetățenia romană de la împărații Flavi (Vespasian — Domitian) care au contribuit mult la răspîndirea romanismului printre autohtonii provinciei Moesia⁸⁴. Al doilea nume, Valerius, era după părintele său adoptiv Valerius Diocletianus; cognomen Constantius a fost păstrat în sînul familiei, sub forme diferite (Constantinus I, al II-lea, Constantius al II-lea, Iulius Constantius, Constans, Constantia). De relevat la bătrînul

⁸² Euseb. HE, X 8, 4; v. Const. I 50; Iulianus, Orat. I 6 D, II 51 C; Caes. 313 D; Eutr. IX 22; An. Vales. I, 1; Zon. XII 26; în inscripții: CIL, XI 9 = ILS, 699, 702, 723, 725, 730, 732 etc. Faptul că în scrierea *De mort. persec.* (atribuită lui Lactantius) lipsește vreo mențiune în această privință nu poate servi ca argument contra autenticității știrii date de celelalte izvoare și nici ca dovadă că aceasta ar fi fost pusă în circulație mai tîrziu; însăși *De mort. persec.* este o scriere destul de tîrzie.

⁸³ Blondă era în general culoarea seminiilor numite indo-europene (celți, germani, slavi, illyri, traci etc.), cf. W. Sieglin, *Die blonden Haare der indogermanischen Völker* (1935), p. 29 și 117–118: exemple de illyri și traci. Alte mărturii: G. I. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker* (1916), p. 108. *Blonzi* erau împărații traco-romani: Marcianus, Iustinianus I, Iustinus al II-lea, Tiberius Constantinus al II-lea, Focas etc. Caracteristică este impozanta figură cu plete blonde-roșcate a războinicului trac Marcentius (infra, p. 130); SCIV, XVIII 1967, p. 343–348; *LimbaTrD*, ed. a II-a, p. 22–27 (*SprThrD*, p. 27–32).

⁸⁴ Devenit din nou celebru prin Constantin cel Mare, numele Flavius a cunoscut o largă popularitate în masele largi ale locuitorilor imperiului și în pătura conducătoare, sec. IV și urm., mai ales printre barbarii (germanici) incetățeniți în imperiu, fiind extrem de frecvent în documentele vremii; cf. Th. Mommsen, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, XIV 1889, p. 536 (= GS, VI, p. 476; ed. Cassiodor, MGH AA, XII, p. 490); Stech, RE, I A, 1213, 21; Stein, GSRR, I, p. 99. Printre traco-romani, cei mai celebri „Flavi” au fost Severus, Iovianus, Maximinus, Constantius al III-lea, Aetius, Marcianus, Iustinianus, Iustinus al II-lea, Belisarius ș.a. A. Mócsy, *Der Name Flavius als Rangbezeichnung in der Spätantike, in Akte des IV. internat. Kongr. für griech. und latein. Epigraphik* (1962), Wien, 1964, p. 257–263 („indicativ” politic în sec. IV–VI?); H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana*, Köln, 1976, p. 17, nota 28.

Constantius lipsa unui praenomen (ori Flavius avea asemenea funcție?). Acest provincial roman și-a început cariera în mod obișnuit: în armată, unde a făcut dovada unor remarcabile calități ostășești, cîștigînd mare influență la curtea imperială. În 289 pare să fi ocupat demnitatea de praefectus praetorio, fiind tot atunci logodit cu fiica adoptivă a lui Maximianus Herculus, Flavia Maximiana Theodora (RE, V A, 1773—4, 2). Susținut de Maximianus, Chlorus a fost adoptat de acesta și investit cu purpura caesariană, în Mediolanum, la 1 martie 293, în timp ce conaționalul său Galerius era investit de Diocletianus la Nicomedia. Constantius primi diocesa Gallia, cu misiunea de a readuce la supunere Britannia uzurpatorului Carausius, realizată prin debarcarea în Albion (a. 296). Alte expediții au fost întreprinse de el cu succes contra francilor, alamannilor și altor triburi germanice.

În politica religioasă, față de creștini Constantius a procedat cu duhul blîndeții, spre deosebire de strășnicia caesarului Galerius în Orient, păgîn convins, fanatic. Convertirea lui Constantius la creștinism (Lactantius, Eusebius ș.a.) nu e probabilă; mai curînd un adaos al scriitorilor creștini, prin „analogie” cu Constantinus I⁸⁵.

La 305 abdică Diocletianus și Maximianus; în locul lor se proclamă augusti Constantius și Galerius, acesta izbutind să impună ca caesares pe doi favoriți ai săi: nepotul Daia (Daza) și amicul de petreceri Flavius Severus, cu care își întărește considerabil influența, avînd în puterea sa ca ostatec la curte pe fiul lui Constantius, junele Constantinus, garanție pentru conduita leală a părintelui său în Occident. După ce aduse la sine pe fiul Constantinus și după o biruință asupra picților și scoților în Britannia, Constantius Chlorus moare în curînd (a. 306; înmormîntat în Gallia, la Trier?). Fire blajină, pașnică, el era lipsit de fanatismul și violența pornirilor primare, destul de accentuate la unii din compatrioții săi traco-romani. Scriitorii îl prezintă în culori favorabile, acoperindu-l de laude, explicabile prin popularitatea dobîndită în dioceza apuseană cu măsurile fiscale ușurătoare pe care le-a luat în favorul populației (de ex. Euseb. *v. Const.* I 14), ca și prin simpatia ce le inspira tatăl gloriosului Constantinus trecut între sfinți.

Flavia Iulia Helena. Pe cînd era încă la începutul carierei sale militare, zăbovind în patria natală, la Naissus (Niș), pe la a. 280, Constantius Chlorus a cunoscut o femeie de condiție socială mediocră, hangîta (*stabularia*) Helena⁸⁶. În privința situației acestei persoane (despre a cărei familie nu se cunoaște nici un amănunt) știrile documentare apar categorice: Ambros. *obit. Theod.* 42 (PL, XVI, p. 1399): „stabulariam hanc primo fuisse asserunt, sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est”; An. Vales. 2, 2: „Constantinus natus matre vilissima” (cf. Eutr. X 2; Zos. II 8, 2, citat textual în *Acta MN*, II, p. 300). Ca persoană de condiție modestă, e firesc a presupune că ea era o localnică, din orașul

⁸⁵ Cf. de ex. R. Andreotti, *Costanzo Cloro*, in *Didascaleion*, s.n., IX 1930 (citat în *Jahresbericht Bursian*, vol. 246, 1935, p. 59).

⁸⁶ Asupra împărătesei Helena există o bogată literatură istorică și eclesiastică, mai ales de caracter apologetic, polemic (în legătură cu creștinismul ei și al fiului ei Constantinus); datele principale: RE, VII 2820—2, 2 (Seeck); cf. DACL, VI 2126—2145 (Leclercq), articol de vastă erudiție, eleganță și ingeniozitate, dar nelipsit de naivități și chiar superstiții ce aparțin hagiografiei, nu istoriografiei, fie aceasta chiar și eclesiastică.

Naissus ori împrejurimi ⁸⁷, unde populația era majoritatea traco-moesică; prin urmare e justificată ipoteza că de aceeași obârșie etnică era și mama lui Constantinus I, deși lucrul nu poate fi susținut cu aceeași siguranță ca despre caesarul Constantius I și despre ramura bărbătească a numeroasei dinastii constantiniene. Flavia Helena s-a născut (la Naissus ori în apropiere) pe la a. 257, avînd la sfîrșitul vieții (336?) aproape 80 de ani (Euseb. *v. Const.* III 46). Despre familia și tinerețea ei lipsind informații documentare, tot ce relatează tradițiile creștine în această privință (cu adaosuri și pioase mistificări populare, mai mult sau puțin transparente) n-are valoare și semnificație documentară. „Stabularia” din Naissus poate să fi avut, cu profesiunea ei, o stare materială mai bună, la data cînd a cunoscut pe ofițerul roman Flavius Constantius, pentru care nu a fost soție legitimă ⁸⁸. În timpul copilăriei lui Constantinus, mama sa va fi trăit în „anonimatul” politic din tîrgul natal, cunoscută de prea puțini, probabil fără a nutri veleități de a intra în sfera imperială și a sfîrși în pantheonul creștinismului ⁸⁹. Ajuns la conducerea imperiului roman, Constantinus aduse pe mama sa la palat, o converti la creștinism (a. 312), îi acordă mari onoruri, copleșindu-o cu titluri: pe rînd (din *vilissima* ce fusese la Naissus) ea devine subit o *nobilissima femina*, la 325 e *augusta*, i se acordă diadema, se bat monede și medalii cu numele ei; primind imense proprietăți în tot imperiul, îi venea ușor să facă donații cu mîna largă bisericii, privaților, armatei. Pe cît de mare i-a fost rolul în acțiunea de ridicare și consolidare a creștinismului incipient, pe atît de nefastă a fost influența Helenei pentru soarta unei părți din descendenții lui Constantius Chlorus: cei rezultați din căsătoria legitimă (cu Maximiana Theodora), care au fost îndepărtați din viața publică, iar mai tîrziu (după moartea lui Constantinus I) unii din ei au fost asasinați, alții ostracizați, confiscîndu-li-se avutul ⁹⁰.

Flavius Valerius Constantinus (306—337), fiul natural al lui Constantius Chlorus și al Helenei (cu nume format prin derivare din al tatălui său), s-a născut în 27 februarie 280 (avînd la moarte 57 de ani) ⁹¹, în Naissus

⁸⁷ La a. 327, Constantinus I a clădit un oraș în cinstea mamei sale la vechiul Drepane din Bithynia Asei Mici, unde se păstrau moaștele martirului Lucian (pentru care bătrîna împărăteasă avea un cult deosebit); noul oraș a fost numit Helenopolis (RE, VII 2821; V 1697, 4), fapt care mai tîrziu a generat născocirea că Elena s-ar fi născut tocmai în această localitate (Proc. *aed.* V 2, 1). Afirmația (simplă confuzie de antroponimie — toponimie) nu are nici un temei de adevăr, deși a fost admisă de unii, RE, V 1697; DACL, III 2624, VI 2127.

⁸⁸ Oros. VII 25, 16: „Constantinum filium ex concubina Helena creatum”; Zos. II 8, 2 ș.a.; Eutr. X 2 adoptă o expresie atenuantă: „Constantinus, ex obscuriore matrimonio eius (Constantii) filius”, dar nu era cazul unui „matrimonium”. Numele gentilicium Flavia (adăugat mai tîrziu) avea scopul evident să acrediteze legenda despre legitimitatea legăturii între părinții marelui împărat creștin.

⁸⁹ La a. 306, Helena și fiul ei Constantinus se pare că au urmat pe Constantius în Gallia; cf. A. Piganiol, *L'empereur Constantin* (Paris, 1932), p. 33.

⁹⁰ De numele împărătesei Helena tradiția creștină leagă multe acte de pietate și citeva miracole arhicunoscute, plâsmuiri majoritatea foarte tîrzii (medievale) ce pot fi citite în cărțile populare ori în studiile asupra începuturilor creștinismului.

⁹¹ RE, IV 1013—1036 (C. Benjamine); DACL, III 2622—2695 (Leclercq; documentare arheologică și bibliografie amănunțită); H. Grégoire, *Byzantion*, XIII 1938, p. 561 sqq.; F. Stählin, *Nachlese zu Constantin*, in *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, XIX 1938, p. 396—403; A. Alföldi, *The conversion of Constantine and pagan Rome*, Oxford, 1948. Anul nașterii-lui Constantinus 288, admis de Seock (RE, IV 1041), este evident greșit; 280 rămîne data cea mai probabilă. J. R. Palanque, *Revue des études antiques*, XL 1938, p. 241—245, adopta a. 282; J. Vogt, *Roemische Mitteilungen*, LVIII 1943, p. 190—195: a. 285.

(Niş), unde locuia mama sa : „apud Naissum genitus”⁹². Grijă deosebită ce a purtat el oraşului natal a generat legenda că împăratul ar fi fost chiar ... întemeietorul localităţii⁹³. Aici şi-a trăit copilăria în cadrul modest al vieţii de provincie, cum putea fi în casa unei *stabularia*, posibil fără să viseze la măritii împărăteşti, mai ales că la naşterea primului său copil Constantius avea un grad modest în armată, precum era şi mediul lor moeso-roman, rustic şi agrest⁹⁴. Cu ajutorul tatălui său (ajuns caesar), junele Constantinus a străbătut o carieră rapidă, plină de succese în armată, sub Diocletianus şi Galerius, care-l ţinea ca garanţie la curtea sa. Scăpat de aici prin multe peripeţii şi ajuns la tatăl său, Constantinus este proclamat augustus (a. 306), de armatele din vest ; dar Galerius nu-i recunoaşte decît calitatea de caesar şi astfel începe conflictul generator de îndelungate războaie pentru întâietate, sfîrşite cu triumful lui Constantinus I.

Numeroasa descendenţă a lui Constantius Chlorus se împarte în două ramuri : A) copiii din căsătoria cu prinţesa Flavia Maximiana Theodora (Dalmatius, Iulius Constantius tatăl lui Iulianus Filozoful, Hannibalianus, Iulia Constantia, Anastasia, Eutropia) ; B) aceea a fiului său natural Constantinus I (cel mare) : cei trei augusti Constantius al II-lea, Constantinus al II-lea şi Constans, apoi Crispus, Constantia şi Helena (cf. infra, p. 60—61).

8. — Maximinus Daia şi Flavius Severus

Nepotul de soră al lui Galerius Maximianus, Galerius Valerius Maximinus Daia (305—313 ; RE, IV 1896—1990), caesar şi augustus : „Galerius Maximinus, sorore Galerii Armentarii progenitus veroque nomine ante imperium Dacia dictus [Daza DHm], caesar quadriennio, dehinc per orientem augustus triennio fuit” (Epit. Caes. 40, 18 ; 40, 1 ; Zos. II 8, 1), este una din figurile marcante de rustici-păstori ajunşi prin mantaua ostăşească în purpura imperială la conducerea imperiului. Născut în Illyricum („Severus Maximinusque Illyricorum indigenae caesares”, Vict. *Caes.* 40, 1), adică în Dacia Ripensis, probabil tot în satul Romulianum, unde-şi va fi trăit copilăria cu aceeaşi îndeletnicire : crescător de vite ca părinţii şi unchiul său (supra, p. 44), pînă cînd acesta l-a luat lîngă sine ridicîndu-l la ranguri în armată, unde tînărul cioban provincial a făcut carieră ca-n basm. Rela-

⁹² Firmicus Maternus, *Mathes*, I 10, 13 ; cf. St. Byz. *Naissos* (oraş în Tracia, ctitorie şi patrie a regelui Constantin) ; An. Vales. 2, 2 : „hic igitur Constantinus, natus Helena matre vilissima in oppido Naiso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit” : suburbia *Mediana* la est de Niş (impozante construcţii romane „tirzii”, *ActaMN*, II, p. 301).

⁹³ Prisc. fr. 2 (FHG, V, p. 25 ; HGM, I, p. 278) : Κωνσταντίνου αὐτῆς εἶναι οὐκιστῆν φασιν, după care se ia St. Byz. (supra, nota 92).

⁹⁴ Cf. infra, p. 65. Tot ce se afirmă — în afară de faptele cunoscute din izvoarele documentare — despre obirşia „nobilă” şi actele mai ales religioase (pelerinaj la Roma şi altele de acest fel) ale Helenei şi fiului ei Constantinus (de ex. „Incerti auctoris de Constantino magno eiusque matre Helena libellus” ş.a. ; cf. A. Coen, *Di una leggenda relativa alla nascita e alla gioventù di Constantino magno*, Roma, 1882 etc.) nu este de luat în seamă. Despre figura marelui împărat roman în istoria şi legendele evului mediu : E. Gerland, *Konstantin der Grosse in Geschichte und Sage* (Texte und Forschungen zur byzant. — neugriechischen Philologie, nr. 23, Atena, f.a. [cca 1932—3]).

tările surselor documentare concordă în același sens⁹⁵. Numele lui, *Daia*, purtat încă „ante imperium”, fiind adică cel inițial (de acasă), e caracteristic pentru obârșia întregii familii; e necesar deci a fi examinat mai deaproape, fiind *unicum*, foarte probabil singurul pe care-l va fi avut nepotul lui Galerius înainte de a intra în serviciul militar, păstrându-l apoi în funcția de cognomen alături de cele perfect romane date de unchiul său, Galerius Valerius Maximinus. Dar forma numelui este controversată. Textul *mort. persec.* păstrează forma „Daia” (nom., 19, 4; 6), „Daia” (18, 13), iar *Epit. Caes.* 40, 18 „Daca” (var. „Daza” DHM). Ținând seama că acest din urmă izvor este mai târziu (manuscritele pline de greșeli), nu poate fi luată drept autentică nici una din variantele „Daca” și „daza”, probabil coruptele⁹⁶. Daza e nume illyr (*Dasa, Dasius* etc., ce nu apare la alte triburi înafară de messapii din sud-estul Italiei), fără vreo legătură cu teritoriul etnic trac; dacă ar fi real în cazul lui Galerius Maximinus, ar trebui să fie importat din spațiul illyr al vestului Peninsulei Balcanice. Forma corectă este *Daia*⁹⁷, nume trac ce pare a fi singurul exemplu atestat pînă acum, dar bine documentat în antroponimia tragică: *Dai-zis* (CIL, III 14214, 12 = ILS, 8501), M. Aur(elius) *Daizo* (CIL, III 14507, ant. b 47), *Daizinis* (CIL, III 1666) și *Daicoses* (ADB, nr. 135)⁹⁸. Terminația *-a* în *Dai-a* ca în numele trace masc. *Diza, Dida, Moca* etc. Astfel înțeles, numele „barbar” al lui Maximinus *Daia* îl indică drept un trac în sens etnic-național și de același neam era întreaga lui familie cu ascendenții.

Ridicarea păstorului *Daia* se datorește unchiului Galerius, care luîndu-l lîngă sine l-a făcut mai întîi *scutarius*, apoi *protector* și *tribunus*; adoptîndu-l îi dă numele său roman și se îngrijește ca între timp tînărul cioban ajuns ofițer să primească elementele de cultură minime care lui îi lipseau cu totul. La 1 mai 305, cînd Galerius era proclamat augustus, prin stăruințele lui, Maximinus *Daia* este făcut caesar la Nicomedia, în cadrul unei ceremonii descrise de Lactantius plastic și pregnant (dar cu ura sa viscerală împotriva marilor „persecutori”); la insistențele lui Galerius, bătîrul Diocletianus declară caesares pe Flavius Severus și Maximinus *Daia*. Acesta din urmă

⁹⁵ *Lact. mort. persec.* 18, 13: „Daia adolescentem quendam semibarbarum, quem recens iusserat Galerius Maximianus Maximinum vocari de suo nomine”; 19, 4; 6: „Daia vero sublatus a pecoribus et silvis, statim scutarius, continuo protector, mox tribunus, postmodum caesar, accepit orientem calcandum et conterendum, quippe qui neque militiam neque rempublicam sciret, iam non peccum, sed militum pastor”. Ce scrie autorul acestei lucrări istorice (afară de aprecierile pătimașe, partizane) despre obârșia lui *Daia* este realitate: „ortu quidem atque instituto pastoralis” *Epit. Caes.* 40, 18. Ca atare, *Daia* era un homo novus (*Eutr.* X 4), în sensul cel mai strîns al cuvîntului.

⁹⁶ Chiar dacă *mort. persec.* este mai tîrzie decît prima jumătate a sec. IV (cf. AISC, III, p. 236–237), trebuie preferată forma „Daia”, atestată de trei ori, fără variante de manuscrise.

⁹⁷ RE, IV 1986 (Seeck); *ThesLL*, onom. III, p. 13 (Reisch), unde e considerat element „illyric” prin asemănare cu *Daza, Dasius*. Formele corupte *Daca* și *Daza* s-ar putea explica prin faptul că prezentau o rezonanță cu nume cunoscute (*Daci, illyr Daza?*), în timp ce *Daia* este singurul cunoscut. Nu e probabilă vreo legătură între numele *Daia* și frigianul *Daos* (preconizată de Grégoire, *Byzantion*, VIII 1933, p. 55–56) sau cu numele dacilor; tot așa, nu pare să existe legătură între cognomenul lui Maximinus și *Daia* (*Data?*) din CIL, VIII 18659 (= 10784), *Daius* 10616 (Africa), precum afirmă Seeck și Reisch.

⁹⁸ Mateescu, EDR, I, p. 140–141; Decey, *Sprachr.* p. 110. „Daais” într-o inscripție greacă ΔΑΑΙΣ ΚΟΤΥΟΣ, [‘ΑΘ]ΗΝΑΙΣ ΔΑΑΙΟΥ (BCH, XXXVI 1912, p. 603, 62 = AEM, VIII, p. 208, 22) trebuie citit mai curînd *Dadis, Dadios* etc., sau *Dal-(?)*; *Daiscos* în IG³, II 1958 (sec. III î.e.n.) e grecesc.

izbuti să obție purpura numai printr-o temerară manevră „diplomatică” a unchiului său influent care intervine energic în desfășurarea ceremoniei de „investitură”: dă la o parte pe Constantinus și împinge în față pe Daia, figură prea puțin cunoscută armatelor romane, după afirmația autorului; lovitura de teatru a reușit deplin, producînd stupoare generală: „cunctis insperatae novitate rei turbatis”, iar Diocletianus scoate propria sa purpură și o predă noului „ales”⁹⁹. Ca nepot adoptiv al bătrînului împărat „demisionar”, noul caesar Maximinus Daia, ajustîndu-și numele după moda romană a vremii: Galerius Valerius Maximinus Daia, primește și epitetul „Iovius” cu guvernarea dioceselor Oriens și Aegyptus.

Scriitorii creștini (Lactantius, Eusebius etc.) și Epit.Caes. 40, 8, 18, 19 înfățișează pe Daia: grobian, incapabil, brutal, bețiv (cf. RE, IV 1987), trăsături relevante în chip firesc din cauza urei sectare contra celui mai aprig persecutor al creștinilor. Dar acest prinț provenit din cioban avea și calități de seamă, cum recunoaște Epit.Caes. 40, 18: „verum sapientissimi cuiusque ac litterarum cultor”, fiind „ingenio quieto”, dar în același timp „vini avidior”¹⁰⁰. Maximinus a participat zelos la luptele pentru înțietate din anii 306—313, în care-și află sfîrșitul (p. 56).

Flavius Valerius Severus (305—307; RE, II A, 2002—3, 15), favoritul lui Galerius și caesar al Occidentului, a luat nomen gentilicium Flavius ca fiu adoptiv al lui Flavius Constantius, Valerius după Diocletianus, căci se numea la început numai Severus, posibil fără nomen și praenomen; lucrul e ușor explicabil la un „roman” balcanic, de proveniență obscură și conduită mediocră¹⁰¹. Ca amic de petreceri al bătrînului Galerius (care-l va fi cunoscut din tinerețe), Severus se bucura de încredere deplină la puternicul caesar, prietenul său intim. El era născut din părinți de jos (necunoscuți cronicarilor vremii) în Illyricum (Vict. Caes. 40, 1: „Severus Maximinusque [Daia] Illyricorum [Illyriorum o] indigenae caesares”), probabil prin Moesia Superior; simpatia excesivă ce-i arăta augustul Galerius lui Severus se explică probabil prin afinitățile și conștiința obîrșiei etnice comune, prin eventuale relații mai vechi din patria moesică. Despre tinerețea și începuturile carierei lui Severus nu se mai știe nimic; indiciu și acesta că era un personaj prea puțin cunoscut înainte de a fi lansat ca caesar; fusese cunoscut mai mult ca amicul de societate al lui Galerius. La insistențele protectorului său atotputernic, Severus fu îmbrăcat în purpură și făcut caesar de Maximianus Herculeus la Mediolanum (1 mai 305), primind spre guvernare diocesele Italia cu Africa și Pannonia; participă la luptele civile de după a. 306 și e înlăturat de Maxentius (a. 307).

⁹⁹ Lact. *mort. persec.* 19, 4: „in conspectu omnium Maximianus manum retrorsus extendens, protraxit a tergo Daiam, Constantio repulso, et exutum vestem privatam, constituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. Nemo tamen reclamare ausus est, cunctis insperatae novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus iniicit suam, qua se exiit, et Diocles iterum factus est”.

¹⁰⁰ Va fi avut desigur defecte și vicii, mai ales cruzime (brutalitatea nu e o raritate nici la „aristocrații” de viță veche, cu atît mai firească la un homo novus, rusticus din Moesia); uneori lipsit de măsură, de simț politic; dar un scăpătat ori debil mintal nu putea să pară această figură împărătească decît pentru pioșii aderenți și apologeți ai credinței creștine.

¹⁰¹ „Severus caesar ignobilis et moribus et natalibus, ebriosus et hoc Galerio amicus”, An. Vales. 4, 9; „illum saltatorem, temulentum, ebriosum, cui nox pro die et dies pro nocte?”, Lact. *mort. persec.* 18, 12.

Severus a avut un fiu numit *Severianus*, care a fost executat din ordinul lui Licinius : „idem (Licinius) Severi filium Severianum iam ante aetate robustum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie secutus, tamquam post obitum eius de sumenda purpura cogitasset, capitali sententia subiectum interemit” (Lact. *mort.persec.* 50. 4 ; RE, II A, 1929, 6).

9. — Valerius Licinianus Licinius

Celălalt favorit al lui Galerius și dușman de mai târziu al lui Constantin I, Licinianus Licinius (308—324 ; RE, XIII 222—231, 31a) era născut în Moesia Superior, Dacia Aureliana de după a. 271/3, cum indică sursele documentare vorbind de obârșia lui : „Licinius ex nova Dacia” (An.Vales. 5, 13), „Dacia oriundus” (Eutr. X 4, 1)¹⁰²; era desigur nu un „dac” sau „daco-get”, ci un traco-roman din zona de apus a lumii trace, de unde s-a ridicat un mare număr de împărați, originari din pătura agrară și păstoraască. Licinius încă era un *homo novus* (Eutr. X 4), „vilioris originis” (An.Vales. 5, 13), sau cum preciza alt izvor mai explicit : „agrarius plane et rusticantibus, quod ab eo genere ortus altusque erat ; satis utilis ac militiæ custos ad veterum instituta severissimus” ; fapt care-l făcea să disprețuiască literatura și artele : „asper admodum, haud mediocriter impatiens, infestus litteris, quas per inscitiam immodicam virus ac pestem publicam nominabat, praecipue forensem industriam” (Epit.Caes. 41, 9). Desigur nu era mîndru de obârșia sa umilă și obscură, căutînd s-o ascundă, pretinzîndu-se descendent din împăratul Philippus Arabs („cum vellet se videri a Philippis originem trahere”, HistAug. *Gord.* 34, 5), evidentă născocire nu a biografului, ci a lui Licinius însuși. Născut în jurul anului 250, el era (ca și Flavius Severus) prieten din tinerețe al lui Galerius¹⁰³, nu numai din prima campanie a acestuia contra perșilor, cînd Licinius s-a distins prin fapte de bravură aducînd importante servicii cauzei romane¹⁰⁴, ci de mai înainte, dintru-nceputul carierei lor militare, fiind vechi „com-militones” (συστρατιῶται, Socr.) ; probabil deci că ei erau din aceeași zonă a Daciei Nova, partea de nord-est a vechii Moesia Superior, și că se vor fi cunoscut din timpul înrolării în armată, dacă nu mai înainte chiar în patria de obârșie, amicitia și intimitatea lor bazîndu-se eventual pe conștiința etnicității comune. De relevant că la acest amic Galerius ținea chiar mai mult decît la propriul său nepot (Daia), pe care-l face numai caesar, în timp ce pe acela îl face direct augustus.

¹⁰² La fel : Socr. HE, I 2, 1 (PG, 67, 36) ἀπὸ Δακίας ὀρμώμενος, τὸν Λικίνιον, ἐκ Δακῶν ἔλκοντα τὴν τοῦ γένους σειράν. Termenul ἐκ Δακῶν nu înseamnă „din neamul dacilor”, ci „din Dacia (aureliană)”, după obiceiul cronicarilor bizantini care utilizau numele etnice vechi spre a desemna un teritoriu sau provincie ce nu aveau totdeauna același caracter etnic, de ex. : Theodoret, HE, II 3 („spre Sardica, oraș illyric, metropola neamului dacilor”) ; Proc. VII 34, 10 („țara dacilor”, VIII 5, 30), după analogia lui „a tracilor” = Tracia, III 11, 10 („Belisarios din Germane care este așezată între illyri și traci” adică în sens geografic (din sec. VI) „între Illyricum și Tracia”).

¹⁰³ Lact. *mort. persec.* 20, 3 ; Eutr. X 4 : „antiqua consuetudine” ; Socr. HE, I 2, 1 ὅς (Licinius) : ἦν ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων συστρατιώτης αὐτῷ (Galerio) καὶ φίλος etc. ; Vict. *Caes.* 40, 8 : „vetere cognitum amicitia” ; Zos. II 11.

¹⁰⁴ Eutr. X 4 : „in bello quod adversus Narseum gesserat, strenuis laboribus et officiis acceptus (Licinius)”.

Spirit echilibrat, nelipsit de sensibilitate în actele de guvernămînt, Licinius era însă lacom și dur în unele manifestări (a suprimat chiar pe soția și fiul lui Galerius, fostul său oblăduitor); incultura (oarecum inerentă obîrșiei provinciale-rustice) și persecutarea creștinismului legată de dușmănia cu Constantinus I i-au creat faima de tiran în tradiția istoriografiei.

Fiul lui Licinius și al unei slave era *Valerius Licinianus Licinius* (RE, XIII 231, 31b), născut la 314(?); adoptat de Constantia, făcut legitim de Constantinus printr-un rescript. În a. 317 e făcut caesar, în 319 și 322 consul. Căderea augustului Licinius aduse și degradarea fiului său, trimis în Africa unde la 336 îl găsește ordinul lui Constantinus de a fi readus în starea de slavie, bătut și legat în lanțuri (Cod.Theod. IV 16, 2). El încearcă să evadeze, dar e prins și condamnat să muncească, înlănțuit, în țeșătoriile imperiale din Carthago (Cod.Theod. VI 6, 3); peste puțină vreme fu asasinat.

10. — Luptele pentru întietate (306—324)

După retragerea lui Diocletianus din viața publică, se rupe și echilibrul politic stabilit de sistemul monarhic al tetrarhiei cu doi augusti și doi caesares, pe care Galerius nu-l mai putea apăra în fața noilor pretendenți și uzurpatori. Începutul conflictelor s-a produs prin ridicarea lui Constantinus de către armatele din vest (a. 306), după care a urmat proclamarea (la Roma) a lui Maxentius (RE, XIV 2417—2484), fiul fostului augustus Maximianus Herculus. Cei doi izbutesc să înfrîngă pe Flavius Severus (omul lui Galerius; p. 54) și își consolidează poziția prin apropiere de Constantinus, căruia i se recunoaște calitatea de augustus, iar legătura este confirmată prin căsătoria lui cu Fausta, fiica lui Maximianus. La moartea lui Constantius, Galerius încercase a face augustus pe Licinius, dar din cauza lui Constantinus nu izbuteste decît la a. 308 (în Carnuntum), după căderea lui Severus (a. 307). Noul augustus primește misiunea de a combate pe „uzurpatorul” Maxentius și de a governa Italia cu provinciile lui Maximianus Herculus. Licinius conta să primească succesiunea lui Galerius, dar la moartea acestuia (a. 311), Maximinus Daia ocupă în grabă provinciile asiatice, iar războiul fu evitat deocamdată printr-o înțelegere între Daia și Licinius, rămînînd fiecare în posesia teritoriilor ce avea. În vederea războiului care va urma, cel dintîi se aliază cu Maxentius, iar al doilea cu Constantinus, prin logodna cu sora vitregă a acestuia, Constantia, cu care se căsătorește (a. 313). La 312 este zdrobit Maxentius în lupta de lîngă Ponte Milvio, iar la Campus Serenus (în Tracia, între Tzurullus și Druzipara) Licinius înfrînge și pune pe fugă armatele lui Daia, care abandonează purpura și trece în Asia, unde moare peste puțin (a.313, la Taurus). Astfel, rămîn doi stăpîni în imperiu Constantinus în apus, Licinius în răsărit; dar conflictul între ei se aprinde neîntîrziat. În lupta lîngă Cibalae (a. 314), Licinius e înfrînt; nu cade însă, ci este înlccuit de Constantinus prin dux limitis C. Aurelius Valens, făcut augustus și coregent¹⁰⁵. După

¹⁰⁵ Persoană de obîrșie obscură, εὐτελής ἀνδράποδον cum îl numește Constantinus (Petr. Patr. fr. 15, HGM, I, p. 434 = FHG, IV, p. 190), Aurelius Valens era probabil compatriot al lui Licinius și desigur prieten intim al lui, ca vechi tovarăș de arme.

lupta nedecisă de lângă Philippopolis (Pulpudeva, Plovdiv), se încheie o convenție între cei doi împărați, prin intermediul omului de încredere al lui Licinius, un Mestrianus: apusul și diocezele Pannonia cu Macedonia intră în stăpînirea lui Constantinus, iar Asia și Tracia rămîn lui Licinius, care apoi înlătură și suprimă pe favoritul Valens. Împăcarea era întărită prin luarea consulatului de către cei doi augusti (a. 315) și ridicarea bastardului omonim al lui Licinius la rangul de caesar, alături de Crispus și Constantinus al II-lea.

Timp de un deceniu, conducerea imperiului a fost divizată între cei doi augusti, cu întreruperi, provocate de grandomania lui Constantinus. În materie religioasă, Licinius a fost la început tolerant față de creștini, susținînd (ca și soția sa Constantia) pe aderenții lui Arius. Certurile între căpeteniile creștinilor au provocat și schimbarea în atitudinea lui Licinius, mai ales intrigile episcopului Alexandru din Alexandria contra lui Arius; fapt care a dus la dezlănțuirea persecuțiilor din partea împăratului din răsărit (a. 320?). Acordul dintre cei doi suverani a fost rupt din cauză că Licinius nu recunoștea prioritatea lui Constantinus ca mai vechi augustus și continua persecuțiile. După intense pregătiri de război conflictul izbucnește: lupta de lângă Adrianopol se încheie cu înfrîngerea armatelor lui Licinius (165 000 de ostași?) de armata lui Constantinus (130 000[?]), iar flota liciniană fu distrusă de caesarul Crispus în Hellespont. După al doilea dezastru la Chrysopolis (Bithynia), Licinius fuge la Nicodemia, de unde prin mijlocirea soției sale obține iertare de la Constantinus (a. 323), care-i fixează domiciliu forțat în Thessalonice; aici (în anul următor) este asasinat (cu aprobarea senatului) din cauza uneltirilor ce încerca cu barbarii din nordul Dunării. Prin suprimarea cumnatului său, Constantinus își vedea realizat idealul: de a rămîne singur stăpîn al împărăției romane.

L. Domitius Alexander, bătrîn vicarius în Africa, s-a răscolat contra puterii centrale¹⁰⁶. Maxentius îl considera periculos în fruntea unor trupe turbulente ca cele din Africa și i-a cerut ostatec pe fiul său; Domitius Alexander refuză, iar la ivirea asasinilor trimiși de Maxentius, el se proclamă augustus în Cartagina (a. 308), unde se menține suveran pînă la a. 311, cînd este înfrînt și ucis de trupa trimisă contra lui; provincia este sancționată cu asprime. Alexander era de neam *frigian*: „Alexander fuit Phryx origine, ingenio timidus, inferior adversus laborem vitio senecta aetatis” (Epit. Caes. 40, 20). După Vict. Caes. 40, 17, el era născut „agrestis ac Pannonicis parentibus”, interpretat de Seeck în sensul că părinții lui ar fi fost originari din Pannonia, stabiliți în Frigia Asiei Mici, unde s-a născut L. Domitius Alexander; presupunerea este verosimilă, dar nu e imposibil să fie cazul unei confuzii, iar părinții lui (sau numai unul?) să fie frigieni localnici din Anatolia, judecînd și după timiditatea lui, însușire etnică a frigienilor devenită proverbială¹⁰⁷.

¹⁰⁶ RE, I 1445 (Seeck); P. Salama, *A propos de l'usurpateur africain L. Domitius Alexander*, în *Bulletin van de vereniging — antike Boschaving*, Utrecht, XXIX 1954, p. 67—74 (citat în *Fasti Archaeologici*, Roma IX 1956, p. 370); H. G. Pflaum, *Inscriptions latines de l'Algérie*, II/1, Paris, 1957, ad nr. 580; Tad. Kotula, *En marge de l'usurpation africaine de L. Domitius Alexander*, în *Klio*, 40, 1962, p. 159—177; R. Andreotti, *Problemi di epigrafia Costantiniana*, I, *La presunta alleanza con l'usurpatore Lucio Domizio Alessandro*, în *Epigraphica* (Milano), XXXI 1969, p. 144—180.

¹⁰⁷ Strabo, I 36; Apollod. fr. 6 Kock, vol. III, p. 289; Cic. orat. 8 (27); Tertull. de anima 279b etc. Zos. II 12, 3.

11. — Ofițeri, guvernatori de provincii, particulari

În afară de augusti și caesares traco-romani, se cunosc la sfîrșitul secolului al III-lea — începutul secolului al IV-lea numeroase personaje de aceeași obîrșie etnică în ierarhia militară și administrativă a imperiului, purtînd însă (spre deosebire de „suveranii” imperiali) antroponime specific trace, la unii drept cognomina, pe care nu le-au schimbat integral cu nume romane și prin care pot fi recunoscuți cu mai multă ușurință și probabilitate dacă nu chiar cu certitudine¹⁰⁸.

Mucatra praepositus al legiunii VII Claudia din Viminacium (Kostolac, Serbia), stampilă pe cărămidă „LEG VII CLAVDIE S(ub) C(ura) MVCATRE P P”, CIL, III 8275, 4a, la sfîrșitul secolului al III-lea (RE, XII 1625; XVI 410).

Dinitius praepositus leg. IV Flavia, JÖAI, VI 1903, Bbl. 52, 65, scris DINIC(ius) 66, nume derivat și romanizat din forma *Dines*¹⁰⁹. Echivocă este originea unui praepositus al leg. IV Flavia și VII Claudia: *Tata*, antroponim ce poate fi trac¹¹⁰ sau illyric.

Valerius Thiumpus (sau *Thiumpo*) praefectus legionis II Herculiae în Troesmis (Iglița, jud. Tulcea), în epoca lui Diocletianus: „Val. Thiumpo, qui militavit in leg. XI Cl(audia), lectus in sacro comit(atu) lanciarius, deinde protexit annis V, missus pr(a)ef. leg. II Hercul. [e]git ann. II semis (etc.)”, CIL, III 6194 (= ILS, 2781; RE, XII 1467). Cognomen barbar, pare să fie trac (purta de un recrut din Moesia al legiunii XI Claudia), cu toate că analogii nu găsim; *Th-* ar putea fi în loc de *t-* ori *z-*. În aceeași epocă se menționează ofițeri traci în detașamente din Aquileia ale legiunii XI Claudia din Durostorum: *Val(erius) Aulucen-tius* centurio, CIL, V 940; *Val. Longinianus* optio și centurio ord., CIL, V 942; numeroși ostași de rînd moeso- și traco-romani amintiți în alte inscripții funerare (RE, XII 1700).

Marcus Aurelius Byzēs guvernator (διασημότατος ἡγεμῶν) al insulei Creta sub Maximianus Hercules (a. 286—305), pe care-l onorează printr-un monument cu inscripție (IGR, I 1511 = *Monumenti antichi Lincei*, XVIII 1908, p. 354, 9): în altă inscripție (IGR, I 1973) preaslăvește pe Galerius caesar (a. 293—305)¹¹¹.

Teres guvernator (ἡγεμῶν) al Traciei în vremea lui Maximianus, cunoscut în legătură cu persecuții contra creștinilor și martirizarea lui Maximus și Asclepiodote (ActaSS, sept. V 31—36)¹¹².

Zelicenthius guvernator al Cappadociei sub Diocletianus, menționat în legătură cu „passio ss. mulierum Capitolinae et Eroitides” (Propyl.

¹⁰⁸ Majoritatea traco-romanilor din acest mic repertoriu (sec. III/IV) erau înșirați de V. Beșevliev, *StCl*, III 1961, p. 252—254.

¹⁰⁹ RE, XII 1546 (Ritterling); Mateescu, EDR, I, p. 195—196; Decev, *Sprachr.* p. 137—138.

¹¹⁰ Cf. trac *Tataza*, Mateescu, EDR, I, p. 166; Decev, *Sprachr.* p. 494.

¹¹¹ *American Journal of Archaeol.* II 1898, p. 85, 10. Antroponimul trac *Byzes*, *Buzas* (EDR, I, p. 87, 111, 115; Decev, *Sprachr.* p. 79 și 95) e frecvent în imperiu și în zonele trace.

¹¹² Acest guvernator *Teres* este omis dintre *Römische Reichsbeamten der Provinz Thracia* de A. Stein (Sarajevo, 1920).

ad ActaSS, nov. 168 Ζηλικινθίου ἄρχοντος τῆς Καππαδοκίας, 340 „passio s. Castuli”: τῷ ἡγεμόνι Ζηλικινθίῳ).

Aulozanus comandantul (ὕπαρχων) legiunii XI Claudia din Durostorum (Silistra), cunoscut de asemenea în legătură cu persecuțiile, ActaSS, mai VI 23 (Synaxar. Constantinopol. p. 627, 34). Între persecutori este amintit tribunul legiunii II Traiana *Zelicientius* care a torturat pe episcopul Theagenes în Hellespont, pe vremea lui Licinius, An.Boll. II 1883, p. 206—210 (ActaSS, ian. I 134)¹¹³.

Valerius Rometalca dux Aegypti sub Constantinus I pune un monument onorar cu inscripția „fortissimo imp(eratori) d(omino) n(ostro) Fl(avio) Val(erio) Constantino — Val. Rometalca v(ir) p(erfectissimus), dux Aeg(ypti) et Theb(aidos) utrarumque Lib(yarum) n(umini) m(aiestati)q(ue) eius semper dicatissimus”, CIL, III 12073 (= ILS, 701; RE, I A, 1070—1).

Un „civil” *Mucapor* era om înstărit, fruntaș cu multă vază în localitatea Arauraca (Armenia Mică; RE, II 400), Martyr. S. Eustratii 14 (PG, 116, p. 481): πρὸς τινὰ Μουκατορα (—πορα) τοῦνομα ἐν τῇ Ἀραυρακηνῶν τὴν οἰκησιν ἔχοντα καὶ προτεύοντα ἐν αὐτῇ, ἄνδρα ἐπίσημον καὶ πλούσιον πάνυ (DeceV, *Sprachr.* p. 319).

Cîteva personaje de condiție socială mai modestă, cu nume etnice-naționale se menționează ca „adresanți” în decrete date de Diocletianus în cursul călătoriei sale prin Tracia și Moesia: *Flavius Rumitalca*, Consult. veter. juriscons. 4, 10 „imp, Diocletianus et Maximianus AA, Flavio Rumitalo”¹¹⁴; *Auluzanus*, Cod.Iust. IV 23, 2; *Bithus* III 7,5; *Diza* IX 20, 10; *Dizo* IV 7, 3; *Doles* (dat. *Doleo*) VII 35, 6; *Mucatrallis* VIII 50, 15, X 1, 4, IV 44, 7 (cf. IV 44, 7 „Muracolo”); *Mucazanus* IV 30, 10; *Vitus* VIII 13, 21; *Zinima* IV 21, 7; *Ziparus* IV 5, 8, VIII 41, 6; *Zizo* (ni) VI 24, 7 (variantă a lui *Dizo*?) etc. Antroponime trace se întilnesc la Roma în cele mai vechi inscripții creștine, de ex. un *Sergius Bessus* („Simpliciae Ursae, quae vixit annos XXXVIII — bene merenti in pace Sergius Bessus fecit”, ILCV, 2619, nota), un *Valerius Mysianus* („Valerius Mysianus fecit Aur. Eiodore coniugi b.m.”, ILCV, 4063) ș.a.

După vreo trei veacuri de intensă desfășurare, influența covârșitoare romană în Moesia și Tracia se resimte puternic peste tot, în veacurile III și IV, în masele populației provinciale traco-romane, la care se remarcă însă și un puternic sentiment de patriotism local în vorbire (limba tracică fiind cunoscută încă și vorbită de o bună parte a populației), în antroponime, obiceiuri, fel de viață, rituri funerare autohtone păgîne etc., cum a dovedit și studiul „despre limba și felul de viață al tracilor în sec. IV”¹¹⁵.

¹¹³ An. Boll. II, p. 206—207: „beatus Theagenis — comprehensus enim in tyrannico venit in Phrygiam in legione cognominata secunda Traiana sub tribuno Zelicientio et praeposito Possidonio. Haec legio habebat sedes in loco Hellesponti” (etc.); în ActaSS, ian. I 134 apare și forma *Zelicinthius*, *Zelyc-*, *Zelicientius*. Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 39 considera pe „Zelicientius Tribun bithyn. Abkunft in Kyzikos”; dar este mai probabil (dacă nu chiar sigur) un trac „balcanic”, căci bithynii nu figurează în armata romană. Tribunul *Zelicientius* este ignorat în tabelul „cadrelor” legiunii II Traiana (RE, XII 1484—1493, Ritterling).

¹¹⁴ *Collectio iuris anteuustiniani*, III, ed. P. Krueger, Berlin, 1890, p. 208 (ex corpore Hermogeniani); numele evident corupt, emendat de Mommsen în „rhemotalco”, trebuie corectat în RVMITALCA(E), ultimul A omis de copist, C citit ca O.

¹¹⁵ Velizar Velkov, *Kăm vāprosu za ezika i bita na trakite prez IV v. ot n.e.* [Über die Sprache und Lebensweise der Thraker im 4. Jh. u. Z.], în *Izsledvanii v cest na akad. D. DeceV*, Sofia, 1958, p. 731—739.

în baza scrierilor hagiografice și literare, în special „Passio S. Philippi” (ActaSS, oct. IX 535—553), redactată de un traco-roman bun cunoscător al limbilor latină și tracă.

Martiri traco-romani. Elementele trace apar nu numai între persecutorii creștinilor, ci și între persecutați. Din numeroșii mucenici care au pătimit în Tracia și Moesia ¹¹⁶, mulți trebuie să fie localnici, traci romanizați purtînd nume curat romane sau grecești (orientale); dar schimbarea antropimelor a făcut ca la puțini dintre ei să se poată recunoaște obîrșia etnică. Mucenicul *Severus* din Side (Pamfilia), martirizat și decapitat la Bizye (Tracia), era fiul unui trac numit *Petronius* din Philippopolis, emigrat în Pamfilia, revenit în patrie cu soția sa *Mygdonia* și fiul *Severus* (An.Boll. XXXI, p. 241—243). Din seria de martiri decapitați tot atunci de proconsulul *Apellianus* la Philippopol (*ibid.*, p. 192) unul poartă nume trac: *Mestus* (Μεστος) ¹¹⁷. Traco-romani din Moesia ar putea fi martirii *Maximus*, *Quintillianus* și *Dada*, acesta cu antroponim traco-frigian, torturați la *Ozobia* lângă *Durostorum* (ActaSS, apr. II 126—129) și *Datysus* (EDR, I, p. 140), dacă nu este o grafie pentru *Dassius* mucenicul illyr la *Durostorum* (An.Boll., p. 260). Călăul care la a. 304 a executat pe *Philippus* episcop din *Heraclea* e tracul *Mucapor* (ActaSS, oct. IX 260).

Între figurile eclesiastice de obîrșie tracă, din această vreme este de menționat un *Buraïdus* vir religiosus, presbyter la *Serdica*, în secolul al IV-lea (ILCV, 1666 = BSAB, III, p. 82—83 = *AnnÉp*, 1919, 173), cu nume tipic trac ¹¹⁸.

12. — Descendenții lui Constantius I (Chlorus)

Numeroasa descendență a traco-romanului *Constantius Chlorus* se împarte în două ramuri: A) după prințesa *Flavia Maximiana Theodora*, B) fiul natural *Constantinus I*.

A) — *Dalmatius*, consul în a. 333 (RE, IV 2455—6, 2), a trăit în surghiun la *Tolosa Gallie*, în tinerețe, din cauza uneltirilor *Helenei*; asasinat de fiii lui *Constantinus I*. A avut doi fii: *Flavius Delmatius* (RE, IV 2456, 3), caesar în 335—337, ucis la 337; *Flavius Hannibalianus* (RE, VII 2352, 2), ucis la 338;

Iulius Constantius (RE, IV, 1043—4, 3) a trăit la *Tolosa* din cauza uneltirilor aceleiași *Helena*; apoi adus la *Constantinopol* de către *Constantinus I*, făcut patricius și consul, fără însă a juca vreun rol în treburile publice; cel mai remarcabil fiu al lui a fost marele filozof-scriitor împăratul *Flavius Claudius Iulianus* (Apostata; infra. p. 64—65); *Iulius Constantius* a fost asasinat în 337 de fiii lui *Constantinus I*;

Hannibalianus (RE, VII 2352, 2), fără niciun rol politic;

Flavia Iulia Constantia (RE, IV 958, 13), căsătorită la 313 cu *Licinius* (supra, p. 56), pe al cărui bastard ea l-a adoptat. După asasinarea soțului

¹¹⁶ H. Delahaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, in An. Boll. XXXI 1912, p. 161—300.

¹¹⁷ EDR, I, p. 195; Decev, *Sprachr.* p. 299.

¹¹⁸ Caracterul specific etno-lingvistic al acestui antroponim trac n-a fost relevat îndeajuns pînă acum; *Boraidēs*, var. *Bur-* este frecvent în sec. IV—VI (infra, p. 78, 95, 101, 115, 131); în SEG, VIII 45 trei variante în aceeași inscripție (Βουραειδεις, Βουραδεις și Βοραειδες, dar forma Βουριδαεις în SEG, VI 792 este semit, cf. arabul *Bouridos Baniou*, *ibid.* VII 1058, Arabia, sec. I e.n.).

ei, a fost ținută ca nobilissima femina, protejată de fratele vitreg Constantius I;

Anastasia (RE, I 2065, 1), eponima thermelor Anastasiane în Byzanț;

Eutropia (RE, IV 1519, 2), soția lui Flavius Popilius Virius Nepotianus (consul a. 335); fiul lor Flavius Popilius Nepotianus împărat la Roma timp de o săptămână. Numele Eutropiei a fost dat după mama Theodorei sau chiar după Eutropius tatăl lui Constantius I.

B) — Descendenții lui Constantinus I au importante roluri politice în a doua treime a veacului al IV-lea; după două generații și după moartea lui Iulianus dispare marea dinastie constantiniană:

Flavius Iulius Crispus e primul fiu al lui Constantinus și al Minervinei (RE, IV 1722—4, 9; XV 1807), născut la 307, proclamat caesar în Serdica (317), consul în 318, 321, 324; după strălucite fapte de arme prin Gallia și contra lui Licinius, Crispus a fost otrăvit de mama sa vitregă Fausta, din căsătoria cu aceasta (a. 307), fiică a lui Maximianus Herculius (RE, VI 2084—6, 3) Constantinus a avut un fiu (RE, VI 2085) și pe

Constantius al II-lea, născut la 317 (posibil în Sirmium; RE, IV 1044—94), caesar la 324; o fată a lui cu numele Constantia (RE, IV 959, 15) a fost căsătorită cu împăratul Gratianus (a. 374);

Constans, născut la 323(?), caesar și augustus (333—350); la 335 guverna Italia; moare în 350 (RE, IV 948—952, 3);

Constantia (RE, IV 958—9, 14), soția caesarului Gallus (vărul ei);

Helena (RE, IV 1026—8, 3), soția lui Iulianus Apostata;

cu o femeie din Arelate (Arles), Constantinus I are un fiu omonim *Constantinus* al II-lea, născut în februarie 317 la Arelate (RE, IV 1026—8); la 1 martie 317 e proclamat caesar împreună cu Crispus și cu fiul lui Licinius; apoi e consul în 320, 321, 324, 329; a purtat acțiuni militare cu succes în Gallia și la Dunăre, în cursul cărora a fost construit podul de piatră Oescus — Sucidava (Celeiu, jud. Olt; inaugurat în a. 328; D. Tudor, *Les ponts romains du Bas Danube*, București, 1974, p. 135—166 „le pont de Constantin le Grand“).

Conflictetele între frați. La moartea lui Constantinus I se fărâmiță din nou unitatea imperiului, realizată de marele împărat, după îndelungate războaie civile, cu greutate și sacrificii imense. Spre a satisface veleitățile succesivilor săi, în convingerea că înrudirea dintre moștenitori va fi suficientă pentru concordia și salvarea unității statului roman (speranță ce s-a dovedit complet falsă ca în numeroase alte cazuri din istorie), împăratul Constantinus divizase imperiul în patru părți, câte patru diocenze pentru fiecare din cei patru caesares, care urmau să le guverneze după moartea sa ca augusti: Constantinus al II-lea, Constans, Constantius al II-lea și vărul lor Delmatius, iar fiul acestuia, Hannibalianus, avea să domnească în regatul creat la granița de răsărit a imperiului. După moartea tatălui lor, prima grijă a celor trei fii ai lui Constantinus I a fost suprimarea „ramurei” Constantius I — Theodora: cu concursul armatei, ei organizează căsăpirea acestei ramuri a dinastiei și a sprijinitorilor ei; fură asasinați: Iulius Constantius cu un fiu al lui, Delmatius cu cei doi feciori Delmatius și Hannibalianus, ca și un al șaselea, necunoscut, probabil soțul Eutropiei (RE, X 27). Se înscenează procese cu condamnări, se fac execuții confiscându-se averile celor osîndiți, iar cei mai puțin periculoși (copiii mici) sînt îndepărtați. Cu asemenea „curățire” și prin teroare, cei trei împărați

creștini, fiii sfîntului Constantin, s-au liberat de rudele lor incomode, potențial periculoase; își consolidau situația ce li se păruse nesigură. La 9 septembrie 337, ei luară titlul de augusti, iar în vara 338 se adunară într-o conferință în Panonia sau la Viminacium, spre a reglementa succesiunea tatălui lor față de noua situație. Constantinus al II-lea avea Britannia, Hispania și cele două Gallii; Constans: Africa, Pannonia și cele două Italii; Constantius al II-lea: Pontus, Asia, Oriens, Aegyptus. Diocesele lui Dalmatius (suprimat în măcelul din 337): Macedonia, Dacia și Thracia au fost cedate integral lui Constans, cel mai puțin energic dintre frați (avea numai 15 ani), care lua astfel în puterea sa întregă Peninsula Balcanică, stînd sub un fel de tutorat al fratelui lui Constantinus. Spiritul de concurență și grandomania provocară primul conflict între ei: în lupta de lîngă Aquileia, Constantinus a fost ucis și aruncat în rîul Alea (a. 340); declarat „hostis publicus”, numele lui fu șters de pe unele monumente. Deși foarte tînr, Constans a făcut în curînd dovada unor calități remarcabile de general; la 338 biruîntă asupra sarmaților, la 342 asupra francilor, după care urmează o perioadă de liniște în provinciile sale. Prin suprimarea lui Constans de către Magnentius (a. 350), Constantius al II-lea rămîne singur augustus, reușind să-și menție puterea pînă la moarte (361). Domnia lui (RE, IV 1044—1094) a fost agitată de războaie cu perșii, turburări religioase, lupte cu uzurpatorii Magnentius și Vetranio.

Constantius Gallus caesar (351—354) a fost făcut de Constantius al II-lea părtaş la conducerea imperiului. Era fiul lui Iulius Constantius și al Gallei (născut la 325 sau 326; RE, IV 1094—9; VII 608, 1); a trăit în Ionia și Cappadocia, primind împreună cu fratele său Iulianus o severă educație creștină. Din calcule politice și militare, Constantius îl făcu caesar al regiunilor orientale, căsătorindu-l cu Constantia (p. 61); consul în 352—354, conduce războiul contra perșilor cu oarecare succes; e decapitat la sfîrșitul a. 354, din cauza acțiunilor sale din Orient.

Uzurpațiunea lui Nepotianus, nepotul lui Constantius Chlorus (p. 61), începe printr-o acțiune contra lui Magnentius (RE, XVI 2512—3, 3); cu oaste improvizată de aventurieri și gladiatori, el înfrînge pe Anicius praefectus praetorio, pune stăpînire pe Roma, se proclamă împărat; guvernînd prin teroare timp de o lună, el persecută crunt pe aderenții lui Magnentius, pînă cînd este suprimat de magister officiorum Marcellinus: Nepotianus este ucis împreună cu mama sa Eutropia, capul lui fu purtat pe străzile orașului în vîrfurile unei prăjini.

13. — Traco-romani în timpul lui Constantius al II-lea

Vetranio. Moartea lui Constans și ridicarea lui Magnentius a provocat a treia rebeliune, în Illyricum, unde legiunile se răscoală împotriva dinastiei constantiniene, proclamînd la 1 martie 350, în Mursia (Pannonia), împărat pe bătrînul magister militum per Illyricum Vetranio¹¹⁹. Originar din Moesia Superior, de condiție socială modestă („ortus Moesiae Superioris locis

¹¹⁹ Despre evenimente, v. de ex. RE, IV 1063—5; VIII A (1958), 1838—1840 (Inssliă). Numele *Vetranio* pare că nu era prea rar în sec. IV: un dux Iuliani (Zos. II 43, 1—45, 2), un episcop catolic din Tomis, originar din Cappadocia (Patsch, *Beitr.* III/1, p. 56) etc.

squalidioribus", Vict. Caes. 41, 26) el era probabil indigen romanizat, nu din „coloniști”. Izvoarele documentare ale vremii (de obicei dușmănoase acestor oameni noi) îl descriu nefavorabil: incult, stângaci, rustic, viclean¹²⁰; dar era un militar energic, comandant capabil. Constantius al II-lea îl acceptă coregent, îi acordă sume de bani. După pacificarea — de scurtă durată — a dușmanilor externi, Constantius atrage de partea sa trupele lui Vetranio la Naissus: în fața adunării forțelor armate, bătrînul uzurpator — rămas izolat — cade în genunchi la picioarele lui Constantius și cu lacrimi cere iertare. Dus la Prusa Bithyniei, Vetranio își continuă traiul în tihnă și belșug: „grandaevus aetati non vitam modo sed etiam voluptarium otium concedens (Constantius)", cum precizează cronică vremii (Epit. Caes. 41, 25). Aici a trăit veteranul șase ani, fără a mai umbla după domnie.

Sebastianus praefectus Aegypti în a. 353—354 era din Tracia (Larsov, *Die Briefe des heiligen Athanasius*, Leipzig, 1862, p. 34; RE, II A, 753, 2), ca atare posibil trac romanizat.

Marcellus magister militum per Gallias (RE, XIV 1491, 14) era din Serdica („superato ut dixi Marcello reversoque Serdicam, unde oriebatur", Amm. XVI 8, 1), ori dintr-un sat al regiunii; ca atare, probabil un element autohton traco-roman. În armată, Marcellus ajunge magister equitum în timpul lui Constantius al II-lea, care avea deosebită încredere în el: suspiciunînd pe vărul său Iulianus (caesar în Gallia), împăratul încredințează lui Marcellus misiunea de a supraveghea pe tînărul caesar. Conduita lui față de Iulianus a adus grave prejudicii intereselor romane: din ură față de caesar, Marcellus nu-i vine în ajutor contra francilor care-l asediau în Sens (a. 356/7), exces de zel care-i aduce destituirea (Amm. XVI 10, 21). Prin uneltiri la palat contra lui Iulianus, el mai încearcă să-l discrediteze, fără succes; după care se retrage în patria sa la Serdica, unde și-a trăit restul zilelor, ținut în stimă chiar de Iulianus, devenit singur augustus (Eunap. fr. 17, în FHG, IV p. 21 = Suid. s.v. *Salustios*) și chiar după ce fiul său omonim (partizan al lui Constantius al II-lea) a fost implicat într-o acțiune subversivă contra lui Iulianus și executat (Amm. XXII 11, 2; RE, XIV 1491, 15).

Paulus, notarius, faimos intrigant între anii 355 și 361, cînd și-a desfășurat activitatea nefastă de criminal și delator, era originar din Dacia Aureliană („natus in Dacia", Amm. XV 3, 4), ca atare probabil de neam tracic, sau „traco-illyr" romanizat. Cruzimea isprăvilor lui ce ieșea din comun îi aduse repede porecla „catena"; „quod in complicandis calumniarum nexibus erat indissolubilis, mira inventorum sese varietate dispendens, ut in conluctationibus callere nimis quidem solent artifices palaestriatae" (Amm. XV 3, 4) și „tartarius delator, ad venenatas artes suas licentius exercendas" (XV 6, 1), „qui paritus artium cruentarum, ut lanista ex commerciis libitine vel ludî (etc.)" (XIX 12, 1). Unealtă docilă a lui Constantius al II-lea, Paulus a provocat prin intrigile-i criminale mari nenorociri multor oameni nevinovați din vremea lui; era aprig dușman al lui Iulianus

¹²⁰ „Litterarum prorsus expers et ingenio stolidior idcirco recordia pessimus"; Vict. Caes. 41, 26; „fuit autem prope stultitiam simplicissimus", Epit. Caes. 41, 25; dar Eutr. X 10 are aprecieri mai binevoitoare: „virum probum et morum veterum ac iucundae civilitatis, sed omnium litterarum expertem adeo ut ne elementa quidem earum nisi grandaeus et iam imperator acceperit".

și Gallus. După moartea lui Constantius al II-lea, Paulus a fost dus în fața unui tribunal excepțional instituit de Iulianus spre a judeca fărădelegile comise sub predecesorul său (a. 361/2). Numeroși vinovați fură osîndiți la moarte, nelipsind dintre ei traco-romanul Paulus¹²¹, atît de odios, încît cei care se vedeau în sfîrșit scăpați de teroarea și infamiile lui își exprimau regretul că nemernicul nu putea fi . . . omorît decît o singură dată (Liban. *orat.* XIV 15–16; XVIII 152, vol. II, p. 93, 106, 301 ed. Förster).

14. — Flavius Claudius Iulianus

Interesul deosebit pentru atitudinea și acțiunea religioasă și politică a lui Claudius Iulianus (Filozoful; domnește între 361 și 363) a generat o abundență bibliografică de valoare asupra vieții, activității și politicii lui religioase. Studiile tratează foarte sumar (unele nici măcar nu menționează) problema originii etnice și valoarea documentară a unor pasaje ale scrierilor sale. Acest punct (elucidat în 1965) interesează aici, după ce faptele de ordin politic, literar, filozofic, confesional au fost elucidate mai demult în chip exhaustiv¹²². Născut în mai (sau iunie) 332 la Constantinopol, fiul lui Iulius Constantius și al Basilinei scapă cu viață, fiind mic și considerat inofensiv, din masacrul și prigoana organizată la 337 de fiii lui Constantinus I contra urmașilor lui Constantius Chlorus și ai Maximianei Theodora, cînd este executat și Iulius Constantius. Împreună cu fratele vitreg Gallus, Iulianus a fost educat cu severitate în spirit creștin, spre a deveni bun credincios (*δπως εἰς χριστιανὸς βέβαιος*, Eunapius, *vita Sophist.* 47, Boiss.). În iarna 351/2, sub influența lui Maximus din Efes (elevul lui Iamblichos), el se leapădă de creștinism și trece la păgînism. În 354 (după uciderea lui Gallus) fu chemat la curtea imperială din Mediolanum și făcut caesar (355), iar după decesul vărului său Constantius II (a. 361), Iulianus rămîne singur stăpîn asupra întregului imperiu roman. Importanța și celebritatea în istorie îi vin mai întii din politica religioasă: încercarea de a restaura păgînismul greco-roman ce se afla în descompunere, puternic concurat de religia lui Cristos, în care noul împărat fusese crescut împotriva voinței sale și pentru care el nutrea o profundă aversiune. Dotat cu o vastă cultură filozofică-literară¹²³, genialul nepot al lui Constantinus I era un entuziast admirator al ellenismului, a cărui reînviere era idealul scurtei sale vieți de luptă și zbuclum, sfîrșită în cursul unei campanii începute sub auspicii favorabile contra perșilor, după o activitate militară și politică deosebit de intensă.

În cîteva pasaje prea puțin băgate în seamă (înainte de 1965) ale operei sale literare, împăratul scriitor și filozof are prețioase mărturii directe, lipsite de echivoc, privind obîrșia familiei imperiale și care aruncă noi raze de lumină asupra unor elemente din complexa lui personalitate de monarh, ostaș, gînditor și scriitor. Cu o sinceritate impresionantă, împăratul

¹²¹ RE, X 46–47; Ensslin, *Klio*, XVIII 1922, p. 116 etc.

¹²² RE, X 26–91 (Borries); J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien* (Paris, 1930), cu amplă bibliografie p. 353–355; P. de Labriolle, *La réaction païenne* (Paris, 1934), p. 369–436 „l'empereur Julien”; cf. H. Leclercq, *Julien l'Apostat*, în DACL, VIII, p. 305–399; *ActaMN*, II, p. 302–304.

¹²³ O. Schissel, *Kaiser Iulians Schulbildung*, în *Klio*, XXIII 1930, p. 326–328.

Iulianus scoate energic în relief originea sa rustică prin ascendența paternă, ca și trăsăturile primare-barbare ale neamului său, la care el a adus luminile și spiritualitatea ellenismului. În *Misopogon*, 348 (p. 449, ed. Hertlein), vorbind de conservarea tradițiilor și moravurilor antice la diferite popoare, observă că precum atenienii păstrează vechile lor virtuți, același lucru se cuvine să facă și syrienii, arabii, celții, tracii, pannonii, ca și moesi, din care își trage el neamul (textul reprodus integral în *ActaMN*, II, p. 303). Iulianus spune clar că neamul său (τὸ γένος) era din moesi traci, locuitori în apropierea Istrului, între tracii „orientali” și pannoni: adică Moesia Superior (supra, p. 47, 52). Atare fapt și felul cum descrie Iulianus pe compatrioții săi arată că nu e deloc probabil că strămoșii lui să fie „coloniști” romani sau orientali, veniți aici din alte zone ale imperiului, adică să nu fie elemente băștinașe ale pământului traco-moesic. Genialul vlăstar al dinastiei constantiniene cunoaște din proprie trăire (nu din relatările călătorilor sau din parodiile dramei clasice) trăsăturile atavice ale traco-moesicilor; le descrie plastic și pregnant: neamul său t r a c e rustic și cam grosier, simplu și auster, stingaci, străin de rafinamentele senzuale, stărui-tor neclintit în hotărârile luate; elemente pe care el le consideră dovezi ale unui cumplit primitivism (δεινῆς ἀγροικίας). Neamul său e tracic, dar spiritualizește el (Iulianus) aparține ellenismului, este grec (*Misop.* 367, p. 474); tracii erau compatrioții lui (p. 350). Vorbind de greutățile pe care le întâmpină iarna într-o expediție în Tracia, el arată cum înfruntă toate piedicile și mizeriile cu vigoarea unui trac autentic (Θράξ τις ἢ καὶ Τηρέως ἀντάξιος. Cf. și *epist.* 53).

Asemenea relatări revelatoare nu erau înflorituri stilistice din condeiul unui strălucit maestru al prozei antice grecești, ci expresia directă a unor mărturisiri autentice cu semnificație documentară de prim rang sub raport etnic-social, nu numai geografic-administrativ: în termenul „Thrax” se cuprinde noțiunea de etnicitate (popor, trib), deci nu numai cea de „teritoriu locuit de traci”. Față de mărturia pregnantă și categorică a lui Iulianus, nu mai rămâne îndoială asupra apartenenței etnice a întregii familii constantiniene, origineare din Moesia Superior (Naissus), iar un pasaj ca Ἰλλυριοί, ὅτι παρ’ αὐτοῖς γέγονας (Iul. *orat.* I 4,6d) are semnificație geografic-administrativă de „Illyricum” (infra, p. 93–94).

15. — Flavius Iovianus

La moartea lui Iulianus (26 iunie 363), armata alege ca urmaș pe Flavius Iovianus, *primicerius domesticorum*, nu atât pentru virtuțile și popularitatea sa, cât pentru simpatia și influența de care se bucura tatăl său *Varronianus*, „comes domesticorum: paternis meritis mediocriter commendabilis. erat enim Varroniani, notissimi comitis, filius” (Amm. XXV 5, 4; 8; 10, 16)¹²⁴. La proclamarea fiului său, bătrînul era retras „post depositum militiae munus, ad tranquilliora vitae digressum” (Amm.; Eutr. X 17), probabil în satul natal. Iovianus (363–364; RE, IX 2006–2011, 1) s-a născut pe la a. 331, în satul părinților de lângă Singidunum (Belgrad) din

¹²⁴ A. Solari, *La elezione di Giovanni*, în *Klio*, XXVI 1933, p. 330–335.

nord-vestul Moesiei Superior: „Iovianus genitus patre Varroniano, incola agri Singidonensis provinciae Pannoniae” (Epit.Caes. 44, 1; cf. Zos. III 30, 1; Amm. XXV 5, 4; 8; 10, 16; Zon. XIII 14, 1; Themist. *orat.* V 65b). Nu pare să fi fost descendent din romani de viță veche, italică, ci provincial romanizat. Unii l-au declarat direct „barbar”¹²⁵, etichetă care nu spune mai nimic. Dar observînd că Iovianus „stammte auch er aus jenen Donauländer her, die mit Barbaren dicht besiedelt, dem Reiche schon so viele[?] Kaiser gegeben hatten”, același istoriograf îl proclamă la repezeală ... german(?), după statura înaltă, pofta de mîncare și de băutură ...¹²⁶; numai cu asemenea „argumente istorice” cam greu se va convinge toată lumea despre rasa germanică a acestui împărat danubian, etnicitate pe care nu e de presupus că sursele documentare (oricît de sărăcicioase ar fi) o treceau sub tăcere dacă ea ar fi avut (ca în cazul lui Silvanus sau al lui Magnentius) vreun temei real. Iovianus poate fi considerat tot atît de puțin german ca și compatrioții lui de mai tîrziu Aetius ori Vitalianus (proclamați „goți” de unii erudiți germani). Satul de obîrșie era în „ager Singidonensis” la sud de Belgrad, în Podunavje, a cărei populație majoritatea tracică în secolele II—III, cu puține infiltrații illyre (AISC, IV, p. 131—134), nici la începutul secolului al IV-lea nu era diferită. Familia lui Varronianus aparținea probabil populației indigene, nu celei imigrate de peste Dunăre¹²⁷, iar obîrșia traco-romană e mai probabilă (sau un amestec „illyro-traco-roman”), lucru pe care izvoarele documentare nu puteau ori nu găseau necesar să-l releve, căci poate nici nu-l observau în măsura în care era izbitoare ridicarea unui străin din afara hotarelor (limesului) împărăției. Provincialii imperiului erau (după trei secole de intensă și continuă stăpînire romană apăsătoare) atît de mult asimilați și integrați, pătrunși de conștiința romanității și de apartenența la lumea romană, încît ei nu mai puteau să fie declarați „barbari”, „străini”, cum apăreau în chip firesc și necesar elementele etnice venite în veacurile III—IV (și mai tîrziu) din afara provinciilor, de prin „barbaricum”. Dar romanitatea mai nouă a familiei lui Iovianus ar fi indicată și de nomen gentilicium: „Flavius”, frecvent în secolul al IV-lea, luat după dinastia constantiniană.

Militar de carieră (în 361 era *protector domesticus*, apoi *primicerius domesticorum*), noul împărat era om de cultură redusă, ca mulți dintre înaintașii lui în tron; totuși „litterarum studiosus” (Epit.Caes. 44, 3), „mediocriter eruditus, magisque benivolutus” (Amm. XXV 10, 15). Îi plăcea în schimb viața cu petreceri (infra, nota 126). Era creștin, fără a fi sectar și intolerant față de „păgîni”, de care s-a știut servi ca instrumente politice, la începutul guvernării sale. Pentru consolidarea situației interne, unde Iovianus s-a arătat capabil administrator, el încheie imediat războiul cu perșii printr-o pace pe care aceștia nu o respectă; după reluarea ostilită-

¹²⁵ RE, IX 2006 (Seeck): „Iovianus scheint barbarischer Abstammung gewesen zu sein; darauf wiesen seine blauen Augen und seine ungewöhnlich hohe Gestalt, die er gebückt trug und etwas schwerfällig bewegte (Amm.)”.

¹²⁶ Seeck, GUAW, IV, p. 359: „und sein ungewöhnlich hoher Wuchs verriet das germanische Blut”, ceea ce s-ar confirma și prin faptul că Iovianus „wie ein echter Germane ass er und trank noch tüchtiger; auch war er den Weibern durchaus nicht abhold ...”.

¹²⁷ Dacă ar fi fost vreo familie de imigrați, cronicile vremii n-ar trece sub tăcere asemenea amănunt: despre carpo-dacul Flavius Maximinus (de ex.) se știa limpede că era descendent din „coloniști” carpi așezați în Pannonia, lucru cunoscut după două generații (infra, p. 68).

ților, el acceptă o pace pentru 30 de ani, în condiții umilitoare pentru imperiu. Revenit din campania persană, Iovianus începe prigoana contra păgînilor, închizînd templele și interzicînd sacrificiile. Dar libertatea și privilegiile asigurate din nou bisericii generează noi intrigi și lupte sectare între facțiunile de clerici și episcopi care — scăpați de urgia „Apostatului” Iulianus — încep a se învrăjbi din nou pe teme dogmatice și canonice care aveau (ca de regulă) un puternic substrat personal, politic și sectar. Atare gîlceve indispușeră pe împărat, care — nutrinđ oarecare simpatie pentru păgîni — aduce o nouă lege ce asigură deplină libertate tuturor cultelor, rămînînd interzisă numai vrăjitoria și precizarea viitorului.

Soția lui Iovianus, Charito (RE, III 2167), era fiica lui Lucillianus magister militum (Zon. XIII 14, 13; 24; Amm. XXV 8, 9); doi copii: *Flavius Varronianus*, consul cu tatăl său (a. 364; Amm. XXV 10, 11; 17; Socr. HE, IV 1; De Rossi, *Inscriptiones Christ. Romae*, I, nr. 175; Zon. XIII 14, 13; RE, IX 2006), și un altul (nume necunoscut, Philost. HE, VIII 8). La data proclamării lui ca împărat, Charito se afla în Europa, de unde se grăbea spre Asia întru întîmpinarea soțului imperial, pe care însă n-a ajuns să-l vadă în viață; în timp ce se îndrepta spre apus (unde recunoașterea lui nu era asigurată), Iovianus sfinșește la Dadaștana Asiei Mici (17 febr. 364). Între personajele menționate în legătură cu succesiunea era și un Ianuarius „curans summam necessitatem castrensem per Illyricum” (Amm. XXVI 1, 4), neam cu împăratul decedat (Ioviani adfinem): înrudire prin vreo alianță, acest „adfinis” fiind identic cu un Ianuarius amintit de Libanius la a. 358 (*Epist.* 19, 20; RE, IX 697, 10), posibil compatriot al scriitorului, deci de prin Asia Mică.

16. — Traco-romani în timpul dinastiei Valentinieni

Prin a. 364—385, sub dinastia illyro-pannonului Valentinianus I din Cibalae (Vinkovci; în est fratele Valens, 364—378, urmat de Gratianus, 375—383, și Valentinianus al II-lea 385—392)¹²⁸ se cunosc cîțiva traci ridicați în locuri mai de seamă ale ierarhiei imperiului; prevalează în chip firesc elementele originare din Pannonia, care aveau chiar o pronunțată conștiință de solidaritate etnic-regională¹²⁹. Dar în privința obîrșiei etnice a dinastiei valentinieni e necesar a face unele rezerve, căci la Cibalae exista un grup compact de traci, „cives Cotini ex provincia Pannonia Inferiore” (CIL, VI 32542 = 2833); dintre ostașii din Cibalae cu nume străine (cognomina neromane), trei erau traco-daci: *Dalutius*, *Dolea* și *Potazis*, vreo doi illyri: *Dassianus*, *Deazius*¹³⁰; dacă atare proporție (posibil fortuită) între antroponimele trace și cele illyre are vreo semnificație pentru baza etnică a teritoriului locuit de „cives Cotini”, însemna că aici elementul

¹²⁸ RE, VII A (1948), 2097—2137, 2158—2204.

¹²⁹ Patsch, *Beitr.* IV, p. 33—35: „ein starkes landschaftliches Solidaritätsgefühl”.

¹³⁰ Celebra inscripție romană cu „laterculus praetorianorum”, „ex Pannonia inferiore cives Cotini” este reprodușă mai în urmă de A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. a IV-a, Budapest, 1975, p. 21, nr. 22, cu bibliografie (din care lipsește EDR, I, p. 137—142, pentru antroponimele trace) și comentariu în legătură cu acest „populus originis Celticae, qui ad orientem a flexu fluminis Danuvii, in vicinis Osorum incolebat. Una pars Cotinorum inter tempora Flavio- et Antonini Pii in Pannonia consedit. Temporibus belli Marcomannici pars recentior Cotinorum in Pannonia, in regione Mursae et Cibalarum sedem collocavit”. Dar al treilea traco-roman, *Potazis*, era din Mursa Pannoniei, nu din Cibalae.

tracic nu era în minoritate, iar obîrșia illyră a lui Valentinianus nu este mai presus de orice discuție.

Rumitalca tribunus (a. 365), partizan al rebelului Procopius, apoi *curapalati* („Rumitalca tribunus in societatem Procopianorum adscitus et suspecta cura palatii”, Amm. XXVI 8, 1; RE, I A, 1071; cf. EDR, I, p. 113), s-a distins prin fapte de arme în luptele dintre uzurpator și împăratul Valens: cucerește Nicaea și o apără contra asediului condus de alamanul Vadomarius (fidel lui Valens). În timp ce împăratul ataca fără succes Calcedonul, Rumitalca rupe cercul asediatorilor și ieșind din oraș se îndreaptă cu trupele spre Calcedon („ductore fidentissimo Rumitalca properabant”, Amm. XXVI 8, 3), pentru a surprinde pe Valens, care însă evită pericolul retrăgîndu-se din vreme spre vest, iar Rumitalca ocupă toată Bithynia pentru Procopius.

Din aceeași perioadă ar fi de semnalat trei personaje considerate de unii a fi de origine tracă: *Mucianus* apparitor (Amm. XXVIII 1, 36: „et Mucianum Barbarunq̄ue apparitores aliquotiens discretim trudi iubebat ad fallendum aptissimos”; a. 363; eronat citit de Mateescu „Mucianus Barbarus”, căci erau două personaje: Mucianus și Barbarus); antroponimul e frecvent la traco-romani, înlocuind de multe ori un trac *Muca-tralis*, -poris etc., cu care se aseamănă în partea inițială. Dar în acest caz, numele Mucianus nu e un criteriu suficient pentru tracismul purtătorului său. Puțin probabil să fie de origine tracă un „*Natuspardo*, scutarius quidam expertus ita bellator, ut Sicioni veteri comparetur et Sergio” (Amm. XXVI 10, 16), cuprins de Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 27, Mateescu, EDR, I, p. 103, 113, Decev, *Sprachr.* p. 328, între traci; cu toată analogia părții inițiale cu antroponimele trace (*Natoporus*, *Nata*), *Natuspardo* nu face impresia de nume trac, lipsind analogii pentru partea finală; mai curînd este oriental, persan ori germanic. *Tautomedes* dux Daciae Ripensis (a. 354), Cod.Theod. XV 1, 13, Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 38; Mateescu, EDR, I, p. 113; Decev, *Sprachr.*, p. 495; cf. Patsch, *Beitr.* IV, p. 7; RE, V A, 77; Beșevliev, *StCl.* III, p. 254; analogie ar fi vicus *Tautiomosis* (BIAB, XIX, 1955, p. 201) și antroponimele trace cu elementul *Teut-*, *Triut-* (Decev, p. 507 etc.); de altă parte, *Tautomedes* nu pare să fie o formă coruptă din *Tautomeres* (Amm. XV 3, 10; RE, V A, 1172; cf. Aur. *Teutomerus* din Noricum, CIL, X 1756; EDR, III p. 214; *Illirii*, p. 255, nume illyre în *Teut-*). Numele *Tautomeres* și *Tautomeres* erau mai curînd germanice (ori celtice?), decît trace sau illyre.

Flavius Maximinus, praefectus annonae și vicar la Roma¹³¹, era de obîrșie carpo-dacică, din acel viguros clan trac (RE, III 1608) cu care romanii au avut dese ciocniri în cursul veacului al III-lea; ca simbol al biruințelor repurtate asupra lor, mulți împărați purtau titlul de „Carpicus” (Philippus Arabs, Aurelianus, Diocletianus, Galerius, Constantius I, Constantinus I)¹³². În a. 297, după unele succese asupra lor, carpii au fost aduși la supunere de cesarul Galerius (Iord. *Get.* 91), iar din ordinul lui Diocletianus, o parte fură ridicați din așezările nord-dunărene și colonizați la Sopianae (Fünfkirchen, Pécs) în Pannonia (Amm. XXVIII 1, 5; Iord. *Rom.* 299)¹³³. Din rîndul acestor „coloniști” carpi s-a ridicat un curier,

¹³¹ Patsch, *Beitr.* IV, p. 33–34; RE, Suppl. V 663–664, 6.

¹³² *ThesLL*, onom. I, 206.

¹³³ Cf. Patsch, *Beitr.* III/1, p. 7. Evident, exagerează Viet. *Caes.* 39, 48 „Carporum natio translata omnis in nostrum solum” și Consul. Cppl. a. 295 (MGH, IX 230) „Carporum gens univērsa in Romania se tradidit”; cf. Patsch, p. 7, 13/14; se cunoșc carpii (carpodaci) năvîlind din nord, aliați cu scirii și hunii, la a. 390 (*Zos.* IV 32). Asemenea afirmații („omnis, univērsa” etc.) categorice și exacte numai parțial erau frecvente la scriitorii și cronicarii vechi,

tabellarius (cu nume necunoscut) în *officium praesidis*, al cărui fiu era Flavius Maximinus, *regens Romae vicariam praefecturam*, născut și el într-un sat de lângă Sopianae: „Maximinus apud Sopianas Valeriae oppidum obscurissime natus est, patre tabulario praesidialis officii, orto a posteritate Carporum, quos antiquis excitus sedibus Diocletianus transtulit in Pannoniam” (Amm. *ibid.*). Astfel, obârșia lui tracă este neîndoielnică, iar nomen gentilicium Flavius arată că familia lui avea cetățenia romană (cum era natural la niște barbari veniți dinafara imperiului) din prima jumătate a veacului al IV-lea, după Constantinus (supra, p. 49). De obârșie umilă și fără cultură, Maximinus avea în schimb destulă abilitate politică și diplomatică, precum arată pregnant ascensiunea sa impresionantă: avocat, apoi guvernator în Corsica și Sardinia, Etruria, în sfârșit *praefectus annonae* la Roma, funcție ce ocupa încă la 18 martie 370. În această din urmă magistratură, a rămas faimos prin procesele contra vrăjitoriei în care a fost ținută o parte din înalta societate a Romei, iar numele lui a devenit spaima senatorilor romani prin cruzimea implacabilă a provincialului carpo-daco-roman (a. 369/70). Vicar imperial în Roma, în 371 *praefectus praetorio* în Gallia, el avea o nelimitată influență asupra împăratului, de care se știe folosi pentru ridicarea fiului său Marcellianus la rangul de *dux Valeriae* (al provinciei lor natale). Noul împărat Gratianus mai tolerează pe Flavius Maximinus în demnitatea ocupată, interzicându-i însă de a primi denunțuri din partea libertilor și sclavilor împotriva patronilor. Nu peste mult, după ce fusese înlocuit prin Claudius Antonius, cade și el victima unui denunț, făcut împăratului de o grupă de senatori; urmarea: executarea lui Maximinus (RE, VII 1834—5). Soția lui era tot din Pannonia, iar fratele acesteia, Valentinus, era cunoscut pentru fărădelegi și uneltiri care i-au adus moartea (Patsch, *Beitr.* IV, p. 34).

Marcellianus, *dux Valeriae* (Pannonia)¹³⁴, fiul carpo-romanului Flavius Maximinus, e menționat cu porecla „Celestius” (Κελεστιος, Zos. IV 16, 4), numindu-se deci (Flavius) Caelestius Marcellianus, ajuns foarte tânăr „dux” al provinciei Valeria („parvo suo Marcelliano deferretur potestas per Valeriam ducis”, Amm. XXIX 6, 3), unde execută cu mult zel planul de construcții militare ordonat de Valentinianus în teritoriile din stînga Dunării; de aici a evacuat cu forța pe quazii germanici.

Pe cât de energic și capabil în guvernarea provinciei sale, pe atît de stîngaci diplomat era carpo-romanul Marcellianus, precum arată purtarea față de regele quazilor Gabinius, pe care-l invită la sine prietenește, iar după banchet îl asasină (a. 374). Urmarea imprudentei neomenii a fost un război între imperiu și tribul germanic.

Flavius Bitus tribunus e menționat în ultimii ani ai veacului al IV-lea în Chersonesul tauric (Crimeea), unde a refăcut zidurile cetății, sub Theodosius și Arcadius, Φλαβίου Βιτου τριβού(νου), IOSPE, IV 464 (SCIV, IX 1958, p. 319; EDR, I, p. 113; II, p. 228).

Flavius Ziper pr(otector), pr(imicerius) sau pr(aepositus) de numero prim(a)e Marti(a)e vic(tricis), la sfîrșitul veacului al IV-lea ori începutul

de ex. „Sarmaticae expeditiones, quibus illa gens prope omnis extincta est” (de către Galerius), Paneg. V (VIII) 5, 1, p. 235; dar în sec. al IV-lea romanii au de făcut încă numeroase și grele Sarmaticae expeditiones contra acestei „gens prope omnis extincta”.

¹³⁴ RE, XIV 1439, 2; III 1250—1, 1; Patsch, *Beitr.* IV, p. 11—12.

secolului al V-lea, ILCV, 473 (= *Notizie Scavi*, 1890, p. 340, 5)¹³⁵; lectura rîndului 1 nu e clară: FL ZIPERGA PED HN. Sigur este însă caracterul trac al antroponimului *Ziper*¹³⁶.

Dizias centurion(?): *μνημόριον Διζα ὀρδινάτου καὶ Συνοδίου*, DA-Wien, LIV 1921, II, p. 87, nr. 174 (unde „ordinatus” este interpretat în sens creștin „ordine sacro donatus”).

Bizias amintit la a. 384 într-un proces de succesiune, alături de un Marcellus și Heliodorus (Symmachus, *Epist.* X 31; MGH, VI/1, p. 313), pare să fie antroponim trac, variantă a lui *Byzes* (supra, p. 58).

Semnificativ pentru viguroasa conștiință a etnicității și a legăturilor familiale ale multor traco-romani în veacul al IV-lea este pasajul din discursul lui Himerios (300—380) în care mireasa originară din Philippopolis a unui roman Severus la Atena era numită „din neam nobil tragic, de spiță regală”¹³⁷.

17. — Flavius Constantius al III-lea

Marele general și împărat al imperiului occidental în a. 421 (RE, IV 1099—1102, 9) era din Naissus ori dintr-un sat al teritoriului, în Dacia Ripensis. Unii îl considerau roman¹³⁸; alții precizau: provincial din Dacia, dar „de sînge roman” autentic¹³⁹, în baza unui pasaj din Orosius care-l numea „Romanus dux” (VII 42, 2: „Constantio comiti huius belli [contra tiranilor] summa commissa est. Sensit tunc demum respublica et quam utilitatem in Romano tandem duce receperit et quam eatenus perniciem per longa tempora barbaris comitibus subiecta tolerarit”). Dar asemenea „romani” (provinciali romanizați) erau toți împărații din Moesia și Tracia (sec. III—IV și mai tîrziu), ca și acei illyri cu pannoni; atare criteriu „sanguin” era valabil la toți deopotrivă. Just pune Orosius în contrast pe acest mare „Romanus dux” cu „barbaris comitibus” străini, mai ales din triburile germanice sau poate chiar dintre „nationes” ale provinciilor imperiului mai puțin romanizate¹⁴⁰. După „barbarizarea” generală a imperiului, prin ridicarea provincialilor și romanizarea nenumăratelor „nationes” în cursul secolelor II—IV, moeso-romanul Flavius Constantius

¹³⁵ RE, XII 1418: leg. I Martia sau Martiorum.

¹³⁶ Mateescu, EDR, I, p. 101, 114; Decev, *Sprachr.* p. 190.

¹³⁷ Himerios, *Orat.* I 13 (ed. Dübner, Paris, Didot, 1849, p. 41): γένος δὲ τῆ νόμφη Θρακῶν τὰ πρῶτα, αὐτόχθονες οἷμαί τινες καὶ εἰς βασιλεῖσι τύχας τὰς ἄνω ῥίζας ἀναβιβάζοντες.

¹³⁸ A. Guldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter Arcadius und Theodosios II* (Halle, 1885), p. 237: „ein Römer von altem Schlage”; Stein, GSRR, I, p. 397; Schmidt, *Ostgerm.* p. 304 ș.a.

¹³⁹ RE, IV 1099: „nicht aus barbarischem, sondern aus römischem Blute”.

¹⁴⁰ Cuvintele lui Orosius „Romanus dux” nu trebuie înțelese în sensul „roman de viță veche”, nici „italic” sau de obîrșie italică, ci numai ca „roman provincial”, cetățean mai vechi al imperiului decît puteau fi barbari comites (imigrați), mai ales de obîrșie germanică: aceste elemente pătrunseseră, în ultimii ani ai secolului al IV-lea (după 375) și în secolul al V-lea la conducerea imperiului, ajungînd la inare influență, mai ales în Orient, nelipsiți nici în Apus (cf. RE, II 1151, VIII 2248 etc.). Înlăturarea lor s-a putut face (vremelnic) numai printr-o energetică reacțiune a elementului roman, reprezentat în primul rînd de traco-romanii din Moesia și Tracia. În Apus, „romanii” reintră în drepturile lor depline prin Flavius Constantius; în Răsărit însă numai energetică intervenție a tracului Leon I aduce îndepărtarea barbarilor externi (foarte puternici sub dinastia teodosiană) din conducerea imperiului.

din Naissus, remarcabil comandant și bărbat de stat, putea să facă la începutul celui de-al cincilea veac optimă figură de vechi și autentic „Romanus”. Obârșia „illyrică”¹⁴¹ trebuie înțeleasă în același sens ca la Iustinus I și la alții (cf. infra, p. 93—94). Începînd cariera militară firește ca simplu soldat, Constantius se ridică în vremea lui Theodosius (înainte de a. 394) datorită capacității sale de militar și constituției fizice puternice, impozante, cum îl descrie cronica vremii¹⁴².

Acțiunile militare și politice ale lui Flavius Constantius s-au desfășurat în Gallia și Spania, contra uzurpatorilor și „tiranilor”, după a căror lichidare, el este magister militum (a. 411), consul (a. 414), patricius (415); după al doilea consulat, el a luat în căsătorie pe prințesa Placidia (Ravenna, 1 ian. 417), căsătorie din care au rezultat doi copii celebri: Iusta Grata Honoria și Placidus Valentinianus, împăratul de mai târziu. Considerat ca un coregent, Constantius ia consulatul a treia oară în 420, la 421 cumnatul său Honorius îl face augustus și coregent efectiv al împărăției de apus, aranjament pe care însă împăratul Orientului Theodosius al II-lea nu-l recunosc, probabil din cauza obârșiei de jos a lui Flavius Constantius, considerat intrus în dinastia teodosiană. Conflictul ce era să izbucnească din acest motiv între cele două imperii romane a fost evitat numai prin dispariția lui Constantius al III-lea (mort de boală, Ravenna, 2 septembrie 421).

Fiul lui Constantius al III-lea și al Placidiei, *Valentinianus* al III-lea a fost proclamat împărat după moartea lui Honorius (lipsit de urmași), la 423, sub regența mamei sale. În timpul domniei lui, imperiul apusean a avut de suferit incursiuni și devastări barbare, care aplicau ultimele lovituri unui stat în descompunere ce se apropia cu pași repezi de un sfârșit inevitabil. În această perioadă este cunoscut unul din cei mai de seamă generali ai lumii antice, moeso-romanul Aetius (infra). Valentinianus a avut relații dinastice cu Theodosius și cu vandalii (cf. RE, VI 912,2). Fiica lui Constantius al III-lea și a Placidiei, Iusta Grata Honoria, a avut o viață de aventură și scandal, încercînd să ajungă în relații chiar și cu . . . Attila regele hunilor¹⁴³.

18. — Flavius Aetius

Tatăl lui Aetius, Gaudentius (RE, VII 859, 6), s-a născut în Durostorum (Silistra) sau într-un sat din apropiere; a fost considerat „ca făcînd parte dintr-o casă de cetățeni cu vază ai acestui oraș”¹⁴⁴, citîndu-se ca

¹⁴¹ Olympiodorus, fr. 39 (FHG, IV, p. 66 = HGM, I, p. 466) ὁτι Κωνσταντῖος Ἰλλυριοῦς ἦν τὸ γένος, ἀπὸ Ναισσοῦ πόλεως τῆς Δακίας.

¹⁴² Flavius Constantius avea ochii mari, ceafa puternică, capul lat, trăsături potrivite pentru un viguros provincial moeso-roman; la mese era bine dispus, dar cînd apărea în fața mulțimii făcea figură abătută, morocânoasă, privirea fixată în jos, aplecat pe calul ce-l purta (Olymp. fr. 23, FHG, IV, p. 62 = HGM, I, p. 458—459). Nu-i plăceau ceremoniile (fr. 34). La început cumpătat și lipsit de patima avariției, el a devenit însă mai tirziu (după intrarea în dinastia teodosiană) lacom de bani, storși cu multă cruzime populației (fr. 39). Era totuși o puternică personalitate de comandant, figură foarte populară (Oros. VII 42,2; Sozom. HE, IX 16; Olymp. *ibid.*), care a jucat un rol de prim plan în politica imperiului de apus.

¹⁴³ RE, VIII 2291—2, 5. Despre evenimentele din anii 425—455: Stein, GSRR, I, p. 472—519 și infra, p. 73.

¹⁴⁴ Seeck, RE, VII 859, după Mommsen, *Hermes*, XXXVI 1901, p. 517 = GS, IV, p. 532.

dovadă Iord. *Get.* XXXIV 176; în acest pasaj e vorba de altceva („fortissimorum Moesium stirpe progenitus in Dorostorena civitate”), iar cuvintele lui Renatus Frigeridus „Gaudentius pater (Aetii) Scythiae provinciae primoris loci” (Greg.Tur. *Hist.Franc.* II 8) se referă nu la familia lui „distinsă”, ci la importanța localității Durostorum. Mai probabil este că familia lor era de condiție mijlocie sau modestă, ca toți „romanii” balcanici care au jucat un rol de seamă în imperiul târziu; noblețea lor consta mai mult în propriile virtuți și energii proaspete. În armată, Gaudentius obține rangul de domesticus, la urmă magister equitum (Greg.Tur. II 8) și comes Africae, unde se evidențiază la distrugerea templelor și idolilor păgîni (a. 399); sîrșește ucis într-o rebeliune a soldaților în Gallia. Soția lui, „nobilis ac locuplex femina”, se numea *Itala* (mss. B2 *Itela*), după același cronicar, nume care a determinat pe unii istorici¹⁴⁵ să afirme că era o „italică” (din Italia); antroponimul poate fi derivat sau formă coruptă din acela al Italiei (*Italia* există ca nume de persoană)¹⁴⁶, precum nu este imposibil să fie nume barbar, eventual chiar tracic¹⁴⁷; oricum, originea din Italia a femeii e puțin probabilă: mai curînd este o localnică — bogată sau săracă, lucru de importanță secundară —, căci atributele „nobilis ac locuplex femina” par a fi adaosuri ale lui Renatus Frigeridus spre a preaslăvi ascendența lui Aetius, ale cărui virtuți fizice și morale erau glorificate cu emfază de cronicar într-o serie de calificative pompoase. Pentru originea din Moesia Inferior, a lui Gaudentius și a soției Itala pledează și faptul că în Durostorum (unde erau stabiliți înainte de a fi ajuns la demnități) s-a născut în 390 (sau 391) fiul lor

*Flavius Aetius*¹⁴⁸, după unii „roman”¹⁴⁹, ori „un illyr născut în Durostorum” (Mommsen), iar după altă presupunere mai veche¹⁵⁰ got, întrucît prin moesi ar fi de înțeles goții din Moesia. Dar pasajul din Iordanes este clar, nu lasă loc altei interpretări: „Aetius ergo patricius, fortissimorum Moesium stirpe genitus in Dorostorena civitate” (*Get.* 176). Prin *Moesi* nu se poate înțelege vreun trib germanic (gotic), căci contextul și împrejurările generale nu permit așa ceva: dacă avea un miez de adevăr, obîrșia „germanică” a unei figuri atît de importante a lumii romane n-ar fi putut trece neobservată de cronicari, în primul rînd de Iordanes, bun cunoscător al oamenilor și stărilor din Moesia, zelos și el în preocuparea de a releva tot ce părea sau putea fi declarat de origine germanică (cum făcuse, greșit, după alții în cazul lui Maximinus Thrax). Nu se văd motivele de a presupune că familia lui Aetius n-ar fi fost localnică din Moesia Inferior,

¹⁴⁵ RE, I, 701, 4; VII 859, 6 (Seeck); Mommsen, *loc. cit.*

¹⁴⁶ De ex. o fată a lui Temistocle (Plut., *Them.* 32, 2); în epoca romană, citeva exemple la I. Perin, *Onom.Lat.* I (1913), p. 813; CIL, III, p. 2396 (*Italia, Italus, Italico* — etc., cognomen).

¹⁴⁷ Aurelia *Italla* (?) Thracia in Pannonia (*Intercisa*, I 1954, p. 327), ce nu era necesar să fie derivat din „Italia”, căci rad. *It(h)* — apare în nume trace: *Ithazis, Ithiostla* (Decev, *Sprachr.* p. 215); sufixul *-l-* frecvent în antroponime trace (*Dizala, Mucala* etc.).

¹⁴⁸ RE, I 701–703 (Seeck); Mommsen, *Hermes*, XXXVI, p. 516–547 = GS, IV, p. 531–560.

¹⁴⁹ „Männer römischer Herkunft . . . : Constantius, Felix, Bonifatius, Aetius”, sau chiar „der letzte Römer”, Schmidt, *Ostgerm.* p. 304, 306; cf. Mommsen, p. 517 = 432; Vulpe, HAD, p. 319 ș.a.; dar și infra.

¹⁵⁰ Mommsen, edit. Iord., MGH AA, V/1, introd. p. VIII, nota 16. Ipoteza lui că „Moesi” în textul lui Iordanes ar fi avut însemnarea de „foederati goți” nu avea un temei real, fiind abandonată mai târziu de însuși autorul ei.

deci moeso-romană¹⁵¹, ca atare foarte probabil de neam trac, romanizată: numele romane (Gaudentius, Itala[?], Aetius) indică cetățeni ai imperiului, nu goți sau altfel de străini, care poartă rar nume de împrumut romane. Nomen gentilicium Flavius (pe care s-ar părea că nu-l avusese Gaudentius) e luat după moda veacurilor IV—VI. În atare sens și nu ca originar din Roma sau Italia (Constantius al III-lea era un „Romanus dux” din Naissus), Aetius poate fi considerat ca ultimul mare „roman” în Occident (Proc. III 3, 15), puternică pavază a romanității în fața asalturilor germanice; acest moeso-roman era de o ținută morală și fizică impunătoare¹⁵². De mic copil el a intrat în *officium* unui praefectus praetorio, iar prin anii 405—408 era ostatec la regele vizigot Alaric, unde învăță limba și obiceiurile goților; mai târziu la huni câștigă alte legături bune și simpatii; sub împăratul Ioan (423—425) e făcut *comes domesticorum* și *cura palatii*, trimis cu mari sume de bani la huni pentru a strânge trupe de mercenari contra lui Theodosius al II-lea. În 429 e *magister utriusque militiae*, având deplină putere asupra împăratului Valentinian. Noi biruințe, asupra iutungilor și noricilor, consacrau pe Aetius ca cel mai de seamă general în occident, iar consulatul luat de trei ori (a. 423, 437, 446) îl ridică la cele mai mari înălțimi ce putea ajunge un „particular”, devenind astfel conducătorul de fapt al întregii politici a imperiului occidental. Dintre evenimentele guvernării sale sînt de relevat conflictul cu Bonifatius comes Africae și suprimarea acestuia; retragerea lui Aetius (din cauza uneltirilor care-l urmăreau) la huni și revenirea cu ajutor armat din partea barbarilor, pe care se rezema în bună parte puterea sa. Conflictul izbucnit între imperiu și huni a culminat în bătălia din Cîmpiile Catalaunice (a. 451), terminată cu biruința lui Aetius, dar urmată de pustiirea Italiei nordice de către huni. Lumea romană a scăpat de primejdia barbară numai prin moartea lui Attila (453). Dar Aetius nu urmărea nimicirea hunilor, de care se folosea cu multă abilitate contra goților.

Căsătorit cu fiica lui Carpilio (*comes domesticorum*), Aetius avu doi copii, numiți după cei doi bunici: *Carpilio*, ostatec la Attila (Prisc. fr. 8. FHG, IV, p. 81; Cassiod. *Var.* I 4, 11; RE, III 1611, 2; un Fl. Carpilio, *domesticus* de num(ero) Bat(avorum) sen(iorum) în CIL, V 8743, MGH AA, XII, p. 490) și *Gaudentius*, logodit de tatăl său cu fiica lui Valentinian al III-lea, din calcule politice (Hydat. 167, Chr.min. II 28; Ioh.Ant. fr. 204, FHG, IV, p. 616; RE, VII 859, 7).

Asupra împăratului Valentinianus, Aetius cîștigase un fel de tutorat ce a luat sfîrșit din cauza încercării lui de a se asigura succesiunea la tron pentru fiul său Gaudentius, intrat „prin logodnă” în familia imperială. Simțind împăratul o puternică aversiune contra marelui general și din îndemnul lui Petronius Maximus consul și al eunucului Heraclianus, adversar al lui Aetius, acesta fu ucis de însăși mîna împăratului, în cursul unei audiențe (21 sept. 454). Cădea astfel, în condiții cu totul ieșite din comun, marele general moeso-roman al împărăției apusene, „mîna dreaptă a

¹⁵¹ Vulpe, HAD, p. 319.

¹⁵² Excelent minuiitor al armelor, bun călăreț, războinic de elită, Aetius era „pacies artibus celebris, nullius avaritiae, minime cupiditatis, bonis animi praeditus (etc.)”, Ren. Frigeridus la Grig. Tur. II 8. Dar în alte surse contemporane (Prosper, Priscus, Hydatius, Sidonius), persoana lui Aetius apare într-o lumină mai puțin favorabilă (cf. Mommsen, *Hermes*, XXXVI, p. 516).

împăratului" (Proc. III 4, 28) și „magna occidentalis rei publicae salus . . . ; cum ipso hesperium cecidit regnum nec hactenus valuit relevari", cum observa melancolic cu opt decenii mai tîrziu cronicarul Marcellinus (a. 454, Chr.min. II 86). Era ultimul mare roman, singurul capabil să oprească sau măcar să întîrzie descompunerea împărăției apusene lovite de triburile germanice, care aveau să schimbe fundamental cursul și fața romanității occidentale.

Un an mai tîrziu, prin intriga aceluiași Maximus, Aetius e „răzbunat" de doi protec-tore (satellites) devotați al săi, goții („scythae") Optelas și Thraustilas, care la o paradă militară în Cîmpul lui Marte la Roma asasinară pe împăratul Valentinianus (16 martie 455; Marcell. a. 455, 1; Havn. a. 455, 2, Chr.min. II 303).

*

Prin dispariția lui Flavius Aetius și a lui Valentinianus (fără urmași din dinastia sa), imperiul roman occidental era în pragul descompunerii inevitabile, în contradicțiile interne ale sistemului politic, în conflictele dintre uzurpatori și căpeteniile germanice, iar înlăturarea ultimului monarh roman, Romulus Augustulus (a. 476), a însemnat încheierea formală a suveranității romane în Occident, instalarea stăpînirilor germane în Roma, Italia și provincii. Centrul politic al lumii greco-romane se deplasează către noua Roma, Constantinopolis (Byzantion), spre care gravitează viața civilizată a bazinului mediteranean.

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT

Continuând formele culturale și politice, instituțiile și tradițiile imperiale (nu numai defensive, ci și expansioniste) ale Romei apusene, cu începere chiar din veacul al IV-lea, Byzantion (Constantinopolis) polarizează întreaga viață a orientului grecesc și a Europei sud-estice, în primul rând a Peninsulei Balcanice. În noua orientare și „conjunctură”, populațiile trace și traco-romane au fost continuu atrase spre răsărit mai mult decât în veacurile anterioare, iar energiile lor umane și resursele materiale erau drenate timp de peste două veacuri către Constantinopol. Aici elementele trace s-au manifestat pe plan militar și politic avînd un rol conducător de prim rang mai ales între anii 450 și 610, în ultima fază de existență a acestor numeroase și viguroase populații „indo-europene”, înainte de a se transforma parțial în neolatinii balcano-dunăreni din evul mediu ori a se contopi pierzîndu-se fără urmă în masele slavilor înconjurători, și înainte de grecizarea imperiului roman de răsărit prin dispariția romanității în statul oriental.

A). Din prima jumătate a secolului al V-lea pînă la a. 518

1. — Înainte de ascensiunea lui Marcianus

În prima jumătate a secolului al V-lea, documentarea sărăcăcioasă a păstrat puține nume de traco-romani care să fi jucat vreun rol mai de seamă în zonele orientale ale imperiului roman, în timp ce în apus aceste elemente social-etnice romanizate conduceau statul roman pînă aproape de căderea lui definitivă sub „barbarii” germanici. Două personaje în lumea politică ar putea fi de obîrșie tracică :

Dionysios consul a. 429, apoi *magister militum per Orientem* (RE, V 915, 89 ; Seeck, *Reg.* p. 354—357) ; la 433 se afla în fruntea unei ambasade bizantine la regele hun, împreună cu *Plinthas*. Cu acest prilej istoricul contemporan *Priscus* precizează că din cei doi ambasadori, *Plinthas* era de neam „scythic” (hun sau got?), iar *Dionysios* era τοῦ Ἰσραήλ γένους (*Priscus*, fr. 1, HGM, I, p. 276 = FHG, IV, p. 71).

Priscus Rhetor, unul din cei mai de seamă istoriografi ai veacului al V-lea, a jucat un rol politic și diplomatic la sfîrșitul domniei lui *Theodosius al II-lea* și sub *Marcianus* : în a. 449, împreună cu înaltul demnitar *Maxi-*

minus a făcut parte din ambasada trimisă de imperiu la Attila¹; despre această misiune el a lăsat o descriere interesantă de mare valoare documentară. În 452 însoțește pe același Maximinus într-o călătorie în Arabia și Thebais, iar ca asesor al lui magister officiorum Euphemius a fost și la Roma. Diplomatul-istoriograf² s-a născut la Panion, pe țărmul Traciei (Suid. Πρίσκοϋ, Πανίτιης = HGM, I, p. 275), iar cronicile îl numesc „tracul” (Θράξ), indicație căreia nu i s-a dat nici o atenție, cu toate că poate să aibă semnificație etnică, nu numai teritorial-geografică. Adevărat că s-a afirmat și probabilitatea obârșiei din Syria a părinților săi³; dar Mal. p. 359 Bonn ó σοφώτατος Πρίσκοϋ ó Θράξ, Chr. Pasch. p. 588 Bonn (ad a. 455 = Prisc. fr. 3a, HGM, I, p. 281, FHG, IV, p. 73), Theoph. p. 116 Boor (= p. 179 Bonn) Περσικὸς (Πρίσκοϋ) ó Θράξ, apar unanime în a-l numi „tracul”, poreclă ce ar putea fi luată în sens exclusiv geografic, presupunând că e un syrian sau grec născut „în Tracia”. Asemenea presupunere nu ar fi însă destul de verosimilă, căci denumirea trebuie să fi avut conținut social-etnic, cum era cazul la împărații Marcianus, Leon I, Tiberius ș.a., ca și cu oamenii de rînd asupra cărora există un singur indiciu, epitetul etnic „Thrax”. Limba greacă în care scrie el (în sec. V, cînd influența latinității era încă puternică în răsăritul ellenic) apare explicabilă nu numai dacă s-ar admite că ar fi fost syrian sau grec, ci traco-roman din teritoriul tragic de sud-est, unde mulți provinciali erau puternic ellenizați încă din perioada antichității clasice.

Importanța lui Priscus pentru trecutul României constă în descrierea călătoriei sale diplomatice la curtea lui Attila, cuprinzînd cîteva date cu privire la toponimia Daciei (hidronimele *Tigas* – *Tisa*, *Tibisis* și *Drecon*)⁴, ca și la populațiile de aici, între care se aflau băștinașii daco-romani; din limba acestora se pare că provin cele două apelative pentru băuturi țărănești: *camon* și *medos*. În cursul ambasadei la curtea lunică a lui Attila, Priscus a cunoscut, între alții, pe traco-romanul Rusticius, luat prizonier de luni într-o incursiune în Moesia Superior (Serbia), înainte de a. 448. Reușind să învețe între luni limba lor pe deplin, el a fost făcut de Attila secretar personal (ὕπογραφεύς), avînd un rol în diplomația țarului lun (Prisc. fr. 8, HGM, I, p. 294–295, 311–312, 318 = FGH, IV p. 80, 89, 93; RE, I A, 1240, 5). De relevat alt amănunt în legătură cu provincialii romani la Dunăre: prin mijlocirea lui Rusticius, Priscus și ceilalți membri ai ambasadei reușesc să obțină elibe-

¹ W. Ensslin, *Maximinus und sein Begleiter, der Historiker Priskos*, in *Byz. – neugr. Jb.* V 1926, p. 1–9.

² În afară de *Μελέται* și scrisori, Priscus a lăsat o istorie bizantină în opt cărți, din care au rămas cîteva fragmente mai lungi (HGM, I, p. 275–352 = FHG, IV, p. 69–110, V, p. 24). Scriitor purist, el este unul din cei mai de seamă sofiști atticizanți ai vremii sale. Christ-Schmidt-Stählin, *Geschichte der griech. Literatur*, II/2 (1924), p. 1056. RE, XXIII (1957), 9–10, 35 (W. Ensslin, bibliografie mai amplă). Iosephus Kuranc, *De Prisco Panita rerum scriptore quaestiones selectae*, Lublin 1958, citat de S. Szádeczky-Kardoss (Szeged), *Literarische Reminiscenz und historische Realität bei Priskos Rhetor* (Fr. 30), in *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques Eirene, Cluj-Napoca, 1972*, București–Amsterdam, 1975, p. 289–294.

³ „Von der starken Auswanderung der nordsyrischen Bevölkerung nach dem Westen zeugen zahlreiche Inschriften im ganzen Orbis Romanus. Aus Syrien stammten vielleicht die Vorfahren des Historikers Priskos von Panion (vgl. die Inschrift bei Mordtmann, *Zeitschr. d. Deutschen Palestina-Vereins*, XLI 304 nr. 9 aus Panion)”, RE, IV A (1932), 1712 (E. Honigmann); XXIII (1957), 9: „von Panion in Thrakien, Rhetor und Historiker, dessen Familie vielleicht aus Syrien stammte”. Nu cunoaștem textul inscripției din Panion; dar trebuie relevat că nici o sursă istorică nu-l numea pe Priscus „Syrianul”, ci *Tracul*.

⁴ *Cerc.l.g.* II 1957, p. 253–258.

rarea din captivitate a soției moeso-romanului Sylla din Ratiaria, care fusese capturată de huni împreună cu copiii ei; Attila aprobă liberarea femeii în schimbul sumei impozante de 500 piese aur (dovadă că Sylla nu era om sărac), copiii fiind trimiși ca dar împăratului la Constantinopol (Prisc. fr 8, HGM, I, p. 318). La curtea hunică ambasadorul-istoriograf-memorialist a mai cunoscut un negustor grec, luat prizonier la Viminacium, care-i descrie frumos și, pare-se, veridic stările sociale-economice, ordinea și justiția existente în teritoriile ocupate de puterea hunică, unde (spunea) nu domnesc corupția, nici împilarea curente în imperiul romano-bizantin⁵.

Din pătura clericală a epocii ar fi de menționat trei personaje cu nume trace, deci de această obârșie:

Byzusus monachus, care împreună cu un Romulus primește o scrisoare de la Ioan Gură de aur (a. 405), 'Ρωμόλυφ καὶ Βύζω μονάζουσι. Părintele bisericii răsăritene laudă virtuțile lor creștinești, exprimînd dorința de a-i cunoaște personal (*Epist.* LVI, în PG 52, p. 640; cf. *ActaSS*, sept. IV, p. 645)⁶.

Dizonianus (?) subdiaconus, pomenit într-o scrisoare a papei Innocentius I la a. 414: „Innocentius — episcopis Macedonibus et diaconis salutem; — ad hoc usque Dizoniani et Cyriaci subdiaconorum non potuisse apud vos reviviscere commendatione” (var. mss Pith. *Dytoniani*; alii nonnulli *Dazoniani* vel *Diozeniani*), *Epist. Pontif.* 303, în PL, 20, p. 537A (cf. *ThesLL*, onom. III 193); dar forma numelui este echivocă: dacă ultima variantă ms. e de preferat, se pare că e mai curînd o variantă tîrzie a numelui derivat „Diogenianus” decît un derivat roman în *-anus* din numele trac *Dizon*, *Diza*; cf. un „filius Dizonis pr(a)epositi nomine Diogenianus” la Aquileia, CIL, V 1646; eventual *Dizane* (dat. *Dizaneti*, fem.), CIL, V 1636.

Diza episcopus civitatis Olessae Scythiae, amintit la conciliul din Calcedon (a. 451), Mansi, *Conc. coll.* VII 546c (*Diza* libri vet., *Ditta* edit.); pomenit și sub Leon I, în epistula episcoporum Moesiae Secundae ad Leonem imperatorem (*ibid.* 790); antroponim *Diza* tipic trac⁷.

Între elementele militare din secolul al V-lea de menționat:

Fl(avius) Moco, domesticos⁸, de patria Artacia, de vico Calso la Beroe (Stara Zagora), ILCV, 478 (= CIL, III 14207 = DACL, XI, p. 1173);

⁵ V. Grecu, *Cetăţeanul roman din Priscus dela curţile lui Attila*, în *Codrul Cosminului* (Cernăuţi), VIII 1933—1934, p. 432—438.

⁶ Afirmatia lui Ioan Gură de aur într-o cuvîntare ținută în a. 399 că „tracii au tradus scripturile în limba lor națională” (PG, 63, 50 καὶ Σκύθαι καὶ Θράκες καὶ Σκυρομάτι καὶ Μαυροὶ καὶ Ἰνδοὶ (etc.) πρὸς τὴν οἰκείαν ἑκαστος μεταβαλόντες γλώτταν, τὰ εἰρημένα φιλοσοφοῦσι ταῦτα) nu poate fi și nu a fost luată *ad litteram*, ci eventual numai ca un indiciu despre existența vie a limbii trace în această perioadă (Beșevliev, *StCl*, III, p. 255); dacă timp de aproape un mileniu (cît au stat în contact intens cu civilizația greco-romană, cu scrierea și cultura) traco-geții — cît știm azi — n-au „tradus” și scris nimic în limba lor națională (*Limba TrD*, p. 37—39), e foarte puțin probabil că ei vor fi tradus scripturile tocmai în perioada cînd limba tracică era în declin, pe drumul dispariției, iar „naționalitatea” lor se afla în descompunere, pe cale de romanizare aproape integrală.

⁷ Alți episcopi din zonele trace, unii numiți chiar „Thrax”, ca un Theodoros ὁ Θράξ (cu Narcissus „Cilix”, Maris „Chalcedonius”, Malchus „Syrianul”), *Socr.* HE, II 18 (PG, 67, p. 221), Sozom. HE, III 12 (PG, 67, p. 1064), care era episcopul Θεόδωρος Ἡρακλείας τῆς ἐν Θράξῃ *Socr.* II 12 (p. 208); un „Moesus” *Suid. s.v. Leontios*, — au antroponime grecești și romane (Catelianus, Domnio, Gaianus etc.; cf. Jireček, *Rom. Dalm*, I, p. 16), ca atare nu li se poate stabili etnicitatea reală.

⁸ Despre funcția de *domesticus*: Grosse, *RMG*, p. 138—143.

Paulus tribun la Adrianopol, menționat în epitaful ce pune fiului cu nume tracic *Boraidēs* (supra, p. 60; indiciu evident despre originea lor etnică): [Ξ]νθα κατάκητε ὧ [sic] τῆς [μ]ακαρίας μνήμης Βοραιδῆς υἱοῦ Παύλου τριβούνου (etc.), J. Ebersolt, *Mission archéologique de Constantinople 1920*, Paris, 1921, p. 52—53, nr. 9.

2. — Marcianus (450—457)

După stingerea dinastiei theodosiene (a. 450) pînă la Heraclius (a. 610) imperiul a fost condus, cu două întreruperi mai lungi (a. 474—491—518 și 582—602), de împărați traco-romani. Primul de această obîrșie a fost *Marcianus*, născut la a. 392/3 în Tracia⁹. În privința etnicității lui este hotărîtoare informația dată de contemporanul Priscus Rhetor și alți scriitori, păstrată la Euagr. HE, II 1 Μαρκιανός ὡς ἄλλοις τε καὶ μὲν δὲ Πρίσκῳ ἱστορηται τῶ ῥήτορι, ἦν μὲν Θραξ τὸ γένος, ἀνδρὸς στρατιωτικοῦ παῖς — deci din familie de provinciali militari, de neam trac¹⁰, dintr-un sat în interiorul Traciei, posibil din cuprinsul prefecturii Illyricum, sau mai curînd (după locul unde-și începu cariera militară), din apropiere de Philippopolis (Pulpudeva), oraș în care s-a prezentat pentru înrolare la armată, după ce scăpă de acuza neîntemeiată de crimă în cursul călătoriei făcute pe jos din satul natal spre oraș. Părinții erau de condiție socială modestă, de jos¹¹; tatăl fusese ostaș, veteran (nume necunoscut cronicilor), iar fiul Marcianus al acestui țaran-soldat a rămas și el multă vreme ostaș de rînd, pînă la vârsta de 29 de ani (în războiul cu persii, a. 421: στρατιώτης ὢν λιτὸς ὁ Μαρκιανός, Theoph. a. 594, p. 104Boor = 160Bonn); îmbolnăvit în cursul expediției, e lăsat în Sidena Liciei, de unde tămăduit revine la Constantinopol. În serviciul lui Ardabur și al lui Aspar, Marcianus devine domesticus (aghiotant), funcție deținută 15 ani. În 431 ia parte la expediția contra vandalilor; prins de Geiseric, e liberat numai după ce face jurămint că, dacă va ajunge împărat[?] nu va purta niciodată război cu regatul vandalilor. Brav și curajos militar, Marcianus se distinge în campanii, ajungînd la rangul de tribunus. Favorizat de atotputernicul magister militum Aspar, el pătrunde în dinastia imperială, acceptat ca soț de bătrîna soră a lui Theodosius al II-lea, după al cărui deces el fu proclamat împărat al Orientului, în 450 (25 august)¹².

⁹ RE, XIV 1514—1529 (Ensslin); Stein, GSRR, I, p. 465; anul nașterii admis de G. R. Sievers, *Studien zur Gesch. röm. Kaiser* (1870), p. 475 și în RE, XIV 1514 este 396, greșit, căci la 457 Marcianus avea 65 de ani.

¹⁰ A. Guldenpenning, *Geschichte des röm. Reiches unter Arcad. u. Theodos.* (1885), p. 386, nota 67; A. A. Vasiliev, HEB, I, p. 133 ș.a. Μαρκιανός Ἰλλυριὸς τὸ γένος (Theod. Lect. I 2, PG, 86/1, p. 165) nu are semnificație etnică, ci geografic-administrativă, „din Illyricum” (infra, p. 93); de aici confuziile: „Thracier oder Illyrier” (Stein), născut în Tracia sau în Illyria (Ensslin).

¹¹ Μαρκιανός οὔτε τῶν ἐπιφανῶν πρόφην οὔτε τῶν ἐκ γένους λαμπροῦ, ἀλλὰ στρατιώτης ἀπλῶς. Același lucru parafrizat de Manasse 2778—9: sârac, de condiție umilă, de neam obscur și fără vază.

¹² Împăratul Marcianus e descris de cronicari: înalt de statură, cu părul neted și cărunț; suferea de artrism la picioare. Fără cultură superioară (ἀπειρος δὲ παιδείας τῆς ἔξοθεν Cedr. p. 603 Bonn); era în schimb distins militar, de caracter, cucernic și just; curajos și întransigent, el n-a menajat deloc venalitatea popoarelor barbare, a căror bunăvoință înaintașii săi o cumpăraseră cu grele sume de bani.

Remarcabilă apare atitudinea curajoasă a lui Marcianus față de barbari, procedînd drastic din prima zi: refuză achitarea tributului anual ce se plătea hunilor, promițînd în schimb prețioase cadouri dacă vor păstra liniște la hotarele imperiului; invazia lor fu canalizată spre apus: Bizanțul nu avea de suferit decît devastările comise de cîteva bande izolate în dreapta Dunării (alungate curînd de însuși împăratul Marcianus); destrămarea imperiului hunic aduse apoi pentru o perioadă liniște în Balcani. Un conflict cu vandalii a fost evitat de spiritul pacific și echilibrat al împăratului, care păstrează relații prietenești și cu imperiul occidental, cîtă vreme a domnit acolo Valentinianus al III-lea. În orient însă a trebuit să se războiască cu saraceni (a. 452) și să poarte campanii în Egipt și în Lazica. Însemnătatea istorică a lui Marcianus constă mai ales în politica religioasă: ortodox zelos, el punea mult fanatism în afirmarea confesiunii sale, iar cronicile creștine i-au păstrat cu pietate amintirea acestei statornicii, exprimată în epitetele „christianissimus imperator, studiosissimus ecclesiasticae pacis, custos fidei” etc.

Fiica lui Marcianus se numea Aelia Marciana Euphemia (RE, VI 1167; Patr.Cpol. III 106, p. 215Pr. = p. 106Bonn), căsătorită cu Procopius Anthemius împărat al Apusului (a. 467—472; RE, I 2365—8, 3) și mamă a cinci copii: Fl. Marcianus, Anthemiolus, Romulus, Procopius, Alypia. Moartea subită (26 ian. 457) l-a împiedicat pe Marcianus să asigure succesiunea la tron a ginerelui său Procopius Anthemius, pe care-l destinase ca urmaș.

3. — Leon I Thrax (457—474)

Succesorul lui Marcianus a fost compatriotul său Leon I (RE, XII 1947—1961, 3), care după unele cronici era din tribul trac al bessilor: Λέων ὁ Βεσσοῦς (Mal. p. 369Bonn), „Leo Bessica ortus progenie” (Iord. Rom. 335)¹³. Alții însă îl numesc mai simplu „Thrax”: Θραξ τῷ γένει (Theod.Lect. I 7, PG, 86, 1, p. 169)¹⁴. Un alt cronicar preciza că era ἐκ Δακίας τῆς ἐν Ἰλλυριοῖς (Cand. fr. 1, FHG, IV, p. 125 = HGM, I, p. 441, la Phot. Bibl. cod. 79), formulat mai larg și concesiv ca οἱ μὲν ἐκ Θρακῶν τὸ γένος ἔλκων αὐτὸν λέγουσιν, ἄλλοι δὲ ἐκ Δακῶν τῶν ἐν Ἰλλυριοῖς (Zon. XIII 25, 37; cf. Ephr. 881—2). Natural că aici nu poate fi vorba de „daci” în sensul antic al termenului, ci de Dacia Mediterraneană (vechea Moesia Superior) făcînd parte din „Illyricum” și locuită aproape integral de traci, provinciali dintre care s-a ridicat Leon, ajungînd în armata romană la rangul de tribun în formația de „Mattiarii” și aghiotant al alanului Aspar magister militum praesentalis și administrator al averilor acestuia.

¹³ Termenul „Bessus” este însă mai curînd element arhaizant ce nu trebuie luat în sec. al V-lea cu accepțiunea restrînsă a celui mic trib cunoscut în epoca ellenistică și romană, ci ca un sinonim pentru „Thrax”; cf. SCIV, VI 1955, p. 78; dar și „Bessi” in sec. al VI-lea (infra, p. 82, 131, 162).

¹⁴ Cu aceleași cuvinte: Theoph. a. 5950 (p. 110 Boor = 170 Bonn), Cedr. p. 608 Bonn, Niceph. HE, XV 15 (PG, 147, p. 48); fapt unanim admis: Hertzberg, GG, I, p. 68; Gelzer, BKG, p. 919; Stein, GSRR, I, p. 524; RE, XII 1947 (Ensslin); Bury, HLRE, I, p. 314; pentru Roth, GBR, p. 17 Leon ar fi „ein Grieche thrakischer Abkunft”(1).

La moartea lui Marcianus (457), Leon se afla în Selymbria, comandant al garnizoanei, iar atotputernicii Aspar și Ardabur (neputînd aspira la tron din cauza obîrșiei lor barbare și a credinței ariene) utilizează pe „romanolul” ortodox Leon spre a-și menține influența personală în conducerea imperiului: chemînd în capitală pe tribunul din Selymbria, organizează la 7 febr. 457 proclamarea lui ca augustus din partea trupelor, cu condiția secretă ca unul din fiii lui Aspar să fie făcut caesar (Zon. XIII 25, 34). Senatul confirmă, iar patriarhul Anatolius încoronează pe noul monarh. Anthemius (ginerele lui Marcianus) se pomenea astfel eliminat de la succesiune, rămînînd fără nici un rost politic, față de puterea ascendentă a lui Aspar.

Noul monarh Leon — om cumpătat și prudent¹⁵ — era un ortodox consecvent față de biserica oficială, fapt care în primul rînd i-a hărăzit epitetul de „cel mare”; toți cronicarii îi amintesc numele cu pietate și reverență¹⁶, cu toate că purtarea lui față de cel care l-a împins ridicîndu-l la tron a fost cu totul ingrată. Apărînd hotărîrile din Calcedon, Leon a procedat aspru față de clericii și episcopii opozanți și turbulenți ce provocau ciocniri sîngeroase între grupele de credincioși. Dar adversarii bisericii oficiale aflau sprijin puternic în persoana arianului Aspar și chiar la cumnatul împăratului, Basiliscus¹⁷. Lupta între Leon și aderenții alanului continua în ascuns, iar opoziția și uneltirile barbarului aulic l-au determinat la acte de cruzime puțin comune pe împărat, ca și la măsuri aspre contra arianismului și a tuturor opozanților turbulenți ai ortodoxiei oficiale¹⁸. În politica externă, Leon este cunoscut prin amestecul activ în treburile imperiului de apus și prin conflictele cu vandalii. După Valentinian al III-lea (mort 455), în Occident influența elementului roman era în continuă scădere, prin ridicarea barbarilor germanici, care peste două decenii urmau să înlăture definitiv pe romani întemeind state și ducate germanice în Italia. Germanul Flavius Ricimer și romanul Maiorianus fură numiți de Leon (a. 457) cel dintîiu *patricius*, al doilea *magister militum*, care se proclamă împărat (1 apr. 457), recunoscut ca caesar de Leon; dar raporturile au ajuns încordate, la fel cu succesorul lui Maiorianus, Livius Severus, proclamat la 19 noiembrie 461. În 467, la cererea senatului roman, Leon trimite în Occident pe Procopius Anthemius (infra, p. 81), iar după căderea lui susține — contra noului împărat Glycerius (3 martie 473) — pe Iulius Nepos, declarat caesar și căsătorit cu nepoata soției lui Leon, Verina. Conflictele cu căpeteniile triburilor barbare nu puteau fi aplanate numai

¹⁵ Înalt, zvelt, impozant, dar incult, Cedr. p. 607 φρονήσει κεκοσμημένος, παιδείας καὶ μαθημάτων ἐκτός.

¹⁶ Mal. p. 369; Cedr. 607; Chr. Pasch. 592; Joel 41; Niceph. HE, XV 15.

¹⁷ G. M. Bersanetti, *Basilisco e l'imperatore Leone I*, în *Rendiconti della pontificia Accademia romana di archeologia*, XX 1943—4, p. 331—346; *Ancora su Basilisco*, în *Epigraphica*, IX 1947, p. 63—67.

¹⁸ Felul cum a „lichidat” pe opozanții săi alani și arieni i-au adus lui Leon I porecla „măcelarul” (Cand. în FHG, IV, p. 137, 2 = HGM, I, p. 445; Cedr. 607; Joel 41 etc.): chemînd pe alan cu doi fii ai lui, Ardabur și Patricius, la palat și călcîndu-și cuvîntul dat de a nu le face nici un rău, Leon puse pe enunții curții să-iucidă; din acest măcel, Patricius (ginere al împăratului) scapă cu viață și (vindecat de răni) este lăsat a trăi în pace. Spre a răzbuna pe Aspar, se ridică gotul Theodoric Strabo, cu care Leon cade de acord: îi plătește un tribut anual de 200 livre de aur și-i dă titlul *magister militum*, recunoscîndu-l rege al ostrogoților.

prin mijloace diplomatice; a fost necesară organizarea și trimiterea de corpuri expediționare contra lor în Balcani și Africa, împotriva „sciților” (goți sau huni), a vandalilor, ultima campanie încheiată dezastruos pentru romano-bizantini. În schimb la răsărit relațiile prietenești cu lazii și cu perșii le-au asigurat liniștea pentru câțiva ani. Fire blajină și indulgentă, Leon a dovedit permanentă grijă față de nevoile populației: a organizat opera de ajutorare a oamenilor săraci, a ușurat poverile fiscale și viața de mizerie; a restaurat localități distruse de cutremure și incendii, a ridicat numeroase noi clădiri (două mari biserici în Constantinopol); ample măsuri pentru bunul mers al administrației și îmbogățirea legislației imperiului.

Despre sora lui Leon I, Euphemia, înțeleaptă și distinsă, trăind departe de frământările zilei, într-un palat din capitală lângă care era o columnă „a lui Leon cel Mare”, se povestește că susținea pe oamenii năpăstuiți luind (printr-un delegat al ei) jalbele scrise pe niște tăblițe și transmițându-le împăratului (Patr.Cpol. II 31, p. 166—167Pr. = 35—36Bonn). Din căsătoria cu Verina (sora lui Basiliscus) Leon a avut două fete: Ariadna (Ariagne, Ariacna; RE, II 810, 2; cf. CIL, III 12033, 2), căsătorită în 458 cu isaurul Zenon (Tarasicodissa), apoi cu Patricius (RE, XII 1958) și din nou cu Zenon; Leontia (RE, II 609), căsătorită cu Patricius, apoi cu Flavius Marcianus.

În problema succesiunii la tron, Leon urmărea să o asigure pentru ginerele său, isaurianul Zenon; dar puternicele resentimente și opoziția publică împotriva acestui asiatic l-au determinat să aleagă (a. 473) urmaș pe fiul Ariadnei, Leon, făcut consul pentru a. 474; la 18 ianuarie 474 moare Leon I, înmormântat în cripta lui Constantinus I (ori în biserica Blacherne, ctitoria sa). Un descendent al lui era Diogenianus, menționat în timpul lui Anastasius (infra, p. 82).

Leon al II-lea, copilul minor al Ariadnei, a „domnit” câteva luni (a. 474), murind în același an iar tronul fu ocupat de tatăl său Zenon-Tarasicodissa (474—491), domnie turburată de isaurieni și de urmașii lui Marcianus.

Din perioada lui Leon I sînt de menționat: *Epinicios Phryx*, comes rerum privatarum (a. 474), praefectus praetorio orientis (475), originar din orașul Maros (posibil actualul Kumbet în Frigia), de neam frigian, Ioh.Ant. fr. 211 (FHG, IV, p. 618; ILS, 8845a)¹⁹. În ultimii ani ai lui Leon încep cariera militară tracii *Iustinus*, *Zimarchus* și *Ditybistus*, din care primii doi fac o strălucită ascensiune sub Anastasius.

Flavius Marcianus, nepotul de fiică al împăratului Marcianus (RE, XIV 1529—1530, 35), era consul în 469, apoi făcut magister militum și patricius de socrul său Leon; sub Zenon însă pune la cale (împreună cu gotul Theoderic Strabo) o rebeliune pentru a dobîndi tronul imperial, la care se simțea îndreptățit prin căsătoria cu prințesa Leontia. Mișcarea din capitală, susținută masiv de populația orașului, avu la început succes, iar împăratul Zenon (foarte impopular) își putu salva viața fugind din palat. Dar intervenția isaurienilor lui Illus aduce înfrîngerea lui Marcianus, refugiat în biserica Apostolilor, unde fu prins, dar iertat și exilat. Frații lui, Procopius și Romulus, scapă cu fuga din Constantinopol și pleacă în

¹⁹ Viața și cariera aventuroasă a lui Epinicios: RE, VI 185, 9; Mommsen, *Hermes* XXXII 1897, p. 660—663.

apus²⁰. După altă încercare de rebeliune și o nouă înfrângere din partea lui Trocundas (fratele lui Illus), prințul Marcianus fu închis cu soția și copiii săi într-o fortăreață din Isauria dispărînd fără urmă și fără urmași.

4. — Traco-romani în vremea lui Anastasius (a. 491—518)

La moartea isaurianului Zeno-Tarasicodissa (9 apr. 491), împărăteasa văduvă Ariadna reușește să impună (precum Pulcheria în 450) respectarea principiului dinastic, așezînd în tron pe favoritul său, bătrînul funcționar civil *silentarius* Flavius Anastasius, originar din Dyrrhachium (Epir), deci posibil descendent din vechi illyri, în vîrstă de 60 de ani. Din familie de jos, el s-a dovedit element capabil, cel mai indicat să ia succesiunea grea a lui Zenon; lunga lui domnie²¹ a fost plină de frămîntări grave și dificultăți, în care Anastasius s-a dovedit destoinic guvernant și diplomat. În războaiele lui, tracii joacă un rol de prim rang.

Războiul cu isaurienii (a. 492—497) a fost declanșat de o viguroasă campanie a împăratului împotriva acestor excelenți războinici, dar periculoși intriganți, deveniți (după moartea lui Leon I) atotputernici la Constantinopol, precum goții cu un veac mai înainte. După o rebeliune organizată de Longinus (fratele lui Zenon), toți isaurienii fură alungați din capitală. În patria lor, ei pornesc o răscoală generală condusă de Longinines, urmată de un război ce a durat pînă în 497, cînd au fost complet înfrinți²². În aceste lupte, elementele traco-romane (puțin sau deloc reprezentate în anii precedenți) încep să aibă rol important în rîndul trupei și în comandamentul bizantin. Cel mai de seamă corp expediționar trimis contra isaurienilor era compus din unități de huni, goți și tracii: μετὰ πλῆθους Σκυθῶν καὶ Γοτθικῆς καὶ Βεσσιικῆς χειρὸς (Mal. 393); „Bessi” era sinonim cu „Thracēs”. Comanda supremă era divizată între doi magistri militum: Ioan „Scythul” (hun) și Ioan poreclit „Cocoșatul” (ὁ Κυρτός), magister militum praesentalis, consul la 499, originar din Selymbria, putînd fi (cu antroponimul său general creștinesc) de orice neam, chiar și traco-roman. Amîndoi erau șefii „armatelor din Tracia” (Theoph.). Între comandanții din subordine, duces (ὑποστράτηγοι) se menționează: *Diogenianus*, comes scholae palat. (Theoph. îl numește „Diogenes”), patricius înrudit cu împărăteasa Ariadna, deci din familia lui Leon I Thrax²³;

²⁰ Romulus: RE, I A, 1104, 6. Celălalt frate al lor, Anthemiolus, e cunoscut numai în expediția eșuată contra regelui vizigot Eurich, care-l bate și ucide în sudul Galliei (Chr. mín. I 664; RE, I 2363). Sora lor *Alypia* fu căsătorită la 467 cu atotputernicul Flavius Ricimer (Ioh. Ant. fr. 209, FHG, IV, p. 617 etc.; RE, I 1709).

²¹ Evenimentele principale: RE, I 2065—7; Stein, HBE, II, p. 77—106, menționează sumar și superficial elementele trace în imperiul romano-bizantin, incît acest tratat postum al istoricului austriac (mort în a. 1945) pentru problema noastră istorică și în general pentru cunoașterea compoziției etnice a imperiului roman tîrziu servește prea puțin, mai nimic.

²² Euagr. HE, III 35; Mal. 393 Bonn; Ioh. Ant. fr. 214b; Theoph. a. 5985; Proc. anecd. 6, 4—5. Mommsen, *Hermes*, VI, p. 326—332, 338—343 = GS, VII, p. 712—718, 724—729.

²³ Mal. 393. Făcut de Anastasius mai tîrziu magister militum Orientis, Diogenianus fu exilat de același împărat, pentru motive necunoscute (posibil religioase, desigur după decesul Ariadnei, a. 515), Chr. Pasch. 612.

Iustinus împăratul de mai târziu²⁴. În afară de acești generali de neam trac sau traco-romani, erau menționați hunii Sigizan și Zolbon (în fruntea detașamentelor „naționale” de huni) și gotul Apsical²⁵. Erau deci formații și comandanți de trei principale „ethnii”: huni, goți și traci; probabil (deși cronicarii nu precizează) ofițerii amintiți și alții de rang mai mic erau în fruntea unităților etnice respective.

Războiul cu perșii (a. 502–506; Bury, HLRE, II, p. 10–15), cauzat de refuzul lui Anastasius de a plăti tributul anual pe care imperiul îl datora regelui persan, a început prin invazia perșilor în Armenia, unde ocupară Theodosiupolis datorită trădării comandantului roman al garnizoanei, vir senatorii ordinis *Constantius*, șef al formațiilor din Illyricum (Theoph. a. 5996, p. 144Boor = 223Bonn), adică din vestul teritoriului trac, fiind și el probabil un traco-roman. Se organizează un puternic corp expediționar (a. 503), compus din unități de goți și traci: στρατιά Γότθων²⁶ τε καὶ Βεσσων καὶ ἑτέρων Θρακίων ἔθνων²⁷ (Theoph. a. 5997, p. 145 Boor = 224Bonn). Comanda era divizată între gotul Areobindus comes Orientis, frigianul *Patricius*, fost consul a. 500 (Proc. I 8, 2; Mal. 402; a. 513; infra, p. 84) și nepotul împăratului, Hypatius, complet lipsit de experiența războiului. Între comandanții în subordine patru erau traci: *Patriciolus* cu fiul său *Vitalianus* (Proc. I 8, 3; infra, p. 84), *Iustinus* împăratul de mai târziu (care se distinge în luptele la Amida, Proc. I 8, 3, II 15, 7; Zach.Rhet. VII 4, p. 111; 14, p. 138) și compatriotul său prieten din tinerețe *Zimarchus* (Theoph. a. 5997, p. 146Boor), al cărui nume vechi traco-getic cunoaște o existență de peste șase veacuri în tradiția documentară greco-romană²⁸; despre acest *Zimarchus* nu se mai știe nimic în anii următori²⁹. Alți comandanți: *Pharasmanes* din Colcida („Colchus”

²⁴ În cursul acestui război, *Iustinus* avu mult de suferit pe urma severității generalului Ioan Cocosatul, care din cauza unei greșeli neînsemnate l-a aruncat la închisoare, aproape să-l ucidă pentru un lucru de nimic; *Iustinus* a scăpat cu viață numai datorită superștiei persecutorului său, care după niște vise rele a cruțat viața subalternului (Proc. *anecd.* 6,5–9).

²⁵ Numele Apsical nu este cuprins de Schönfeld în WPVN, probabil fiind considerat eterogen; eventual hunic (cf. infra, p. 112).

²⁶ Ostrogoții din Tracia, rămași după plecarea lui Theodoric cu grosul poporului spre Italia. Goții din teritoriile trace au un rol important în războaiele imperiului de răsărit în secolul al VI-lea.

²⁷ „Bessi” erau tracii în totalitatea lor (supra, p. 79), iar „celelalte neamuri tracice” erau probabil triburi de altă etnicitate decât cea tracă (traco-romani), eventual huno-bulgari (?).

²⁸ Caracterul tracic al antroponimului a fost relevat încă de Roesler, SBWien, 1873, I, p. 115, Mateescu, AIIN, III, p. 484–485, Decev, *Sprachr.* p. 188. Varianta mai frecventă este cu *e* (ZHMAPPX-), nu cu *i* (*Zim*- atestat de trei ori: Proc. *anecd.* 6,2; Mal. *exc. insid.* 51, p. 175 Boor = *Hermes*, VI 1872, p. 380–381 = FHG, V, p. 39; CIL, V 1614). Cea mai veche atestare a numelui este din sec. I e.n., regele geto-dac *Thiamarcos* ΒΑCΙΑΛΕΥC ΘΙΑ-ΜΑΡΚΟ— la Ocnița-Vilcea (*Magazin*, București, XIX, nr. 910, 15 III 1975, p. 1, 3; *Anuarul Instit. Istor. Arheol.* Cluj-Napoca XIX 1976, sub tipar); al doilea în ordine cronologică, din a. 195: M. Aur(elius) *Tiamarcus* Rat(iaria), veteran din legiunea VII Claudia, CIL, III 14507 ant. a 34 (citit „Thamarcus” în loc de *Tiamarcus*; facsimil: JÖAI, IV 1901, Bbl. 85; *Spomenik* Akad. Belgrad, XXXIX 1903, p. 49); fem. ZIAMAPKH din sec. III din Yambol (Bulgaria), IGB III/1, 1787 (cf. CICOMAPKH în sudul Traciei, REG, LXXV 1962, p. 172) și alte exemple documentate în *Dacia*, N.S. XIV 1970, p. 411–418) care vor fi relevante mai jos la locul lor și din care trebuie menționați aici *Zimarcus* primicerius nomiri Tarbisiani, la Aquileia, CIL, V 1614 = ILCV, 488A = *Epigraphica*, Milano, XI 1949 [1951], p. 68 = *AnnÉp*, 1951, 92. Este un nume compus de tip arhaic indo-european: *Zi(a)-marc-*, partea finală se află în cuvinte și nume germanice, celtice etc.

²⁹ El nu avea nici o legătură (în afară de identitatea numelui și obârșiei etnice) cu alți doi omonimi din ultimii ani ai lui Iustinianus: unul praefectus urbi și curator domus Placidiae,

Proc., „Lazus” Theoph.), Romanus (Theoph., un „roman” din Balcani?) și goții Godigisclus și Bessas³⁰, conducînd desigur formațiile lor de „co-naționali”. Operațiunile militare se desfășoară favorabil, iar Anastasius rechemă pe Hypatius încredințînd comanda supremă lui Celer, magister officiorum, din Illyricum, posibil compatriot al împăratului sau chiar un traco-roman din Illyricum oriental³¹. Războiul s-a încheiat în 506, prin restabilirea vechilor granițe. Ultimii ani ai lui Anastasius (după 513) au fost turburați de certurile religioase și de rebeliunea lui Vitalianus, îndreptată contra monofisitismului susținut de împărat.

5. — Vitalianus

Patriciolus, tatăl lui Vitalianus (născut înainte de a. 450 în satul Zaldapa), ajunsese — după o carieră militară în Moesia—Scythia — la mare influență în armata imperială și între goții stabiliți în zona balcanică, obținînd rangul de „comes foederatorum”, comandant al formațiilor militare date de popoarele barbare (Theoph. a. 6005, p. 157 Boor = 242 Bonn; Vict. Tonn. a. 610 în Chr. min. II 194 „Vitalianus comes [= comitis ms.] Patricioli filius”) ³². În a. 503, el figurează cu fiul Vitalianus între comandanții corpului expediționar trimis contra perșilor (supra, p. 83). Dintre urmașii lui Patriciolus se cunosc: *Vitalianus* al cărui fiu era *Cutzis* (p. 86) și poate *Buzes* cu *Benilus* (p. 134), o fată *Valeriana*, mama lui Ioan (p. 88) și un alt fiu sau fiică (nume necunoscut), care e tatăl (sau mama) lui *Bonus* (p. 89). Apărătorul ortodoxiei și al latinității balcanice, adversar

altul comes Orientis, probabil ambasador al turci (infra, p. 140, 144). Între cel dintii și cei doi din urmă este distanță de șase decenii, iar ortacul lui Iustinus și general în a. 503 ar fi avut la a. 562 peste 100 de ani; incit identificarea propusă de N. Alemannus — primul editor al istoriei „secrete (anecdota)” lui Procopius, citat în ed. Bonn, vol. III, p. 361 — nu e valabilă.

³⁰ Bessas e dintre goții care n-au urmat pe Theoderic în Italia (Proc. I 8,3), adică ostrogot din Tracia (supra, p. 83); antroponimul n-are a face cu etnonimul trac *Bessi* (cum greșit preconiza R. Much, *Wörter und Sachen*, VI 1914—5, p. 221; Philippide, OrR, I, p. 348; consonanța e fortuită, fără o legătură genealogică, etimologică); numele este germanic, cu toate că Schönfeld, WPVN, p. 51 (citind și un Besso franc, Chr. Caesaraug. a. 531 în Chr. min. II 1, 223, la care se adaugă Bessinus, rex Thuringiae, Venantius Fortun. *vita Redeg.* II 3, MGH AA, IV 2, 38), îl credea „aus dem Germanischen nicht zu deuten”. Dar după Iord. *Get.* L 265, Bessas ar fi de altă obirșie: „Sauromatae vero quos Sarmatas dicimus et Cemandri quidem ex Hunnis parte Illyrici ad Castramartensem urbem sedes sibi datas coluerunt. ex eo genere fuit et Blivila dux Pentapolitanus eiusque germanus Froila et nostri temporis Bessa patricius”; posibil deci (după Iordanes, bun cunoscător al stărilor din zona balcanică în vremea sa) ca „gotul” Bessas să fie descendent din alt trib barbar (sarmați, cemandri sau huni), crescut între ostrogoții din Tracia, cunoscînd perfect limba gotică (Proc. V 10, 10—11) și considerat got de contemporani (cf. Mommsen ed. Iord., introd. p. VII; Diculescu, *Get.* p. 251). Cariera și faptele de arme ale lui Bessas, RE, III 328—329.

³¹ Proc. I 8, 2. Mal. 399 Bonn îl numește τὸν ἐνδοξότατον Κέλερα τὸν Ἰλλυριόν, ἄνδρα σοφόν. Dacă era din Illyricum oriental, poate să fi fost traco-roman, din zona de vest a lumii trace. După Theoph. a. 5998, p. 148 Boor = 228 Bonn ar fi „de neam illyr de unde se trăgea și Anastasius”, indicație care (în sens restrîns) ar însemna „din zona Dyrrhachium”, posibil descendent din vechi illyri. În 517, Celer ocupa încă funcția de magister officiorum (RE, III 1869, 12).

³² Mommsen, *Hermes*, VI 1872, p. 350 = GS, VII, p. 735. Despre formațiile de *foederati*: J. Maspero, BZ, XXI 1912, p. 109.

al lui Anastasius, *Vitalianus*³⁵ s-a născut (pe la a. 470) în satul Zaldapa³⁴ din teritoriul vechii provincii Moesia Inferior, localizat de cercetătorii moderni fie la Suyudzuk lângă Bazargic (Dobrić, Tolbukin), fie la Assardjik spre nord de Marcianopolis, ori la Aboba³⁵, de unde veneau și ceilalți membri ai familiei lui Patriciolus: Ioan, Valeriana, Bonus. Asupra apartenenței lor etnice opiniile erudiților erau discordante, din cauza unei confuzii și a frecventului echivoc al terminologiei în sursele documentare. Majoritatea (în primul rând, firește, germani) considerau pe Vitalianus de origine gotică³⁶; dar dintre surse numai Zach.Rhet. VII 13, p. 136 îi spune got: „einen gewissen Goten Bitalianos“, VIII 2, p. 141 „ein Gote“, p. 142 „der Gote“. Asemenea afirmație se explică ușor prin confuzia ce a indus în ercare și pe istoricii moderni: Patriciolus tatăl lui Vitalianus a fost considerat identic cu Patricius fratele lui Ardabur și fiul lui Aspar, aserțiune neadmisă de Mommsen³⁷, fiind apoi creditată ca falsă³⁸: Aspar și fiii lui fuseseră asasinați la 471 de Leon I traicul (supra, p. 80), iar Patricius — deși scăpat cu viață din măcel — nu e probabil că (sub numele schimbat „Patriciolus“!) ar mai fi jucat rol în armata romano-bizantină. De altă parte, trebuie adăugat, Aspar nu era got, ci alan, căsătorit cu o femeie de naționalitate germanică (gotică?), precum iridică

³⁴ RE, IX A (1961), 374–378 (W. Ensslin): „Vitalianus Sohn des Patriciolus, nach Marcellinus Scythia, nach Is. Zach.Rhet. Gotte (Schwarz). Jedenfalls spricht aber auch die Bezeichnung Scythia dafür, dass auf eine nichtrömische Herkunft seiner Familie hingewiesen werden sollte, wobei weder der Name des Vaters, noch der des V. selbst irgendeine Beweiskraft im gegenteiligen Sinne darstellen (anders Stein, II 172, 2, der m. E. zu Unrecht aus dem Scythia auf die Herkunft des V. aus der Provinz Scythia schliessen will). Θραξ γένος heißt V. bei Euegr. (vgl. Mal., Zcn., Niceph.), was auf einem romanisierten Bewohner der Balkanprovinzen hindeuten kann und so das «peut-être métis romano-goth» bei Stein, II 178 stützen könnte. Vasiliev, *Justin the First* (1950), 368 möchte für V. slavische Herkunft annehmen“. V. *Obirșia și răscala lui Vitalianus*, in *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Edit. Academiei, 1965, p. 133–138.

³⁵ Ich.Ant. fr. 214e, 1 (FHG, V, p. 32) πατρίδα εογγηκός Ζαλδαπα, τῆς γάτω Μυσίας πόλις α βραχό. K. Miller, *Itineraria Romana* (1916), p. 507, 588; Mommsen, *Hermes*, VI, p. 344 = GS, VII, p. 730. *Froc. acad.* IV 11 (p. 149, 8H), *Th. Sim.* I 8, 10, II 10, 10, VI 2, 2, 16; Ζαρδπα Theoph. a. 6058, p. 257 Bcor = 395 Bcnn. Τοπωνύμιον Ζαλδαπα conține elementul tracic (bază i.-e.) *Zal-d-* posibil variantă a lui *Sald-*, *Salt-*, cf. *Saldolysos*, *Saldokle* etc. (Decew, *Sprachr.* p. 173, 412–3). Tomaschek îl interpretează ca *Zaldapa* = „Gelbwasser“; dar *-ap-* aici nu înseamnă „apă“, ci e un simplu sufix (cf. și Pârvan, *Nume de rîuri daco-scytice*, in *Mem. Acad. Rom. sect. istor.*, ser. III, tom. I 1923, p. 4).

³⁶ V. Beşevliev, *Balkanskoe Ezikoznanie* (Linguistique Balkanique), Sofia, IV 1962, p. 59 plează și cu mai multă probabilitate *Zaldapa* la actuala Aboba.

³⁷ Schmidt, *Ostgerm.* p. 292, 350; Vitalianus ar fi descendent din ostrogoții așezați la Dunăre în serviciul imperiului (goți fiind și așa-numiții „călugări scytici“); Bury, *HLRI*, I, p. 447; Sundwall, *Abhandl.* p. 222 („der selbst aus gotischem Ursprung stammende Vitalian“); V. Pârvan, *Histria*, IV 1916, p. 7(2: „îndrăznețul general got Vitalianus, rebel împotriva lui Anastasius și nebiruit de acesta cit a trăit, își alcătuieste tocmai în Scythia Minor un fel de stăpînire personală, cum o avusese aici dealfel și strămoșul său Aspar ...; se sprijinea în afară de goții săi, pe besi ...“); Vulpe, *HAD*, p. 325; *Anal. Dobrogei*, XIX/2, 1938, *Cadri-lateralul*, II, p. 45 (fiul unui comes got romanizat); Caspar, *Papst.* II, p. 130. În baza cuvîntelor lui Theoph. a. 6006, p. 160 Boor că papa Hormisdas a trimis delegați la Bizanț (χλοούμενος ὑπὸ Θεοδερχίου χαριζομένου Διαπλανῶ, Ed. Schwarz, *Acta concil. occum.* IV/2, 1914 (Caspar, p. 132, 3) afirmă: „Theoderich bei der ganzen Erhebung Vitalianus seine Hand im Spiele hatte; die beiden Goten hätten sich verschworen, um auch im Osten eine tatsächliche gotische Herrschaft (wie sie im Westen war) aufzurichten“. Loofs, *Leontius*, p. 244 „ein Thraker oder Scythe“.

³⁸ Mommsen, *Hermes*, VI, p. 349 = GS, VII, p. 734.

³⁹ Philippide, *OrR*, I, p. 9.

numele Hermanaricus al unuia din fiii lui. Faptul că Patriciolus ocupa funcția de *comes foederatorum* (comandant al trupelor de goți) nu înseamnă că era și el de același neam: există traci „comites foederatorum” în timpul lui Iustinianus. Marcellinus, a. 514 (MGH AA, XI, p. 98) și 519 (p. 101) îl numește „Vitalianus Scytha”, iar mai corect Iord. *Rom.* 357 „Vitalianus de Scythiam”, fără să aibă semnificația de „got”, căci pe goți Marcellinus îi numea regulat „Gothi”. În cazul de față nu se poate referi nici la huno-bulgari, între care Vitalianus a trăit având legături cu ei (Ioh. Ant.), cu toate că la unii autori aceste triburi erau adesea numite „Scythae”³⁹. Aici termenul are accepțiune exclusiv geografică: teritoriul provinciei Scythia, după antica Scythia Minor, unde se afla Zaladapa. Celelalte cronici numesc pe Vitalianus „Thrax”: Mal. p. 402 Βιταλιανός ὁ Θραξ, Euagr. HE, III 43 (Θραξ γένος), Zon. XIV 3, 38 (τοῦ Θρακός)⁴⁰; deci majoritatea surselor documentare, din care Malalas și Euagrius texte de prim rang⁴¹. Dar o dovadă mai puternică pentru obârșia tracă este antroponimul *Cutzis*, fiul lui Vitalianus, între „duces” la Damasc: Κοῦτζις ὁ Βιταλιανοῦ (Mal. p. 441—2Bonn), general în armata romană la a. 527. Acest *Cutzis* e foarte probabil identic cu fratele omonim al tracilor *Buzes* și *Benilos*; dar nu este imposibil ca tatăl lui Cutzis, Vitalianus (Mal.) să nu fie identic cu celebrul răzvrătit și adversar al lui Anastasius⁴².

Portretul fizic al lui Vitalianus nu era deloc impunător și agreabil; cronicarul Ioan din Antiochia îl descrie: „om mic de statură (omuleț), gîngav și cu ... marginea sprîncenelor pîrlită” (fr. I, FHG, V, p. 32; *Hermes*, VI, p. 344). Dar structura lui psihică era tipică pentru un brav comandant și temut agitator, „audacieux rebelle” (Ioh. Nikiu, 89, p. 499 Zot., care-l numește și „homme d'un mauvais coeur, haïssant Sévère”, p. 497), cum îl arată faptele și cum îl înfățișează Zacharia Rhetor⁴³.

Rebeliunea care a turburat ultimii cinci ani ai lui Anastasius, provocată de moeso-romanul Vitalianus, a luat naștere în patria lui de origine, Moesia Inferior (cu Scythia), unde el era comandant al trupelor, desigur cu rangul „dux Moesiae”⁴⁴. Pretextul pentru dezlănțuirea răscoalei

³⁹ De ex. Mal. p. 393 Bonn; Theoph. a. 5943, p. 102 Boor = 158 Bonn, Attila „Scythes”, imperiul lui: τὸ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖον, οὗς καὶ Οὐννοὺς καλοῦσιν. Ioh. Ant. fr. 214e 6 (FHG, V, p. 33); Prisc. fr. 8 (HGM, I, p. 305) etc.

⁴⁰ De asemenea Georg. Mon. *chr.* p. 61 Bonn; Leon Gramm. *chr.* p. 118 Bonn; Niceph. HE, XVI 38 (PG, 147, p. 201) „de obârșie din Tracia”.

⁴¹ Gelzer, BKG, p. 926 îl numește „ein geborener Moesier”. Fără să admită origea ginotică sau pe cea „scythică”, neaducînd însă vreun argument, Mommsen (*loc. cit.*) afirmă „unrichtig machen ihn Malalas und Euagrius zu einem Thraker”; quandoque et bonus dormitat Homerus ...

⁴² Numele trac *Cutzis*: Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 52; Decev, *Sprachr.* p. 265. Forma Κοῦτζις (Mal.) e grafie eronată a vreunui copist în loc de ΚΟΥΤΖΙΣ, variantă a elementului *Cut-*, cu *-tz-* din vreun *-ti-* (ca Κοῦθιουρας, Pârvan, *Histria*, VII 1923, p. 92, nr. 59 = SEG, II 458; *Cutiumis*, Pârvan, p. 72 = *AnnÉp.*, 1924, 145 etc.); cf. și Mateescu, EDR, I, p. 210—211 (Cut- și Cot-).

⁴³ „Ein Feldherr und Krieger, der beherzt, frech und ein Lärmhacker im Kriege war. Diesem wilden Menschen hingen viele an; mit freigebigem Hand gab er ihnen Gold, und wessen sie durch die Macht des Anastasius beraubt waren, das nahmen sie wieder in Besitz” (Zach. Rhet. VII 13, p. 136); oricum, era „kriegstüchtig und beherzten Sinnes, dem die Barbaren anhängen” (VIII 2, p. 141).

⁴⁴ Zach. Rhet. VII, p. 136 îl numește „Feldherr” (στρατηγός); Ioh. Nik. 89, p. 497 „commandant des troupes de la province de Thrace”. Dacă expresia lui Zach. Rhet. este riguroasă exactă, Vitalianus era *dux*, după toate aparențele în Moesia sau Scythia, nu în Thracia; nu era însă *comes foederatorum*, rang pe care-l avusese tatăl lui, Patriciolus (Theoph. a. 6005,

a fost ordinul lui Hypatius, magister militum per Thraciam, care suprimea „annonae foederaticiae” date trupelor de barbari (huni și goți) din Scythia și Thracia ; astfel era „ușor pentru Vitalian, fiul unui comandant al acestor foederati, să ațîțe pe soldații păgubiți și nemulțumiți” (Mommsen). S-a relevat că nu motivele religioase — ce i le atribuie cronicile de mai târziu, fiind de fapt un simplu pretext (πρόφασις, Mal. p. 402) — au fost decisive pentru acțiunea lui din anii 513—515, care a luat proporții mari, fiind greșit a vedea război religios (un fel de „cruciată”) într-o rebeliune a trupelor de mercenari nemulțumiți, conduși de un mare căpitan, al cărui principal scop era de a se proclama împărat (Euagr. HE, III 43: de a lua coroana, τῆς βασιλείας). Atare factor însă nu era (infra, p. 89) un suficient motiv spre a se explica dezlănțuirea rebeliunii: Vitalianus s-ar fi ridicat pentru apărarea ortodoxiei primejduite de monofisitul Anastasius, iar pentru acest principiu s-ar fi desfășurat întreaga luptă; motivul spiritual-religios a fost în adevăr punctul de pornire a acțiunii (Marcell. a. 514; Vict.Tonn. a. 510; Mal. 402), iar Theoph. a. 6005, p. 157Boor = 242Bonn preciza că intervenția lui a fost determinată de ortodocșii din Moesia și Scythia (călugării „scyti”, între ei Leontius, înrudit cu Vitalianus), lucru confirmat de însuși împăratul Anastasius (Mansi, *Conc.coll.* VIII 388, 384).

Mișcarea a început la a. 513, nu mult după înlăturarea de către Anastasius a episcopilor de nuanță calcedoniană Macedonius din scaunul constantinopolitan și a lui Flavius din Antiochia (a. 511). Vitalianus adună oaste numeroasă (vreo 50 000) de barbari, majoritatea huno-bulgari și goți⁴⁵, dar nu lipseau desigur nici conaționali săi traco-romani din formațiile regulate ale armatei imperiale și acei „rustici”, din numeroase cete de războinici rurali (Ioh.Ant.). Rebelul ocupă și ține în stăpînirea sa vreme de trei ani Scythia, Moesia și Tracia. Zdrobind armata lui Hypatius (luat prizonier)⁴⁶, el se îndreaptă cu cetele sale spre Constantinopol, unde mișcarea pentru ortodoxie avea să cîștige curînd multe simpatii. După o serie de măsuri aparent în favorul ortodoxismului, împăratul încercă localizarea conflictului pe cale diplomatică, trimițînd întru întîmpinarea răsculaților pe friganul *Patricius*, magister militum, fost consul a. 500 (comandant al lui Vitalianus în expediția persană și sprijinitor al lui; Ioh.Ant. 214e 3, FHG, V, p. 32). Tratatativele asupra annonelor foederaticiae și a problemei religioase se încheie, după promisiunile și asigurările date din partea lui Anastasius, în cele mai bune speranțe de împăcare: Vitalianus revine în Moesia. În realitate, împăratul urmărea numai să cîștige timp, pentru acțiunea militară în stil mare contra rebelului, încredințînd comanda armatelor Traciei lui *Cyrrillus*⁴⁷ cu misiunea de a suprimea pe uzurpator. Cînd

p. 157Boor; Vict.Tonn. *loc. cit.*). Evenimentele relatate de: Ioh.Ant. fr. 214e (FHG, V, p. 32—34), Mal. 402—6 Bonn, Euagr. III 43, Theoph. a. 6005—7, Marcell. a. 513—4, Zach. Rhet. VII 13, p. 136—7, VIII 2, p. 141—2, Ioh.Nik. 89, p. 497—9 Zot. Mommsen, *Hermes*, VI, p. 349—358 = GS, VII, p. 734—743; Loofs, *Leontios*, p. 243—249; Sundwall, *Abhandl.* p. 222—225; Caspar, *Papst.* II, p. 130—132.

⁴⁵ Ioh.Ant. fr. 214e; πλῆθος Οὐννων καὶ Βουλγάρων Mal. p. 402, Theoph. a. 6006, p. 160 Boor Οὐννικὴν καὶ Γοτθικὴν χεῖρα Mal. 404; Georg.Mon. chr. p. 619 Boor; Ioh.Nik. 89, p. 499 Zot., Zon. XIV 3, 28, Marcell. a. 514 „Romanorum equitum peditumque plus quam LX milia armatorum”.

⁴⁶ Contra lui Hypatius nutrea Vitalianus o veche ură (Zach.Rhet. VII 13); alt Hypatius era nepotul lui Anastasius (supra p. 83), Mommsen, *Hermes*, VI, p. 349, 4.

⁴⁷ Ioh.Ant.; Mal. 402 îl numește „Illyricianus”; „de la provincie d’Illyrie” Ioh.Nik. 89, p. 498 Zot.; dacă era din Illyricul oriental (de unde era și Iustinus, p. 93), posibil traco-roman.

încearca răpunerea prin vicieșug a lui Vitalianus, Cyrillus fu prins într-o noapte de orgii, turmentat de băutură, „inter duas pellices” și ucis de un ofițer al rebelului, hunul Tarrach, cu un cuțit „getic (cultro Getico)”⁴⁸. Succesele rebelilor se țineau lanț: după nimicirea armatei lui Cyrillus, e zdrobit corpul expediționar de 80 000 comandat de nepotul împăratului, Hypatius, luat prizonier; capturată și solia ce venea cu mari sume de bani și daruri pentru răscumpărarea lui; uzurpatorul se îndrepta cu cetele lui din nou spre capitală, prădând zonele trace. Deși avea multe simpatii în Constantinopol, Vitalianus nu se proclamă împărat, ci se pregătea de un mare atac terestru și naval. Anastasius recurge din nou la mijlocul diplomației abile, trimițând o delegație de senatori condusă de nepotul uzurpatorului, Ioan, magister militum, exccnsul, pentru a începe tratative⁴⁹. Au fost acceptate condițiile puse de Vitalianus: el să fie făcut magister militum în Tracia, primind 5 000 de galbeni în schimbul libertății lui Hypatius; se promitea reintegrarea episcopilor îndepărtați din scaunele lor. Vitalianus mai cerea convocarea unui sinod general, la care să participe și delegați ai papei; dar încercările de reconciliere cu biserica romană n-au dus la nici un rezultat, sinodul n-a mai avut loc, fapt identic cu călcarea jurământului (ἐπιρκλα) din partea împăratului, care nu-și putea ține promisiunea și din cauza incursiunii sabirilor huni din Caucaz în Armenia, de convență cu conașionaliilor lor de lângă Dunăre, ridicăci de Vitalianus. Conflictul politic-religios izbucnește din nou (a. 515—516), rebelul — cu trupele și flota aproape de capitală — reia ostilitățile. Dar flota lui e zdrobită de cea imperială comandată de syrianul Marinus (în lupta navală se distinsese Iustinus, viitorul împărat), iar din pricina zizaniei provocate de imperiali între rebeli (mai ales prin corupție), „tiranul” fu nevoit a se retrage la Anchialus, apoi spre nord, probabil în Moesia. Țelurile de natură bisericească-dogmatică, pentru care luptase el, rămân nerealizate; conflictul lua sfârșit.

Succesorul lui Anastasius, traco-romanul Iustinus I (infra, p. 98) chemă la a. 518 pe Vitalianus în capitală, îl proclamă din nou magister militum (praesentalis), ținându-l în deosebită cinste. Rolul lui a fost mare în opera de reconciliere cu biserica romană (atribuită numai lui Iustinus și Iustinianus de sursele istorice lipsite de imparțialitate). În circumstările papale Vitalianus se bucura de multă considerație, numit „filius” al papei, fiind în fruntea celor care „catholicae fidei ardore ac desiderio redintegrandae pacis ardebant” (Mansi, *Conc.coll.* VIII 454 etc.). Despre sfârșitul lui Vitalianus, infra, p. 98.

⁴⁸ Marcell. a. 514, unde se afirmă greșit că Vitalianus a ucis cu mina sa pe Cyrillus; corect la Ioh. Ant. Acest *cultum Geticum* era o armă specifică a huno-bulgarilor, numiți și „Getae” de Marcellinus comes (v. J. Radonić, BZ, XI 1902, p. 262—263), și care nu are a face cu vechii geți, precum acel „Scythicum ferrum”, cu care a fost înjunghiat într-o noapte în Tracia Iulianus mag. mil. la a. 493 (Marcell.), trebuie să fie tot o armă hunică (sau gotică?), greșit pusă de Philippide, OrR, I, p. 8 în legătură cu „cuțitul (ori dacă vrei, sabia) în formă de seceră fără dinți, de care se serveau dacii și probabil toți thracii”.

⁴⁹ Mal. 404 confundă cele două ambasade, a lui Patricius și a lui Ioan. Acesta era generalul din războaiele gotice ale lui Iustinianus (cf. Ioh. Ant. fr. 214e, FHG, V, p. 34 = *Hermes*, VI, p. 347 = Mommsen, GS, VII, p. 733). Născut în Moesia Inferior („provincia Moesia natus”, ILCV, 231), probabil tot pe la Zaldapa; magister militum și consul înainte de a. 514; nepotul lui Vitalianus era în bune relații cu Anastasius și avea mare influență asupra unchiului său; astfel se explică succesul misiunii sale diplomatice.

Descendenții lui : un fiu *Cutzis*, altul (?) *Buzes* și un al treilea (?) *Benilus*, ca și nepotul de soră *Ioan*, alt nepot *Bonus*, un nepot de fiică *Domentiolus*, au roluri importante în războaiele lui Iustinianus, iar un fiu al lui Domentiolus, *Ioan*, în diplomația lui Iustinus al II-lea (infra, p. 143). Înrudit îndeaproape cu familia lui Vitalianus era

Leontius Byzantinus, cel mai de seamă teolog al veacului al VI-lea, călugărul cunoscut sub numele de *Ἱεροσολυμίτης*, autor a numeroase scrieri teologice, cu rol important în dezbaterile dogmatice din acea epocă⁵⁰; „importanța lui constă mai întâi în a fi introdus în teologie (cu deosebire în cristologie) categoriile aristotelice, încercînd să împace dogma calcedoniană cu concepția populară grecească despre Cristos” (Krumbacher). Activitatea multiplă și relațiile (confuze) au fost în bună parte elucidate de cercetarea analitică dovedind că Leontius era unul din acei „călugări scytici”⁵¹ originari din Scythia Minor (estul Moesiei Inferior) și înrudit cu moeso-romanul Vitalianus: „... monachos de Scythia, qui de domo magistri militum Vitaliani sunt, ... isti monachi, inter quos est Leontius, qui se dicit esse parentem magistri militum” (Mansi, *Conc. coll.* VIII, p. 479)⁵². Obârșia etnică a marelui teolog poate fi indicată prin câteva elemente noi, dobîndite în paginile precedente. Cyrillus din Scythopolis (*vita Sabae*, p. 344) spune că era *Βυζάντιος τῷ γένει*, adică născut la Constantinopol, în concordanță cu tradiția din manuscrise, unde el e numit *μοναχὸς Βυζαντίου*. Dar e posibil ca informația lui Cyrillus să fie bazată pe faptul că Leontius a călătorit și trăit la Bizanț, avînd aici multe legături; el era unul dintre călugării „din Scythia” (monachus de Scythia), ca atare născut și el în Moesia Inferior, fiind înrudit cu Vitalianus. S-a spus însă că „din cauza numirii lui în manuscrise *μοναχὸς Βυζαντίου*, mai verosimilă rămîne afirmația lui Cyrillus” (Lccfs); în realitate asemenea presupunere nu e verosimilă, nici probabilă. Data nașterii lui Leontius este pusă în jurul anului 485; prin înrudirea cu Vitalianus, el era considerat „von vornehmen Eltern”; dar neamul lui pare a fi „distins” numai prin faptul că Patriciolus și Vitalianus au făcut o frumoasă carieră militară și politică; erau însă de condiție socială modestă. În ce privește pe Leontius, s-a arătat că el avea numai o pregătire de teolog (ramură în care a dovedit mari calități), nefiind un adevărat *σχολαστικὸς*, căci (precum spunea în scrierea *De sectis*) era lipsit de *ἔξω παιδεία*, împrejurări ce se potrivesc mai bine unui provincial născut și crescut la țară, decît unui orășean ridicat din mediul eclesiastic savant al capitalei imperiului. Argumentul decisiv care

⁵⁰ Fr. Loofs, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche* (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, herausg. v. O. Gebhart—A. Harnack, III 1—2), Leipzig, 1887; Krumbacher, GBL, p. 54—56.

⁵¹ Pe „călugării scytici”, ca și pe Vitalianus, Schmidt, *Ostgerm.* p. 292 îi declară, fără nici un temei, „ostrogoți”.

⁵² „Diese 'parens' weist auf mehr hin, als nur auf Besitz der Gunst Vitalians, dessen die Mönche sich erfreuten, es kann nur auf wirkliche Verwandtschaft hindeuten”; oricum, chiar dacă celelalte argumente invocate ar părea mai subrede, „die Verwandtschaft des Leontius mit Vitalian steht ohne dies fest” (Loofs, p. 243). Stabilind legătura între călugării scyți și Vitalianus, L. dă și o explicație, ingenioasă dar unilaterală, a rebeliunii: principalul motiv ar fi lupta pentru ortodoxie contra monofisitului Anastasius. Înlăturarea episcopilor Macedonius și Flavius (calcedonieni) a fost desigur un excelent pretext pentru Vitalianus de a se răzvrăti, exploatănd totodată nemulțumirea trupei de federați din Moesia, cu scopul vădit de a dobîndi coroana imperială.

arată că Leontius nu s-a născut la Constantinopol, ci în Scythia, este înrudită cu familia Patriciolus-Vitalianus⁵³, ai cărei membri erau toți nativi în Moesia Inferior, de unde „emigrează” spre Byzantion abia pe la sfârșitul veacului al V-lea și mai târziu; asemenea înrudire era de natură gentilică, încât cele constatate în privința etnicității lui Vitalianus se aplică și lui Leontius, numit „monachus de Scythia”, obârșia etnică trecînd neobservată în lumea clericală: deosebirile de neam și limbă dispăreau în marea comunitate social-spirituală a creștinismului ecumenic.

Caracteristic pentru călugării din Scythia, uniți în credință și luptă duhovnicească cu Leontius, este directiva lor ortodoxă în sens calcedonian și orientarea spre biserica romană, tendință ce poate să fi avut un substrat cultural-politic și chiar etnic, reflectînd în primul rînd conștiința romanității lor, traco- și moeso-romani de limbă latină și aversiunea contra orientailor asiatici (monofisiți, arieni etc.), ca și contra grecilor cu păturile diriguitoare în Bizanț. Exact aceleași tendințe se manifestă în politica lui Vitalianus și mai târziu a lui Iustinus I. În timp ce Roma și Bizanțul erau în schismă și vrajbă sub monofisitul Anastasius, călugării din Scythia și „rebelul” Vitalianus erau în bune relații cu papalitatea.

Leontius a trăit în Moesia în prima etapă a vieții sale fructuoase; la Constantinople apare în 519, în cercul călugărilor grupați în jurul lui Ioan Maxentius și oblăduiți de Vitalianus, ajuns la mare influență în conducerea imperiului; după asasinarea lui Vitalianus, Leontius s-a mutat la o mănăstire lângă Ierusalim, de unde revine în capitală, desfășurînd o intensă activitate teologică și polemică între a. 531 și 539; moare în preajma anului 543. Din lipsă de alte știri, nu se poate afirma nimic despre obârșia celorlalți „monachi de Scythia”, între care cel mai distins era Ioan Maxentius; s-ar putea ca unii din ei să fi fost tot de prin Moesia, deci eventual traco-romani, ca și Leontius.

B). Din anul 518 pînă în 578

1. — Dinastia Iustiniană

Obârșia social-etnică a familiei lui Iustinus și Iustinianus¹ a format pînă în a. 1941 obiect de controverse în decurs de aproape două veacuri, cînd s-au formulat opinii variate, contradictorii din cauza lacunelor și divergențelor din sursele documentare, ca și din simple preferințe subiective la diverșii erudiți. S-a atribuit lui Iustinianus obârșie: germanică, slavă, romană, illyră, dardană, tracă, traco-dacică și chiar ... albaneză. În secolul al XVIII-lea se afirma că numele „Upravda” și „Istok” al lui Iustinianus și al tatălui său ar fi „gotice” sau ... englezești (upright, stock)², implicînd deci obârșie nord-germanică. Un erudit din același veac³

⁵³ Admisă și de Krumbacher, GBL, p. 55; Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 17.

¹ *Originea împăratului Iustinian*, în *Volum omagial I. Lupăș*, București, 1941, p. 775—784; B. Rubin, RE, XXII (1957), col. 536—537.

² Ed. Gibbon, *History of the decline and fall of the roman empire*, cap. XL, vol. IV, p. 243 (ed. 1925; în trad. germ. J. Sporschill, 1862, ed. a IV-a, vol. VII, p. 215).

³ J. P. Ludewig, *Vita Iustiniani et Theodorae* (Halle, 1739).

a „dovedit” înrudirea între casa Habsburgilor și dinastia iustiniană; alții — cu temeieri asemănătoare — susțineau originea slavă, dând credit fabulelor din „cronica” slavonă atribuită unui pretins Bogomil (Teofil), „dascălul” lui Iustinianus, pînă ce la a. 1887 s-a demonstrat⁴ că „Bogomil (Teofil)” este o ficțiune, cronica un fals grosier, opera unui plastograf dalmatin, probabil clericul Ioan Marnavich (celebru falsificator la începutul veacului al XVII-lea)⁵. Trebuie relevat însă că la 1873 (fără să fi fost elucidat falsul și împotriva unor excese ale istoriografiei din secolul al XIX-lea: Șafarik, D inov ș.a.) a fost tăgăduită categoric originea slavă a lui Iustinianus⁶, arătîndu-se falsitatea afirmațiilor din „cronica” lui Teofil, care între alte scornituri spune că împăratul s-ar fi numit la început „Upravda” (echivalentul slav al lat. *Iustinianus*), tatăl său „Istok”, de aspect slavon, evidente ficțiuni din secolul al XVII-lea⁷. După altă ipoteză⁸, împăratul ar fi fost coborîtor din vechii coloniști romani așezați în Dardania; dovadă ar fi numele curat romane din familia lui (Iustinus, Iustinianus, Vigilantia, Dulcidius, Marcellus etc.). Născut în teritoriul locuit odinioară de clanul dardanilor, el fu declarat dardan romanizat⁹. Dar informațiile surselor documentare nu confirmă nici una din aceste ipoteze: în istoriografi și cronicari, Iustinian și unchiul său Iustinus sînt numiți cînd „illyri”, cînd „traci”, încît majoritatea erudiților moderni au optat pentru una din aceste soluții: unii pentru illyria¹⁰, alții, mai numeroși și convinși, pentru tracia¹¹. Reexaminarea critică a problemei s-a făcut în 1941 (nota 1), reluată aici.

⁴ J. Bryce, *Life of Iustinian by Theophilus*, in *English histor. Review*, 1887, p. 657—686; cf. A. A. Vasiliev, *Vizant. vremennik*, I 1894, p. 463.

⁵ Krumbacher, GBL, p. 237. „Cronica” a fost compilată între a. 1601 și 1604, în Dalmația, de un slav vorbind dialectul icavic, după Jireček, SBW, 136, 1897, XI, p. 51; N. Radoičić, *Über Kaiser Iustinians angebliche slavische Herkunft* (srb.), in *Glas srb. Akad.* 184, 1940, p. 169—248 (rezumat în BZ, XL 1940, p. 279—281): croatul Ivan Tomko Marnavić (1580—1637), canonic în Sebenico, episcop al Bosniei și consilier al împăratului Ferdinand al II-lea, a compilat două „vieți” ale lui Iustinianus, după Baronius și din născociri proprii, spre a dovedi vechimea și autohtonía slavilor în zona balcanică. Clericul plastograf este autor al num. rase falsuri istorice (acte, documente etc.); v. I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Sibiu, III 1941, p. 296—297; F. Pall, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos* (Omăgiu lui K. L.), Cluj, 1957, p. 508—510, cu bibliografie amplă despre activitatea de plastograf a lui Marnavić. Dacă porecla „Morlac”, dată acestuia de unii contemporani, are vreun temel real, s-ar putea admite o legătură cu „vlahii morlacii” cunoscuți în evul mediu prin Croația, Dalmația, Istria etc. (cf. S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, Cluj, 1924; *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959).

⁶ R. Roesler, SBW, 1873, I, p. 115.

⁷ Erezia despre obirșia slavă a lui Iustinianus n-a dispărut încă din toate manualele de istorie; mai poate fi citită de ex. în *Weltgeschichte* a lui Leopold Ranke, II 1896, p. 480; M. Jugie, *Dictionnaire de théologie cathol.*, VIII 2277 etc.

⁸ K. Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 19; *Gesch.Srb.* I (1911), p. 35.

⁹ J. Jung, *Die roman. Landschaften*, 1881, p. 337; Tomaschek, *Thr.* I, p. 78; Skok, ZONF, VII 1931, p. 34; Spamer, *Illustr. Weltgeschichte*, ed. a III-a, III/1 (1896), p. 115 ș.a.

¹⁰ Obirșia illyria: Gelzer, BKG, p. 928; Roth, GBR, p. 21; Bury, HLRE II, p. 18; Vasiliev, HEB, I, p. 172 („probablement illyriens ou peut-être albanais”); Diehl, *Iustinian*, în *Menschen die Geschichte machten*, ed. Rohden, 1934, I, p. 264, dar în HMA, III (1936), p. 124 Iustinian și ai lui deveneau „des latins d’Illyricum”; Vulić, *Die Nationalität Kaiser Iustinians*, în *Glas srb. Akad.* CLX, II Kl., 82, 1934, p. 72—81 (citată în BZ, XXXVI 1936, p. 242—243) și BIAB, IX 1935, p. 400—405; Grecu, BZ, XI 1940, p. 448 etc.

¹¹ Roesler, SBW, 1873, I, p. 115; Hertzberg, GG, I, p. 98; Finlay, *Hist. of Greece*, I (1877), p. 183; Stein, RE, X 1314, *Stud.* p. 71, 100; Philippide, OrR, I, p. 4; Mateescu, AIIN, III, p. 484—485 („traco-dardan”); I. Popescu-Spineni, *Sur l’origine de Justinien* (București, 1931), p. 12 („origine thraco-dace”); E. Kornemann, *Röm. Geschichte*, ed. a III-a,

Teritoriul de origine era fosta provincie Moesia Superior, satul natal: Tauresium (lângă Bederiana), unde — după ce a ajuns împărat — Iustinianus a clădit un oraș mareț, reședința arhiepiscopiei Iustiniana Prima. Plasarea pe hartă și pe teren a acestor localități nu s-a putut face cu absolută certitudine, materialul documentar e lacunos, echivoc, lipsind suficiente descoperiri arheologice sau epigrafice. Mulți au pus Iustiniana Prima în sud-estul vechii Dardania, lângă Scupi (Skoplje) eventual spre nord¹², în marginea de sud a Daciei Mediterranea; opinie acceptată mai târziu de unii erudiți¹³. După indicația cronicarului Ican din Anticchia (fr. 214 b, FHG, V, p. 31; Mcmmesen, GS, VII, p. 726) că Iustinus era ἐξ Βεδεριανῆς φρουρίου πλησιάζοντος Ναισσοῦ τῆ Ἰλλυριῆτι, Iustiniana Prima și satul Tauresium au fost căutate în apropiere de Niș (Naissus); iar în baza descoperirilor arheologice-arhitectonice grandioase la Caričin Grad (lângă Leskovac, Serbia, la sud de Naissus), aici a fost plasată aproape unanim în ultima vreme Iustiniana Prima¹⁴. Oricare ar fi soluția adoptată: fie la Scupi, fie Naissus (Caričin Grad), ambele erau în teritoriu tracic, precum s-a stabilit în studiul despre *Granița etnică între traci și illyri* (AISC, IV, p. 116—120), care trecea pe la vest de Scupi și de Naissus, ieșind la Durăre aproape de Belgrad (Singidunum) și corespunzând aproximativ cu vechea limită administrativă între Moesia Superior și Dalmatia. Dardania și Dacia Mediterranea erau deci cuprinse în zona cu populație tracă, unde în secolele I—IV s-au constatat puține urme illyre în antroponomie și toponimie. Localitatea mai importantă lângă care se afla satul natal al lui Iustinianus, *Bederiana*¹⁵, are nume tracic, elementul *bed-* „apă”¹⁶, existent în *Bedyndia*,

p. 133 (în Gercke-Norden, *Einleitung*, III/2, 1933; dar în ed. a II-a, 1922, p. 244 Iustinian fusese „illyr”) etc. O formulă mediană alegea R. Scala, *Byzanz*, în *Weltgeschichte* a lui Helmsolt, IV (1919), p. 128: „traco-illyr”, ori de origine illyră, dar purtând un nume personal (Sabbatius, cf. infra, p. 99) tracic. C. Paparregopolos, *Historia hellen. ethn.*, ed. a V-a, vol. III (1925), p. 62: „barbari” din diversele triburi barbare din nordul Macedoniei; G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzant. Staates* (1940), p. 42: „Iustin I, ein makedonischer Bauer”, sau (ed. a II-a, 1952, p. 58) „ein Bauer aus Makedonien”, formule comode și abile, care pentru etnicitate nu spun nimic.

¹² Tomaschek, *Zeitschrift für österreich. Gymnasien*, 1874, p. 658.

¹³ J. E. Evans, *Antiquarian res. in Illyricum*, IV, p. 134; H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVII; N. Vulić, RE, X 1309, *Iustiniana Prima*, în *Glas srb. naučnog društva*, V, 1929, p. 45—50 (citată în BZ, XXIX 1929, p. 445) și *Glas srb. Akad.* 1933, p. 53—62 (BZ, XXXIII, p. 456); *Eis mnemen Sp. Lampru* (Atena, 1935), p. 337—338; cf. *Compte-rendus IIe Congr. études byzant.* 1926 (Belgrad, 1929), p. 70—71; J. Zeiller, *Revue des sciences religieuses*, X 1930, p. 650—658 (BZ, XXXI 1931, p. 186) și *Mélanges Ch. Diehl*, I (1930), p. 299—304 etc.; Skok, ZONF, VII 1931, p. 39—40.

¹⁴ J. Vulić, *Où était Iustiniana Prima?* în *Le Musée Belge*, XXXII 1928, p. 65—71 (cf. BZ, XXVIII, p. 214, 461); G. Novak, *Kde ležela Iustiniana Prima?*, în *Sbornik věn Jaroslavu Bidlovi*, Praga, 1928, p. 47—57 (BZ, XXIX, p. 445); M. Jeftić, *Iustiniana Prima*, în „Revista diecesană” din Niș, XVII 1936, p. 391—396 (srb., citată în BZ, XXXVII, p. 236); cf. N. Vulić, *Compte-rendus IIe Congr. études byzant.* 1926, p. 70—71. *Caričin Grad, 1912—1962, Bibliografija*, redactor N. Mandić, Belgrad, 1962, 16 p. (Arheološki Institut); Fr. Barišić, *Discussions sur le site de Iustiniana Prima* (srb. cu rez. francez), în *Zbornik Filozof. Fakulteta*, VII, 1, 1963, p. 127—142. G. Ștefan, *Iustiniana Prima și stăpînirea byzantină la Dunărea de Jos în sec. VI*, în *Drobeta* (Turnu Severin), I 1974, p. 65—70.

¹⁵ Proc. aed. IV 1, 17; 28; *anecd.* 6, 2; Agath. V 21; Ioh. Ant. fr. 214b; Mal. 410, 425; Chr. Pasch. 611 (Βενδαριτης, corupt din Βεδεριαντης); Zach. Rhet. VII 14, p. 138, VIII 1, p. 140, IX 1, p. 168.

¹⁶ Cf. glosa βεδυ = gr. ὕδωρ, EDR, VIII, p. 136—137. Toponimul *Bederiana* era în legătură cu vreo insușire a apei, care conținea minerale avînd un gust rău, precum spune Zach. Rhetor., adăugînd că la fierbere apa din Bederiana s-ar fi transformat în ... singe (!).

Bedysiros etc., cu sufixul *-r-* frecvent în Tracia și în restul Peninsulei Balcanice, urmat de *-ia-* (var. *-io-*); forma originală era deci *Bederia, la care s-a adăugat terminația latino-romană *-(a)na* (ca în *Celleriana*, *Marcelliana*, *Victoriana* etc., numeroase în sec. VI). În numele satului natal *Taurisium* (Ταυρησιον), elementul radical (trac, după Skok) pare a fi de altă origine, eventual celtic sau preindo-european(?), dar nu illyric¹⁷. Sufixul *-s-* e frecvent în Tracia, la fel ca *-io-*. Faptul că Iustinus și Iustinianus erau originari din teritoriu etnic trac, toponimul *Bederiana* fiind tracic, poate constitui un indiciu prețios, fără a fi un argument suficient, decisiv pentru etnicitatea lor: ei puteau fi illyri sau romani ori chiar greci (dacă ar exista vreun element în acest sens) născuți în teritoriul tracic. Știrile literare (contradictorii numai în aparență) și datele onomatologice au lămurit definitiv această problemă în a. 1941.

Illyri sau traci(?). Dintre istoriografii și cronicarii contemporani sau apropiați numesc „illyr” pe Iustinus I: Proc. *anecd.* 6, 2 („trei juni țărani, de neam illyr, Zimarchus, Ditybistus și Iustinus din Bederiana”) și Theod. Lect. p. 204 (PG, 86/1 Ἰουστῖνος . . . Ἰλλυριὸς ὄν), Theoph. a. 6010, p. 164 Boor, care însă numește „Thrax” pe Iustinus al II-lea (565–578), nepotul de soră al lui Iustinian (a. 6058, p. 241 τῷ γένει Θράξ)¹⁸; Vict. Tonn. a. 518 (Chr.min. II 196): Iustinus era „Illyricianus”¹⁹; Zach.Rhet. VIII 1, p. 140 „von Kastrā Bederiana in Illyrikum”, IX 1, p. 168 „Iustinus jener Greis aus dem Lande Illyrikon”. Mărturia lui Procopiu a fost preferată (de unii) față de alte aserțiuni ale cronicarilor: cum s-ar putea admite (se întrebau) să nu fi cunoscut istoriograficul aulic al lui Iustinianus obârșia etnică a familiei împăratului, ale cărui fapte avea să le preamărească în istoriile „războaielor” și în „construcții”? Dar aici, Procopiu a comis (ca și ceilalți autori) o mică eroare alăturînd cuvîntul γένος la Ἰλλυριός, acest termen neputînd să aibă accepțiune etnică, ci pur geografic-administrativă: apartenența locului de naștere a lui Iustinus la praefectura Illyricum²⁰; după Theodosius I, „Illyricum” stăpînit de imperiul răsăritean cuprindea Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima (la Morava), Dardania și Prevalitana [Dalmatia de sud]²¹. Din aceste teritorii, numai Prevalitana avea (ori avusese) populație compactă illyră²². Ce valoare

Împăratul Iustinus a pus să se construiască aici o conductă de apă potabilă (spune același cronicar) și fântini care curgeau continuu (Proc. *aed.* IV 1, 21). Despre grija purtată de Iustinian patriei sale dardanice, v. propriile-i cuvinte în Nov. XIX (a. 535).

¹⁷ M. Budimir, *Glas istor. drustva Novom Sadu*, IV 1931, p. 187–193; cf. și J. Pokorny, *Korrespondenzblatt der Wiener anthropol. Gesell.* XLVII, p. 42 (non vidimus). Identitatea între *Bederiana*, *Taurisium* și satele actuale *Bader*, *Taor* la sud-est de Skoplje (Skok, *op. cit.*, p. 34–35, copiat după alții) nu e verosimilă, consonanță aproximativă, fortuită.

¹⁸ Cedr. 638 Iustinus I e „illyr” sau „trac”, 680 Iustinus al II-lea „trac”. Aceeași inconsecvență (în sens invers) la Zonaras: Iustinus I este „trac” (XIV 5, 1), Iustinus al II-lea „illyr” (XIV 10, 1 ἦν οὗτος τὸ γένος Ἰλλυριός); asemenea distinctive etnice se repetau adesea șablonic la cronicari, fiind neesențial și indiferent pentru istoricul-cronograf medieval dacă vreunul din personajele sale era „illyr” sau „trac” sau de alt neam, amănunte secundare pentru desfășurarea narațiunii cronicărești.

¹⁹ Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 19.

²⁰ Relevat de Stein, RE, X 1314 ș.a.

²¹ Cf. Philippide, OrR, I, p. 310, 448.

²² *Bederiana* era πόλις Ἰλλυρικῆ (Agath. V 21); Serdica din Tracia era Ἰλλυριῶν πόλις (Proc. VII 40, 1; Theodor. HE, II 3); Ulpiana (Liplian, Proc. VIII 25, 13); Naissus (Niș, Prisc. fr. 2, FHG, V, p. 25, HGM, I, p. 278; Ioh.Ant. fr. 214, 5 etc.): toate localități bine cunoscute din teritoriu etnic trac. La fel Germane, locul natal al generalului traco-roman

etnică avea expresia Ἰλλυριὸς γένος din textul procopian arată numele evident trace a doi (*Zimarchus, Ditybistus*) din cei trei juni „illyri”, precum și afirmația (Proc. V 3, 30) că Petrus Patricius, născut la Thessalonice pe la a. 500, era Ἰλλυριὸς γένος²³. Pînă tîrziu în evul mediu, termenul „Illyrius” era întrebuițat pentru izul lui arhaic²⁴; începînd din sec. IV „Illyrius” (chiar urmat de γένος) nu are valoare etnic-națională, mai cu seamă că în sec. V—VI nu mai existau elemente etnice și limba illyră, contopite cu un veac sau două anterior în romanitatea Dalmatiei și zonei dinarice: dovada în acest sens ar putea să fie faptul că în sec. V—VI nu se atestă antroponime illyre, lucru observat pentru orașele dalmatine în evul mediu²⁵ și pentru imperiul roman în ansamblu (*Illirii*, p. 141—144). Dar antroponimele trace abundă în secolul al VI-lea, putînd fi identificate continuu din epoca homerică pînă la începutul veacului al VII-lea e.n.

Majoritatea cronicarilor bizantini (contemporani sau de mai tîrziu) numesc pe Iustinus și pe nepotul Iustinianus traci: Mal. 410Bonu (Iustinus ἀπὸ Βεδεριάνας ὠν Θραῖξ), 425 (Iustinianus Θραῖξ), Euagr. HE, IV 1, Chr.Pasch. p. 611Bonn, Theoph. a. 6057, p. 241Boor, Basilius Cilix, ap. Phot. *cod.* 42, tradiție păstrată în istoriografia bizantină²⁶. Toate aceste mărturii (ce pot conta nu prin numărul, ci prin valoarea lor calitativă) au fost minimalizate sau trecute cu vederea de cei care urmăreau să atribuie familiei iustiniane altă obîrșie etnică; se poate obiecta însă cu ușurință că mărturiile lui Malalas, Euagrius, Chr. Pasch. etc. ar avea în realitate aceeași semnificație ca afirmația procopiană că Iustinus era illyr, iar problema etnicității rămîne mereu nesoluționată. În cazul de față, termenul „Thrax” nu e noțiune geografică-administrativă sau formulă arhaizantă (care să fie reprodușă mecanic de o lungă serie de cronicari): „Thrax” este aici — ca și în veacurile și cazurile anterioare — o noțiune de caracter etnic, privind apartenența de neam, cum arată antroponimele, cele mai precise

Belisarius (infra, p. 107); cf. Viminacium, oraș „al mysilor între illyri”, Prisc. fr. 2 (HGM, I, p. 280) etc.

²³ RE, XIX 1297; Krumbacher, GBL, p. 237; Grecu, BZ, XL 1940, p. 448. Valoarea pur geografică-administrativă a termenului „Illyrius, -icus” rezultă și din expresii ca Θεσσαλονίκην τὴν Ἰλλυρίδα πόλιν Syncell. I, p. 715 Bonn; Theoph. a. 6277, p. 461 Boor etc. Pentru Proc. *aed.* IV 6, 34, Palatiolum („Palastolon”, Th.Sim. VII 5, 5; 6, 3; Patsch, *Beitr.* III/1, p. 45) de lângă Oescus (Gigen) în Moesia Inferior (sec. VI la Moesia Prima) se afla ἐν Ἰλλυριοῖς, adică în Illyricum oriental, supus imperiului de răsărit; cf. ce spune despre Asamum (Osem), la Dunăre, Prisc. fr. 5 (HGM, I, p. 284).

²⁴ De ex. Attaliates, p. 205 Bonn vorbind de un slav din vestul Peninsulei Balcanice îl numește Νέστορα τινα . . . ἀπὸ Ἰλλυριῶν τὸ γένος ἔλκοντα. Cf. P. Mutafciiev, *Bulgares et Roumains* (Sofia, 1932), p. 237. Sirbii erau adesea numiți în cronici „Triballi” etc. De cuvîntul „Illyrius” (dîndu-i-se, în locul înțelesului geografic-administrativ ce avea în realitate, la sfîrșitul epocii antice, unul greșit etno-lingvistic) s-a uzat și abuzat la cronicarii antichității tîrzii și ai epocii bizantine, ca și de către erudiții moderni, prin anii 1920—1930, cînd o modă și chiar o manie illyrizantă au cuprins pe mulți filologi și arheologi (H. Krahe, J. Pokorny, N. Jokl, R. Scala ș.a.; v. AISC, IV, p. 87; SCL, VIII 1957, p. 27—42; *Illirii*, p. 58—62). De aceea apare scuzabilă confuzia ce se face declarîndu-se illyri sau chiar de „neam illyric” numeroși traco-romani din Moesia Superior—Dardania și chiar din zona orientală a Moesiei.

²⁵ Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 66.

²⁶ Suid. s.v. *Euphemia*; Georg. Mon. *chr.* p. 626 Bonn; Georg. *Cod. ann. et imp.ser.* p. 151 Bonn; Patr. Cpol. III 59, p. 239 Pr., 183, p. 273 Pr., 120, p. 252 Pr., II 26, p. 164 Pr., 30, p. 166 Pr.; Zon. XIV 5, 1; Cedr. p. 636 Bonn (illyr sau trac), 680, *Eusth. comm.Dion. Perieg.* 918 (Geogr. Graeci min. II, p. 38); Glycas, p. 458, 493, 506 Bonn; Joel, p. 44 Bonn; Anon. *enarr.brev.* 29 (p. 37 Pr.); Anon. *chr. syntcm.* p. 61 (ed. Bauer, 1909); Niceph. HE, XVII 1 (PG, 147, p. 220); Ephr. 1107, 1109.

distinctive ale etnicității, chiar și când alte știri comportă vreun echivoc. Ortacii de drum (posibil consăteni) cu care Iustinus I și-a început călătoria de acasă și cariera militară în Constantinopol, pe la a. 470, *Zimarchus* (p. 83) și *Ditybistus*²⁷ erau traci sadea; nici de aci încă nu rezultă totuși că și Iustinus trebuia să fie trac. Argumentul decisiv — în perfectă concordanță cu mărturiile cronicarilor de mai sus — care arată etnicitatea tracică a familiei iustiniane este un antroponim de atare origine ce a supraviețuit romanizării: *Boraidēs*, purtat de unul din nepoții lui Iustinus I și frate al lui Germanus (p. 100) și de un fiu al lui Germanus și Passara: *Boraidēs-Iustinus* (p. 122); *Tzirus* încă poate fi trac (p. 101).

2. — Iustinus I (518—527)

Ascensiunea la rang împărătesc a familiei iustiniane se datorește spiritului întreprinzător al traco-romanului Iustinus (temerarul țăran din Dardania)²⁸, care din simplu păstor a izbutit a se ridica în fruntea imperiului în niște împrejurări cu înfățișare de basm. Pe vremea lui Leon I tracol (prin a. 470), trei tineri țărani: Iustinus, *Zimarchus* și *Ditybistus*²⁹, săraci lipiți, porniră din satul Tauresium lângă Bederiana (la granița dintre Dardania și Dacia Mediterranea; supra, p. 92—93) spre Constantinopol, să-și „cerce norocul”: o existență mai bună. Din sărăcia de acasă nu putură lua de drum, spune cronicarul vremii (Proc. *anecd.* 6, 2), decît niște cîrmoji de pîine în desagii din spinare, cu care au ajuns pe jos în capitala imperiului. Aceste lucruri, povestite din gură-n gură, erau cunoscute în amănunt de contemporani, iar pictorul Marinus le putu reconstitui în fresca executată sub domnia lui Iustinus³⁰. Chipeși, de ținută fizică impunătoare

²⁷ Antroponimul compus *Ditybistus* (singurul caz cunoscut pînă acum) relevat de Roesler, Tomascsek, Mateescu ș.a.; Decev, *Sprachr.* p. 144. Elementul onomastic trac *Ditu*— în numele *Ditas*, *Ditupaibis*, *Ditizele*, *Ditilla* (EDR, I, p. 114, 219, II, p. 229—232); *Ditugentus*, CIL, III 835 (*Dacia*, II, 1958, p. 463—464); -*bistus* în *Bistes*, *Bistocos*, *Bure-bista*, *Bisdes*, IGB, nr. 861. Tracol *Ditybistus* pare a fi fost mai puțin norocos (căzut în vreo luptă?) decît ceilalți ortaci de drum (Iustinus și *Zimarchus*), căci cronicile nu-l pomenesc decît în legătură cu călătoria spre capitală și înrolarea în armată sub Leon I tracol.

²⁸ Despre ascensiunea și domnia lui Iustinus I: RE, X 1314—1329, 1; Stein, HBE, II, p. 219—275; A. A. Vasiliev, *Justin the First*, Cambridge, Mass., 1950, 439 p.

²⁹ Nimic nu arată că între cei trei tovarăși de drum (probabil consăteni) ar fi existat legătură de înrudire; totuși, unii erudiți îi declară, fără motivare, frați (Muralt, *Chr.byz.* 113; F. Andlov, *Die byzant. Kaiser*, Mainz, 1865, p. 126; Roth, GBR, p. 21); vor fi fost poate (cum se zicea popular) „frați de cruce”.

³⁰ Semnificativ pentru asemenea „homines novi” este pasajul din cronicarul Zach.Rhet. VII 1, p. 140 povestind cum pictorul Marinus din Apamea — aflindu-se în primejdia de a suferi o grea pedeapsă pentru îndrăzneala de a fi zugrăvit pe o clădire publică scene din viața împăratului Iustinus, cu începuturile umile pînă la urcarea tronului imperial — s-a apărut astfel: „am înfățișat acestea în tablouri pentru lămurirea privitorilor și ca să cunoască cei care vor să înțeleagă, ca cei suspuși, bogați și distinși să nu se bizuie pe funcția, bogăția sau vechimea nobleței lor vestite, ci pe Dumnezeu care înalță pe cel necăjit din noroi făcîndu-l căpetenie asupra poporului și domnitor în împărăția oamenilor pe care o va da dacă va vrea și la conducerea căreia el va pune pe cel umil dintre oameni, (Dumnezeu) care alege pe cei cu noblețe modestă în lume, iar pe cei disprețuiți și ce nu sînt nimic pentru a înlătura pe cei ce sînt ceva”. Asemenea pledoarie a impresionat plăcut pe împărat, salvînd pe zugrav de pedeapsa aspră ce-l pîndea. Philippide, OrR, I, p. 451, face o reușită comparație între ascensiunea lui Iustinus și cea a lui Ghica-vodă, un tinăr arnăut sărac, pornit (cum spune Ioan Neculce în *O samă de cuvînte*) din satul Kiupri spre Constantinopol însoțit de un june

(κάλλιστοι τὰ σώματα), cei trei juni Iustinus, Zimarchus și Ditybistus fură înrolați de Leon I în garda sa, probabil corpul „excubitus” înființat în acea vreme. Dintre cei trei recruți, numai Iustinus este cunoscut mai deaproape (datele principale „biografice”): născut la a. 450 (Chr. Pasch. p. 617 Bonn: avea 77 de ani la moarte, în 527; după Mal. 424 ar fi avut numai 75), în satul Tauresium, fiind desigur localnic: părinții țărani munteni săraci, el însuși, la început, lucrător sau cioban și porcar³¹. Sub Anastasius, Iustinus ajunsese dux (ὑποστράτηγος), luând parte la campaniile isaurice (a. 492—497); în războiul cu perșii este comes (probabil scholae candidatorum iuniorum), se distinge în luptele la Amida (a. 503)³²; comes excubitorum (la 515 luptă cu succes contra flotei lui Vitalianus); în fine senator și patricius. În aceste ranguri, el își asigură o covârșitoare influență asupra gărzii imperiale. După decesul lui Anastasius, praepositus sacri cubiculi Amantius urmărind ridicarea în tron a favoritului său (care-i era rudă; Manasse, 3106—7) numit Theocritus, comes domesticorum ori satelles³³, încredințează în acest scop o mare sumă de bani lui Iustinus pentru a fi împărțită gărzii (a cărei putere era decisivă în problema succesiunii). Cu o viclenie autentic barbară³⁴, Iustinus știu să folosească parălele în propriul său interes: la 10 iulie se proclamă împărat. Poporul și senatul își dau aprobarea entuziastă, noul ales fu încoronat cu mare fast³⁵.

Personalitatea împăratului Iustinus I apare ca una din cele mai interesante, cu trăsături semnificative, simptomatice pentru o întreagă epocă istorică. Complet lipsit de cultură cărturărească³⁶, el a rămas toată viața analfabet, în sensul total al cuvîntului: neputînd să învețe a desena cele patru litere din formula oficială LEGI („am citit”) de aplicat pe decretele împărătești, i s-a confecționat un fel de „tipar” (șablon) cu aceste litere tăiate în lemn, unde mîna lui greoaie era purtată pe fâgașul slovelor de către un secretar, obținîndu-se astfel pe documente formula marcată chiar ... „autograf” de suveran (Proc. *anecd.* 12—16). Pare să fie autentic acest amănunt anecdotic relatat de istoriograf, care înfățișează pe împărat ca „prost în simplitatea lui, cu totul barbar și grobian”³⁷; probabil adevărat

turc, care — ajuns mai tirziu vizir al Porții otomane — a ridicat în tronul Moldovei pe amicul său din tinerețe.

³¹ Zon. XLV 5, 1 Ἰουστινὸς ὁ Θράξ, γονέων ἐκφυῶς ἀσήμεων καὶ ἀφανῶν, αὐτὸς τὸ πρότερον αὐτοῦργῶν ἢ βουκόλος τυγγάνων καὶ συρορβός. Proc. *anecd.* 6, 2.

³² Episodul petrecut în acest timp, cînd Iustinus era să fie ucis de generalul Ioan „Cocoșatul”, supra, p. 83.

³³ Bury, HLRE, II, p. 16.

³⁴ Gelzer, BKG, p. 928.

³⁵ Lupta pentru succesiune n-a fost lipsită de greutate: Iustinus avea adversari puternici, numeroși; pe lângă Theocritus (omul lui Amantius) și descendenții lui Anastasius, s-a mai ridicat un pretendent cu numele Ioan (de obîrșire necunoscută), care a izbutit chiar să se proclame împărat; acest amator de domnie a fost însă rapid înlăturat de abilitatea lui Iustinus (detalii nu se cunosc) și făcut episcop în Heraclea Traciei (Perinthus): „Iohannes, qui ante Iustinum ad imperium erat electus, Heraclia Thraciae episcopus ordinatur” (Vict. Tonn. a. 520, Chr. min. II 196). Membrii familiei lui Anastasius erau înlăturați astfel, „cu toate că erau numeroși și distinși” (Proc. I 11, 1), fiind ținuți, totuși, pe mai departe în cînteca cuvenită.

³⁶ „Nicht gelehrt”, Zach. Rhet. VII 26, p. 138; ἀμάθης δὲ γραμμάτων ὑπάντων καὶ τὸ δὴ λεγόμενον ἀναλφάβητος ὢν, οὐ γεγονὸς ἐν γε Ῥωμαίοις πρότερον τοῦτο, Proc. *anecd.* 6, 11; Ioh. Nik. 90, p. 501 Zot.; Suid. s.v. *Iustinos*.

³⁷ Proc. *anecd.* 6, 18 (ἄγλωττος, ἀγροικιζόμενος). Celelalte aprecieri, unele triviale, asupra „incapacității” personale a lui Iustinus trebuie să fie mult exagerate în cronică-pamflet a lui Procopius.

în cea mai mare parte: de unde să-și fi însușit cultura cărților cel ce n-a avut prilej de a frecventa vreo școală? N-avea de unde să se cultive țăranul-ostaș care-și petrecuse copilăria păscînd vitele și porcii în satul natal din centrul Dardaniei, iar adolescența și maturitatea numai în tabără, campanii, marșuri și lupte. Sub raportul culturii literare umaniste, Iustinus era desigur aproape nul, iar aprecierile drastice despre „incultura” lui (venite din partea unui rafinat scriitor și erudit ca Procopiu) nu trebuie luate drept scornituri tendențioase, insulte gratuite, total nemeritate³⁸. Însușirile împăratului traco-roman nu erau de ordin literar-filozofic, nici științific: robust și energetic, cu excepțional spirit de inițiativă (dovadă ascensiunea lui impresionantă), el era un conducător de oameni, excelent comandant de oști³⁹, nu om de cultură scolastică. În scurta sa domnie a făcut proba unor mari calități militare și mai ales politice.

Portretul fizic și moral al lui Iustinus schițat în RE, X 1327—8. Cea mai reușită imagine a lui e pe monedele din *Catal. imper. byzant. coins* Brit. Museum, I, p. II, nr 12 și 11—24; chiar la bătrînețe apărea ca „ein alter Mann von schönem Aussehen” (Zach. Rhet. VII 14, p. 138).

Nelipsit de omeneasca vanitate, Iustinus s-a acoperit de titluri pompoase, ca „victor Iustinus pius felix inclitus triumphator semper augustus; clementissimus; serenissimus; christianissimus” etc. (RE, X 1315—6). Dar cu adversarii personali a fost crud: chiar la începutul domniei fură uciși toți opozanții și cei periculoși, Amantius, Theocritus, Andreas (cubicularius), iar alții trimiși în exil; înlăturați totodată oamenii de încredere ai lui Anastasius.

Autentic reprezentant al romanismului, ca un traco-roman din masele Peninsulei Balcanice pe care imperiul se rezema de trei veacuri, Iustinus era promotorul unei politici de apropiere față de biserica romană, aderent al ortodoxiei calcedoniene (ὀρθοδοξίατος, Suid.); atitudine explicabilă nu numai prin obârșia din diocesa patriarhală a papei (RE, X 1314), ci și prin conștiința romanității și latinității sentimentelor sale. Același lucru se poate spune despre Vitalianus, traco-roman din Moesia Inferior. Afinitățile religioase și comunitatea de sentimente apropiară pe cei doi traci:

³⁸ Analfabetismul lui Iustinus nu era o excepție, nici „unicat” între monarhi; suficient a menționa exemplul contemporan: regele ostrogoților Theoderic cel Mare, cu toate că avușese prilejul de a se instrui la dascăli de frunte în Bizanț (Theoph. a. 5977, p. 131 Boor = 202 Bonn κατά γὰρ τὸ Βυζάντιον ἠμυρεύσας ποτὲ τοῖς ἀρίστοις τῶν διδασκάλων ἐφοίτησεν, RE V A 1746, 1748), totuși „illiteratus erat” (An.Vales. 79), γραμματέων οὐδὲ ὅσον ἀκοῶν ἔχων (Proc. V 2, 16), adică total a n a l f a b e t. F. Lot, in HMA, I (1928), p. 114. Fiind limpezii, categorice texte, este zadarnică truda grea a unor istorici moderni de a le „atenua”, ca L. Schmidt, *Histor. Jahrbuch*, 1927, p. 727, *Ostgerm.* p. 273: ar fi „eine Verleumdung” (insultă, calomnie) și anume „damit der Mangel an gelehrter Bildung, wie ihn die Grammatikerschulen vermittelten, gemeint”; ori W. Ensslin, *Rex Theodoricus illiteratus?* in *Histor. Jahrbuch*, 1940, p. 391—396 (citată în *Klio*, XXXIV 1941, p. 175—6), care încă afirmă că pasajul din An. Vales. nu se referă la regele ostrogot, al cărui nume ar fi strecurat (printr-o inexplicabilă împrejurare) în textul cronicii anonime în loc de Iustinus(!); dar despre pasajul lui Procopius (V 2, 16) ce va fi crezînd Ensslin? și acolo, numele lui Theodoricus s-a strecurat printr-o „inexplicabilă împrejurare”? Preocuparea acestor erudiți este, însă, destul de transparentă. Oricum, apare prea puțin justificată „felicitarea” adresată în pripă de austriacul F. Miltner lui Ensslin pentru un rezultat foarte dubios, care, firește, le apare ca o certitudine: „es ist somit Theoderich von dem Vorwurf, des Schreibens nicht kundig gewesen zu sein, endgültig befreit” (*Klio*, XXXIV, p. 176). Regele ostrogot și-a găsit, după 14 veacuri, buni avocați voluntari care să-l spele de „analfabetism”.

³⁹ „N'était qu'un homme de guerre et un vaillant capitain”, Ioh. Nik. 90, p. 501 Zot.

Vitalianus fu chemat de Iustinus la Constantinopol, făcut magister militum praesentalis și consul pentru a. 520. Dar din cauza uneltirilor nepotului Iustinianus, probabil și din cauza unei noi încercări de rebeliune (Ioh.Nik. 90, p. 502Zot.), Vitalianus e asasinat împreună cu notarul său Paulus și cu domesticul Celerinus. Prin suprimarea acestora, junele nepot Iustinianus rămâne atotputernic, cu influență covârșitoare asupra unchiului său împărat. Un alt adversar al lui Anastasius, Diogenianus (descendent din Leon I tracul), fu readus din exil (a. 519) și făcut din nou magister militum Orientis (Chr.Pasch. 612Bonn).

Fapta cea mai de seamă a lui Iustinus a fost restabilirea ortodoxiei în toate drepturile ei firești, prin înlăturarea tuturor sectanților și îndeosebi a deviaționiștilor monofisiți, contra cărora s-a pornit o prigoană aprigă, avînd ca urmare o serie de turburări, abuzuri și grave dezordini în imperiu. Cu papalitatea fură restabilite raporturile normale, în avantajul bisericii romane. Dușmănia dintre cele două partide, „verzii” și „albaștrii”, a degenerat în adevărate războaie civile, timp de cinci ani (522—527), dublate de cutremure, foamete, incendii, cărora căuta să le facă față politica activă și constructivă a lui Iustinus I; activitatea lui administrativ-legislativă s-a desfășurat mai ales în ultimii ani sub influența și impulsul nepotului său Iustinian.

În politica externă, Iustinus a urmat o direcție pacifistă corespunzînd temperamentului și vîrstei lui (68 de ani la ocuparea tronului). Cu regele ostrogot din Italia Iustinus a evitat un conflict, iar după moartea lui Theodoric cel Mare (a. 526), Amalasuunta asigură imperiul romano-bizantin de lealitate și supunere. Spre sfîrșitul domniei lui Iustinus, încep incursiunile slave în Peninsula Balcanică: un mare număr de anți trec Dunărea, întîmpinați de nepotul împăratului, Germanus magister militum per Thraciam (p. 100): într-o mare bătălie, cetele lor prădalnice fură zdrobite, măcelărite, biruință care a creat acestui „ucigător al slavilor” în secolul al VI-lea o faimă răsunătoare, mai ales printre sclaveni, care după un sfert de veac îi aminteau numele cu groază (Proc. VII 40, 5—6; RE, III, 698). Dușmănia dintre imperiu și Persia nu putea fi estompată multă vreme: în ultimii ani ai lui Iustinus conflictul izbucni din nou. Ostilitățile s-au deschis din cauză că Bizanțul susținea pe regele iberic Gurgenes contra perșilor. Un corp expediționar roman înaintă pînă în Lazica, o armată condusă de *Tzitta* și *Belisarius* atacă fără succes Persarmenia, în timp ce alta comandată de Libelarius atacă Nisibis. La sfîrșitul zilelor lui Iustinus, războiul cu perșii era în plină desfășurare, continuat de nepotul său succesori.

Consoarta lui Iustinus, Lupicina, era o roabă de obîrșie barbară, cumpărată de el și făcută concubină (παλλακή, Proc. *anecd.* 6, 17; Vict.Tonn. a. 518, 2, Chr.min. II 196); RE, VI 1167, 3, XIII 1844; s-ar putea ca și ea să fie de origine de prin Thracia ori Moesia. Ajunsă împărăteasă, și-a schimbat numele în „Euphemia”. Cucernică și zeloasă creștină, ea a clădit o biserică cu numele sfintei Euphemia, „patroana” sa, și o mănăstire, unde a fost înmormîntată împreună cu soțul ei; a murit înainte de a. 527, fără urmași.

După adoptarea nepotului său Iustinianus, ridicat la demnitatea de augustus și coregent (1 apr. 527), bătrînul Iustinus moare peste 4 luni în vîrstă de 77 de ani, dintr-un abces la picior (urmă a unei răni dintr-o luptă). Împărat ortodox, evlavios, el a clădit (mai ales sub influența nepo-

tului Iustinianus) mai multe biserici în Constantinopol, iar numele lui (Iustinopolis) l-au purtat orașele reclădite Anazarbus și Edessa, ca și un oraș înălțat de Iustinianus lângă Secunda Iustiniana (Proc. *aed.* IV 1, 30). Statuia lui și a câtorva membri ai dinastiei erau expuse în palatul Chalce.

3. — Familia și urmașii lui Iustinus I

Caracteristic pentru obârșia umilă a familiei imperiale iustiniane (numeroasă în sec. al VI-lea) este faptul că nu se cunoaște numele niciunuia din ascendenții lui Iustinus I, precum nici numele celor din generația sa. Sigură e numai o soră (mama împăratului Iustinianus) și un frate (ori altă soră), tatăl (mama) lui Germanus, Iustus și Boraides. Pe sora lui Iustinus și mama lui Iustinianus I „cronică” lui Pseudo-Theophilus (supra, p. 91) o numește „Bigleniza”⁴⁰, ticluit (slavizat) din numele latin al surorii lui Iustinianus: *Vigilantia*. Dar numele mamei lui Iustinianus nu e cunoscut; nu-l menționează Procopius, care ar fi fost cel mai în măsură a-l cunoaște. În satul natal, această soră a lui Iustinus era căsătorită cu un țaran localnic, din aceeași regiune, posibil traco-roman, *Sabbatius* (Σαββατιος, Proc. *anecd.* 12, 8; Σαββατιος Theoph. a. 6024, p. 183Boor = 281Bonn; CIL, V 8120, 2; infra, p. 104; RE, I A, 1565—6), al cărui nume nu e tracic, cum greșit s-a afirmat de unii⁴¹, ci semit-creștin⁴². Dintre copiii lui Sabbatius se cunosc: *Iustinianus* împăratul (despre care s-a născocit legenda că ar fi fost conceput din legăturile mamei sale cu un demn, poveste relatată de Proc. *anecd.* 12, 18—19, spre a defăima pe împărat); o fată cu nume necunoscut al cărui fiu era prințul *Marcianus*⁴³ și alta cu numele *Vigilantia*, mama lui Iustinus al II-lea (Proc., Cripp.)⁴⁴, *Marcellus* și *Precicta*. Copiii lui Sabbatius s-au născut la Tauresium lângă Bederiana Dardaniei, unde și-au trăit o parte din tinerețe. Ridicat la mari demnități, Iustinianus aduse pe *Vigilantia* în capitală, îi acordă cinste deosebită la curte; pune să i se clădească un palat (τὰ Βυλευντίας, Patr.Cpol. III 117), iar la Portul Sofian fiul ei Iustinus al II-lea îi va ridica o statuie (*ibid.* II 62; ea trăia încă în primii

⁴⁰ Numele „Bigleniza” era luat ca bun de Alcameni, cf. Proc. ed. Bern, vol. III, p. 148, nota 6; admis de toți, pînă la a. 1887.

⁴¹ Roesler, SBW, 1873, I, p. 115 „echtthrakischer Name Sabbatios”; Jireček, *Rom. Dalm.* I, p. 19 „Sabbatius ein phrygischer Name, verbreitet durch den Mithraskultus”; Scala, *Weltgeschichte* (Helmolt, 1919), IV, p. 148 „S. thrakischer Name”; Philippide, OrR, I, p. 4 „macarică din Dardania, Iustinianus era probabil Thrac, nu Illyr, judecînd după numele tată-so *Sabbatius* (Proc.), pentru care compară zeul thrac Sabazios, Sabadius; Tomaschek, *Thr.* II/1, p. 43”. Dar Iustinianus e trac nu „judecînd după numele tată-so *Sabbatius*”, ci după numele vărului său *Boraides* (infra, p. 101).

⁴² Forma numelui nu confirmă afirmația lui Roesler, Jireček, Scala, Philippide, căci -bb- și -t- indică origine diferită (din *Sabazius*, -dius ar fi derivat *Sabazianus*, Kazarov, DThr, p. 38, nr. 152; 151, 871; eventual *Sabosianus*, CIL, III 2069, dacă nu erau deformări ale lui „Sebastianus”; nici traco-macedonearul *Sabattaras* ori *Satyttas* nu au vreo legătură cu *Sabbatius*, care e nume iudaic-creștin (ex. RE, I A, 1565; *Byz.-neugr. Jahrb.* II 1921, p. 206—208; din Tracia și BCH, XXXVI 1912, p. 632, 87; *Hell. philol. Syll.* arch. paratim.Cpol. XVI 1885, 23, 4). Se înțelege că tatăl lui Iustinianus nu are nimic comun cu evreimea decît numele primit sub influența creștinismului.

⁴³ Marcianus e numit „le fils de la soeur de sa mère” [a lui Iustinus al II-lea] de Mihail Syriani, trad. E. Delaurier, Paris, 1849, p. 13 și 72.

⁴⁴ Proc. IV 24, 3 Βυλευντία. Coripp. *Laud.Iust.* praef. 21; I 78 *Vigilantia*; Vict.Tonn. a. 567, 3 (Chr.min. II 206); Patr.Cpol. III 117, p. 254 Pr., II 62, p. 184.

ani ai domniei fiului său, 565—578). Soțul Vigilantiei se numea *Dulcidius*⁴⁵. Cealaltă ramură a dinastiei iustinianice descinde dintr-un frate sau soră a bătrînului Iustinus I: *Germanus*, *Iustus* și *Boraides*, trei nepoți ai lui Iustinus I considerați multă vreme ca nepoți ai lui Iustinianus, din cauza unei greșite emendări a textului procopian VII 40, 5, Ἰουστινῶς ὁ Γερμανοῦ θεῖος⁴⁶. Cel mai remarcabil dintre frați și (după Iustinian) dintre nepoții bătrînului Iustinus I este *Germanus*, eminent general și bărbat de stat: magister militum înainte de a. 527 (supra, p. 98) și încercat luptător în războaie, avea la această dată mai mult de 30 de ani, născut (fără îndoială la Tauresium) înainte de a. 500 (probabil pe la 490), deci cam de aceeași vîrstă cu împăratul Iustinianus. În timpul domniei acestuia, din cauza intriganților și a femeilor din palat, *Germanus* n-a jucat rolul pe care i l-ar fi îngăduit însușirile lui excepționale⁴⁷. Soția lui, *Passara* (Proc. VII 39, 14), probabil — cum indică numele ei — era din regiunile traco-moesice, adusă cu sine de *Germanus* la Constantinopol; numele ei este roman, nu trac sau de altă origine⁴⁸.

Iustus s-a distins în rebeliunea „Nika”, apărînd tronul vărului său Iustinianus I (p. 113); participă activ la războaiele cu perșii.

⁴⁵ Despre el lipsesc informații amănunțite. Vict. Tonn. a. 567, 3 „Iustinus iunior, Vigilantiae sororis Iustiniani augusti filius Dulcidio natus”. „Dulcissimus” e forma coruptă în manuscrise, cum a stabilit Stein, *Stud.* p. 26, 1. Dulcidius pare a fi și el originar de prin Tracia, fiind probabil de neam traco-roman: acesta era motivul pentru care Iustinus al II-lea a numit „Thrax” de cronicari (Theoph., *Patr. Cpol.*, Glycas, Cedr.), cf. Stein, *loc. cit.*; Groh, *Geschichte des oström. Kaisers Justin II.*, 1889, p. 45, nu numai pentru descendența lui maternă sau prin confuzie cu Iustinus I. Despre Dulcidius, probabil fire modestă și rezervată, nu se știe altceva în afară de apartenența la dinastie.

⁴⁶ Greșeala (repetată de unii, ca F. Lot, HMA, I 1928, p. 148, 154, 155 etc.; chiar în ultima vreme, V. Beșevliev, *Sici*, III, p. 256) datează din sec. al XVII-lea, cauzată de „emendarea” arbitrară a eruditului Maltretus (a. 1662) în textul procopian, unde în loc de Ἰουστινῶς — cum era în toate codicele — s-a scris Ἰουστινιανῶς, Maltretus fiind derutat de interpretarea cuvîntului θεῖος pe care Alemannus l-a considerat ca „nepot” (nu „văr” cum este în realitate). H. Kallenberg (*Germanus Iustinianus Vetter, nicht Neffe*, in BPHW, 1915, p. 991—992) a explicat confuzia: cei trei frați nu pot să fi fost nepoții, ci erau verii lui Iustinian I (cf. Jireček, *Gesch. Srv.* I, p. 81). Iord. *Get.* LX numește pe *Germanus* „frate al lui Iustinian” (fratri suo Germano patricio), cf. RE, VII 1258 (Benjamin); dar în alte locuri (XIV 81, XLVIII 251) îl numește „fratruelis” (= văr). Fără valoare este încercarea lui E. Gerland de a emenda textul lui Procopius scriind Ἰουστινῶς ὁ Ἰουστινιανοῦ θεῖος și declarînd oricum pe *Germanus* „nepot al lui Iustinianus I” (*Philol. Wochenschrift*, 1930, 566—567, cu bibliografie din care lipsește tocmai piesa principală: articolul lui Kallenberg).

⁴⁷ Numele *Germanus* este roman, nu trac, deși e purtat de numeroase personaje de obîrșie tracică, mai ales militari (ex. CIL, III 14439 ant. b 42; XIII 6824; ADB, 176). Nu poate fi considerat nici ca nume teofor, presupusa divinitate tracică „Germanos” (*Germe Germane*; Kazarov, *Klio*, VI 1906, p. 169—171; *Mythol. Lex.* Roscher, VI 864), care n-a existat; un sfînt *Germanos* venerat azi în Bulgaria (SBW, 136, XI, p. 45, n. 5) nu servește la nimic.

⁴⁸ *Passara* e considerat nume illyr de Tomaschek (*Thr.* II/2, p. 19), trac de Mateescu (EDR, I, p. 169); mai probabilă e legătura ori derivarea din apelativ lat. *passer*, cu varianta frecventă în inscripții *Passar* (*Bull. arch. stor. Dalm.* XXXIII 1911, p. 42; *Dacia*, XV 1971, p. 444); din teritoriile trace și la traco-romani: Aur. *Passar* mil. coh. VIII pr(aet.), domo Daciae regione Scodrihese, CIL, V 2629; Aur. Seneca fil. *Passar*, CIL, III 7437 (= 6150) I 22 și var. *Passer Prisci*, ibid. 23 din Nicopolis ad Istrum; *Passaros* la Olbia, IOSPE, I 84 = CIG, II 2068; Iulius Crispinus qui et *Passar* miles strator v(iri) (consularis) la Salona *Bull. arch. stor. Dalm.* cit.; [P]asser la Porolissum (Dacia, Moigrad), *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 113 (*Acta MN*, V 1968, p. 455—456); *Passara* creștin, ILCV, 3316 (Roma); *Passaria* soția provincialului M. Ulp. Vitalis, CIL, VI 29284 = 5960; Marius *Passarinus*, CIL, VI 16577 etc.

Boraidēs se distinge în cursul rebeliunii; moare înainte de a. 548 (p. 113). Numele lui e tracic, important și decisiv pentru precizarea obârșiei etnice a întregii familii imperiale⁴⁹; purtat și de un fiu al lui Germanus: Iustinus-Boraidēs, este un indiciu că în această ramură a familiei era continuată tradiția conservării antroponimelor strămoșești trace.

În cartierul sf. Sofia din Constantinopol, Boraidēs avea un palat reședință, care prin importanța lui a rămas punct marcant în topografia orașului: τὸ Βοραιδος, corect τὰ Βοραιδου, menționat în sec. al VII-lea (Ioh. Ant. fr. 218f 5, FHG, V, p. 38 = *Hermes*, VI, p. 364 = Mommsen, GS, VII, p. 748), situat pe malul mării la sud, spre Marmara. Același văr al lui Iustinianus I avea o vilă suburbană pe țărmul asiatic, lângă Phrixu-limen, după care s-a numit locul τὰ Βοραιδου, τὸ Βοραδιου, punct de reper pentru desemnarea mănăstirii sf. Toma (din apropiere (Chr. Pasch. p. 591 Bonn, 598), devenit centru monahal de mare însemnătate, cu mănăstiri κατὰ τὸ Βοραδιου, din care sint cunoscuți călugării în sec. al XII-lea, menționați într-un act patriarhal din a. 1170; călugării de aici se numeau βοραδιῶται⁵⁰.

4. — Romanitatea lui Iustinus I. Romanismul „balcanic” în secolul al VI-lea

În legătură cu numeroasa „dinastie” traco-romană a lui Iustinus I se impun câteva observații asupra romanității ei și a romanizării Traciei și Moesiei. Cu toată condiția socială modestă și chiar obscură (pretinsa înrudire cu familia aristocratică a Anicilor: infra, p. 133), familia lui Iustinus a suferit (de mai multe generații) o puternică influență romană, într-o zonă unde romanitatea s-a dezvoltat timp de secole (I—IV e.n.), relativ mai puțin turburată de invazii din afară, avînd de luptat numai cu rezistența tradițională și firească a elementului social-etnic autohton⁵¹. Sub raport etno-lingvistic, în Dardania și Dacia Mediterranea elementul tracic apare într-o deplină continuitate spațială și cronologică, în acea epocă; marea mulțime de traci documentați în inscripțiile latine ale zonei (AISC, IV, p. 118—120; supra, p. 93, păstrîndu-și în parte antroponimele barbare, pe care apoi le înlocuiesc treptat cu nume romane; infra, p. 163) arată evident o populație de baștină compactă, în ultima etapă a romanizării. Consecința imediată a unui atare proces lent și profund (amănuntele lui nu pot fi stabilite) a fost deznaționalizarea intensă a provincialilor traco- și moeso-romani, care cu siguranță cunoșteau limba latină populară, o vorbeau chiar și în cercul intim familiar, păstrînd însă (în chip firesc, necesar) unele tradiții străvechi, obiceiuri și stilul de viață rustică, uneori cîte un antroponim, dovezi toate ale unei remarcabile tenacități a populației

⁴⁹ Numele trac *Boraidēs* (var. *Buraid-*), cunoscut în numeroase atestări, nu a fost suficient relevat ca document de valoare etno-lingvistică pentru familia-gintă iustiniană; Mateescu, EDR, I, p. 175, menționează șovăielnic între numele trace pe *Buraidus*, socotind de altă origine pe *Buraido*; Decev, *Sprachr.* p. 80, dă o serie de exemple dintre care lipsește tocmai cel mai important: vărul împăratului Iustinianus I, ca și tracul *Boraidēs*, doryphorus al lui Belisarius (infra, p. 115).

⁵⁰ J. Pargoire, *À propos de Boradion*, in BZ, XII 1903, p. 449—493.

⁵¹ Granița între teritoriul de limbă latină și cel de limbă greacă (după inscripții) trecea printre vechea Bylazora (Veles) și Scupi din vest spre est; AISC, IV, p. 111; *Illirij*, p. 34—39.

simple, conservative în ce avea mai intim și profund legat de geniul atavic al colectivității. S-a păstrat desigur și limba tracă în unele colțuri mai retrase, în păturile conservative, „înapoiate”, din zonele de munte și dealuri (cf. pentru sec. IV, supra, p. 70); se pare că idiomul indo-european tracic era încă vorbit de o parte a populației în secolul al VI-lea, cum indică unele știri documentare de altfel nelipsite de echivoc (infra, p. 161—2); eventual în zona tracică (sau „traco-illyrică”) a Dardaniei s-a perpetuat limba tracă în albaneza de mai târziu (infra, p. 166). Sigur este, oricum, că limba satem indo-europeană a tracilor n-a dispărut fără urme la sfârșitul antichității, ci a transmis un mare număr de cuvinte singuratice limbii române ce s-a format în zona carpato-balcanică: româna, ca și probabil limbii albaneze, în măsura în care aceasta nu descinde din vechea illyră; la fel, o serie de toponime (mai cu seamă orașe) și nume de ape, în sudul Dunării, ca și în Dacia (infra, p. 163—166).

Ridicată din pătura populației traco-romane a vechii provincii Moesia Superior (de unde veneau mulți dintre conducătorii, generalii, împărații romani „balcanici”, în secolele III—IV), familia lui Iustinus era puternic pătrunsă de influența romană; dovadă e în primul rând faptul că între membrii ei abundă numele proprii *romane*: cu excepția lui Sabbatius și Petrus (iudeo-creștine) și a tracicului *Boraidēs*, toate antroponiemele erau latine vechi sau derivate din ele (Iustinus, Iustinianus, Iustus, Germanus, Vigilantia, Marcianus, Marcellus ș.a.). Atare însemne externe nu erau fortuite, ci aveau o semnificație profundă cultural-istorică: autentice documente ale unui proces social-lingvistic ce a transformat prin romanizare masele populației traco-moesice și -getice ale Peninsulei Balcanice. Dar o știre directă de natură cultural-lingvistică e prețioasa informație dată de chiar împăratul Iustinianus într-o scrisoare din a. 535: după ce arată motivul practic ce l-a îndemnat să redacteze legile în limba greacă („spre a fi înțelese de toți cetățenii împărăției”), el precizează că a trebuit să dea preferință acestei limbi față de latină, pe care o numește *πατρῶα φωνή* (Nov. 7, 1; cf. infra, p. 150) și care începuse a fi pricepută de mereu mai puțini, cu deosebire în Grecia și zonele orientale⁵². Ca limbă oficială, greaca a fost introdusă în părțile orientale ale imperiului de către Cyrus Aegyptios, praefectus praetorio sub Theodosius al II-lea (pe la a. 440); dar în teritoriile europene inovația n-a prins (Ioh.Lyd. *Magistr.* II 12), după cum încercarea forțată în același sens făcută un veac mai târziu de Ioan Capadocianul (a. 540) de a impune peste tot limba greacă s-a izbit de rezistențe prin faptul că în Europa (deși erau numeroși grecii) masele populare vorbeau *latinește* (Ioh.Lyd. III 68), fapt care a produs dificultăți și confuzii⁵³. Limba oficială de comandă în *armata* romano-bizantină (formată mai ales din efective recrutate în Tracia și Moesia) era latina; la înscăunarea lui Leon al II-lea (a. 474) populația capitalei aclama în grecește, iar trupa în latinește (Const.Porphyr. *Caesar.* I 94), limba care le era familiară. La sfârșitul veacului al VI-lea, situația nu era mult schimbată, cum

⁵² Cf. L. Hahn, *Zum Sprachenkampf im röm. Reich bis auf die Zeit Justinians*, in *Philologus*, Supplembd. X 1907, p. 702—703; W. I. Snellmann, *De interpretibus Romanorum*, I 1919, p. 83, II 1914, p. 118, 68; Hertzberg, GG, I, p. 98 etc. La sfârșitul secolului al VI-lea, în capitala imperiului nu mai existau buni cunoscători de limbă latină, după mărturia papei Grigore (*Epist.* VI 27): „hodie in Constantinopolitana civitate qui de Graeco in Latinum et de Latino in Graecum dictata bene transferant non sunt”.

⁵³ Cf. Philippide, OrR, I, p. 2—3.

indică scrierea *Strategicon* atribuită lui Mauricius (ori unui Rufus), cerind ca articolele cu caracter militar să fie citite trupei în grecește și latinește, dar ofițerii să știe latina, comenzile să fie date în această limbă (*cede, sta, move, transforma, largiter ambula* etc.; *cursor, mensor, flammura* ș.a.)⁵⁴.

Este sigur că limba maternă a împăraților Iustinus și Iustinianus era (cum s-a admis: Scala, Vasiliev ș.a.) latina, învățată și vorbită de întreaga familie imperială în patria natală moeso-dardanică, la Tauresium, nu în școlile înalte ale Bizanțului. Aceeași va fi fost, de altfel, limba aproape a tuturor traco-romanilor din imperiu, atât a celor ajunși la ranguri înalte, cât și a celor mai modești și „de rînd”, fiind deopotrivă graiul lor părintesc și limba oficială a imperiului răsăritean pînă în veacul al VI-lea. În unele școli din Constantinopol, la mijlocul secolului al VI-lea, limba de predare era latina, care (cum era și firească) se bucura de sprijinul împăratului; consăteanul acestuia, traco-romanul Germanus (fiul lui Dorotheus), adus de copil în capitală, a primit educație romană, adică în spirit și limbă latină, lucru scos în relief de istoriograful vremii (Agathias, V 21; infra, p. 138). Conștiința romanității (ce poate fi întrevăzută numai din antroponimia și limba latină) era desigur trăsătura de căpătenie a dinastiei iustiniane, în care un nume trac (*Boraidēs*, supra, p. 95) nu putea fi decît o suveniră atavică (s-ar putea spune aproape: o relicvă fosilă) ce comportă însă o deosebită valoare documentară pentru stabilirea etnicității trace a familiei și care poate indica existența unor vestigii ale conștiinței trace la acești vechi provinciali ai imperiului roman. Fără primejdia de a comite vreo eroare sau exagerare, se poate spune că același era cazul la toți tracii cu antroponime etnic-naționale în veacul al VI-lea (*Belisarius, Boraidēs, Burcentius, Marcentius, Tzitta, Zimarchus, Ziper* ș.a.), romani înflăcărați ca ultimii reprezentanți și apărători ai romanității în imperiul răsăritean. Limba tracică poate să fi fost vorbită de anumite grupe populare izolate în zonele centrale din Peninsula Balcanică (infra, p. 161).

Latinitatea familiei iustiniane, ca și a altor provinciali romani balcanici din veacurile V—VI, nu era un fapt de recentă dată, iar numele lor personale romane (Iustus, Iustinus, Iustinianus, Marcellus etc.) constituie dovezile unei tradiții ceva mai îndelungate, de cîteva generații în niște mase sociale rustice provinciale, unde efectele influenței romanizatoare a stăpînirii imperiului în secolele II—III erau puternice. Indus în eroare de „informațiile” conținute în falsa „cronică a lui Theophilus” și probabil de faptul că cei doi ortaci de drum la începutul carierei (*Zimarchus* și *Ditybistus*) purtau nume „barbare”-trace, C. Paparregopulos (*Historia hellen.ethn.*, ed. a V-a, vol. III, 1925, p. 62—63) presupunea că Iustinus s-ar fi numit la început altfel, cu vreun antroponim barbar, luînd numele roman (pentru a-și masca obscura obîrșie străină) numai după ce ajunge la demnități mari în ierarhia romano-byzantină. Dar ingenioasa ipoteză (destul de verosimilă) a istoriografului grec nu e sprijinită de vreun indiciu

⁵⁴ Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 16; Philippide, *OrR.* I, p. 361—362; cf. I. Şiadbei, *Contribuții la studiul latinei orientale*, în *SCL*, VIII 1957, p. 467—490, IX 1958, p. 71—90 și 175—195, cu documentare și amplă bibliografie: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 38—40 (ed. a II-a, 1976, sub tipar); G. Reichenkron, *Zur römischen Kommandosprache bei byzantinischen Schriftstellern*, în *BZ*, LIV 1961, p. 18—27; Mauriciu *Strategicon*, editat, Dacoromanice vertit, prolegomenis instruxit H. Mihăescu, București, 1970, 420 p. (Ceva despre data tratatului de artă militară al lui Mauricius, notă de lectură, în *StCl*, XIII 1971, p. 171—178, D. M. Pippidi; p. 293—299, N. Ş. Tanaşoca).

documentar⁵⁵, iar prezența unui antroponim roman atît de simplu și banal ca Iustinus, întîlnit frecvent și înainte de veacul al V-lea (derivat din Iustus, cum se numește unul din nepoții lui), era cît se poate de firească într-o familie de romani provinciali, oricît de modestă ai vrea să ți-o imaginezi. Nu e probabilă deci o schimbare de nume sub influența împrejurărilor din această epocă, fiind cazul unei firești tradiții romanice străvechi. Numai două schimbări de nume se pot constata documentar în familia iustiniană: soția lui Iustinus I, Lupicina, care ajunsă împărăteasă se numea Euphemia (supra, p. 98) și Iustinianus I.

5. — Flavius Iustinianus I (527—565)

Ajuns în tronul imperial și desigur încă mai înainte, pe cînd era general în armata bizantină, Iustinus a purtat deosebită grijă rudelor și descendenților din familia sa, aflători în patria de obîrșie, la Tauresium în Dardania; neavînd copii, bătrînul împărat aduse la Constantinopol pe mai mulți nepoți (fii ai surorilor, respectiv ai unui frate al său), așezîndu-i în locurile de frunte ale ierarhiei militare și politice a împărăției. Cel mai distins, cu excepționale calități, era fiul surorii lui Iustinus și al lui Sabbatius: *Iustinianus*, care la început pare să fi purtat un nume de botez iudeo-creștin, *Petrus*, păstrat, alături de acela al tatălui său, în a. 521, cînd era consul ordinarius la Constantinopol: pe un diptychon consular din acea vreme se intitula *Fl(avius) Petr(us) Sabbat(ius) Iustinian(us)*, CIL, V 8120, 3 (= ILS, 1307 = ILCV, 22). Ultimul antroponim (derivat din „Iustinus”) se pare că l-a luat numai după adoptarea de către unchiul său, iar acela de „Flavius” potrivit modei generalizate în imperiu după Constantinus I.

Născut în satul Tauresium la Bederiana Dardaniei, în a. 483, Iustinianus și-a trăit aici copilăria în rusticitatea mediului patriarhal. Despre tinerețea lui nu se știe nimic, cronicile fiind mai sărace în detalii decît în cazul lui Iustinus; știrile amănunțite (ce trebuie să fi abundat, pline de savoare și „inedit”) au dispărut fără urmă, fiind natural și obișnuit ca — odată ajuns la conducerea imperiului — Iustinianus să nu caute a-și etala umila obîrșie rustică, ci (din contra) să o disimuleze prin toate mijloacele, cum a fost cazul la aproape toți oamenii ridicați de jos. Ascensiunea junelui țaran Petrus (Iustinianus) a început sub auspicii total diferite de ale unchiului său Iustinus: el nu trebuia să plece de acasă pe jos cu desagii în spinare spre necunoscut, mergînd în neștire sute de kilometri, către capitala imperiului în căutarea unui „noroc” problematic; el era scutit de mizeriile începuturilor, de vrăjmășia oamenilor, a locurilor și împrejurărilor necunoscute, pe care le străbătuse și biruise Iustinus. Îi era foarte ușor lui Iustinian să porceadă spre Constantinopol, pe drumul deschis de marele său unchi, care se înălțase prin puteri proprii din țaran și simplu ostaș la rangul de general și împărat al Bizanțului; aici a luat lîngă sine pe eminentul nepot de soră, îngrijindu-se să i se dea o cultură vastă, multilaterală, a cărei lipsă bătrînul împărat a simțit-o toată viața.

⁵⁵ Ipoteza este eliminată și rectificată de inuși P. Karolides, îngrijitorul ediției a V-a a operei lui Papparegopulos, p. 63, nota 1—2.

Sub aripa ocrotitoare a generosului său unchi, prințul traco-roman Petrus-Iustinianus se putea ridica, sprinten și maiestos, în tronul împărătesc al Constantinopolei.

Din numeroasele scrieri istorice și monografii asupra acestui mare monarh romano-bizantin se menționează: Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle* (Paris, 1901) și *Justinien* în HMA, III, p. 48—122; H. Leclercq, în DACL, VII, p. 507—604; Stein, HBE, II, p. 275—760.

Personajul cu rol hotărâtor în conducerea imperiului de răsărit, dominând atât pe împărat cât și întreaga activitate politică și militară pînă la a. 548, a fost faimoasa împărăteasă Theodora (bună caracterizare în RE, V A, 1776—1791, II de A. Nagl). Fiica paznicului urșilor în hipodrom Acacius, ea era de obîrșie obscură, născută la Constantinopol sau în Cipru în ultimii ani ai secolului al V-lea (a. 497?); ea și surorile ei Comito și Anastasia, a avut o tinerețe furtunoasă de vagabondaj și aventuri, începută în mizerie și continuată în succese ușoare, ieftine de „varieteu”, în frivolitate și libertinaj. Din această perioadă de aventuri Theodora s-a ales cu un copil numit Ioan. După o mai lungă perieghesă în Egipt și prin Orient, ea se întoarce la Constantinopol, unde s-a stabilit definitiv. Cu Iustinianus era în legături încă înainte de a. 518, bucurîndu-se și de simpatia cu protecția bătrînului Iustinus, care arată atîta sollicitudine (chiar slăbiciune) pentru nepotul său, încît modifică legea în vigoare și permite căsătoria prințului cu „artista” Theodora. Dar împărăteasa Euphemia (Lupicina), fostă și ea concubină și sclavă (p. 98), se opunea acestei căsătorii, care de fapt nu se putu încheia decît după moartea Euphemiei (a. 524). Prin ridicarea în tron a lui Iustinianus (a. 527), Theodora fu făcută regină, augusta: nu era primul, nici ultimul caz de acest fel. Deopotrivă cu Iustinianus, poate mai mult decît el, ea a luat parte activă la conducerea treburilor imperiului, avînd o influență pozitivă în unele privințe (dezvoltarea artistică și culturală), dar nefastă pentru viața publică și acțiunile militare ale imperiului. Alături de energia, clarvizionea instinctivă, prestața unei femei excepționale (v. rolul ei în momentele critice ale răscoalei „Nika”, p. 113), erau vanitatea și cruzimea, invidia și duhul răzbunării, avariția și lăcomia, tipice cliii de intriganți și profitori paraziți ai regimului despotice; îndărătul strălucirii și al faptelor glorioase ale lui Iustinianus, ale generalilor și elementelor productive ale epocii, se ascund acțiunile parazitare și dăunătoare ale camarilei conducînd din umbră și decidînd cursul evenimentelor.

Theodorus Tzirus. Împăratul Iustinianus pare să fi avut un fiu natural, pe care, după moartea Theodorei, l-a luat lîngă sine: Theodorus Tzirus. Primul lui nume este foarte probabil primit după împărăteasă, ulterior, ca un adaos la numele original *Tzirus*, care ar putea fi trac, presupunere ce n-ar avea nimic extraordinar în dinastia iustiniană.

Singura analogie e *Tsiru* (G. Florescu, *Capidava*, I 1958, p. 82), nume traco-getic a cărui asemănare cu *Tzirus* e frapantă (dar cf. un Avitius *Tziro*, Avitius *Z(iro)* în Africa, CIL, VIII 3450?). Se pare că din cauza ilegitimității sau a debilității lui (ori a persecuțiilor suferite din partea atotputernicei împărătese), Theodorus Tzirus a fost ținut la o parte în timpul domniei tatălui său (Stein, *Stud.* p. 44 îl considera „fiu al unui Iustinianus”). Sub Iustinus al II-lea, Tzirus a primit o comandă în războiul contra persilor în locul vărului său(?) Marcianus, comes Orientis, destituit în urma învinuirii că umblă după domnie (Theoph. Byz. fr. 4, FHG, IV, p. 271, HGM, I, p. 449 din Phot. *Bibl. cod.* 64 Θεόδωρον — τὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ παῖδα, Τζίρον ἐπίκλην). Mediocru comandant, Tzirus a înregistrat aici numai eșecuri (RE, V A, 1983, 53). Fiul lui Iustinianus este menționat în niște stihuri cu caracter religios din Cod. Marcianus 524 (*Neos Hellenomnemon*, VIII 1911, p. 151, 231). În Constantinopol exista un loc sau edificiu numit τὰ Τζίρου, lîngă care o biserică și un azil pentru

săraci (Theoph. cont. p. 339 Bonn). Același loc era numit de Patr.Cpol. II 61 (p. 184 Pr. = 48—49 Bonn) τὰ Στεῖρου (ms. τζυρου, τζιφου), II 24 (p. 220 Pr. = 78 Bonn), situat lângă Strategion, în regiunea a V-a a orașului (cf. DACL, II, p. 1389). Explicarea numelui prin apelativ στεῖρα „femeie stearpă” (Patr.Cpol.) nu are valoare. Ar putea să fie „clădirea, palatul lui Tzirus” (cf. τὰ Βοραιδου, supra, p. 101), eventual palatul-reședință clădit de Iustinian pentru fiul său.

6. — Generalii traco-romani

Între marii comandanți din războaiele lui Iustinianus locul de frunte îl ocupă traco-romanii: *Germanus* (vărul împăratului), *Tzitta* și *Belisarius*, doi tineri bucellarii (doryphori) ai principelui moștenitor la a. 526. Deși mai puțin cunoscut în literatura istorică, *Tzitta* pare să fi fost mai cu vază și mai în vîrstă, căci istoricul Procopius, vorbind de amîndoi, amintește întîi numele lui (Σιττας καὶ Βελισσαριος I 12, 20 și 22). Venirea lor la Constantinopol stă în legătură cu afluența elementelor militare din Tracia și Moesia în a doua jumătate a secolului al V-lea și în tot cursul secolului al VI-lea. Din formațiile de traci ale „catalogi”-lor imperiali își va fi ales prințul Iustinianus pe cei mai bravi și chipeși pentru garda sa personală, după datina vremii de a prefera pe conaționali (RE, III, 210), între care se aflau *Tzitta* și *Belisarius*, dacă nu cumva fuseseră aduși personal de Iustinus ori de Iustinianus direct din Tracia la Constantinopol.

Tzitta (RE, III A, 404—8) a fost considerat de unii erudiți de obîrșie alta decît era în realitate, din cauza greșitei înțelegeri a numelui sau a demnității ce a ocupat. Cu totul arbitrar (ca în multe cazuri) a fost înregistrat „*Tzitta*” între antroponimele germanice⁵⁶; din care s-a tras concluzia: *Sittas* (*Tzitta*) „nach seinem Namen zu schliessen, gotischer Herkunft” (RE, III A, 404); după alții ar fi armean (RE, V A, 1783), probabil din cauză că a ocupat funcția de magister militum per Armeniam. Obîrșia teritorial-etnică rezultă din criteriul filologic-lingvistic oferit de numele lui. Cea mai veche atestare ar părea să fie CIL, III 12396 (la Serdica, Sofia): Val(erius) *Tzita* qui et Vitalis, veteran care nu poate avea nimic comun cu goții și care a fost cuprins inutil între „ostgermanen”⁵⁷; era un localnic trac romanizat, cu cognomen tracic⁵⁸. Încît forma *Tzit(t)a* pare a fi genuină, mai veche și frecventă în cursul secolelor VI și VII, în texte literare și cîțiva papyri⁵⁹, nu *Sitta(s)* cum se întîlnește în unele texte

⁵⁶ O. Fiebiger — L. Schmidt, *Inschriftensammlung zur Geschichte der Ostgermanen*, in DAW, Philos.-hist.Klasse, 60/3, 1917, p. 90, nr. 171, după Wrede, *Quellen und Forschungen*, LXVIII, p. 95, Schönfeld, WPNV, p. 244, unde se dă etimologia "got. thittha, ahd. *Didto*, *Diddo*" (neverosimilă).¶

⁵⁷ CIL, III 12396 e din sec. al III-lea, cînd nu există populație sedentară germanică în zona traco-moesică (cf. supra, p. 28—29), care să dea recruți armatei romane; numele de aspect „germanic” AVRGAIS este *Aur(elius) Gai(u)s*, Florescu, *Capidava*, I, p. 117; AISC, V, 1949, p. 344—348. Alte antroponime pretins germanice date de Fiebiger—Schmidt în Tracia și Moesia (ignorînd total onomastica tracă și în general antică din zona balcanică) nu au nici o valoare (cf. AISC, IV, p. 132).

⁵⁸ *Tzita* între numele trace: Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 39; Mateescu, EDR, I, p. 114; Decev, *Sprachr.* p. 497. *Tzitzis* CIL, III 1682 (la Naissus, AISC, IV, p. 122); [T]zito posibil in CIL, III 12362.

⁵⁹ Proc. aed. III 6,6, TZITTA; Marcell. a. 535 (Chr.min. II 104) *Tzitta*; Iust. Nov. XXII 48 epil.; Cod. Iust. I 29, 5 (T)Zetae; Mal. 429 Bonn ZTITTAC, 465, TZITTA., 470

(cronici și papyri) ⁶⁰ și e acceptat în majoritatea studiilor și manualelor de istorie; încît nu pare a fi identic cu numele *Sita* rege al denetheletilor traci (dar *Sitalces* e compus din *Si-talces*), deși asemănarea este remarcabilă. Alternarea lui *tz-* cu *z-* ar indica un sunet barbar (*ts, t, ș* sau *c?*) ce nu avea corespondent grafic în greacă ori latină. Patria originară a numelui *Tzitta* fiind Tracia — unde se află cea mai veche atestare și de unde se va fi răspîndit în imperiul bizantin și în Italia (sec. V—VI, cînd elementele trace erau numeroase în toată scara ierarhică a statului roman) ⁶¹ — este firesc și justificat a considera traci pe generalul lui Iustinian *Tzitta* ⁶², ca și pe purtătorii acestui nume, pentru care ar fi greu a dovedi altă obîrșie. Bravura înăscută a războinicului, generozitatea și noblețea de caracter (infra, p. 110, 123) fac din *Tzitta* un eminent reprezentant al traco-romanilor, una din marile figuri (prea puțin cunoscute) ale istoriei romano-bizantine.

Belisarius, purtînd și gentiliciul „Flavius”, cel mai de seamă personaj, erou legendar al epocii lui Iustinianus (RE, III 209—240), încă a format obiect de litigiu între erudiți istoriografi și filologi, în ce privește obîrșia etnică; i s-a atribuit origine germanică din partea multor erudiți germani, slavă de către slavi, revendicînd cu oarecare orgoliu patriotic fiecare grupă de cercetători pentru strămoșii respectivi proeminenta figură a istoriei romano-bizantine. Asemenea revendicări (lipsite de temeiul documentar minim) erau parțial consecința dezvoltării impetuoase a studiului antichităților germanice și slave la începutul veacului al XIX-lea; dar exagerările (inerente începuturilor) nu au împiedicat și păgubit decît puțin adevăratele studii de germanistică și de slavistică. *Belisarius* s-a născut în localitatea Germane (Saparevska Banja, lângă Dupnița, Bulgaria de sud-vest), provincia Dacia Mediterranea: ὠρυγγο δὲ Βελισαριος ἐκ Γερμανίας, ἡ Θρακῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν μεταξὺ κεῖται (Proc. III 11, 21), în plin teritoriu tracic. Toponimul *Germane*, *-ia* ⁶³ putea fi ușor pus în legătură prin etimologie populară cu „germanii, țara germanilor”, de unde concluzia pripită că *Belisarius* era de atare obîrșie, pentru a cărei dovedire s-au con-

ZITTA; Theoph. a. 6020, p. 175 Boor = 268 Bonn, 295 = 456 ZTITAN (ms. TZHTAN, care e sigur corupt din forma corectă TZITTAN, prin copierea greșită a lui IT în chip de H); Cedr. 643 Bonn TZITAN; Chr. Pasch. 696 Bonn TZITTAC. În papyri egipteni: *Berl.griech.Urk.* II 368, 8 TZ[I]TTA (sec. VII), *Ox.Pap.* XVI 2033, *Stud.* VIII 111, 1; X 136, 8 ZITT-; în alte documente din Egipt apare forma *Sittas*, care poate să fie o simplă variantă grafică. Dar cu toate că un *Tzitta* era fiul lui Prays (nume indigen în Egipt), nu pare a fi nume egiptean, căci nu apare în perioada ellenistică-romană; puțin probabil să fie semit (arab); E. Littmann, la Preisigke, *Namenbuch — Papyri*, 433 de la un „Sijaita”; H. Wuthnow, *Die semitischen Menschnamen*, Leipzig, 1930, p. 116). În Egipt, numele poate fi adus de traci în epoca romană; rămîne totuși probabilă existența unui nume deosebit la orientali-semiți asemănător cu cel trac. *Tzil(t)a* e frecvent în secolul al VI-lea, și în Italia (infra, p. 152, 154), dar nu toți par să fie traci. Decev, *Sprachr.* p. 192, 453; G. Mihailov, *Linguistique Balkanique*, Sofia, XII 1969, p. 38—39.

⁶⁰ Proc. passim; Zach.Rhet. IX 6, p. 174; Suid.; Th.Sim. III 5, 11—13, IV 15, 13—16; Euagr. HE, VI 14.

⁶¹ Zita într-o inscripție din Roma (a. 391), Rossi, *Inscr.Christ.Romae*, I 395 = Fiebigger-Schmidt, nr. 280 (gotic), pare de altă obîrșie și fără vreo legătură cu tracicul *Tzitta*.

⁶² Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 39 „vielleicht war der Heerführer *Tzittas* unter Iustinianus ein Thraker von Geburt”.

⁶³ *Germ-a-* este element lexical din limba tracă, apelativ din i.-e. **gwher-m-* „cald”, în legătură cu izvoare termale (Decev, *Sprachr.* p. 102—103).

fecționat „etimologii” din vechea germană⁶⁴. Tot prin etimologie populară a fost derivat numele din vechea slavă⁶⁵. Singura explicație admisibilă bazată pe realități și confirmată de împrejurările istorice pentru numele *Belisarius* e cea dată cu ajutorul limbii traco-gețice⁶⁶. În scriitorii greci (Procopius, Agathias etc.), antroponimul apare în forma Βελισσαριος, recunoscută ca autentică; dar cronicile latine și inscripțiile prezintă variante⁶⁷ ce nu par totuși utilizabile pentru explicarea etimologică. La fel ca personajul, numele lui este apariție unică în istorie, singurul caz cunoscut în bogata antroponimie a vechilor traci, unde el se integrează în chip firesc și necesar, ca un „cuvînt” compus din două teme *Beli-sarius* — comportînd o semnificație precisă, o noțiune morală, însușire psihică sau fizică — ale căror legături etimologice nu apar însă destul de clare. Elementul inițial poate să cuprindă rad. i.-e. **bhel-* „strălucitor, distins” etc. ori **bel-* „tare, puternic”⁶⁸; partea finală *-sar-* este aceeași în antroponimele trace *Kamasarye* (ex. IOSPE, II 19; SCIV, IX 1958, p. 320), *Maiosara* (IOSPE, II 245), *Medisarsa* etc., *Sarysis* Sibila frigiană, *Saraparai* trib trac și un nume scitic *Sarakos*, *Saratos* ș.a., cu un rad. de forma **ser-* sau mai probabil **k'er-* „a crește, nutri” (lat. *procerus*, arm. *ser*, *serim* etc.). Semnificația primară și „traducerea” numelui *Belisarius* e mai greu de formulat decît se pot face legături verosimile între elementele radicale.

Personalitatea și ascensiunea lui Belisarius, cu strălucirile și scăderile, cu gloria și lunecările lui, se află prezentate în excelentul articol monografic

⁶⁴ Confuzie între *Germane* din Tracia și „țara Germania” făcea Ed. Wietersheim, *Gesch. der Völkerwanderung*² II (1881), p. 201: „dessen (Belisars) Vaterland soll nach Procop Germanien zwischen Thrakien und Illyrien gewesen sein, welche ungenaue Bezeichnung auf Obermösien hinweist, aber unentschieden lässt, ob derselbe auch germanischer (aus den zahlreichen dort angesiedelten Colonisten) oder römischer Abkunft war”; Schönfeld, WPVN, p. 49; Stein, HBE, II, p. 284: „Belisaire était né vers 500 à Germania sur les confins de la Thrace et de l'Illyrie; son propre nom ainsi que celui de sa ville natale donnent à penser qu'il descendait des Germains établis dans cette région” (!). S-a relevat că Belisarius nu era descendent din „coloniști” nici germani nici romani; derivarea numelui său din *Walisa-harjis, sau got. *Bili-heri „Sanftes Heer” etc. (J. Grimm, *Gesch. der deutschen Sprache*, p. 301; K. Müllenhoff, *Hist. Zeitschrift*, XII, p. 288; Schröder, *ibid.* XXXV, p. 244; Kögel, *ibid.* Anz. XVIII, p. 46; Holder, ACS, I p. 386; Much, *Wörter und Sachen*, VI 1914-5, p. 221 ș.a.) n-au valoare, respinse de Förstemann, NB, I, p. 256, Schönfeld, WPVN, p. 49, deși consideră pe Belisarius de „probabilă” origine germană. Tot neconvingătoare e derivarea din celtică, J. C. Zeuss, *Grammatica Celtica*² (ed. H. Ebel, 1871), p. 779: „ar in derivatione *ario* nominum virorum Ducarius, Lutarius ..., Baduarius, Belisarius, quae videntur nomina Gallicae originis”.

⁶⁵ *Belisarius* = bulg. *bjali țar*, srb. *bijeli țar* „țar alb” (!), patentă etimologie populară, respinsă net de Jireček, *Gesch.Srb.* I, p. 49; Philippide, OrR, I, p. 6.

⁶⁶ Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 12-13 compară toponime *Bele-dina*, *Belastura* și antropon, fem. *Como-sarye* cu sanscr. *çaru* „Pfeil”, rad. *çar(ya)* — „zerbrechen, verletzen”. Originea tracă a numelui era admisă și de Karl Fr. W. Schmidt, BPhW, 1907, 1107, *Ebersfeldcr Gymnasialprogr.* 1903, 28, care se pierde comparînd prea multe elemente scitice, cu asemănare reală sau fictivă (ca *Belittas*, *Movisari*, *Saracos*, *Sarius* etc.), fără să menționeze nici un nume tragic cu legătură efectivă și care poate să aducă o interpretare etimologică mai firească și utilă; Mateescu, EDR, I, p. 114, Decev, MNHMHC XAPIN, *Gedenkschrift P. Kretschmer*, I (Wien, 1956), p. 91-92: i.-e. **bhel-* „alb”, *-sarius* i.-e. **k'er-* „cap”, adică „als eine zweite Bezeichnung des weissköpfigen, d.h. weissstirnigen Pferdes”, al doilea nume al calului năzdrăvan care ducea în luptă pe marele războinic traco-bizantin; asemenea tilcuire este un artificiu auacronic, un nonsens lingvistic și social-istoric.

⁶⁷ Cf. ThesLL, II 1804; Förstemann, *loc. cit.*; de ex. BEAAICAPIOY (inscr., RE, XII 202), *Bilisarius*, *Belesari*, *Belisarius* în inscripții din Italia; *Vilisarius*, *Belsuaris*, *Velesarius*, *Vuilisarius*, *Belesarius* etc. în cronicari.

⁶⁸ Improbabil i.-e. **bhilo-* „bun, corect” (EDR, VIII, p. 180).

din RE, III 209—240 (Hartmann), după care vor fi relevate pe scurt în expunerea din paginile următoare.

Din traco-romanii care s-au distins în războaiele sub Iustinianus I, avînd înalte ranguri în ierarhia armatei romano-bizantine, rămîn de amintit: *Germanus* și *Iustus* (verii împăratului); *Ioan* nepotul lui Vitalianus și fiii acestuia(?) *Cutzes*, *Buzes* și *Benilus*; *Dorotheus* cu fiul său *Germanus*, *Florentius*, *Domentiolus*, *Martinus*, *Constantiolus*, *Cyprianus*, *Valerianus*, *Rufinus*, *Marcellus*, *Barbatus*, *Pappus*, *Ioan Troglita*, *Terentius*, *Marcianus*, *Boraides*, *Constantinus*, *Marcentius*, *Marcellus* nepotul împăratului, *Himerius*, *Bonus* nepot al lui Vitalianus și alții, din care majoritatea poartă nume romane, adică un singur „element”, cele mai multe de tipul *cognomen*. Rolul avut de acești comandanți și de trupa recrutată în zonele trace, ca și aportul cu faptele de vitejie ori înfrîngerî suferite de ei în cursul expedițiilor organizate de Iustinianus sînt arătate schematic în expunerea cronologică de mai jos.

7. — Războaiele lui Iustinianus I

Din domnia lungă și glorioasă a lui Iustinianus vor fi menționate aici numai acele acțiuni în care se atestă elementele traco-romane, adică în campaniile militare, atît în comandamente (cei mai de seamă generali și numeroși ofițeri), cît și în rîndul trupei romano-bizantine, în toate campaniile din Europa, Asia și Africa⁶⁹. Pentru a ilustra rolul lor în expedițiile domniei lui Iustinianus, se dă o înșirare a campaniilor desfășurate majoritatea sub conducerea generalilor traco-romani ori măcar cu participarea unor contingente trace, respectiv recrutate în Tracia, Moesia și Illyricum; vor fi menționate cu unele precizări necesare și alte elemente (germanice, hunice, asianice etc.) atestate în armata și aparatul de stat romano-bizantin, ca și evenimentele interne în care au jucat un rol cît de modest elementele trace. Nu este necesară și nu se urmărește întocmirea unei „istorii militare” a imperiului sub Iustinianus, ci o simplă înșirare sistematică a unor evenimente destul de bine cunoscute, expuse în monografiile sau articolele de enciclopedie⁷⁰. Aceste lucruri cunoscute vor trebui însă recapitulate parțial spre a desprinde mai clar numărul mare și importanța deosebită a elementului traco-roman în tot cursul secolului al VI-lea, mai ales sub Iustinianus, semnalate în bună parte de cercetătorii anteriori (Tomaschek, Philippide, Mateescu, Beșevliev ș.a.), fără a fi fost însă integral scoase în adevărata lumină din lipsa unei analize și studii amănunțite, aprofundate.

a. — Primul război cu perșii (a. 526—531)

Ostilitățile erau începute la sfîrșitul domniei lui Iustinus I, iar succesul lui le continua cu mai multă vigoare⁷¹. În 526, armata romană diri-

⁶⁹ Despre compunerea și organizarea armatei romano-bizantine în timpul lui Iustinianus: Albert Müller, *Das Heer Justinians* (nach Prokop und Agathias), in *Philologus*, LXXI 1912, p. 101—138.

⁷⁰ După teatrele de luptă în care s-au desfășurat (Asia, Africa, Italia etc.), respectiv după puterile vrăjmașe contra cărora au fost purtate (perși, vandali, mauri, goți ș.a.), războaiele imperiului sub Iustinian au fost expuse amănunțit de Bury, HLRE, II, p. 75—288.

⁷¹ Bury, HLRE, II, p. 79—89; RE, III 210—212 (Hartmann).

jată de *Libelarius* din Tracia (Proc. I 12, 23; eventual traco-roman)⁷² contra cetății Nisibis a eșuat din cauza unei retrageri nemotivate, urmînd destituirea lui din comandă⁷³, dată lui *Belisarius*, șeful trupelor din Dara și Mesopotamia (Proc. I 12, 23—24). Comandant în Armenia, *Tzitta* fu făcut *magister militum per Armeniam et Pontum Polemoniacum et gentes* (a. 528, Cod.Iust. I 29, 5, decret al împăratului care-l numea „tuamque magnitudinem, quae nobis ex ante gestis optime commendata est”; cf. Mal. p. 429Bonn; Theoph. a. 6020, p. 175Boor = 268Bonn).

Fapta cea mai de seamă iluștrînd temperamentul blînd dar ferm al traco-romanului *Tzitta* e supunerea și pacificarea poporului tzanilor (zona Trapezunt), pe care — după ce i-a biruit într-o bătălie — i-a tratat cu atîta blîndețe, încît a atras întreaga lor simpatie, determinîndu-i să renunțe la brigandaj, să treacă la creștinism, devenind cei mai devotați supuși ai imperiului la hotarele de est (Proc. I 15, 19—25; *aed.* III 6, 6; Iust. Nov. 1, pr. 26 pr.; cf. RE, III A, 405). În acest timp, generalul *Tzitta* se pare că a fost căsătorit cu sora mai mare (Proc. *anecd.* 9, 3, 9) a împărătesei Theodora, Comito (Mal. 429—430; Theoph. a. 6020; cf. p. 143).

În 527, *Belisarius* începu lucrările de fortificație la granița spre Persia; dar munca fu zădărnicită de atacurile persane, respinse cu ajutorul forțelor din Fenicia (Proc. I 13; Mal. 441—442; Zach.Rhet. IX 2, p. 169—170), comandate de: *Sebastianus* șeful isaurienilor, *Proclianus* și *Basilus*, ca și doi tineri traci, vitejii *Cutzes* și *Buzes*. Eroul bătăliei, *Cutzes*, e numit de Mal. 441 „exduce al Damascului și fiu al lui *Vitalianus*”. Identitatea numelor *Koutzes* (Proc., Zach.Rhet.) și *Kouztis* (*Koutzis*, Mal.) este evidentă: nu poate fi decît unul și același personaj („frate al lui *Buzes*” — „fiu al lui *Vitalianus*”; informația dată de Mal. este sigură); după toți trei autorii, în bătălie *Cutzis* are aceeași soartă, încît nu pot fi doi ofițeri traco-bizantini omonimi⁷⁴. Lupta s-a terminat dezastruos pentru

⁷² Numele lui roman indică mai curînd un provincial traco-roman, căci goții și ceilalți germani purtau antroponime „naționale” germanice, foarte rar romane. Variante de grafie: *λιβελάριος*, V; *λιβερτος*, G; *λικελαριος*, P. Muralt, *Chr.byz.* p. 136 „Licérarius le Thracien”; RE, XIII 14 (Nagl) „ein Thraker”, pune evenimentele greșit în a. 529/30. La 525 era în Edessa (Orhai), Zach.Rhet. VIII 4, p. 154 *Liberarios*, IX 6, p. 175 *dux Liberarius*; VIII 4 îl numește got, „durch *Liberarius*, einen hartherzigen gotischen Führer, der den Beinamen «Stierfresser» hatte”. Ar putea fi un ostrogot din cei rămași în Tracia, numeroși în armata romano-bizantină, ca *Bessas*, *Recithangus* (Proc. II 30, 29), *Ulimuth* (VI 13, 14), *Odonachus* (VIII 9, 5) ș.a., toți „din Tracia”, dacă „got, gotischer Führer” nu are și aici aceeași semnificație ca în cazul lui *Vitalianus* și *Patriciolus* (supra, p. 85), eventual „comandant al unor formații de goți”. Ipoteza lui G. Hoffmann (primită de Ahr.-Kr. în ediția Zach.Rhet. p. 356 cu rezervă) că *Libelarius* ar fi identic cu gotul *Leuderis* (pronunțat *Levderis*) nu e verosimilă: cele două nume se deosebesc și nu e probabil că *Libelarius*, general în armata romano-bizantină, să dezerteze la goții din Italia, deși nu lipsesc cazuri de trădări (de ex. *Herodianus*, infra, p. 127).

⁷³ Că după destituirea lui „er für die Armee Belisars zu Aushebungen im Gebiete von Dara in Syrien Verwendung fand” e un adaos în RE, XIII 14 (Nagl), căci Proc. nu știe nimic de așa ceva.

⁷⁴ *Tomaschek*, *Thr.* II/2, p. 51, admitea două personaje omonime: a) fratele lui *Buzes*, b) fiul lui *Vitalianus*; improbabil. Singura dificultate în calea identificării e că *Procopiu* (care cunoștea personal pe aproape toți eroii narațiunilor sale) nu dă numele tatălui celor doi „frați din Tracia”, nici cînd vorbește de *Buzes*, pe care-l pomenește adesea, ori de *Benilos* fratele acestuia; în schimb, despre *Ioan* (nepotul lui *Vitalianus*) spune că e „nepot de soră” al acestuia din urmă, numîndu-l odată chiar „*Ioan* al lui *Vitalianus*” (Proc. VII 27, 11; *Agath.* I 11, 15). Probabil că *Buzes* fiind bine cunoscut și una din cele mai populare figuri

romani: Proclianus, Sebastianus și Basilius capturați, Cutzis grav rănit cade și el în mâinile perșilor (Mal. 442; Proc.; după Zach.Rhet. IX 2 el a fost ucis în toiul luptei), iar Belisarius abia scapă în fugă cu resturile armatei spre Dara (528). Se organizează un nou corp expediționar, condus de patricius Pompeius⁷⁶ și format din unități de Illyriciani, Scythae, Isaurieni și Thraces⁷⁶; anul 528 se încheie fără lupte. Magister militum per Orientem, Belisarius reia operațiunile contra perșilor, cu o armată de 25 000. În fața cetății Dara formațiile romane intră în dispozitiv (Proc. I 13; 14; Mal. 445, 452 Bonn; Theoph. a. 6021; Zach.Rhet. IX 3, p. 170—171). Comanda cavaleriei din aripa stîngă o avea Buzes, flancat la stînga de 300 heruli ai lui Faras⁷⁷; în centru hunii (Sunicas și Aigan, „massageții”), aripa dreaptă comandată de Ioan (fiul lui Nicetas), *Cyrillus* și *Marcellus*, care erau din Tracia (τῶν Θράκην οἰκοῦντες), probabil — după numele romane și creștine — de obîrșie traci⁷⁸, mai curînd decît goți; în flancul drept erau 600 de călăreți, sub comanda hunilor (massageți) Simmas (Simuth, Zach.Rhet.) și Ascan. Aripa dreaptă a armatei persane fu zdrobită și dată peste cap, rezultatul bătăliei fiind un succes roman, care însă nefiind exploatat prin urmărire, biruința rămîne parțială (iunie-iulie 530). Ca răspuns, o mare armată de persarmeni, suaniți și 3 000 de huni sabiri sub comanda lui Mermeroes pătrunde în Persarmenia bizantină, dar fu înfrîntă de magister militum per Armeniam *Dorotheus*⁷⁹, succesor al lui Tzitta (Proc. I 15, 1—17; RE, III A, 403). De menționat un mare succes al acestuia din urmă — la Satala prin o stratagemă: cu un corp de 1 000, Tzitta surprinde pe asediații perși sub zidurile cetății, dezorganizați mai ales de intervenția impetuoasă a unui comandant de escadron, cavaleristul trac *Florentius*⁸⁰, care în vîltoarea bătăliei apucă stindardul generalului persan (τὸ στρατηγικὸν σημεῖον), fiind lovit și căzînd în luptă; el a fost însă principalul factor al biruinței bizantine. După succes, Tzitta pune stăpînire pe fortărețele Bolun și Pharangium din Persarmenia. La Sura (Callinicum, pe Eufrat) s-a dat în 19 aprilie 531 marea bătălie în care Belisarius a suferit cel mai mare eșec din cariera lui de arme (Proc. I 18; Mal. 461—6; Zach.Rhet. IX 4,

la Bizanț, Procopius nu mai considera necesar să-i specifice ascendența; sau *Cutzis* (Mal.) nu era fiul lui Vitalianus uzurpatorul, ci al vreunui omonim, tot traco-roman(?). Zach.Rhet. IX 2, p. 170, amintește pe comandantul „Kutzes, Bruder des Butzes, Basil, Bizkantios(?) und andere Heerführer”. Cel din urmă, *Bizkantios* (probabil formă coruptă în manuscrise), pare a fi tot nume trac, cf. *Burcentius* (infra, p. 121). Din textul lui Zach.Rhet. rezultă că Buzes n-a luat parte la luptă.

⁷⁶ Pompeius probabil nepotul împăratului Anastasius (Bury, HLRE, II, p. 81).

⁷⁷ Mal. p. 448 Bonn; prin „Illyriciani”, ca și prin Illyrii (supra, p. 92) se înțeleg „ostași din Illyricum”, dar nu de neam illyric, ci în sens teritorial: formații recrutate în Illyricum oriental (Moesia Superior — Dardania, patria dinastiei imperiale a lui Iustinus), a cărui populației era în marea majoritate tracică.

⁷⁸ Formațiile de heruli joacă un rol de prim rang în războaiele lui Iustinianus (RE, VIII 1161—1165).

⁷⁹ Despre *Marcellus*: RE, XIV 1493, 30, unde se admite puțința obîrșiei trace. Un alt *Marcellus*, comes excubitorum (traco-roman?) menționat de Proc. I 25, 24 etc. (RE, XIV 1493, 31).

⁸⁰ RE, V 1571, 13; cf. III A, 405. Mal. p. 469 Bonn; Proc. I 13, 3. Fiind menționat între comandanții din Tracia (p. 114), *Dorotheus* era foarte probabil de neam trac, posibil identic cu tatăl lui Germanus, eminentul consătean al împăratului Iustinianus (infra, p. 138).

⁸⁰ Proc. I 15, 15 Φλωρεντίου Θράξ, καταλόγου ἱππικοῦ ἄρχων. Fiul lui este probabil *Constantiolus*, dux Moesiae la a. 532 (p. 112).

p. 171–172). Efectivele armatei romane de 10 000 se compuneau din isaurieni (peste 200), lycaoni, huni (Sunicas, Apsical ș.a.), saraceni (Abros) și frigieni; nu puteau lipsi din catalogi nici tracii, care nu erau menționați în mulțimea de „stratiotae”. Comandanții cavaleriei erau tot cei de la Dara (Proc. I 18, 6), adică traco-romanii *Ioan*, *Cyrellus*, *Marcellus*, *Germanus*, *Dorotheus*, ca și „barbarii” Faras (herul), Simmas, Ascan (huni) ș.a. Infanteria era comandată de Petru din Arzanene, iar trupele tracului *Buzes* (bolnav în Amida) de nepotul său *Domentiolus*⁸¹. Inferiori numeric și tactic, romanii nu rezistară presiunii inamice; căderea lui Apsical în fruntea formațiilor sale hunice produse panică mai întâi în coloanele de frigieni (fricoși din fire; supra, p. 57), care o ruseră la fugă în debandadă provocând și defecțiunea federațiilor saraceni (din partea cărora a fost și o trădare), fiind principala cauză a dezastrului. Armata romană se retrage; mulți ostași cad și se înecă în Eufrat, alții căsăpiți de perși. Luat prizonier, Domentiolus fu dus în Persia, eliberat după încheierea păcii (a. 532) în schimbul restituirii din partea romanilor a persanului Izedger(d), capturat de gotul Bessas (Zach.Rhet. IX 5, p. 173), care în vara 531 nimicise o armată persană în Attacene (aceleași lupte de care Procopiu nu menționează nimic erau cele relatate de Mal. 468). În ciocnirile de proporții locale din zona Martyropolis, se disting, în afară de gotul Bessas, tracii *Dorotheus* și *Buzes* (Proc. I 21, 5; Mal. 469–470; Zach.Rhet. IX 6, p. 173–175), ca și *Tzitta* (oct. 531). După moartea regelui Cabades, Persia începe tratative de pace (RE, III A, 406–407). Drept chezași, fură dați din partea romană *Martinus* și *Senecio* (un bucellarius al generalului *Tzitta*)⁸². Pacea menită să fie „eternă” a fost ratificată în primăvara 532; între condiții era obligația pentru imperiu de a plăti Persiei 11 000 livre de aur pentru apărarea trecerii Caucazului, granița între state rămânând cea din a. 526.

După o mare incursiune prădalnică a hunilor sabiri în răsăritul imperiului (alungați de Bessas și Dorotheus, dec. 531; Zach.Rhet. IX 6, p. 174–175; Mal. 472–472), Iustinian trimite în Orient pe omul său de încredere *Constantiolus* spre a stabili cauzele dezastrului armatelor romane (Proc. I 21, 2–3; Mal. 465–6). Rezultatul „anchetei” a fost rechemarea lui Belisarius.

Constantiolus era identic cu ofițerul omonim, unul din devotații apărători ai lui Iustinianus în revolta „Nika” (p. 113) și foarte probabil fiul tracului Florentius: *Constantiolus* dux Moesiae la a. 538 (infra, p. 113). Raportul lui Constantiolus era nefavorabil lui Belisarius, considerat răspunzător de înfrângerea de la Sura, destituit din comanda în Orient. În fruntea trupelor din Dara fu lăsat *Constantinus* (Zach.Rhet. IX 6, p. 174), probabil identic cu tracul omonim (*ibid.* p. 367); comandant suprem în răsărit (magister militum Orientis) rămânea *Tzitta*, magister officiorum un „grec” Hermogenes.

⁸¹ Zach.Rhet. IX 4–5, p. 172–173: „Domentziolus ward der Schwestersohn des Butzes”. Acest trac se distinge în războaiele cu goții (p. 132). De etate aproape egală cu unchiul său (ori ceva mai tânăr), e de presupus că Domentiolus era fiul vreunei surori a lui Buzes mult mai în vîrstă decît acesta. Fiul lui era *Ioan* Callinices (p. 144).

⁸² Proc. I 22, 27. Ambii erau considerați de origine tracă (Philippide, OrR, I, p. 450); în adică, numele latine ar fi un indiciu în acest sens (dar cf. infra, p. 119). Martinus are un rol de căpetenie în războaiele de mai târziu, menționat între generali romani originari din Tracia (p. 114); cariera lui: RE, XIV 2019–2020, 6.

b. — Răscoala „Nika”

La începutul anului 532 izbucnește în capitală marea rebeliune numită „Nika” (după o lozincă a insurgenților), dezlănțuită de Hypatius și Pompeius (nepoții fostului împărat Anastasius), cu complicitatea facțiunilor din jurul („Verzi” și „Albaștri”), alimentată mai ales de nemulțumirile populației contra fiscalității excesive a lui Ioan din Capadocia și a corupției din administrația imperială⁸³. Asmuțită de niște demagogi, populația orașului a căzut ușor pradă exceselor și fanatismului în cea psihoză a distrugerii și anarhiei definită de istoriograful contemporan în două cuvinte: ψυχῆς νόστος (Proc. I 24, 6). Intervenția drastică a autorităților contra silniciilor și abuzurilor comise de cele două facțiuni nu făcea decât să irite și mai mult spiritele. Revolta populară care a cuprins masele Bizanțului (una din cele mai mari turburări din întreaga istorie), primejduind nu numai tronul lui Iustinianus, ci chiar existența imperiului, a cauzat enorme distrugerii și pagube în capitală. Salvarea împăratului, al cărui moral era foarte scăzut în acele zile critice, i-a venit din partea ... soției sale, curajoasa Theodora, cu o prezență de spirit și bărbăție impresionantă: cînd suveranul glorificat în războaie își pierduse capul, încercînd să fugă din primejdie spre a-și mîntui viața, Theodora intervine energic și, îmbărbătîndu-și bărbatul desperat, îl oprește de la dezertare din postul său împărătesc. Furia dezlănțuită a mulțimii sporind mereu, nu se întrevedea o localizare a răscoalei; numai intervenția armată drastică a salvat situația: fidelitatea generalilor și a trupelor îndreptă ce stricase lipsa de tact a împăratului. În timp ce personul Narses desfășura cu succes opera de corupere cumpărînd cu bani pe unii din rebeli, *Belisarius* cu o parte din formațiile sale de bucellarii (Mal. 473 și Chr. Pasch. 621 Bonn spun μετὰ πλῆθους Γόθων), gepidul Mundus cu trupe de heruli (Proc. I 24, 41), *Constantiolus* (RE, IV 1040, 2; supra, p. 112) și alți comandanți fideli pornesc atacul asupra mulțimii din hipodrom; izbind fără cruțare, izbutesc să frîngă cerbicia rebelilor, iar verii împăratului *Boraidēs* și *Iustus*⁸⁴ apucă pe uzurpatorul Hypatius din tronul în care se instalase și-l duc la Iustinian, ca și pe celălalt cap al rebeliunii, Pompeius; decapitarea acestor două căpetenii și căsăpirea a 30 000[?] din mulțimea înfierbîntată a capitalei aduseră potolirea răscoalei și restabilirea ordinii.

Impunătoarea metropolă a împărăției era în cea mai mare parte ruinată; urmele distrugerilor au fost înlăturate fără zăbavă de marea operă de reconstrucție începută de Iustinianus: lucrările de proporții impresionante au dat o nouă față capitalei prin seria de monumente arhitectonice formînd una din cele mai înalte realizări ale artei universale și între care excelează perla Constantinopolei, biserica Sf. Sofia, măreața ctitorie a lui Iustinianus, simbol și sinteză a artei greco-romane a veacului al VI-lea.

⁸³ Evenimentele descrise în amănunt: Bury, HLRE, II, p. 39–48; RE, III 212–213 (Hartmann).

⁸⁴ Proc. I 24, 53; Phot. *Bibl.* 24b, 14. *Boraidēs* (RE, III 719), cu nume trac, se pare că n-a avut alt rol în viața publică; la moarte (înainte de 548) a lăsat avuții său fratelui Germanus și fiicei acestuia, puțin unei fete proprii (ocrotită de Iustinianus, fapt care îndispunea pe invidiosul Germanus; Proc. VII 31, 17–18; 32, 18); Iustus are un rol mai redus în războaiele persane (a. 542–4; infra, p. 123); RE, X 1340–1, 6.

c. — Luptele cu huno-bulgarii în Balcani

În primii ani ai domniei lui Iustinianus, 529 sau 538 (RE, III A, 698; X 1329, 5, după Theoph.?), formații de huni (bulgari) trecînd Dunărea devastară Scythia și Moesia, zdrobind armatele romane comandate de gotul Baduarius și de Iustinus (RE, X 1329, 5), din care al doilea cade în luptă, urmat în postul de magister militum Moesiae de către *Constantiolus*⁸⁵, fiul traco-romanului Florentius (supra, p. 111), Invazia huno-bulgarilor s-a întins pînă în Tracia; armatele bizantine erau comandate de romanul Constantiolus, gotul Godila și hunul Ascan (magister militum per Illyricum); succesul lor asupra hoardelor prădalnice este anulat de apariția unei alte grupe de bulgari care capturează pe Ascan și Constantiolus (primul dus în captivitate, al doilea eliberat în schimbul sumei de 1 000 de galbeni).

d. — Războiul cu vandalii (533—534)

Vechile provincii romane din Occident erau ocupate de triburile germanice; desființarea regatelor acestora constituia scopul principal în politica bizantină, condiția prealabilă a refacerii imperiului roman între hotarele antice. În Africa de nord ocupată de vandali (RE, VIII A (1955), 298—335; Suppl. X (1965), 957—992) pretextul pentru intervenție era apărarea romanismului și ortodoxiei, ca și a regelui prieten Hilderic (detronat de uzurpatorul Gelimer); erau utilizate și conflictele dintre vandali și ostrogoți, rebeliunea guvernatorului vandal Godas în Sardinia și a lui Pudencius din Tripoli. Dar piedicile în calea unei expediții contra vandalilor erau mari: opoziția lui Ioan Cappadocianul (praefectus praet.) din cauza stării precare a finanțelor, împotrivirea generalilor sceptici în privința șanselor de reușită; se bănuia că o campanie în Africa trebuie să sfîrșească la fel ca a lui Basiliscus sub Leon I Tracul. Dar însuflețirea mulțimii capitalei și presiunile mereu sporite ale cercurilor clericale, ostile vandalilor arieni, au determinat începutul expediției⁸⁶. Organizarea corpului expediționar fu încredințată lui *Belisarius*, magister militum per Orientem, capacitate verificată în campaniile persane. Erau disponibili: 15 000 trupă de catalogi și foederati, un detașament de 400 heruli comandați de Faras, 600 de symmachi barbari, mai ales huni (arcași călări) cu Simmas și Balas; flota de 500 de corăbii, cu marinari din Egipt, Ionia, Cilicia. Afară de eunucul Solomon din Dara (RE, III A, 941—6, 2) și hunul Aigan, ceilalți comandanți de catalogi și foederati aproape toți împreună cu generalissimul erau din Tracia⁸⁷, avînd în majoritate nume romane și fiind după toate aparențele de neam traco. Între comandanții de foederati: *Dorotheus* (p. 112; mort în Sicilia, Proc. III 14, 14), *Cyprianus*, *Valerianus*, *Marti-*

⁸⁵ Mal. 438; Theoph. a. 6031, p. 218 Boor = 338 Bonn „Konstantinos”. RE, IV 1040, 1.

⁸⁶ Bury, HLRE, II, p. 124—150; RE, III 213—218 (Hartmann); Pflugk-Hartung, *Belisars Vandalenkrieg*, in *Histor. Zeitschrift*, LXI 1889, p. 69—96.

⁸⁷ Proc. III 11, 5—10: οἱ δὲ λοιποὶ σχεδόν τι ἅπαντες ἐπὶ τῆς Θρακίας χωρὶς ὄκουν. Theoph. a. 6026, p. 189 Boor = 292 Bonn. Stein, *Stud.* p. 121.

nus (p. 112) și *Marcellus* (RE, XIV 1493, 30); comandanții unităților de stratiotae: *Rufinus* (numit cu alt prilej „Thrax”, p. 116), bandifer (stegarul) lui *Belisarius* (Proc. IV 10, 3; RE, I A, 1198, 34), *Barbatus* (cf. *Barbatio* „Thrax”, p. 127), frații *Pappus* și *Ioan Troglita* (ultimul menționat numai de Coripp. *Ioh.* I 379, 390; faptele lui de mai târziu p. 122 și 129—130), *Terentius, Marcianus*. Străini de Tracia erau Ioan din Epidamnus, comandantul-șef al infanteriei; egipteanul *Sarapis* (RE, I A, 2426, 2), *Zaidus* (oriental-semit), *Theodorus Cteanus* (oriental asiatic?). O bună parte din unitățile „stratiotae” erau (în proporție mai redusă decât comandanții) traci, provinciali din Tracia și Moesia. Comanda supremă o avea *Belisarius*, στρατιάρχης αὐτοκράτωρ, întovărășit de soția sa Antonina⁸⁸ și de istoriograful-memorialist *Procopius* (III 12, 2). O parte din trupe e trimisă înainte cu *Valerianus* și *Martinus* în Pelopones (Proc. III 11, 24); în iunie 533 flota romano-bizantină plutea pe lângă țărmul Asiei Mici spre Methone, unde imbarcă detașamente (III 13, 9); întregul corp expediționar o apucă spre vest. Luptând cu mari dificultăți (indisciplina hunilor, deficiența aprovizionării etc.), după 16 zile flota sosește în Sicilia, trupa debarcă la poalele Etniei: moralul era scăzut, frica de vandali se răspîndește. În Africa, pentru a-și atrage sprijinul populației, *Belisarius* proclamă scopul campaniei: restabilirea drepturilor uzurpate de *Gelimer*, readucerea păcii și libertăților. De-a lungul mării, formațiile romane se îndreptară spre Cartagena. În cursul înaintării, orașul *Syllectum* (Selekta) fu ocupat printr-o ingenioasă stratagemă de traci *Boraides*, un bucellarius al generalisimului⁸⁹. Fără dificultăți, armata romană înaintă pînă la Decimum (sud-vest de Cartagena), unde vandalii o înconjurară din trei părți. *Gelimer* avu un succes respingînd trupele de foederati, dar nu utilizează avantajul, iar *Belisarius* își refăcu dispozitivul și puse pe fugă întreaga oaste vandală; pătrunse în Cartagena (sept. 533), flota ancorează în portul cetății. *Hilderic* fiind asasinat de *Gelimer*, *Belisarius* putu să proclame drepturile Bizanțului ca succesori legitimi ai celui răpus (Proc. III 17—21). *Gelimer* își refăcu forțele armate la Bulla Regia, întărite cu formația de 5 000 a lui *Tzazo*, întors din Sardinia. *Belisarius* putu primi ca întărire numai un detașament de 400 cu *Cyrillus* venit din Sardinia (Proc. III 23—24). Bătălia decisivă, cu dezastrul și sfîrșitul regatului vandal în Africa, s-a dat la Tricameron (lîngă Cartagena, dec. 533), unde s-au distins comandanții traco-romani de foederati (*Martinus, Valerianus, Ioan, Cyprianus, Marcellus* etc.), ca și *Pappus, Barbatus* și alți ofițeri din catalogi de cavalerie (Proc. IV 3, 4). Succesul mare și prada enormă luată de ostașii romani săraci, mai ales din spolierea cadavrelor de nobili și fruntași vandali (cu podoabe de aur și echipament scump), au adus indisciplina în armată, pe care *Belisarius* cu mare greutate o putea ține în frîu (Proc. IV 4, 3). Oastea vandalilor risipindu-se în toate direcțiile, *Belisarius* capturează la Hippo Regius tezaurul

⁸⁸ RE, I 2573—4, 19 (Hartmann). Antonina aducea și pe „fiul adoptiv” al lui *Belisarius*, junele *Theodosius*, cu care avea relații amoroase, provocînd scandaluri publice, multe dificultăți și rușine generalisimului (RE, V A, 1946—7, 32). *Theodosius* era din Tracia (Proc. *anecd.* I, 15), eventual de neam grec sau levantin. Părinții lui erau din secta Eunomianilor (apropiată de arianism; RE, VI 1131—2).

⁸⁹ Proc. III 16, 9—11 (βοριαδην V, βοραιδην PO); antroponim trac. Bine instruit, *Boraides* se adăpostește într-o vale cu formația sa, pe înserate, în apropierea cetății; a doua zi în zori, cînd țărani intrau în oraș cu căruțele, trupa lui se strecoară între ziduri și pune stăpînire pe oraș, ale cărui chei fură trimise lui *Belisarius*.

regal și trimite unități care să ocupe Sardinia și Corsica (traco-romanul Cyrillus), Caesarea, Mauretania (traco-romanul Ioan), Septum la Gibraltar (Ioan bucellarius), Balearele (Apollinarius din Italia); Proc. IV 5. Prin asigurări și promisiuni, Gelimer fu înduplecat să se predea.

La începutul anului 534, întreg teritoriul vandalilor în Africa fiind adus la supunere, un decret imperial din 13 apr. 534 dispunea reorganizarea noilor regiuni (Cod.Iust. I 27, 2).

Dușmani personali ai lui Belisarius (ofițeri din armata sa) îl denunțară lui Iustinianus că ar avea de gând a „se proclama împărat”. După capturarea unei scrisori calomnioase destinată împăratului, generalissimul, cu o pradă enormă și mulți prizonieri vandali, se întoarce la Bizanț, unde fu primit în triumf strălucit cum nu dăduse imperiul vreunui general învingător, din vremea vechilor împărați romani (Proc. IV 8—9). Medalia bătută cu acest prilej avea pe o parte chipul lui Iustinianus, pe alta al lui Belisarius cu inscripția B. H ΔΟΞΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ (RE, III 218). La 1 ianuarie 535, acesta ia consulatul; generos și darnic cu populația capitalei, căreia îi distribuia cu largă mână din prada vandalică, Belisarius a cunoscut o popularitate și glorie puțin comune, unice în epoca sa.

e. — Primul război cu maurii (534—536)

În Africa rămânea un alt adversar mai puternic și primejdios: maurii. Pentru purtarea războiului cu ei⁹⁰, Belisarius lăsa pe eunucul magister militum Solomon (RE, III A, 941—7), iar în Byzacena se aflau doi din cei mai apropiați subalterni ai învingătorului vandalilor: hunul Aigan și tracul *Rufinus* (p. 115), cu misiunea să apere ținutul de incursiunile beduinilor. Într-o luptă (vara 534), cei doi comandanți romani fură înfrinți de forțe superioare inamice: Aigan ucis, Rufinus capturat și decapitat de un fruntaș maur, Medisinissa care ia ca trofeu capul mare și impozant al traco-romanului, cu păr lung stufos (Proc. IV 10). Acțiunile ulterioare ale lui Solomon, lipsite de eficiență împotriva maurilor, s-au limitat la muncă organizatorică în provincia Africa.

f. — Războiul cu rebelul Stotzas (536—539)

La 536 se produse conspirația contra lui Solomon (odios între ostași) și rebeliunea trupei, condusă de Stotzas, fost bucellarius al traco-romanului Martinus (Proc. IV 14). Ordinea a fost restabilită numai prin intervenția lui Belisarius, venit din Sicilia unde pregătea acțiunea contra ostrogoților (p. 117): într-o ciocnire nimicește pe rebeli și revine în Sicilia, lăsând comandanți în Cartagena pe Theodoros din Cappadocia și pe germanul Ildiger. Rebelul se îndreaptă spre Numidia, unde comanda o avea traco-romanul *Marcellus* dux, cu șeful foederatilor *Cyrillus*, *Barbatus* comandant al unui catalogus de cavalerie, *Terentius* și Sarapis, comandanții infanteriei (p. 115). Înainte de începerea unei bătălii, la Gasophyla (lângă Constantine), printr-o

⁹⁰ Bury, HLRE, II, p. 139—148.

cuvîntare abilă ținută în fața frontului roman Stotzas atrage de partea sa armata lui Marcellus; văzîndu-se părăsiți, comandanții se refugiază într-o biserică, unde rebelul îi masacră pe toți (Proc. IV 15; a. 536).

Expediția lui Germanus⁹¹. Pentru continuarea mai energică și eficientă a războiului cu maurii și reprimarea lui Stotzas, Iustinianus trimite (a. 536) pe vărul său *Germanus*, magister militum per Africam, cu depline puteri, dar cu forțe armate insuficiente, cu doi senatori: Symmachus, praefectus și quaestor castrensis, Domnicus⁹², comandant al infanteriei. Situația era gravă: două treimi din trupele romane trecuseră de partea rebelului; autoritatea imperială era inexistentă. Atrăgînd majoritatea ostașilor și intrînd în Cartagina, Germanus cîștigă simpatia cîtorva căpetenii de mauri și pregătește lupta decisivă. La Cellas Vatari (Scala Veteres), el organizează un puternic dispozitiv: Domnicus comanda pedestreimea, acoperită în față de căruțe, Germanus cu partea cea mai bună a cavaleriei ocupă aripa stîngă, restul călărimii în trei „lochoi” sub comanda germanului Ildiger, Teodor din Cappadocia și a traco-romanului Ioan Troglita (care ar fi făcut minuni de bravură; Coripp. *Ioh.* III 314—9; v. p. 129). În lupta cruntă Germanus însuși a trebuit să se bată în primele rînduri, căzînd de pe calul său care fu ucis în învîlmășeală; dar rezultatul a fost înfrîngerea armatei rebele (primăvara 537; Proc. IV 16—18).

Incursiunea huno-bulgarilor în Mcesia, în timpul primului război cu maurii, este lichidată de generalul trac *Tzitta* (p. 106), patricius, magister militum praesentalis în Constantinopol (după a. 532): lîngă riul Iantra, el zdrobește pe huno-bulgari (Marcell. a. 536, Chr.min. II 104 „in Mysia cum hoste Bulgarum congregiens ad Iatrum superior invenitur”).

g. — Primul război cu goții (535—540)

După desființarea regatului vandal, etapa a doua în planul de refacere a imperiului roman între fruntariile antice era cucerirea Italiei din mîna regilor ostrogoți, față de care bizantinii invocau și legitimitatea dinastiei Amalilor și răzbunarea reginei Amalasueta (fiica lui Theoderic cel mare), ucisă de uzurpatorul Theodahad. Comanda supremă fu încredințată lui *Belisarius*⁹³, care din a. 534 începuse lucrările organizatorice pentru corpul expediționar (Proc. V 5,2—4): 4 000 de stratiotae și foederati⁹⁴, 3 000 de isaurieni (comandați de conaționalul Ennes), 200 de huni (xymmachoi), 300 de mauri (aduși din Africa în 534), un corp de heruli (Proc. VI 4, 8), la care se adăugau formațiile de bucellarii (garda personală: huni, goți și traci) ai lui Belisarius, unitate ce ajunsese în cursul războiului la cifra de 7 000 de oameni. Comandanții foederatilor erau tracul *Constantinus* (RE, IV 1032, 11), gotul Bessas și Peranius din Iberia (Caucaz). Catalozi de cavalerie erau comandați de romanii Valentinus, Magnus, Innocentius,

⁹¹ Bury, HLRE, II, p. 144—145.

⁹² Proc. IV 16, 1; Marcell. cont. a. 536. Numele latin Domnicus poate indica un trac romanizat; mai ales că este un comandant militar; cf. *Domentiolus* (p. 112).

⁹³ Bury, HLRE, II, p. 168—216; Hartmann, *Gesch. Ital.* I, p. 248—298; RE, III 219—228.

⁹⁴ Cifra 1000 în RE, III 219 este eroare (de tipar)?

sub ale căror nume latine par a se ascunde traci romanizați din zona est-balcanică. Infanteria era comandată de Herodianus⁹⁵, Paulus (identic cu șeful formației de traci la Mediolanum⁹⁶, posibil trac și el), Demetrius și Ursicinus, eventual de aceeași obârșie etnică. În catalozi erau o parte traci, desigur în minoritate; câteva formații se aflau în detașamentul de 1 000 (cu isaurieni) trimiși sub comanda lui Conon și Paulus la Mediolanum în 538 (p. 120). Ofensiva lui Belisarius era coordonată cu un atac al gepidului Mundus (magister militum Illyrici) asupra Dalmatiei, stăpânite de goți, pe care francii să-i atace din vest. Corpul dirijat spre Sicilia ar fi trebuit să dea impresia unei campanii în Africa, derutînd pe goți asupra planurilor reale bizantine. Belisarius ocupă toată Sicilia (a. 535), iarna 535/6 staționează la Syracusa. După zdrobirea rebeliunii lui Stotzas în Africa, restabilind ordinea în armată, din Sicilia se organizează debarcarea în Italia. Între timp Mundus și armata romană comandată de fiul său Mauricius fu înfrîntă de goți, dar comes stabuli Constantianus⁹⁷ cucerește Salona (mai-iunie 536). Debarcarea se făcu la Rhegium, unde comandantul trupelor gotice, Ebrimuth, trecu de partea bizantinilor; ajunge în Constantinopol „patricius” ținut în mare cinste la curte. Coloanele romane înaintară libere pînă la Neapolis, ocupată după un asediu de 20 de zile, devastată, populația maltrată crunt de „liberatorii romani”, a căror înverșunare nu putea fi stăpînită nici de prestigiul lui Belisarius (Proc. V 8—10). Noul rege got, Vittiges, ordonă evacuarea Romei; în timp ce goții părăseau metropola prin porta Flaminia, romano-bizantinii își făceau intrarea pe porta Salaria. Stăpîn pe oraș, Belisarius trimite cheile cetății și pe comandantul got capturat Leuderis lui Iustinianus (Proc. V 14, 9; dec. 536). Ocupînd și o parte din Samnium, armatele romane controlau jumătatea de sud a peninsulei; Constantianus ocupase regiunile illyrice, pînă în Liburnia; fură ocupate puncte strategice în Etruria, Spoletium, Perugia ș.a., fără rezistență gotică (Proc. V 16, 1—4). Trimițînd o armată pentru apărarea Dalmatiei, Vittiges pornește spre Roma cu forțe mari: 150 000 de ostași⁹⁸, cărora Belisarius le putea opune abia 5 000(!). Încercarea lui de a întîrzia înaintarea goților, la riul Annio, eșuă: sosit cu un detașament de 1 000, el a trebuit să susțină o bătălie grea, luptînd însuși erotic pe calul său năpraznic în prima linie, căutat de săgețile inamice, protejat însă de fideli săi bucellarii (Proc. V 18). Copleșit de gloatele barbarilor, el se retrage la Roma, organizînd în pripă apărarea (febr. 537); din cartierul general la Pincio, el supraveghea personal porțile Pinciana⁹⁹ și Salaria (Proc. V 19, 14—16). Atacuri izolate la porțile cetății nu aveau succes, iar Belisarius organizează o rezistență îndelungată: evacuînd populația inutilă în război, el spori depozitele, organizează militărește pe cei rămași între ziduri: organizează s-a dovedit excelentă în cursul asediului de un an ce a trebuit să suporte Roma. Vittiges ocupă Portus la gura Tibrului, dar nu putu să oprească sosirea ajutorului venit din Constantinopol, formația de 1 600

⁹⁵ RE, VIII 954, 2. Șef al unui detașament de traci (Proc. VII 6, 10) Herodianus ar putea fi din Tracia și chiar trac, deși poartă nume grecesc.

⁹⁶ Proc. VI 12, 27. 40. Cf. Haury, in edit. Proc. III/2, index, p. 292—293.

⁹⁷ RE, IV 960, 4. Constantianus ar putea fi traco-roman, identic cu cel amintit la a. 544 (p. 124).

⁹⁸ Cifra evident exagerată, cf. Schmidt, *Ostgerm.*³ p. 293.

⁹⁹ Numită mai tirziu, după el, porta Belisaria, Proc. V 18, 19; 22, 9 (mss. L); cf. RE, III 209.

călăreți, majoritatea! huni, slavi și anți (Proc. V 27, 1—2), comandați de traco-romanii *Martinus* și *Valerianus*. Belisarius organizează incursiuni și atacuri izolate, cu trupele de cavalerie rapidă, în afara zidurilor, sub comanda doryphorilor Traianus¹⁰⁰, Mundilas, Oilas ș.a., Bessas cu *Martinus* și *Valerianus* (Proc. V 27), cauzând grave pierderi goților (un total de 4 000, după același istoriograf). Ciocniri și lupte mai mari sau mici s-au dat în total 69 în timpul acestui asediu gotic al Romei. Sub zidurile cetății eterne s-au distins în special gotul Bessas și romanul Constantinus, care cu o formație de huni a pricinuit goților un adevărat dezastru în Cîmpul lui Nero (Proc. VI 1, 2—10). Situația lui Belisarius devenea mereu mai dificilă: la greutatea de a apăra Roma se adăugau intrigile și opoziția senatorilor romani și a papei Silvestru, dificultățile aprovizionării și împospătării trupelor¹⁰¹. În ciuda succeselor mărunte, situația armatei romane se înrăutățea, foamea făcea ravagii, goții strîngeau cercul în jurul cetății, ocupînd și un punct fortificat între via Appia și via Latina (Proc. VI 3, 2—7). În Campania istoricul Procopiu și Antonina adunară 500 de ostași și provizii, la Neapolis sosiră noi întăriri: 3 000 de isaurieni comandați de Paulus și Conon, iar la Hydruntum (Otranto) debarcară 800 de călăreți traci sub comanda lui Ioan (nepotul lui Vitalianus), magister militum; între cei sosiți erau goții Batza și Rema (Marcell. a. 538), posibil moeso-romanul *Bonus*, vărul lui Ioan (p. 126); la fel o formație de 1 000 stratiotae din catalozi de cavalerie, sub comanda lui Alexander și a lui *Marcentius* (Proc. VI 5, 1), al doilea trac¹⁰²; foarte probabil, între cei 1 000 de ostași erau numeroși traci. Corpul de 500 se îndreaptă spre Roma, iar Belisarius cu tactica obișnuită făcu o nouă diversiune la nordul cetății, atacînd puternic pe goți din porțile Pinciana și Flaminia (VI 5—27).

Din cauza insucceselor și lipsei de provizii, cu toată superioritatea numerică, goții cerură pace, gata să cedeze imperiului Sicilia și Campania,

¹⁰⁰ Traianus e considerat trac de Philippide, OrR, I, p. 450, unde se dă o lungă listă de ofițeri „sigur traci”, ce pot fi romani din Tracia după numele latine, chiar traco-romani; un Rufinus, Silvanus, Maxentius, Traianus, Marcellus ș.a. par să fie traci, probabil din Tracia; dar lipsa unui indiciu mai precis (ca „*Thrax*” ori „din Tracia”) nu permite să-i includem pur și simplu între traco-romani, căci mulți orientali și asiatici încă din antichitate au nume autentice latine, de ex. Constantinus din Lydia (Ioh. Ant. fr. 214e, FHC, V, p. 32), Sergius din Edessa (Proc. II 24, 3), Rusticius „Hellenogalat” (Agath. III 2; a. 554), Rufinus și Leontius fiii lui Zaunas, pentru a menționa numai cîtevailde contemporane cu Traianus. Dacă ar lipsi precizarea asupra originii lor teritoriale-etnice, acești cinci „romani” din Asia ar putea fi declarați traco-romani, adică traci romanizați.

¹⁰¹ Dintre acțiunile și figurile de luptători romano-bizantini din această situație sînt de menționat incursiunile lui Martinus și Valerianus în Cîmpul lui Nero și a unui corp de 600 de călăreți prin porta Pinciana, comandați de trei doryphori: persanul Artasira, hunul Buhlas și tracul *Cutila*, într-o luptă grea cu goții. Lovit de o săgeată ce i s-a înfipt în cap, Cutila continuă totuși urmărirea goților înfrinți, iar seara revine la Roma, unde lumea privea cu uimire cum ofițerul traco-roman trecea călare cu săgeata înfiptă în cap, perfect stăpîn pe sine. Fapte identice se relatează despre un *hypaspistes* al lui Belisarius numit Arzes și despre hunul Buhlas (Proc. VI 8, 8—18; 2, 19—32). Arzes era considerat nume trac de Pârvan, *Nume de rîuri daco-scytice*, Mem. Acad. Rom., Sect. ist., ser. III, tom. I 1923, p. 16: ar fi „bessic”, înrudit cu hidronimul *Argeș*. Dar în antroponimele trace nu apare elementul *Arz-* (eventual din i.-e. **arg-* „alb, strălucitor”); se pare că eroul procopian la Roma era hun sau altfel de barbar, nu traco-roman.

¹⁰² Relevant de Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 22; Mateescu, EDR, I, p. 203—204; Decev, *Sprachr.* p. 288. Antroponimul trac pare compus din două teme *Mar-cent-*, sau derivat din baza *Marc-* (în *Zimarcus*) și un sufix *-nt-*. Faptele de arme ale lui Marcentius în anii următori RE, XIV 1503 și infra, p. 125, 130.

plătind tribut. Dar Belisarius pretexta că el nu poate să cedeze nimic din teritoriile împăratului (vechiul imperiu roman), urmînd ca goții să se adreseze pentru tratative curții din Bizanț, iar pînă la încheierea convorbirilor s-ar putea face un armistițiu de trei luni; realizat în decembrie 537 (Proc. VI 7, 13). Primind un corp de cavalerie adus din Libia de germanul Ildiger (ginecele Antoninei), Belisarius organizează un corp din trupe de elită sub comanda lui *Ioan*, 1 200 de traci, între ai căror comandanți se afla *Damianus*¹⁰³, și 800 de bucellarii comandați de doryphori Suntas și Adegis¹⁰⁴ și-l trimite spre nord, la Adriatică; peste tot în retragere, goții cedează pozițiile din centrul Italiei. Între timp la Roma se petrece un incident grav ce a costat viața ofițerului trac *Constantinus* (p. 117), ucis din ordinul lui Belisarius¹⁰⁵. Din cauza nerespectării armistițiului de către bizantini, regele got începe din nou asediul Romei: pretext bun pentru generalul roman de a trimite pe Ioan cu trupe în Picenum și a ocupa cîteva cetăți, între care Ariminum, cu complicitatea reginei Matasuntha (RE, XIV 2180), trădînd cauza compatrioților săi (Proc. VI 10, 1—11); după ocuparea Anconei de un corp de isauri și traci, condus de Conon (VI 11, 5), Vittiges ridică asediul Romei (martie 536) și se retrage spre Ravenna. În nord, Mediolanum și Liguria fură ocupate de germanul Mundilas (doryphorus al lui Belisarius) cu un corp de 1 000 isaurieni și traci (conduși de Paulus; Proc. VI 12, 26—41). Primind noi întăriri: o armată de 5 000 de stratiotae condusă de eunucul Narses, romanul Iustinus (magister militum per Illyricum; RE, X 1329—1330, 6), avînd și formații de traci (*Burcentius*), ca și un corp de heruli (2 000) comandați de Visandus, Aluith și Fanitheus, Belisarius porni acțiunea de mari proporții spre centrul puterii goților, Ravenna. Dar discordia dintre generalissim și Narses a zădărnicit acțiunea; în decembrie 538 Belisarius ocupă Urbino și Orvieto, apoi se retrage la Roma. Între timp Mediolanum e cucerit de goți din vina lui Narses: pentru această pierdere, Belisarius obține rechemarea persanului din Italia, slăbind simțitor forțele romane prin cei 2 000 de heruli ce se retrag, dar consolidînd unitatea în comandament (Proc. VI 22, 1—5). Forțele bizantine atacă Faesulae, ocupă Dertona, grosul trupelor asediază Auximum, piedică și pericol în calea operațiilor contra Ravennei. Dar goții opuneau rezistență dîrză timp de 7 luni (mai-noiembrie 539), îndurînd eroic greutăți, lipsuri, foamete datorită trădării unui ostaș roman din corpul adus de Narses,

¹⁰³ RE, IV 2054, 1. *Damianus* era nepotul traco-romanului Valerianus.

¹⁰⁴ Proc. VI 7, 27 Σουτρον (σοτρον L). Numele pare a fi tragic: Σουτρον în Tracia (AIS, IV, p. 81); dar putea să fie got, cu antropomim național (cf. Amala-suintha, Matus(i)nthia; Schönfeld, WPVN, p. 16, 165). Adegis va fi mai curînd hunic sau oriental-asianic.

¹⁰⁵ Un hypaspistes al lui Constantinus, Maxentius, luase cu forța, cînd se aflau la Spoleto, două pumnale prețioase ale romanului Praesidius din Ravenna, iar acum refuza să le restituie. La insistențele păgubașului și chiar la ordinul categoric al lui Belisarius, încăpățînatul Constantinus reacționează cu violență, amenințînd cu moartea pe însuși generalissimul, care abia scăpă nespintecat de subalternul său. Prins de bucellarii, Constantinus fu închis, mai tîrziu asasinat în închisoare. Era singura faptă urîtă a lui Belisarius, fire prietenoasă și binevoitoare cu ostașii și cu subalternii (Proc. VI 8). Adevăratul motiv al crimei îl destăinuie același istoric (Proc. *anecd.* 1, 24—29): autoarea „morală” era soția lui Belisarius, Antonina, care purta o veche ură asupra lui Constantinus pentru cuvintele „eu aș ucide pe femeie mai curînd decît pe Theodosius” spuse lui Belisarius, cînd a fost dat în vileag adulterul ei cu junele Theodosius în Sicilia (p. 115). Asasinarea lui Constantinus a produs nemulțumire și indignare în trupele romane, impresionînd neplăcut pe Iustinianus, căci nu înțelegea nimeni cum putea să fie ucis un ofițer de valoare pentru un lucru de nimic: două pumnale.

tracul *Burcentius*¹⁰⁶. După capitularea garnizoanelor gotice din Faesulae, la vederea prizonierilor aduși de aici, goții din Auximum capitulară. Calea spre Ravenna era deschisă (Proc. VI 27). O armată romană comandată de Vitalius venea din nord, iar Adriatica era integral dominată de flota imperială. Înainte ca goții să poată fi ajutați de perși sau de franci, Belisarius intensifică presiunea asupra Ravennei, pe care o ocupă (primăvara 540), capturând tezaurul regal și pe rege, cu toate că Iustinianus îi dăduse instrucțiuni în sensul ca goții să stăpânească Italia de nord pînă la Po, iar sudul peninsulei împreună cu jumătate din tezaurul lui Vittiges să fie în posesiunea imperiului. Lăsînd paza Italiei în grija lui Bessas, Ioan și altor generali, Belisarius încercat de bogății și glorie se întoarse la Constantinopol, rechemat de Iustinianus pentru a organiza continuarea războiului cu perșii.

Urmat de cîțiva generali (gotul Ildiger, traco-romanii Valerianus, Martinus, Herodianus etc., Proc. VI 1, 1), aducînd cu sine perechea regală a ostrogoților și un mare număr de prizonieri (nobilime, oameni de rînd), Belisarius intră în capitală, unde popularitatea și prestigiul, gloria și bogățiile lui ajung la apogeu. Susținut de armata numeroasă și devotată, mai ales garda personală a celor cîteva mii de bucellarii, el putea deveni primejdios pentru tronul lui Iustinian. Prudent și prevăzător, împăratul nu-i acordă triumful, incredîndu-i în grabă continuarea războiului cu perșii.

h. — Al doilea război cu perșii (540—545)

Pacea din a. 532 a fost urmată de o relativă liniște în relațiile perso-bizantine. Conștient că politica expansionistă romană va fi reluată, regele persan făcea intense preparative militare în timpul angajamentelor romano-bizantine în Africa și Italia. Cînd ostrogoții cereau prin ambasadă intervenția persană și armenii cu lazii erau profund nemulțumiți de ocupația romano-bizantină, granița fiind lipsită de trupe romane, Chosroes decide începerea ostilităților¹⁰⁷. Semnalul fu dat în Armenia, unde locuitorii se revoltă șiucid pe Acacius proconsul; pentru a localiza revolta e trimis în Armenia *Tzitta* (p. 106). În timpul tratativelor, *Tzitta* (la ordin imperial) organizează uciderea femeilor și copiilor întregului trib al aspetianilor (care nimiciseră o unitate a armatei romane); în lupta de lîngă Oenochalakhon, generalul *Tzitta* fu rănit și ucis de armeni; dispărea astfel de timpuriu

¹⁰⁶ Proc. V 26, 3: Βεσον γένος Βουρκεντιον ὄνομα. Numele e trac, singurul exemplu cunoscut (Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 16; Mateescu, EDR, I, p. 203, 4; Decev, *Sprachr.* p. 82). Pe cînd făcea odată de gardă în jurul cetății Auximum, în punctul unde goții, infomeți, ieșeau pentru a culege ierburi de consumat, Burcentius, atras de goți, e înduplecat să ducă regelui Vittiges la Ravenna o scrisoare, în care arătau starea disperată cerînd grabnic ajutor, fără de care erau pierduți. Burcentius duse scrisoarea la rege, aduse răspuns încurajator, după ce primise o substanțială răsplată de la Vittiges. Față de camarazii săi romani, B. își justifică lipsa din post cu afirmația că ar fi „fost să-și caute de sănătate în apropierea cetății”. Goții rezistau cu cerbiecă sperită, deși nu primeau ajutorul promis. B. duse a doua scrisoare aducînd răspuns identic. Marea putere de rezistență a goților uimea pe Belisarius; pentru a găsi „secretul”, el căută un ostaș roman care să aducă vreun militar got din cetate, performanță pe care o realizează unul din slavii recrutați la Dunăre, bucellarius al lui Valerianus: un got capturat de ostașul slav a dezvăluit întreaga acțiune a lui Burcentius, care-și recunoscuse trădarea și fu ars de viu în vîzul goților din Auximum (Proc. VI 26, 3—26).

¹⁰⁷ Bury, HLRE, II, p. 89—106; RE, III 228—232.

una din cele mai remarcabile figuri ale epocii iustiniane¹⁰⁸. Urmaşul lui în Armenia a fost tracul *Buzes* (p. 109; despre care lipsise orice ştire timp de opt ani, 531—539); prima lui grijă a fost înlăturarea şi suprimarea adversarului său Ioan tatăl lui Artabanes (Proc. II 3, 28—31). Ostilităţile încep (primăvara 540) prin invazia persană în teritoriul roman: Siria e devastată, cetatea Sura la Eufrat şi Antiochia ocupate (Proc. II 4—5). Pregătirile bizantine erau întârziate, trupele neorganizate: Iustinianus trimite mai întâi pe generalul traco-roman *Martinus* venit din Italia (II 14, 9), apoi pe vărul său *Germanus*, magister militum (Mal. 480), cu reputaţie de mare strateg, dar dispunând abia de 300 bucellarii; o armată mai mare urma să vie mai târziu (RE, VII 1259). El era însoţit de fiul său mai mare, *Iustinus - Boraidēs*, june distins şi energic (consul a. 540), illustris şi comes domesticorum¹⁰⁹. Din Antiochia, unde reface fortificaţiile cetăţii în aşteptarea zadarnică a trupelor de întărire, Germanus se retrase în Cilicia şi lasă pe locuitori să trateze cu perşii (Proc. II 6, 9—7, 37); despre activitatea infructuoasă a lui Germanus în Asia nu se ştie altceva; succesorul lui a fost *Belisarius* (541), însoţit de generalii veniţi din Italia, între ei *Valerianus*, magister militum în Armenia (Proc. II 14, 8; 24, 6; VIII 8, 22). Dux al Mesopotamiei era tracul *Ioan Troglita* (p. 115, 124; Proc. II 14, 2; 18, 16). În armata romano-bizantină se aflau încădraţi toţi ostrogoţii aduşi din Italia, afară de regele Vittiges, lăsat să-şi trăiască restul zilelor în tihnă la Constantinopol (II 14, 8—10). După reorganizarea armatei în Mesopotamia, unde o parte din efectivele de stratiotai (catalogi) erau din Tracia (Proc. II 19, 32), în majoritate traco-romani nu străini goţi sau huni, *Belisarius* stabileşte la Dara atacul general împotriva perşilor, angajaţi într-o campanie în Lazica (II 16). Dar planul lui de acţiune nu era agreat de subalterni: Petru din Arzanene, tracul *Buzes*, gotul *Recithangus* din Tracia¹¹⁰, *Theoctistus* ş.a. Îndeosebi nedisciplinat era orientatul *Petrus* (RE, XIX 1322—3, 27), susţinut de Ioan Troglita (care după *Coripp. Ioh.* I 56—109 s-ar fi distins în luptele de aici). Înfrîngerea suferită de aceştia doi la Nisibis e reparată numai datorită intervenţiei lui *Belisarius* şi a gâr-

¹⁰⁸ Proc. II 3, 26; cf. II 2, 8—28; 52; IV 27, 17; Theoph. a. 6020, p. 175 Boor; Cedr. 643 Bonn. RE, III A, 408 (Stein) consideră pe Tzitta „unter den glänzenden Persönlichkeiten des iustinianischen Zeitalters nicht die berühmteste, aber neben Germanus die makelloseste”. Dotat cu un deosebit simţ politic-diplomatic, Tzitta era lipsit de lăcomia şi avariaşi curente în vremea sa, contrastând net cu firea servilă şi despotică a onora din contemporani. Magister militum şi cumnat al împăratului, Tzitta era unul din sfetnicii lui intimi, cu mare influenţă în organizarea administrativă şi conducerea politică a imperiului. Împărăteasa Sofia (sofia lui Iustinus al II-lea, p. 143), ca nepoată a Theodorei (Bury, HLRE, II, p. 71), Patr.Cpol. II 65, p. 187 Pr. = 51 Bonn, pare a fi fost fiica lui Tzitta şi a surorii Theodorei, Comito(?).

¹⁰⁹ Proc. VII 32, 14—15; Marcell. a. 540, 1 (Chr.min. II 106); Iord. Rom. 376; Mal. 480; CIL, XIII 10032, 9 = ILS, 1311, diptych consular cu numele lui complet: *Fl(avius) Mar(inus?) Petrus Theodorus Valentinus Rust(icus?) Boraidēs Germanus Iustinus*. Din seria de nume, pe cel de Germanus l-a luat după tatăl său, Boraidēs (tracie) de la bunicul său (?tatăl lui Germanus) sau după unchiul său Boraidēs (p. 101), Petrus după împăratul Iustinianus (p. 104), Theodorus de la împărăteasa Theodora (Dessau, la I.S, 1311), Iustinus (sub care e cunoscut în izvoare şi în bibliografia istorică) după fondatorul dinastiei Iustinus I (RE, X 1330—1332). Iustinus Boraidēs, născut pe la a. 520, avu un rol de seamă în războaie; a fost asasinat în a. 566 (p. 143).

¹¹⁰ Proc. II 30, 29 *Ῥεκιθαγγος ἐκ Θρακίας*, nu era trac de neam (cum greşit îl considera Philippide, OrR, I, p. 448), ci ostrogot din Tracia (v. p. 110), cu nume evident germanic (Schönfeld, WPNV, p. 187).

zilor lui de goși (II 18, 16—26). După câteva acțiuni mici ale romano-bizantinilor (primăvara 542), perșii trec Eufratul; puținele trupe romane de aici se refugiază în fortărețe, comandanții (între ei Buzes și Iustus, vărul împăratului) se retrag în fugă la Hierapolis (Proc. II 20, 20; Theoph. a. 6033, p. 219Boor = 341Bonn). Armatele persane înaintind pînă în Comagene, Belisarius încearcă o regroupare a resturilor din trupele regiunii. Greșit informat despre adevărata situație precară a forțelor imperiale și impresionat de numele mare al strategului Belisarius, Chosroes se retrage spre est de Eufrat, iar Belisarius organizează un dispozitiv bine încheiat: în prima linie la dreapta și la stînga erau *tracii* și „illyrii”¹¹¹, după care urmau goșii, herulii, vandalii și maurii (Proc. II 21, 4; Theoph. a. 6033, p. 220Boor = 342Bonn; Cedr. 653Bonn). Începînd tratative cu romanii, solii persani trimiși la comandamentul roman fură induși în eroare prin abilitatea lui Belisarius: nu reușesc să afle nici o informație sau observație despre starea armatelor romane. Prin schimbu de ostateci, ostilitățile încetară: succes pentru bizantini atît de important, încît istoricul vremii (Proc. II 21, 28) aprecia că îndeminarea diplomatică dovedită cu acest prilej de Belisarius a fost un titlu de glorie mai mare chiar decît capturarea celor doi regi, Gelimer și Vittiges. Din Orient generalul fu chemat cu scopul aparent de a i se da o nouă misiune în Italia (II 21, 34).

Activitatea curții imperiale din acest timp a avut o influență nefastă asupra operațiunilor militare. Uneltirile cliiei de intriganți din palat, în frunte cu împărăteasa Theodora (p. 105), își fac din nou efectul, ca cea mai grea plagă a conducerii politice și militare a Bizanțului. Nesfirșitul lanț de infamii ale femeilor curții (formînd o parte esențială a vieții politice a secolului al VI-lea) apare descris plastic și elegant de istoricul Procopiu în celebra „Historia arcana” (ΑΝΕΚΔΟΤΑ), un valoros proiector de lumină și adevăr, în a cărui perspectivă se înțeleg cauzele obscure ale multor evenimente „misterioase” ale vieții publice bizantine¹¹². Cu ocazia îmbolnăvirii grave a lui Iustinianus în cursul unei epidemii, cei doi mari generali traci Belisarius și Buzes fură acuzați de intriganții levantini Petru și Ioan (Fagas) că în cazul morții împăratului ei nu au de gînd să recunoască pe succesorul desemnat la palatul imperial: ar fi fost înainte de toate (din partea celor doi generali) o gravă ofensă adusă Theodorei, a cărei influență era pusă în discuție, însemnînd totodată lezarea majestății lui Iustinianus. Din ordinul împărătesei, generalii fură trași la răspundere: Buzes aruncat într-o închisoare subterană întunecoasă, a palatului, unde eminentul căpitan e ținut ca o fiară sălbatecă, vreme de peste doi ani (542—544?), necunoscut, uitat de toți; nimeni nu avea voie să vorbească cu el, mulți îl credeau mort. Cînd din mila Theodorei fu lăsat din nou în libertate, el părea inviat din morți (Proc. *anecd.* 4, 1—12). Cu Belisarius, Theodora a procedat mai puțin brutal: îi luă comanda din Orient (dată lui Martinus) și toată garda per-

¹¹¹ Θράκες τε καὶ Ἰλλυριοί. Prin „Thracés” se înțelege în majoritate covârșitoare traci de neam, nu numai „soldații din Tracia”, unde locuiau și alte populații. „Illyrii”: trupe din Illyricum oriental (Moesia, Dardania), deci cel puțin parțial traco-romani (v. p. 94).

¹¹² Patroanele cliiei de intriganți erau Theodora și prietena ei Antonina (soția lui Belisarius), femei energice, ambițioase, aventuroase, lipsite de scrupule; în fața puterii lor discreționare dispărea majestatea imperială a lui Iustinianus și gloria mareșalului Belisarius. În mijlocul fastului orbital al palatului, cele două femei au fost cauzele multor infamii, mergînd adesea în detrimentul intereselor vitale de stat, intrigi care au furnizat un copios material de anecdotă și senzational pentru istoriile romanțate. „Caracterul” și rolul Antoninei, ca și atmosfera alică din Bizanț în curs de peste două decenii (527—548) se află schițate magistral în RE, III 229—232 (Hartmann). Fiînd neavenit și inutil a reda faptele scandaloase ce se comiteau la palat, ele vor fi semnalate aici numai în măsura în care privesc direct pe marii comandanți militari traco-romani, victime și ei ale intrigilor oculte alicie bizantine.

sonală (bucellarii) și averea, lăsându-l fără nici un sprijin material, ca simplu particular; în asemenea condiție, toți îl ignorau, îl ocoleau, cu ipocrizia de totdeauna, mai ales în societatea bizantină (RE, III 232). Dar nici Belisarius nu putea face dovada unui dezvoltat simț al mândriei personale, al demnității: suferea cu stoicism și resemnare umiliri și degradări, fără a reacționa prin nimic. Când potențaii curții se convinseseră că el nu reprezintă un pericol, că imperiul are totuși nevoie de serviciile lui, i se acordă din nou atenție și încredere. Condiția ce i s-a pus era împăcarea cu soția sa Antonina, cu care era învrăjbit. Făcut comes stabuli, Belisarius își pune din nou serviciile la dispoziția împărăției: i se dă conducerea războiului din Italia (Proc. *anecd.* 4, 13—31; a. 545).

Ca un simbol al reconcilierii, se pune la cale căsătoria fiicei lui Belisarius, *Ioannina*, cu Anastasius, nepotul împărătesei Theodora (*anecd.* 4, 37); despre fiica generalissimului și intriganții aulici, v. relatările lui Procopiu (*anecd.* 5, 18—23).

Invazia romană în Persarmenia¹¹³. În 543, perșii reiau ostilitățile în Armenia romană, invazie oprită prin încercarea de împăcare făcută de Iustinianus: o solie e trimisă, *Constantianus* (RE, IV 960; „de neam illyr”, Proc. II 24, 3—4, adică din Illyricum oriental, posibil traco-roman) și Sergius din Edessa. Acțiunile militare ale lui Valerianus, Martinus și Narses au suferit eșecuri, încheiate prin înfrîngerea totală la fortăreața Anglon (Proc. II 24—25).

Invazia persană în Mesopotamia (a. 544) era îndreptată, cum spune istoricul, nu atât contra lui Iustinianus, cât mai ales contra „Dumnezeului creștinilor”. Perșii asediază Edessa, apărată cu succes de traco-romanul Martinus, fără a reuși să o cucerească. Tratatul se încheie printr-o convenție: regele persan primește 500 pungi de aur și evacuează zonele invadate (Proc. II 26—27; Bury, HLRE, II, p. 109—113).

În 544 moare vârul împăratului, generalul *Iustus* (Proc. II 28, 1), urmat de iberul Peranius, iar în locul lor fură trimiși traco-romanul *Constantianus* și *Marcellus*, fiul foarte tânăr al surorii lui Iustinianus (Vigilantia). După tratative directe cu regele, se încheie un tratat de pace pe trei ani: între condiții era pentru bizantini obligația de a plăti un tribut anual de 2 000 livre de aur (Proc. II 28, 3—11; a. 545). În anii următori se duc lupte în Lazica (Proc. II 28, 15—30, 54), în care nu se face mențiune despre vreun trac sau traco-roman.

i. — Continuarea războiului cu maurii (539—546)

În primii ani ai campaniei lui Solcmon¹¹⁴ (posibil în 539) se cunoaște în Africa un singur comandant traco-roman, *Ioan Troglita* (p. 115), dux al provinciei Byzacena sau al Tripolitaniei (Coripp. *Ioh.* I 470); după 544 apare un fost bucellarius (doryphorus) al lui Solcmon, tracul *Petrus*, care desigur participase la luptele corduse anterior de comandantul său. Sub nepotul și succesorul lui Solcmon, mai puțin capabilul Sergius (RE, II 1, 1689—1691, 7), continuă cu mai puțin succes războiul, în care se remarcă mulți ofițeri traci. La data izbucnirii răscoalei maurului Antalas în unire

¹¹³ Bury, HLRE, II, p. 109—113.

¹¹⁴ Idem, p. 145—148; RE, III A, 944.

cu Stotzas (a. 545), ducele Byzacenei *Himerius* „Thrax”¹¹⁵, asediat de rebeli, se apăra eroic, dar din cauza ordinelor confuze date de generalul Ioan (Sisinioli), a suferit o înfrângere la Menephesa (lângă Hadrumetum), trebuind să se predea¹¹⁶, forțat chiar să ia parte la asediul cetății Hadrumetum, după a cărei cucerire de către barbari Himerius evadează din captivitate, fugind la Cartagena (Proc. IV 23, 1–17; Theoph. a. 6026, p. 209Boor = 325Bonn; Coripp. *Ioh.* IV 1–63; mai târziu participă la războiul cu goții, p. 132). Alături de Sergius e trimis în Africa gotul Areobindus¹¹⁷, patricius, bătrîn la fel de incapabil, dar membru al dinastiei, însoțit de soția sa Preiecta (nepoata împăratului; Proc. IV 24, 3; p. 99). Sporirea comandanților nu era o cheazășie a succesului: lucrurile merg chiar mai rău pentru imperiali (dezastrul lângă Thacia, a. 545). Comandant unic rămîne Areobindus; dar rebeliunea ducelui Numidiei, gotul Gontarith¹¹⁸, complică mai mult situația: aliat cu cîțiva șefi barbari, rebelul pătrunde în Cartagena, unde din ordinul ostrogotului Ulitheus ucide pe compatriotul său Areobindus refugiat într-o biserică împreună cu sora și cu soția sa Preiecta (Proc. IV 26; martie 546). Căpetenia maurilor, Antalas (RE, I 2344), aderent al lui Gontarith, se desparte de acesta intrînd în legături cu ducele Byzacenei tracul *Marcentius* (p. 119), refugiat pe o insulă, și apără împreună cetatea Hadrumetum pentru imperiu (Proc. IV 27, 31). În ajunul luptei decisive cu Antalas, Gontarith, la un mare „banchet” organizat de el, fu asasinat de armeanul Artabanus în complicitate cu tracul Petrus¹¹⁹; garda tiranului și aderenții săi fură masacrați în cea mai mare parte (Proc. IV 28; Theoph. a. 6026, p. 214Boor; mai 546). Rechemat la Constantinopol Artabanus, războiul fu reluat de Ioan Troglita (p. 129).

j. — Al doilea război cu goții

Ocuparea Ravennei și capturarea lui Vittiges nu însemnau sfîrșitul puterii ostrogotice, nici deplina pacificare a Italiei; pentru realizarea acestor două obiective au fost necesare alte două războaie¹²⁰.

1. — Luptele din anii 541–544

În a. 540 rămăseseră numeroase garnizoane cu cîțiva generali: Vitalius în Veneția, Constantianus la Ravenna, Bessas la Spolegium, Iustinus la Florența, Conon la Neapolis și traco-romanii *Ioan* (nepotul lui Vitalianus), comandant suprem (magister militum)¹²¹; *Cyprianus* (p. 115) la Perugia

¹¹⁵ Ἱμέριος Θράξ τῶν ἐν Βυζακίῳ καταλόγων ἄρχων, Proc. IV 23, 3. RE, VIII 1633, 3.

¹¹⁶ Lupta lui eroică e descrisă de poet: „dux erat obsessae servator Himerius urbis. Iustiniana polis saevis tunc tradita Mauris — sorte sub ancipiti” (Coripp. *Ioh.* IV 8–64).

¹¹⁷ Nume germanic: Schönfeld, WPVN, p. 27; RE, II 841–842, 4 (Hartmann).

¹¹⁸ RE, VII 1941–1942; Schönfeld, WPVN, p. 119.

¹¹⁹ Πέτρος Θράξ γένος, Proc. IV 28, 3; RE, XIX 1323, 30.

¹²⁰ Bury, HLRE, II, p. 226–252; Hartmann, *Gesch. It.*, I, p. 298–320; RE, III 232–236.

¹²¹ În această perioadă (probabil prin a. 540–541) va fi clădit generalul Ioan în Ravenna (sau Ariminum) un sfînt lăcaș de închinare, din care a rămas numai piatra comemorativă cu inscripția „auxiliante D(omin)o et intercedente beata Maria, Ioh(ann)es vir gloriosiss(imus), magister militum et exconsule, prov(incia) Mysia natus, hanc basilicam cum omni devotione et desiderio a fundamentis construxit” (ILCV, 231).

și un alt nepot al lui Vitalianus, *Bonus*¹²², la Genova. Abia plecat Belisarius din Ravenna, începe agitația elementelor „naționaliste” și extreme din rîndul goșilor, care înălțară în tron pe Ildibad; asasinarea noului ales (a. 541) nu împiedică insurecția, care după proclamarea lui Totila¹²³ luă forme grave pentru imperiu: ostilitățile începură fără zăbavă. Noul rege got, zdrobind pe romano-bizantini la Faventia (Verona), înaintează rapid spre sud, ocolind Roma, pînă la Beneventum, iar în primăvara 542 o armată gotică repurtă o biruință asupra formațiilor lui Ioan, Cyprianus, Bessas și Iustinus; la Neapolis, garnizoana comandată de Conon (compusă din romani și isaurieni, 1 000) se opunea cu succes¹²⁴. Față de situația critică din Italia, la Bizanț se organizează un nou corp expediționar din unități de t r a c i comandate de Herodianus (p. 121) și armeni comandați de iberianul Fazas (Proc. VII 6, 10); urmînd un mic detașament de huni. Comanda supremă o avea civilul Maximinus, om fricos și neprinceput în ale războiului; succesele lui Totila se țineau lanț: Italia, în afară de cîteva puncte fortificate, se afla în stăpînirea lui.

2. — Expediția lui Belisarius (544—548)

Deteriorîndu-se situația în Italia, Iustinianus făcu din nou apel la *Belisarius*, căzut de doi ani (542—544) în dizgrația cercurilor aulice (p. 123—4); vechiul strateg acceptă răspunderea unei mari acțiuni militare de realizat prin mijloace proprii, pe care adică el singur să le procure, fără ajutor imperial (Proc. *anecd.* 4, 39). Dar el nu mai avea nimic din puternica gardă personală de bucellarii (pe care i-o luase Theodora), dispunea de puțini ostași. Însoțit de magister militum Vitalius (venit din Italia, unde lăsase unitățile „illyrice”, τοὺς Ἰλλυριοὺς στρατιώτας), Belisarius cutreieră întreaga Tracie și Illyricum (Moesia Superior—Dardania) și adună, cu bani, numeroși recruți, voluntari (Proc. VII 10, 1—2; 12, 4), din care organizează un corp de 4 000, format în majoritate de *traco-romani* și grupat în vara 544 la Salona, spre a trece în Italia: o parte din trupe e trimisă la Hydruntum

¹²² Proc. VII 10, 14 Βονος ἦν τις Ἰωάννου ἀνεψιός, deci văr al lui Ioan, ca atare nepot al lui Vitalianus (după frate ori soră). În RE, III 714, 2 (Hartmann) era considerat „Neffe (nepot)” al lui Ioan; dar la Procopius ἀνεψιός înseamnă mai ales văr, accepțiune sigură în cazul Germanus-Iustinianus (p. 100). Îndiferent care va fi fost legătura de înrudire între traco-romanul Ioan și Bonus, acesta din urmă încă trebuie să fie considerat trac, fără multă rezervă, fiind foarte probabil identic cu omonimul quaestor Iustinianus exercitus in Scythia și Moesia la a. 536—537 (Iust. Nov. 41 și 50; RE, III 714, 3), care ca dux participă la războiul cu goții condus de Narses (p. 136), iar la 561 era (tot în Italia) comes rerum privatarum sau patrimoniis (Menand. fr. 8, FHG, IV, p. 204 = HGM, II, p. 7). Agath. I 19 il numea τὸν στρατηγὸν τὸν ἐκ Μωσίας τῆς πρὸς τῷ Ἰστρῷ ποταμῷ παρατεταμένης, indicație care înseamnă nu „Bonus strategul Moesiei de lingă Istru” (cum greșit înțelegea Suid. Βονος στρατηγός τῆς Μωσίας etc.); de aici, evident nu poate rezulta nimic în privința funcției de „dux Moesiae”; despre existența unui magisterium militum per Moesiam, presupus de Diehl, *Iustinien*, 1901, p. 225 și HMA, III 1936, p. 75 după Mal. 437—8, cf. Stein, *Stud.* I, 166), ci „strategul originar din Moesia cea de lingă Istru”, Moesia Inferior, unde se născuseră Vitalianus și Ioan. Deosebindu-l de celălalt Bonus (RE, III 714, 4; infra, p. 145), care poate să nu fi fost moeso-ori traco-roman, istoricul Agathias arată că vărul lui Ioan (Vitaliani nepos) era născut în aceeași zonă (a Moesiei; la Zaldapa sau în apropiere). După Sundwall, *Abhandl.* p. 105 Bonus „war velleicht Byzantiner” (!).

¹²³ Totila = Baduila: RE, VI A, 1828—1838 (Nagl).

¹²⁴ Proc. VII 6, 2 Ῥωμαίων τε καὶ Ἰσαύρων χιλιούς. Dintre „Romaioi” mulți erau traci; cf. „isaurieni și traci” comandați de Conon (p. 118); posibil să fie aceeași formație.

cu Valentinus, iar Belisarius cu grosul forțelor se îndreaptă prin Pola spre Ravenna. Între timp, Tibur (Tivoli) fu ocupat de goți prin trădarea garnizoanei de isaurieni, iar populația căsăpită; astfel, romanii erau total izolați în Etruria (Proc. VII 10, 19—23); în schimb gotul Thorimuth doryphorus și Vitalius cu soldați din Illyricum ocupă o fortăreață stabilindu-se la Bononia; dar peste puțin timp, soldații din Illyricum, nemulțumiți de neprimirea soldei și de prelungirea războiului, se întorc în patria lor, aflând că hunii le-au prădat casele și avutul¹²⁶. După această defecțiune, Totila trimite la Bononia o armată, zdrobită și alungată de Vitalius și Thorimuth, luptă în care s-a distins un Nazares, vir nobilis (λόγιμος, Proc. VII 11, 17—18), comes în Illyricum, el însuși Ἰλλυριὸς γένους, adică din Illyricum oriental, posibil de obârșie tracă¹²⁶. Situația armatei romano-bizantine rămânea mereu precară, cu toate micile succese izolate, ca: ocuparea cetății Pisaurum de Sabinianus și Thorimuth (Proc. VII 11, 32—35), înaintarea unei formații cu persanul Artasiras și tracul *Barbatio*¹²⁷ pînă la Roma ș.a., alternînd cu insuccese (VII 11, 19—31 la Auximum). Lipsit de puncte fortificate (distruse de goți), fără cadre și mijloace necesare la ducerea războiului, Belisarius se adresează împăratului, prin generalul Ioan (nepotul lui Vitalianus), trimis în vara 545 la Constantinopol. În scrisoare, arătînd starea dezastruoasă a armatei din Italia, cerea restituirea gărzii de bucellarii care să-i fie trimisă în Italia cu număr mai mare de huni și alți „barbari”, toți plătiți cum se cuvine (Proc. VII 12, 1—10). Dar activitatea „ambasadorului” era departe de a satisface așteptările¹²⁸, iar Totila ocupă Spoletium prin trădarea lui Herodianus (adversar al lui Belisarius; Proc. *anecd.* 5, 5—6) și Asisium, predat de locuitori, după ce comandantul garnizoanei romane, gotul Sisifrid, cade eroic în luptă. La Perugia, goții întîmpinînd rezistența dîră a comandantului traco-roman Cyprianus, Totila organizează suprimarea lui prin un bucellarius (doryphorus) al acestuia, gotul Ulifus¹²⁹; dar rezistența garnizoanei nu scădea, fapt care determină pe regele got să se retragă (Proc. VII 12, 12—20), iar la sfîrșitul a. 545 începuse asediul Romei, apărată de gotul Bessas și iranianul Artasiras cu tracul Barbatio (doryphori ai lui Belisarius), care s-au distins în lupte (VII 13, 1—4). Agravîndu-se mereu situația, Belisarius aduse o nouă armată comandată de Ioan și armeanul Isac, „din barbari și soldați romani” (VI 13, 19—22), între

¹²⁶ Proc. VII 11, 13—16; amănuntul arată că patria ostașilor era teritoriul unde hunobulgarii (RE, III 1040—2) făceau mai des incursiuni: Illyricum de est (Moesia Superior — Dardania), locuit majoritatea de traci în antichitate; posibil deci că „illyrii” din armata lui Vitalius erau în aceeași măsură traci, traco-romani.

¹²⁸ RE, XVI 2096. Numele Ναζαρης pare a fi unicum (ori e iudaic-creștin? hunic?), lipsind o analogie în zona balcanică. Mai greu s-ar putea presupune un antropomim tragic, ca Λαζαρης, care ar putea conține rad. i.-e. *leg'- (cum ar fi cel din WP, II, p. 422).

¹²⁷ Proc. VII 11, 36 Βαρβατίωνα Θράκκα. Cf. un *Barbatio* bis exarchus, probabil localnic moeso-roman, alături de altul Dicebalus, în sec. al IV-lea, la Babadag (în Dobrogea), RIR, X 1940, p. 334.

¹²⁸ În capitală, emisarul lui Belisarius se ținea de cu totul altceva: intră în tratative cu vărul împăratului, Germanus, pentru a se căsători cu fiica acestuia *Iustina*. Germanus însă era persecutat de împărăteasa Theodora, prin ale cărei ultiștiri a fost căzut în dizgrație ani de-a rîndul (între 541 și 548 numele lui e pomenit numai în legătură cu această căsătorie, care a stîrnit furia și opoziția inverșunată a împărătesei și a Antoninei, motiv de vrajbă în plus între generalii Ioan și Belisarius). Proc. VII 12, 11; *anecd.* 5, 7—15; RE, X 1338—9, 16.

¹²⁹ Antropomim germanic evident, Ulifus este omis de Schönfeld din repertoriul său (WPVN); pare să fie înrudit cu numele Ulfila, Wulfila („Wolf”) etc.; cf. și Ulimuth(-un), Proc. VI 13, 14.

ei și traci (cf. *Godila*, infra). Toate eforturile desperate cu ingenioase manevre ale lui Belisarius (eșuate din cauza întârzierilor și indisciplinei unora din subalterni) n-au putut împiedica pe Totila să intre în oraș (17 dec. 546) și să încerce tratative de pace, atât cu Belisarius, cât și cu Iustinianus; dar fără rezultat. Tergiversarea din partea bizantină provoacă reacțiunea violentă a regelui got, care amenința cu dărîmarea întregului oraș, dacă nu va interveni o înțelegere; la care Belisarius răspunde într-o scrisoare în termeni patetici, arătînd marea „cetății eterne”, ridicată prin munca și truda multor generații de oameni, de genul constructiv al civilizației clasice, sub oblăduirea caesarilor (Proc. VII 22, 9—10). Impresionat poate și de aceste cuvinte, Totila se mulțumește să dărîme o treime din zidurile Romei și să o golească de populația civilă. El întreprinde apoi o acțiune în sud contra lui Ioan, urmată de alta spre nord la Ravenna. Fortînd apărarea Romei, Belisarius izbuti să pătrundă în oraș (primăvara 547), refăcu fortificațiile, readuse populația evacuată, organiză apărarea față de asalturile repetate ale goților, care dărîmă podurile pe Tibru (afară de Ponte Molle) și se retraseră spre Tibur. Situația rămîne staționară, ajutoarele militare (formații de heruli, armeni etc.) venite din Constantinopol consolidau prea puțin pozițiile romano-bizantine în Italia. Tentativa energică a lui Belisarius de a executa o mare ofensivă s-a prăbușit la Ruscia (Rossano): trupele lui, comandate de iberul Fazas (mort în luptă) și de tracul Barbatio (doryphorus), fură zdrobite de goți (Proc. VII 27, 16—28, 18; începutul a. 548). În primăvara aceluiași an, Iustinianus trimite un corp de 2 000 în Sicilia; Valerianus trecu din Grecia la Hydruntum, de unde Belisarius expediază la Constantinopol pe Antonina pentru a îndupleca pe Theodora să trimită un ajutor mai substanțial în Italia; dar la 23 iunie moare împărăteasa, iar ajutorul solicitat n-a mai fost pregătit. Între timp, la Ruscia garnizoana romană, compusă din italice și 300 de „Illyri” lăsați de Ioan sub comanda hunului Chalazar (doryphorus) și a tracului *Godila*¹³⁰, cu 300 de pedestrași trimiși de Belisarius, rezista cu greu la asediul ostrogoților; eșuînd tentativa de a-i despresura făcută de Belisarius, de Ioan și Valerianus, *Godila* și italicul Deoforon tratează cu goții și predau cetatea, după asigurări date întregii garnizoane; dar dintre cei din cetate, hunul Chalazar e ucis torturat.

Chemat la Constantinopol (prin intervenția Antoninei), Belisarius fu tras la răspundere pentru nesuccesul acțiunii din Italia (Proc. VII 30; *anecd.* 5; *Iord. Rom.* 381), ale cărui cauze erau: dezorganizarea forțelor armate romano-bizantine, situația politică nefavorabilă, lipsa de mijloace materiale procurate de Bellsarius prin fiscalitate excesivă (de unde acuza de lăcomie și avariție) și insubordonarea generalilor, mai ales a tracului Ioan (adversar al Theodorei și al clicii palatului din care nu lipsea Antonina, soția depravată și rău sfătuitoare a mareșalului Belisarius; RE, III 236).

După ce cunoscuse cele mai mari înălțări și glorie la care putea ajunge un conducător de oști, Belisarius — înlăturat din conducerea acțiunilor militare ale lui Iustinianus — a trăit în anii următori (548—559) în capitală bucurîndu-se de bogățiile sale imense, cu titlul „magister

¹³⁰ Proc. VII 30, 6 Γουδιλαν Θραξα (Γουδιλαν P, γοδιλαν L și H), 19 Γουδιλαν. Numele cu aspect germanic (fornă germanizată?) pare a fi variantă a lui *Cutila* (Philippide, OrR. I, p. 642; Decev, *Sprachr.* p. 265). E puțin probabil să fie vreun ostrogot din Tracia, numit de istoriograf „Thrax” prin confuzie cu numeroșii „Thraces” din acest timp.

militum Orientis", apoi „comes domesticorum", fără vreun rol politic sau militar (Proc. VII 35, 1—8, VIII 21, 1—4). Faptele lui de arme erau înfățișate într-un mare mozaic din palatul clădit de Iustinianus, iar figura lui de războinic o eterniza o statuie aurită.

k. — Sfirșitul războiului cu maurii (546—548)

Succesorul lui Artabanes în magisterium militum Libyae (toamna 546; Proc. IV 28, 45) era patricius Ioan supranumit Troglita, care în doi ani (547—548) frînse cerbicia maurilor, pacificând definitiv Africa romano-bizantină. Poetul african Flavius Cresconius Corippus (contemporan) a cîntat acest război slăvind bravura generalului în poemul intitulat după eroul principal *Iohannis seu De bellis Libycis*, de valoare documentară de mult determinată definitiv¹³¹. Obîrșia teritorială-etnică a lui Ioan Troglita se poate stabili cu probabilitate, justificînd prezența lui în prezenta monografie istorică: era fratele lui *Pappus* comandant al formațiilor de cavalerie la a. 535 (p. 115) între ofițeri superiori din Tracia, deci probabil era de neam trac¹³²; supranumele „Troglita”¹³³ explicabil ca ethnicon din topon. Trogilos (St.Byz. *χώρα Μακεδονίας*), de unde ar fi fost originar Ioan; deși nu deplin convingătoare, asemenea explicare este deocamdată singura posibilă. Dacă de fapt era din Trogilos (la extremitatea de sud-vest a spațiului etnic trac, unde amestecul cu elemente străine era mai intens decît în interior; AISC, IV, p. 88—95), etnicitatea lui tracică poate fi susținută cu ceva mai multe șanse.

Tatăl fraților Ioan și Pappus era Euans (Euantes, Coripp. *Ioh.* VIII 376), nume grec, explicabil prin influența elenică în Tracia, nu prin ipoteza că familia ar fi imigrat din Grecia spre teritoriul trac. La începutul campaniei lui Ioan, Pappus era mort (înainte de a. 546). Ioan Troglita avea soție o prințesă („filia regis”, *Ioh.* I 202) și un fiu *Petrus*, copleșit cu laude și elogii bombastice de către poet; *Ioh.* I 197—203, 207, 209, IV 1054, VII 209, 218, VIII 376—9; I 201—3 îi compara cu Aeneas și Ascanius

*se putat Ascanium, matrem putat esse Creusam
filia regis erat, mater quoque filia regis
tunc pater Aeneas et nunc pater ipse Iohannes.*

Noul magister militum Libyae participase la expediția lui Belisarius contra vandalilor (533—534), cînd Procopius nu-l menționa între comandanți, deși — după cuvintele eroului — „ex ducibus namque unus eram, cum scepra tyrannus — Geilimer in Libycis tenuisset perfidus oris” (*Ioh.* I 379), distingîndu-se în lupte alături de fratele său (I 390—1, 469—472, III 29—31, 294—301). La 540 apare în Orient (fiind în anii anteriori dux Mesopotamiae) și participă la războiul persan, sub Belisarius, fără a fi reușit însă a face actele de bravură ce-i atribuie poetul adulator (*Ioh.* I 56—109; supra, p. 122).

Întors în a. 546 din Orient, Ioan Troglita organizează corpul expediționar pentru Africa, împotriva maurilor. Armata înjghebată se com-

¹³¹ J. Partsch, edit. Coripp. (MGH, AA, III/2, 1879), introd. p. I—XXXVIII. Despre Corippus: RE, IV 1236—1246 (Skutsch); M. Schanz, *Geschichte röm. Litter.* IV/2 (1920), p. 78—82. Despre evenimente: Bury, HLRE, II, p. 147.

¹³² Partsch, prooem. p. XXV „Thracēs igitur Iohannem et Pappum fuisse veri similitum est”. Schanz, p. 79. „Thrax” este de luat în accepțiunea etnică.

¹³³ Amintit numai de Iord. *Rom.* 385 „Iohannem patricium cognomine Troglitam”.

punea din toate elementele etnice care-și puneau serviciile la dispoziția imperiului bizantin. Ofițerii și desigur în aceeași măsură trupa respectivă erau în majoritate străini barbari, mai numeroși germanii¹³⁴, cîțiva perși-armeni¹³⁵, huni¹³⁶; din Asia Mică isaurieni¹³⁷; dar cele mai multe erau antroponimele latine-romanice, sub care se ascund mai cu seamă luptători din Peninsula Balcanică¹³⁸, iar o parte grecești antice sau iudaic-creștine și orientale¹³⁹. În atare mozaic de neamuri, numărul tracilor (ce pot fi constatați concret) este mult mai redus. În afară de generalul-șef Ioan Troglita, în poemul „Iohannis” se amintesc trei războinici traci: *Marcentius* dux (cunoscut din războiul cu goții, p. 119; dux Byzacenes, p. 125), care — ca majoritatea eroilor cîntați de Corippus — a făcut adevărate minuni de bravură; trei versuri (*Ioh.* IV 532—4) caracterizează și tipul fizic al tracului:

*proximus inde ciens numeros Marcentius urget
iussaque per latos discurrunt agmina campos.
illius et fulvos cassis premil aurea crines.*

„Fulvi crines” (plete blonde-roșcate) erau specifice la traci (blonzi: p. 49). În alt loc poetul scrie despre ducele Marcentius „densis Marcentius armis — ardebat mediis prosternens agmina fossis” (*Ioh.* V 447).

Un armiger (doryphorus) al lui Ioan Troglita purta numele tipic trac *Ziper* (supra, p. 69); încărcat cu sonore epitete în versurile pompoase ale poemului, e numit „maximum belli fulmen, virtute superbus, magnanimus” etc.:

IV 935 *haud procul Ziper medium currebat in agmen
turbabatque viros, cogens in castra redire* (etc.)

VI 533 *cunctantem bella subire
armigeri suasere ducem, fortissimum olim
Ariarith et Ziper melior, duo maxima belli
fulmina, Massylae quos tunc temuere phalanges
et virtute pares, et falis compar uterque.
tunc Ziper sic orsus ait „succure Latinis” ...*

¹³⁴ În special goți și vandali: Ariarith (armiger Iohannis, *Ioh.* IV 929, VI 535 etc.), Fronimuth (dux, IV 525, 1090 etc.), Fastita (miles, VIII 624), Geisirith (dux, II 188 etc.), Gentius (mag.mil., III 41), Putzintulus (dux, germ.? IV 479), Recinarius (dux, II 312 etc.), Salusis (miles, germ.? IV 990), Silvutis (miles, VII 437), Sinduit (dux, VI 522, VIII 374), Solumuth (armiger Iohannis, IV 960), Tanala (miles, IV 991), Ulitan (tribunus, IV 542) și posibil alții. Dar mulți din cei menționați în această notă nu figurează în repertoriul onomastic WPVN al lui Schönfeld.

¹³⁵ Arsaces (*Ioh.* IV 898), Gregorius (armean, intrudit cu Artabanes, IV 487).

¹³⁶ Tarah (miles, IV 991).

¹³⁷ Tarasis (dux, IV 553, 1101 etc.).

¹³⁸ Amantius (armiger Iohannis, II 189 etc.), Carosus (miles, VII 436), Crescens (mil., IV 844), Fiscula (mil., IV 992), Germanus (IV 989), Marcianus (tribunus, IV 505), Marturius (trib., IV 66), Priscus (mil., VII 436), Senator (mil., IV 507), Servandus (IV 844), Vitalis (IV 991), Vitulus (signifer, IV 941). Unele antroponime ar putea să fie diformate sau fictive.

¹³⁹ Artemius (miles, IV 902), Dorotis (armiger, IV 972), Iohannes Stephanides (legatus ad Cutzinam, VII 242—261), Iohannes (armiger, VI 650), Malc(h)us (mil., IV 901), Mificus (beduin? IV 970), Ornus (? IV 862), Paulus (armiger, VI 598; mil., IV 839), Stephanus (mil., VII 435) etc.

637

virtute superbus

*Ziper acerba furens ibat per tela, per hostes,
Syrlica lectiferis prosternens agmina telis.*

În vîltoarea luptei, Ziper cade eroic :

VI 669

magno impendente tumultu

*armigeri cecidere duo : cadit Ariarith ingens
missile non uno et centum per vulnera Ziper
magnanimus. durus venientis comminus ictus
ductoris transfixit equum ...*

La bătăliile cu maurii a participat și tracul *Petrus*, fost bucellarius al generalului Solomon și unul din asasinii lui Gontarith (p. 125), distingîndu-se prin acte de mare bravură :

VII 431

*audacem Petrus Tafaran confixerat hasta
quem petit infensis luctantem Iammada telis
hunc tamen exceptum Petrus mucrone peremit,
verticis alta rotans truncatis tempora venis.*

Cu asemenea viteji de elită, Ioan Troglita a zdrobit rezistența barbarilor mauri (a. 548), iar în nordul Africii a domnit liniștea 15 ani (p. 139). Îvingătorul maurilor este menționat ultima dată ca magister militum Africae în a. 551 (Proc. VIII 24, 31).

Militari traci în Africa bizantină. În afară de ostașii cu ofițerii traco-romani menționați în luptele cu vandalii, maurii sau cu rebelii în nordul Africii, se cunosc în inscripții și papyri cîteva nume de militari traci, din garnizoanele bizantine ori participanți la vreo campanie aici, în perioada iustiniană :

Fl(avius) Ziper, tribunus în *N(umerus) Pr(imanorum) fel(icius) Iust(inianorum)*, agens *tribunatu(m) Rusg(uni)s ann(os) XII*, în Mauretania, CIL, VIII 9248 (= 20849 = ILS, 2812 = ILCV, 442);

Zibir într-un tabel de soldați dintr-o oază a Numidiei, CIL, VIII 17979, posibil variantă a lui *Ziper* (EDR, I, p. 111);

Buraido milix de num(ero) Hipp(onensium) reg(iorum), adică din Hippone Regius și mort în acest oraș, CIL, VIII 5229 (= 17401 = ILCV, 549)¹⁴⁰;

Seuthes în Egipt, *Ox.Pap.* XVI 1911, 118—121 : ἐδάφ(ου)ς Σευθου (a. 557), antroponim tracic, dar posibil și egiptean (supra, p. 27);

Ziper bucellarius, *Ox.Pap.* XVI 1903, 7 (a. 561); în același document, doi bucellarii traci purtau etnonimul „Bessi” : *Boraidēs* (Βοραιδῆ Βεσσῶ) și *Zemarchus* (Ζημαρχῶ Βεσσῶ și genitiv Ζημαρχου), Ioan Mystacon (infra, p. 150), romanii Maxintolus, Marcellinus etc.; germanii Tangila și Illerich (Ilderich, Hild-); cei doi „Bessi” erau menționați între bucellarii veniți cu tribunul Ulior (nume germanic), *Ox.Pap.* XVI 2046, 47—48.

¹⁴⁰ S. Gsell, *Inscriptions latines d'Algérie*, I (1922), nr. 81; despre numele *Buraid-*, *Boraidēs* supra, p. 60. R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique* (1892), p. 731, pune pe *Buraido* la sfîrșitul veacului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea; dar toate indiciile ar fi pentru epoca lui Iustinianus, cînd elementele militare trace erau mai numeroase în imperiul răsăritean decît anterior.

1. — Expediția contra gepizilor (a. 548)

Consecvent principiului diplomației de a interveni între popoarele barbare în litigiu, a le învrăjbi spre a le uza prin luptele dintre ele, la cererea de asistență a longobarzilor contra gepizilor, Iustinianus I ajută pe cei dintii cu un corp expediționar de peste 10 000 de călăreți, sub comanda lui Constantianus, armeanul Aratius și tracii *Buzes* (p. 122) și *Ioan* (nepotul lui Vitalianus), acesta din urmă abia sosit din Italia. Dar reconcilierea gepizilor cu longobarzii a făcut inutilă intervenția armată romano-bizantină (Proc. VII 34; Diculescu, *Gep.* p. 137—140 plasează expediția la a. 547).

Conjurația armenilor (a. 548). După moartea Theoderei se produse conspirația contra lui Iustinianus, pusă la cale de armeanul Arsaces, în colaborare cu ruda sa generalul Artabanes și cu persarimeanul Chanarangas (Bury, HLRE, II, p. 66—69), urmărind suprimarea împăratului și înlocuirea lui prin Germanus care fusese ținut în obscuritate prin uneltirile Theoderei; urmau să fie lichidați și Belisarius cu Marcellus, comandantul gărzilor palatului. Dar Germanus cu fiii săi *Iustinus-Boraides* (p. 122) și *Iustinianus*¹⁴¹ — puși la curent cu intențiile complotiștilor levantini — nu le-au făcut jocul, ci au încercat să împiedice realizarea planului criminal, împărțând secretul și generalului trac *Buzes* (RE, III 1094, 2) și romanului Constantianus. Cînd Marcellus a dat pe față întregul țesut, Germanus, susținut de Buzes și Constantianus, și-a dovedit nevinovăția fără să sufere vreo sancțiune; dar nici organizatorii complotului n-au fost prea aspru pedepsiți (Proc. VII 33).

m. — Luptele cu goții după a. 548

Plecarea lui Belisarius din Italia însemna o pierdere grea pentru armata romano-bizantină de aici, iar ofensiva generală gotică înregistra succese remarcabile. În 550 Totila recucereste Roma (Proc. VII 36; HLRE, II, p. 249—250); se dirijează spre sud, încercînd să ocupe Rhegium apărat cu dîrzenie de gotul Thorimuth (fost doryphorus al lui Belisarius) și de traco-romanul *Himerius* (p. 125), care se predă numai după ce ostrogoții ocupară Tarentul și Ariminium, devastînd Sicilia, unde la Messana traul *Domentiolus* (RE, V 1531; posibil identic cu nepotul lui Buzes, p. 112) opuse rezistență dîrză (Proc. VII 39, 2—5).

Expediția lui Germanus¹⁴². Pentru continuarea mai eficientă a războiului cu goții, Iustinianus I decise (prim. 550) să trimită în Italia pe vărul său Germanus (izbăvit prin moartea Theoderei de prigoana îndurată din partea camarilei aulice). Știrea produse îngrijorare între goți (Proc. VII 37, 24), trezind legitime speranțe în rîndul trupelor romano-bizantine. Simultan senatorul roman Liberius era trimis să apere Sicilia; înlocuit peste puțin de Artabanes (VII 39, 6—8). Germanus avea la îndemînă prea puține trupe; dar obține mari sume de bani pentru recrutarea de soldați în Tracia și Illyricum. Mulți bucellarii (doryphori și hypaspistae),

¹⁴¹ Al doilea fiu al lui Germanus și Passara (născut pe la 525), Iustinianus fusese de asemenea ținut în intineric cît a trăit Theodora, fără vreo funcție politico-militară (cf. p. 123; Proc. VII 32, 17); el are un rol de seamă în războaiele lui Iustinus II (RE, X 1310—3, 2).

¹⁴² Bury, HLRE, II, p. 252—255; Hartmann, *Gesch. It.*¹, I, p. 324—326.

încercați în războaie, își părăsiră șefii și se alăturară lui Germanus, atît din Bizanț, cît și din Tracia și Illyricum. Urmat de cei doi feciori ai săi, *Iustinus-Boraides* și *Iustinianus* (care arătau mult zel și interes pentru această campanie), Germanus se îndreptă spre Tracia, unde-și completează efectivele cu ostași din armata „catalogilor” de cavalerie (ἐκ καταλόγων ἱπικῶν) staționată aici. Atrăși de faima lui mare, i se alăturară voluntari numeroși barbari dunăreni, mai ales slavi și huno-bulgari, precum și străini din alte zone; regele longobard promite un detașament de 1 000 călăreți (Proc. VII 39, 16—20). Pentru exercitarea unei presiuni moral-politice asupra ostrogoților, Germanus aducea cu sine pe a doua soție (luată după moartea primei, Passara, p. 100), Matasuntha¹⁴³ (văduva lui Vittiges), fiica Amalasuntei și nepoată a lui Theoderic cel Mare: astfel putea să aibă chiar pretenții legitime la tronul ostrogotic. Efectul scontat prin asemenea manevră „dinastică”-diplomatică n-a întârziat: mulți între goți stăteau la îndoială dacă era cazul să lupte contra descendentei marelui lor rege; faptul sporea considerabil puterea de rezistență a garnizoanelor romane în Italia (Proc. VII 39, 14). La Serdica (Sofia) își concentrează Germanus forțele armate, între care se aflau în număr mare tracii și ale căror unități aveau (ca și corpurile precedente) comandanți majoritatea traco-romani (Ioan, Iustinus, Iustinianus). În cursul preparativelor pentru marșul spre Italia, se produce în Balcani o mare invazie a slavilor (RE, III A, 699), ajungînd pînă la Thessalonice; dar, îngroziiți de știrea că în aceste părți se află cumplitul Germanus (supra, p. 98), ei se retrag rapid spre apus trecînd peste munți din Illyricum în Dalmatia, unde se pregătea Germanus să-i atace, urmînd să-și continue drumul în Italia. Dar moartea-l ajunsese pe neașteptate (toamna 550), năruindu-i planurile, ca și nădejile puse în el de Iustinianus și de întreaga împărăție: dispărea unul din cei mai de seamă fruntași militari ai veacului al VI-lea (Proc. VII 40, 1—8), energetic în război, dibaci comandant și om de acțiune, spirit just, moderat, generos (VII 40, 9). Corpul expediționar trebuia să fie dus în Italia de Ioan (nepotul lui Vitalianus) și de Iustinianus (fiul lui Germanus), care continuară drumul din Illyricum în Dalmatia, unde așteptară sosirea primăverii 551. Totila își consolida pozițiile în sudul Italiei (Proc. VII 40, 10—30), iar în Peninsula Balcanică încursiunile unor cete de slavi (aliați cu cei pătrunși anterior) au adus armatelor romane, comandate de Scolascticus (cu romanul Constantianus, armeanul Aratius, „illyrul” Nazares, p. 127, Iustinus-Boraides și orientalul Ioan Fagas), la Adrianopol o înfrîngere dezastruoasă ce n-a fost compensată decît în mică măsură de succese mărunte asupra unor grupe de slavi (Proc. VII 40, 31—45; RE, III A, 699—700).

¹⁴³ RE, XIV 2180. Din această căsătorie s-a născut în 551 un fiu, *Germanus Postunus*, în care se puneau mari nădejdi, căci în el „coniuncta Aniciorum genus cum Amala stirpe spem adhuc utriusque generi domino praestante promittit” (Iord. *Get.* LX 314, cf. XIV 81, XLIII 251; *Rom.* 383). Dar o înrudire a dinastiei lui Iustinianus (ca și a Theoderei; RE, V A, 1776) cu familia patriciană a Anicilor (deși admisă de Mommsen, edit. Iord. MGH, AA V/1, index, p. 146, s.v. Aniciorum genus) e fără temeii, născocire cu evidente scopuri politice. Mommsen scrie „Germani Iustiniani [adică: Iustini I, supra, p. 100] fratris filii, parentum cum nomina ignorentur, fieri potest, ut mater Anicia fuerit vel ad Anicios aliqua ratione pertinuerit filia fortasse Aniciae Iulianae, quam genuerunt imperator occidentis Olybrius et Placidia filia Valentiniani III”. Dar după identificarea smeritei obirșii rustice a lui Iustinus I (p. 90—95), este exclusă înrudirea prin alianță între strălucita dinastie din Roma și modesta familie de

n. — Primul război cu perșii în Lazica (549—551)

Luptele cu perșii timp de doi ani în Lazica au fost purtate mai ales de generalii goți (numeroși în cadrele armatei bizantine și în toate campaniile domniei lui Iustinianus). Comandantul-șef era aici gotul Dagistheus (RE, IV 1895), care înregistrează o înfrângere la Petra (a. 549; Proc. II 28, 15—30, 34), dar (cu gepidul Filegagus și armeanul Ioan), ajutat de lazi, câștigă o biruință asupra perșilor la râul Hippis (prim. 550; Proc. VIII 8). Denunțat de lazi împăratului, Dagistheus e înlocuit prin conaționalul Bessas, magister militum per Armeniam (succesor al traco-romanului Valerianus, p. 122); ceva mai înainte fuseseră trimise în est forțe armate sub comanda goților Odonachus și Babas din Tracia¹⁴⁴, herulul Uligagus, armeanul Ioan și *Benilus* (fratele lui Buzes), singurul trac menționat în această campanie¹⁴⁵. Împărțindu-și forțele în două, Bessas trimite o parte contra abasgilor defetiști, iar cu alta (6 000 de ostași) începu asediul cetății Petra, pe care o cucerii suferind grele pierderi și făcând el însuși — bătrîn la 70 de ani — fapte de mare bravură (iarna 550/1; Proc. VIII 9—12). Dar oștile romane erau în situație dificilă (VIII 13): imperiul era nevoit să accepte un nou tratat de pace pentru cinci ani, plătind tribut de 2 600 livre de aur (400 anual, 600 pentru timpul cît duraseră tratativele), primind în schimb asigurări că nu va fi atacat în Colcida (Proc. VIII 15).

o. — Luptele din Italia și Balcani (551—552)

Acțiunea contra goților. După rechemarea lui Belisarius din Italia (a. 548), romano-bizantinii nu reușesc să întreprindă nici o acțiune de seamă contra goților, care se consolidau mereu; imperialii mai dețineau aici Ravenna, Ancona, Hydruntum și Crotona, iar Totila organiza devastarea insulei Corcyra (Corfu) și a Greciei de vest (Proc. VIII 22). Forțele romane ale corpului expediționar au staționat iarna 550/1 la Salona, în așteptarea comandantului suprem, Narses. Constrînși de acțiunile ofensive

țărani păstori traco-dardano-romani din Tauresium-Bederiana Dardaniei. Despre Germanus Postumus nu se știe altceva; e foarte îndoielnică identitatea lui cu un Germanus, executat la a. 605 de împăratul Focas (p. 158). RE, VII 1261, 8.

¹⁴⁴ Odonachus nume evident germanic (cf. Odoin, Odovacar, Odotheus), omis de Schönfeld din repertoriu (WPVN). Babas — deși numele există în perioada antică la traci (ex. *Babu* Tarsa, CIL, X 3527) și la frigieni (Kretschmer, *Einleitung*, 1896, p. 223—234; cf. Babos Delmata, IG, IX/1, 434 etc., *Illirii*, p. 172) și e cuprins de Decev, *Sprachr.* p. 40 — pare a fi mai curînd germanic, căci εκ Θρακίας nu înseamnă numaidecît „de neam tracic” (cum se afirmă în RE, I 2635, 2), ci numai „din teritoriul Traciei”, de unde erau originari în sec. al VI-lea mulți ostrogoți în armata romano-bizantină. Babas poate fi nume germanic, ex. Babo un franc la a. 585 (Schmidt, *Ostgerm.* p. 604). Un rege al sarmaților se numea Babai, Iord. *Get.* LIV 277, LV 282; RE, II 2653, 2. S-ar putea ca Babas să fie de aceeași origine ca Bessas (supra, p. 84).

¹⁴⁵ Proc. VIII 9,5; 13,9 Βενίλος, ὁ Βουζου ἀδελφός. *Benilus* trebuie considerat (dacă este întemeiată identificarea făcută mai sus, p. 109) ca al treilea fiu al lui Vitalianus. Numele lui tracic, singurul exemplu cunoscut (Tomaschek, *Thr.* II/2, p. 11; Decev, *Sprachr.* p. 51) derivat cu sufix -i- frecvent în antroponomia tracă (EDR, I, p. 110). Greșește, ca în multe cazuri, Förstemann (NB, I, p. 258) înșirînd și pe „Benilo” (sic) între numele germanice.

gotice, Ioan și Valerianus întreprind o acțiune navală, încheiată cu un mare succes la Sena Gallica (a. 551), liberând Ancona din încercuirea lui Totila, care însă pune stăpânire pe Corsica și Sardinia (toamna 551), nimicind corpul expediționar trimis de Ioan Troglita din Africa (Proc. VIII 24, 31—39). Încercările de tratative inițiate de regele got fură respinse de Iustinianus (HLRE, II, p. 256—260).

Campaniile contra slavilor și gepizilor (552.) O nouă invazie mare a slavilor în Illyricum se produce în primăvara 552 (RE, III A, 700), cu devastarea unei vaste părți a teritoriului roman, fără a putea fi opriri de forțele armate ale lui Iustinus-Boraidēs și Iustinianus (fiii lui Germanus), după trecerea Dunării cu sprijinul gepizilor (Proc. VIII 25, 6). Spre a exploata divergențele dintre semințiile barbare, împăratul Iustinianus interveni din nou într-o neînțelegere a longobarzilor cu gepizii, trimițând celor dintii un corp expediționar cu Iustinus-Boraidēs și Iustinianus, armeanul Aratius, herulul Svartvas și gotul Amalafridas (a. 552). La luptele dintre cele două clanuri germanice au participat puține trupe romane, căci grosul lor s-a oprit în sudul Dardaniei, la Ulpiana (Liplian) spre a restabili ordinea turburată de conflictele religioase (Proc. VIII 25, 7—13; Diculescu, *Gep.* p. 144—145).

p. — Al doilea război, desființarea regatului ostrogotic

Pentru lichidarea rezistenței gotice a fost pus comandant suprem al forțelor romane (αυτοκράτωρ τοῦ πολέμου) persanul Narses (a. 551), a cărui acțiune armată aduce desființarea regatului întemeiat de Theoderic în Italia¹⁴⁶. Cu mijloace materiale considerabile, eunucul înjghebase un corp expediționar numeros, puternic: din garnizoana capitalei o bună parte din efective, din Tracia și Illyricum mulți recruți, din partea longobarzilor Auduin un detașament de 5 500, heruli 3 000 cu Filemuth, alt grup sub comanda lui Aruth, gotul Dagistheus cu garda personală, persanul Cabades cu transfugi, gepidul Asbad cu 400 compatrioți, Ioan Fagas cu mulți „Romani” (*Ρωμαίων ἔμιλος ἀνδρῶν μαχίμων), numeroși huni (Proc. VIII 26, 5—17); amalgam pestriț de popoare și neamuri, tot luptători de elită, mândria imperiului și apărătorii statului romano-bizantin în veacul al VI-lea. Se alătură garda personală a traco-romanului Ioan și trupele organizate anterior de Germanus. Totalul efectivelor era de peste 25 000, majoritatea străini (mai ales germani), o mică parte „cetățeni” vechi ai imperiului, din care destul de puțini vor fi fost traco-romani (ostași din catalogi și cei recrutați în Tracia și Illyricum-Moesia). Din lipsă de corăbii suficiente, Narses alege calea pe uscat (Dalmatia, Istria), evitând garnizoanele francilor și forțele gotice din Venetia; călăuzită de Ioan (bun cunoscător al regiunii), armata lui Narses ajunsese în scurtă vreme la Ravenna, spre uimirea și spaima ostrogoților (Proc. VIII 26, 18—25; iunie 552). Cu forțele lui Valerianus și Iustinus, armatele unite se dirijară spre sud, pe la Ariminum: marea bătălie avu loc la punctul Busta Gallorum, lângă Taginum (Tadinum, Tadinae, Picenum; RE, Suppl. XIV 749—758), unde strategia bizantină cu mijloacele de război superioare ale lui Narses au

¹⁴⁶ Bury, HLRE, II, p. 261—281; Hartmann, *Gesch. It.*¹, I, p. 329—347.

adus un total dezastru armatei gotice ; scăpat cu fuga, Totila își găsi moartea răpus de lancea gepidului Asbad (Proc. VIII 29—32). În timp ce Narses ocupa Narnia, Spolegium și Roma (capturînd garnizoanele gotice ale regiunii), în nordul Italiei o parte din ostrogoți se reorganizau sub comanda lui Teia, spre a continua lupta disperată ce-i ducea vertiginos la prăbușirea definitivă a statului lor și spre dispariția neamului ostrogotic din istorie. Narses trimise trupe să asedieze Cumae (apărată de fratele lui Totila și de traco-romanul Herodianus, trecut la goți), iar pe Ioan și Filemuth cu o armată, pe Valerianus cu alta îi așază în Etruria, cu misiunea de a opri trecerea lui Teia spre sud. Dar acesta se strecură printre armatele romane, ajungînd la sud de Vesuviu, unde se fortifică în tranșee puternice, lângă riul Sarnus. Scos din aceste poziții de tactica lui Narses, el își fixează tabăra pe „Mons Lactarius” (Γάλακτος Ὄρος), unde s-a dat o adevărată bătălie „a Nibelungilor” (cum o numea Hartmann): fanaticul Teia, bătîndu-se cu suprema desperare, căzu mort cu un mare număr din ai săi (toamna 552); dispărea ultimul rege al ostrogoților și cu el statul întemeiat de Theodoric cel Mare. A doua zi după bătălie, goții rămași se predară ; dar rezistența lor nu era complet lichidată. În timp ce Narses prin subalternii săi (*Bonus* în Luca ; „bărbat distins, mare strateg și om politic”, cum îl numește Agathias, I 19 ; *Ioan, Valerianus* traco-romanii și Artabanes) organiza consolidarea pozițiilor cîștigate și apărarea contra invaziei franco-alemanilor în Italia (zdobiți la Capua, în 554), ultima armată de goți fu refăcută ; la Campsa (a. 555) ea a fost definitiv lichidată : 7 000 de ostrogoți capitulară, fiind înrolați pe loc în armata romano-bizantină din Orient. Era încheiat războiul din Italia (ce a durat neîntrerupt două decenii), puterea gotică era anihilată pentru totdeauna (Agath. I 14—II 14). Italia la sud de fluviul Padus, sub stăpînire bizantină, fu reorganizată și refăcută printr-o legislație deosebită (Bury, HLRE, II, p. 281—286).

q. — Al treilea război în Lazica (a. 552—557)

După o pauză de cîteva luni, se reiau luptele în Lazica (primăvara 552 ; HLRE, II, p. 117—120). Comandanții romani aici erau gotul Bessas și tracii *Martinus, Buzes* (p. 110), *Iustinus-Boraides*, tînăr dar încercat în meșteșugul armelor (Agath. I 18 ; Proc. VIII 17). Din acțiunile lor, de menționat o bătălie pierdută la fortăreața Telephis și retragerea lor pe insula dintre rîurile Phasis și Donocus (Agath. II 19—21). În urma unui denunț făcut lui Iustinianus de regele lazilor Gubazes, Bessas fu destituit din comandă, dată lui Martinus ; ca răzbunare, unii comandanți romani organizară asasinarea regelui, urmată de sancțiuni drastice: destituirea lui Martinus, executarea lui Rusticius și Ioan („helleno-galatae” ; Agath. III 14, IV 1—11 ; 21). Cel care, din ordin imperial, aduse pe Ioan înaintea judecării, un Metrianus, scribo, poate fi roman din zona balcanică, iar numele lui de formă latină (dar fără analogii) ar putea fi corupt din forma „Mestrianus”¹⁴⁷, frecvent la provincialii traco-romani¹⁴⁸. După înfrîngerea la fortăreața Onoguris (în care nu a fost complet nimicîită datorită forma-

¹⁴⁷ Μετρίανός R(ehdigeranus codex, sec. XVI) și Chr. Persona, dar Μεστριανός vulg., în ambele locuri Agath. III 14. Forma corectă pare a fi fost Μεστριανός.

¹⁴⁸ Mateescu, EDR, I, p. 96, 133—134, asemănător cu tracicul *Mest-*.

șilor de gardă ale lui Buzes; Agath. III 5—7), armata romano-bizantină (numeroase unități de mercenari huni-sabiri, mauri, tzani, isaurieni, longobarzi și heruli, comandate de șefii lor naționali) câștigă o remarcabilă biruință asupra perșilor, datorită în primul rând strategiei lui Iustinus-Boraides și virtuților militare ale conașionalilor săi Martinus, Buzes, Valerianus (Agath. III 17—28; prim. 555). Aceste nume și personaje arată că elementul traco-roman era bine reprezentat în comandamentul armatei bizantine a veacului al VI-lea; dar se pare că proporțional el era mult mai redus în rândul trupei, fiind în minoritate chiar și în formațiile regulate (catalogi). Dintre evenimentele anului 556 (cînd Buzes și Iustinus rămîn tot timpul în insula din delta râului Phasis) de menționat acțiunea unui Maxentius și a tzanului Theodorus contra misimianilor și a unei armate de perși și huni (Agath. IV 13—14) și ocuparea cetății Rhodopolis de un ofițer al lui Iustinus, hunul Elminzur (IV 15); în luptele cu misimianii, la asediul cetății lor Tzachar, se distinse tracul *Ziper* (fiul lui Marcellinus), bucellarius al lui Martinus: cu o formație de 100 de romani împreună cu antul Leontius (Deontius) și tzanul Theodorus, într-o noapte curajosul Ziper pătrunse în cetate pe o cărare condus de isaurul Illus și după un masacru de mari proporții în rîndul populației ocupă cetatea (IV 15—20). După destituirea din comandă a lui Martinus (o capacitate militară excepțională) și rechemarea lui Iustinus-Boraides pentru a fi trimis în Armenia, luptele din Lazica se încheie printr-un armistițiu (557), întărit prin pacea din anul 562.

r. — Invazia hunilor (a. 558—559)

În anii 558—559, zona balcanică a imperiului avu de suportat invazia hunilor cutriguri, conduși de Zabergan, împreună cu cete de slavi¹⁴⁹. Prădînd Scythia, Moesia, Tracia și Grecia, masacrînd și distrugînd, năvălitorii trecură peste zidul lui Anastasius și se fixară la râul Athyras, lîngă porțile Constantinopolei, unde se îngîmădiseră mulțimea țăranilor refugiați din satele învecinate. Armata nu prezenta o cheazășie de apărare, iar bătrînul împărat (în al doilea moment critic al domniei sale) făcu din nou apel la devotatul slujitor al tronului: *Belisarius*. După un deceniu de „retragere” în tăcere, gloriosul căpitan al războaielor nu pregetă nici de astă dată a-și pune energia de mare strateg în slujba împărăției, avînd ultimul prilej de a-și dovedi calitățile de războinic. Numeroși se adunară sub steagul desfășurat de Belisarius, care cu puține trupe regulate și cu o gloată organizată militărește porni asupra barbarilor prădalnici, fixîndu-și tabăra fortificată în satul Chettus. Atacat de huni, generalissimul îi manevră cu multă abilitate și-i izbi cu tărie, punîndu-i repede în derută; uciderea a 400 din ei și alungarea celorlalți în afara zidurilor lui Anastasius („patricii Belisarii armis fortiter debellati pariterque fugati”, Vict.Tonn. a. 560) aduse îndepărtarea primejdiei din fața capitalei. În timp ce mulțimea

¹⁴⁹ Bury, HLRE, II, p. 304—308; RE, III 237 (Hartmann); Vict.Tonn. a. 560 (Chr.min. II 205) îi numește bulgari: „Bulgares Thraciam pervadunt”. Grupele de slavi erau menționate numai de Mal. p. 490 și de Theoph. a. 6051, p. 233 Boor (omise din „Slaveneinfälle”, RE, III A, 700 de Ensslin).

delirantă preaslăvea pe biruitor, împăratul îl rechemă fără a-i îngădui să desăvârșească succesul și fără a-i acorda cinstea cuvenită unui învingător¹⁵⁰. Alte cete de huni, invadînd Chersonesul tracic, au avut aceeași soartă, izbindu-se de excelenta apărare a fortificațiilor, organizată de tînărul *Germanus* (fiul lui Dorotheus, probabil *magister militum per Armeniam*, p. 111), compatriot al împăratului, născut și el la Bederiana Dardaniei, deci desigur traco-roman¹⁵¹. Începînd, după asalturi inutile, o manevră cu corăbiile prin golful Ainos, barbarii fură zdrobiți pe mare, apoi pe uscat, unde *Germanus*, luptînd eroic, fu rănit grav (Agath. V 21—23). Fără perspective de ieșire, hunii cerură împăratului să li se permită retragerea spre nord peste Dunăre. Aprobînd asemenea retragere, *Iustinianus I* trimite pentru organizarea ei pe *Iustinus* curopalates (viitor împărat, p. 142), dar în același timp instigă pe hunii utriguri (ai lui *Sandilchos*) contra cutrigurilor, care la nordul Dunării fură prădați și în mare parte căsăpiți de către aceia (Agath. V 24—25).

s. — Campaniile din anii 561—563

Ciocniri cu ostrogoții. După desființarea regatului ostrogotic, în Italia mai au loc ciocniri cu căpeteniile care nu acceptau supunerea. Prin a. 561/2, un comes got *Widin* la Verona s-a răzvrătit, sprijinit de francul *Ammingus*, contra lui *Narses*, a cărui încercare (prin solia condusă de *Pamfronius* și de traco-romanul *Bonus*; p. 126) de a convinge pe franci și goți să renunțe la război (*Menand. fr.* 8, *FHG*, IV, p. 204, *HGM*, II, p. 7) nu reuși, iar lupta s-a încheiat cu înfrîngerea completă a goților (*Stein, Stud.* p. 15).

Inviazarea hunilor în Colcida (primăvara 562) și ocuparea cetății *Sebastopolis* au provocat intervenția romană: expediția lui *Marcellus* nepotul împăratului (p. 99) și *magister militum* (*Theoph. a.* 6054, p. 236Boor = 366Bonn); desfășurarea și rezultatul acțiunii nu se cunosc din izvoare¹⁵².

¹⁵⁰ Agath. V 15—20; *Theoph. a.* 6051, p. 233 Boor = 359—362 Bonn. Tratatamentul de care a avut parte *Belisarius* începînd din a. 548 (cînd fu rechemat din Italia) și ținut în izolare zece ani, ca și după 559 (pînă la deces) s-ar putea explica prin lipsa sprijinului dat (cu intermediul *Antoninei*) de împărăteasa *Theodora*, după a cărei moarte *Iustinianus* (deși mult îl prețuia pe *Belisarius*) îl ținea „în umbră”; desigur din invidie și teamă de marile însușiri ale acestuia, putînd oricînd să-i primejduiască tronul imperial.

¹⁵¹ Agath. V 21 Γερμανός ὁ Δωροθέου, νέος — ὦν κομιστῆ καὶ πρῶτος ἡδὴ ὑπὸνότης... (*RE*, VII 1261, 6). Din acest pasaj nu rezultă că era „copil” sau în prima adolescență (expresie imitată după *Proc.* VII 32, 14, care o aplică lui *Iustinus-Boraides*; dar acest prinț [consul a. 540] nu putea fi un tînăr aproape imberb la 548, ci va fi avut vreo 25—30 de ani; v. p. 133). *Germanus* avea la 559 mai mult de 25 de ani, născut înainte de 534. *Iustinianus* împăratul ținea cu deosebită afecțiune la julele său consătean, foarte dotat: la etatea de 8 ani îl aduce în Constantinopol, îi dă o creștere îngrijită, în școlile de frunte ale capitalei împărăției, primînd o educație latină-romană (Agath.; p. 103).

¹⁵² Prințul *Marcellus* pare că n-a avut alt rol militar și politic; menționat pentru ultima dată, ca patricius la curtea imperială la începutul domniei fratelui său *Iustinus al II-lea* (prin a. 565/6), la care se bucura de mare cinste (*Coripp. Laud. Iust.* II 282—7 „ipse inter primos vultu praeclarus honoro — fratris in obsequium gaudens *Marcellus* abibat ... His [*Marcello* et *Baduario*] aetas dispar, sed par votum atque voluntas, — ambo patricii, dilecti principis ambo”).

Relații și conflicte cu avarii¹⁵³ începură în jurul a. 560. Mai întâi a făcut cunoștință cu ei prințul *Iustinus-Boraides*, în Lazica, unde acești barbari i s-au adresat prin intermediul alanilor, cerînd să fie primiți ca foederati ai imperiului. Ambasadorii fură îndrumați spre Constantinopol¹⁵⁴. În 562(?), avarii cer teritorii din imperiu: zonele ocupate de heruli, spre a se așeza definitiv; tratative fără rezultate, dar Iustinianus (îndemnat de nepotul său Iustinus-Boraides, dux (strategos) Moesiae, cunoscător al ipocriziei barbarilor) reținu mai multă vreme pe solii avari la Constantinopol; iar la întoarcerea lor, prințul Iustinus (din ordin imperial) le luă armele cumpărate la Bizanț cu gîndul de a le utiliza contra imperiului; în acest episod de „interceptare” își are începutul rivalitatea dintre avari și romano-bizantini (Menand. fr. 9). Între șefii militari pe linia Dunării este de menționat generalul cu bun nume roman Bonus, eventual trac romanizat, fiind deosebit (oricum) de omonimul din familia moeso-romană a lui Vitalianus (p. 126)¹⁵⁵.

Răseala maurilor. Liniștea și ordinea în Africa (p. 131) au domnit pînă în ianuarie 563, cînd căpetenia maură Cutzinas, în loc de a primi subsidiile legale, fu asasinat de guvernatorul Africei Ioan Rogathinus: urmarea a fost rebeliunea maurilor, pentru a cărei potolire a fost trimis Marcianus, nepotul împăratului (p. 99), magister militum. Succesul lui deplin a restabilit liniștea în nordul Africii (Mal. p. 496; Theoph. a. 6055, p. 239Boor = 370Bonn; Stein, *Stud.* p. 13; RE, XIV 1531, 43, cariera militară a lui Marcianus).

8. — Evenimente interne în anii 559—565

La fel ca în „războaie”, se menționează aici numai faptele în care au jucat vreun rol ori au avut o atingere elementele traco-romane din ierarhia imperială. Un personaj politic marcant al perioadei era tracul *Zimarchus* (despre antroponim, p. 83), vir consularis (fost consul; diferit de omonimul comes Orientis, infra, p. 140), care ocupase funcția de praefectus urbi în Constantinopol înainte de mai 559 (CIG, IV nr. 8984, pondus librae aeneum: ΕΙΙΙ ΖΗΜΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞ(ΟΤΑΤΟΥ) ΕΠΙΛΑΧΟΥ ΡΩΜΗΣ (ΚΑΙ) ΑΠΟ ΥΠΙΑΤΩΝ)¹⁵⁶, cînd era deja curator domus Placidiae, fiind destituit din atare demnitate (Mal. 490)¹⁵⁷.

Turburări în capitală, sub a doua praefectură a lui *Zimarchus* (a. 559?), fură cauzate de luptele formațiilor înarmate ale facțiunilor circuitului, verzii

¹⁵³ Menand. fr. 4 (FHG, IV, p. 203, HGM, II, p. 4). Aceste evenimente s-au petrecut nu în a. 558 (cum notează Dindorf, HGM) — istoria lui Menandru continuă pe Agathias, care sfîrșește la 559 —, ci pe la 560. Vict.Tonn. le pune prea tirziu, la a. 563. Cf. RE, X 1331 (Stein).

¹⁵⁴ Despre avari: Bury, HLRE, II, p. 314—316; K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, în *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 61—108.

¹⁵⁵ Stein (*Stud.* p. 33) presupune înrudire între cei doi omonimi Bonus; probabil însă e numai că ambii erau romani balcano-danubieni. Bonus din a. 562 jucă un rol în luptele cu avarii la Dunăre (p. 145).

¹⁵⁶ Citat de Decev, *Sprachr.* p. 188.

¹⁵⁷ Aceiași episod al destituirii relatat cu data de mai 562, Theoph. a. 6054, p. 237 Boor = 366 Bonn, care afirmă că Zimarchus era acuzat de un Gregorius și de Ioan exconsul (rudă a Theodorei) ὡς κατὰ τοῦ βασιλέως πολλὰ λαλῆσας καὶ δεῖνά.

și albaștrii (cf. p. 113); la apariția detașamentelor de ostași cu *excubitores*, rebelii celor două tabere se unesc începînd lupta cu armata. Ciocnirile se încheieară după un măcel de mari proporții, cu numeroși morți de ambele părți combatante, iar Zimarchus a fost destituit, înlocuit cu Iulianus (Mal. fr. FHG, V, p. 39 = *Hermes*, VI 1872, p. 380 = *Exc.insid.* 51, p. 175Boor). Aceleași dezordini par să fie relatate de Mal. 490—1, pacificate numai prin intervenția armatei sub comanda lui Marianus (Marinus?), *comes excubitorum*, și a lui Iustinus *curopalates* (împăratul de mai târziu; Theoph. a. 6054, p. 235Boor = 364—5Bonn; nov. 561?). În aprilie 563 se produse revolta facțiunii verzilor contra noului praefectus urbi Andreas; liniștea a fost restabilită prin intervenția drastică a aceluiași Iustinus (Theoph. a. 6055, p. 239Boor = 370Bonn).

Turburări confessionale în intervalul dintre ianuarie-august 561 avură loc la Anazarba Ciliciei și Antiochia, în urma conflictelor dintre ortodocși și secta Severianilor, degenerate într-un veritabil război religios. Restabilirea ordinii a fost făcută de tracul *Zimarchus* în calitate de comes Orientis: cu draconică asprime, prin torturări, exilări și confiscări, el readuse liniștea în Cilicia (Theoph. a. 6053, p. 235Boor = 364Bonn). Dealtfel acest episod se aseamănă bine cu „ancheta” lui Amantius în Caesarea; posibil să fie aceleași evenimente (în a. 561) descrise mai amănunțit în cronica lui Malalas, pe scurt de Theophanes¹⁵⁸.

A doua conjurație contra lui Iustinianus, organizată în noiembrie 562 de cîteva personaje obscure din ierarhia imperială a capitalei și particulari (Ablabius, Marcellus, Vitus, Sergius, Isac, Paulus), a fost dezvăluită prin imprudența unuia din ei (informînd pe Eusebius, comes foederatorum, și pe Ioan fiul Domentiolus, p. 112); măsurile și cercetările au dovedit însă și complicitatea lui Belisarius, fapt care i-a adus imediata degradare, totală dizgrație: i se luară demnitățile și garda personală, fiind ținut sub pază în palatul său. Dar în iulie 563, după înlăturarea praefectului Procopius, Belisarius fu restabilit în funcții și onoruri (Mal. 493—4; Theoph. a. 6055, p. 237Boor = 367—370Bonn), dovadă că implicarea în conspirație era înscenarea acestui adversar al bătrînului mareșal. Fidelitatea, ca un fel de slăbiciune a lui Belisarius față de împăratul său (izvorită poate și din conștiința de solidaritate a obîrșiei teritorial-etnice comune) pare că nu s-a dezmințit niciodată: ea era legată prin cumplite jurăminte (*ἄρκους δευοτάτοις*) de credință față de persoana lui Iustinianus I (de a nu face nici o uneltire vreodată cît va fi acesta în viață; Proc. VI 29, 20). Între personajele mai de seamă ridicate la ranguri înalte în ultimii ani ai lui Iustinianus I, este de menționat tracul *Tiberius*, comes excubitorum prin a. 562—563, împăratul de mai târziu (p. 146).

Sfirșitul și însemnătatea lui Belisarius. După restabilirea în demnități și onoruri, bătrînul războinic n-a mai trăit mult: în martie 565 el moare la Constantinopol. Imensa lui avere fu trecută fiscoșului (Theoph. a. 6075).

¹⁵⁸ Zimarchus e constatat în funcția de comes Orientis încă din a. 556, cînd se produse în Caesarea Palaestinei asasinarea unui Ștefan, ἀνθύπατος τῆς αὐτῆς πόλεως (Bury, HLRE, II, p. 420, n. 1); cazul fu cercetat de magister militum Amantius, ἐπι ἐν τῆ Ἀνατολῆ τῷ κατὰ Ζιμαρχον, Mal. fr. 48, *Exc.insid.* 51, p. 175 Boor = *Hermes*, VI, 378. *Zimarchus* comes Orientis era diferit de praefectus urbi cmonim, dar poate să fie identic cu ministrul-ambasador al împăratului Iustinus al II-lea (p. 144).

Valoarea și importanța reală a acestei mari figuri legendare de comandant au fost diformate cu exagerări în tradițiile populare ale veacurilor următoare. Adevăratele proporții ale personalității lui Belisarius au fost restabilite de istoriografie, împreună cu scăderile omenști (p. 123—124, 137), în cadrul concret al vremii sale¹⁵⁹. El nu era (cum greșit ar putea să pară) făuritorul marilor planuri politice și militare, ci numai un excepțional instrument al marii politici imperiale și expansioniste a lui Iustinianus I, „sabia excelentă, feicuit aleasă și întrebuințată de abilitatea împăratului, pentru a-i da bătăliile”¹⁶⁰. Oricâte vor fi fost (se pare că nu erau puține) scăderile omenști ale lui Belisarius, el rămîne totuși un mare organizator, strateg și conducător de oameni, fiind fără îndoială, mai mult decît împăratul Domitius Aurelianus și Flavius Aetius, cea mai proeminentă personalitate de militar răsărită din spița războinică a traco-moesilor.

Literatura și artele au cunoscut sub Iustinianus I (la răscrucea dintre antichitate și evul mediu) o înflorire excepțională, lăsînd creații epocale pentru cultura greco-romană, datorită în primul rînd sensibilității marelui suveran traco-roman față de problemele culturii, mai mult chiar decît pentru cele politice și militare. În domeniul literelor și artei nu putem, însă, identifica nici un personaj de obîrșie evident tragică, adică traco- sau moeso-roman, cu toate că (precum s-a relevat, p. 64—65, 77, 89—90) preocupările și capacitatea de creație literară — în forme de expresie ellenică — nu erau străine de geniul popular al traco-romanilor, care de fapt nu se bucurau (în epoca antică și chiar în cea modernă) de aprecieri tocmai măgulitoare. Este evident că „judecata” istoriei aici n-a fost justă, tăgăduind „barbarilor” din zona balcano-danubiană orice simț pentru forme mai înalte ale culturii spirituale și atribuindu-le numai înclinări spre vîntoare, război și cruzimi, vărsări de sînge, în opoziție cu vechii traci „legendari” considerați de tradiții ca pasionați iubitori și creatori de muzică și poezie. Dar s-a relevat în ultimele decenii că neamul lui Tucidide¹⁶¹ și Iustinianus a dat Greciei și Romei (în perioada istorică a antichității) cîteva figuri de seamă în ogorul literelor și al spiritualității universale, nu numai în conducerea politică și militară a lumii greco-romane. În veacul al VI-lea poate fi amintit, pe lîngă marele teolog Leontius din Moesia (p. 89—90), chiar împăratul Iustinianus, remarcabil om de cultură și scriitor de seamă. În acest modest repertoriu (ce va putea fi amplificat prin explorări ulterioare) se pare că trebuie cuprins un important cronicar din veacul lui Iustinianus I:

Marcellinus Comes, continuatorul cronicilor lui Eusebius și Hieronymus; cancelar și prieten intim al prințului Iustinianus, încă înainte de urcarea acestuia pe tronul imperial, Marcellinus (cu sonor nume roman) era un „Illyricianus”¹⁶², termen care nu trebuie luat în vechea accepțiune

¹⁵⁹ „Belisarius”, RE, III 209—240 (în special 238—240, Hartmann), excelentă monografie, care cuprinde poate cele mai frumoase pagini ce s-au scris despre marele general traco-roman.

¹⁶⁰ „Er war nur das allerding's vortreffliche Schwert, das Iustinian sehr geschickt ausgewählt hatte, um seine Schlachten zu schlagen” (RE, III 238).

¹⁶¹ Marele istoric atenian Thucydides era fiul tracului Oloros, la Atena, cf. BIAB, XVI 1950, p. 35—40 (Sbornik G. I. Kazarov, I).

¹⁶² Cassiodor, *Instit. divin. litter.* XVII 550 (în PL, 70, 1134), interpretat ca „Marcellinus, ein Illyrier” de M. Schanz, *Gesch. röm. Litt.* IV/2 (1920), p. 110.

etnică („Illyrius”) din antichitate, ci în sensul de ex. al lui Iustinus I, care la fel era un „Illyricianus” (Vict.Tonn. a. 518; supra, p. 93—94), adică originar din anticul teritoriu Illyricum. Atare epitet și prietenia strânsă a lui Marcellinus cu împăratul Iustinianus au îndreptățit aserțiunea¹⁶³ că cronicarul era originar din Dardania, posibil de prin aceeași zonă la Scupi sau Naissus, indicînd cu multă probabilitate un provincial traco-roman. Cariera lui politică și militară era desigur strîns legată de ascensiunea familiei lui Iustinus, posibil determinată și de afinitatea etnic-socială dintre ei.

Analele lui Marcellinus (Chr.min. II, MGH, AA XI 1894, p. 60—119) cuprind perioada dintre a. 379 și 534, cu deosebită privire la imperiul de răsărit, fără a neglija Occidentul, despre care însă, după a. 490, nu dă nici o informație (Schanz, *o. c.*, p. 110—112). Limba în care scrie Marcellinus acest „rusticum opus” cum însuși îl numește (p. 60) este latina, fapt care constituie o excepție în răsărit, unde aproape întreaga literatură istorică a veacului al VI-lea e scrisă în grecește. Atare apariție se explică nu prin împrejurarea că „damals im Sitze des Osterreiches die lateinische Sprache von der gebildeten Gesellschaft gern angewendet wurde” (Schanz, p. 111), ci prin aceea că latina era limba maternă a lui Marcellinus, ca și a marelui său compatriot și patron împăratul Iustinianus (supra, p. 102—103). Lucrul nu are nimic nefiresc și extraordinar, zona Dardaniei și a Daciei Mediteranea fiind un teritoriu de bază etnică traco-moesică, de limbă latină, romanizate îndelung și intens în perioada imperială (sec. I—V).

Sucesiunea lui Iustinianus I. În ultimii ani ai vieții lui Iustinianus împăratul, se duceau — în mijlocul intrigilor aulice — înverșunate lupte pentru succesiunea tronului, între doi nepoți ai bătrînelui suveran traco-roman: *Iustinus-Boraidēs* (fiul lui Germanus, p. 101, 133; militar capabil, distinsă figură a dinastiei și ierarhiei imperiale)¹⁶⁴ și *Iustinus* curopalates, nepot de soră al împăratului. Cei doi concurenți (avînd egale șanse de succes), după multe frămîntări, încheiară un acord: cel care va izbuti să ocupe tronul să lase celuiilalt locul imediat următor (ca „adjunct”-prim) în scara ierarhiei și în conducerea imperiului (τὴν δευτέραν χώραν θατέρω δοῦναι, Euagr. *ibid.*). Decedînd Iustinianus I (13/14 nov. 565), fără să-și fi ales succesorul, Iustinus curopalates (mareșalul palatului), mai aproape de tronul împărătesc, izbuti să acapareze puterea.

9. — Flavius Iustinus al II-lea (565—578)

Nepot de soră al predecesorului (supra, p. 99), noul suveran era crescut la curtea imperială, primind o instrucțiune complexă, îngrijită, cultură selectă: „doctior et princeps” (Coripp. *Laud.Iust.* IV 184); era de finută distinsă, maiestros, îndemînatec¹⁶⁵, dar cam lipsit de scrupule și „prejudecăți”: la urcarea pe tron, el nu mai înțelegea să respecte angajamentele luate față de vărul său *Iustinus-Boraidēs*, care fu chemat (de la Dunăre, unde apăra linia fluviului contra avarilor) la palat, i se luă garda

¹⁶³ Jireček, *Rom. Dalm.* I, p. 16.

¹⁶⁴ Euagr. HE, V 1 πολὺ κλέος παρὰ πᾶσιν ἔχοντα περὶ τε ἐμπειρίαν πολέμων καὶ τὰς ἄλλας ἀξιώσεις.

¹⁶⁵ Theoph. a. 6058, p. 241Boor = 327Bonn. Despre evenimente cf. K. Groh, *Geschichte des oström. Kaisers Iustin II.* (1889); Stein, *Stud.*

personală, interzicându-i-se accesul la împărat; cu rangul de augustalis și dux (demnitate de a doua mână), el fu exilat la Alexandria, unde în urma uneltirilor împărătesei Aelia Sophia și din ordinul lui Iustinus al II-lea fu asasinat mișelește noaptea (oct. 566), sub motiv că ar fi urzit un complot¹⁶⁶. Soția lui Iustinus al II-lea, Aelia Sophia, nepoată a Theodoriei, era probabil fiică a surorii acesteia Comito și a traco-romanului *Tzitta*¹⁶⁷.

Sucesiunea luată de Iustinus al II-lea era grea: inamici numeroși, puternici în afară, în interior criză economică și socială în continuă creștere; decadența imperiului romano-bizantin putea fi exprimată în două puncte: incapacitatea de a ridica trupe pentru expediții războinice și secătuirea finanțelor publice, ca rezultat al sărăcirii generale a imperiului din cauza politicii expansioniste a lui Iustinianus I, care apoi — prin forța împrejurărilor — a trebuit să fie urmat pe aceeași linie de succesorii lui, continuatori ai tradițiilor universaliste romane. Asemenea conducere politică avea ca urmare ruina economică generală la începutul veacului al VII-lea și pierderi teritoriale importante. Altă cauză a sărăcirii împărăției erau sumele mari de bani ce trebuiau plătite ca tribut diverșilor suverani barbari, trecând de 216 000 de solidi, cifră enormă față de resursele imperiului în secolul al VI-lea. Atitudinea fermă, intransigentă a lui Iustinus al II-lea (încă din primul an al domniei sale) față de pretențiile barbarilor, ca și politica și acțiunile lui militare au remediat parțial (pentru moment) atare situație precară.

Politica lui Iustinus al II-lea (continuator fidel al unchiului său), ca și întreaga domnie cu evenimentele interne și externe, cu aspectele diplomatice, sociale, economice etc. au fost înfățișate cu competență în amănunte de Stein, *Stud.* p. 1—55 și 56—86; în cele ce urmează vor fi evocate numai evenimentele ilustrând activitatea politică și militară a elementelor traco-romane, cu un rol de seamă în această epocă. Conducerea diplomației și a războaielor imperiului este (ca și sub Iustinianus I) aproape integral în mâna tracilor, dintre care unii membri ai dinastiei imperiale. Continuitatea elementului roman din Tracia timp de un veac și jumătate poate fi stabilită în imperiul bizantin nu numai în tronul din Constantinopol, ci și în ierarhia politică și militară din această vreme.

În diplomația bizantină se cunosc acum doi traci remarcabili: *Ioan* și *Zimarchus*, cu roluri de prim rang. Cel dintâi era fiul traco-romanului Domentiolus¹⁶⁸, cu rangul de patricius, fu încredințat cu ambasada la regele persan Chosroes, căruia avea să-i notifice schimbarea în tronul din Constantinopol, să-i aducă daruri, încercând a obține provincia Suania pentru imperiu; plan neizbutit din cauza neîndemînării lui, având ca urmare dezavuarea din partea senatului, apoi un proces de παραπροσειά și o

¹⁶⁶ După o știre (Euagr. HE, V 2) împăratul Iustinus al II-lea și împărăteasa Aelia Sophia urau cu atita cruzime bestială pe vărul lor Iustinus-Boraides, incit nici în faza de cadavru nu-l putură „ierta”, ci îi călcară capul în picioare (RE, X 1332).

¹⁶⁷ Supra, p. 121; Vict.Tonn. a.567, 3, MGH, AA XI 206; Ioh.Eph. II 10, p. 54 Sch.; Coripp. *Laud.Iust.* praef. 23 și I 79 îi traduce numele în latinește: „Sapientia”. Influența ei a fost mare asupra conducerii imperiului (Stein, *Stud.* p. 47, 54). Iustinus al II-lea și Sophia au avut doi copii: *Iustus* (mort înainte de 565; Theoph. a. 6061; RE, X 1341, 7) și o fată *Arabia*, căsătorită cu gotul Baduarius, curopalates (Ioh.Bicl. a. 576, 1; Coripp. *Laud.Iust.* II 72; SOC, 35, p. 38 Pr. = 166 Bonn; Patr.Cpol. II 30, p. 166 Pr. = 35 Bonn, 62, p. 184 Pr. = 49 Bonn, III 37, p. 230 Pr. = 86 Bonn etc.; cf. Stein, *Stud.* p. 26).

¹⁶⁸ Supra, p. 112. Menand. fr. 15 scrie Ἰωάννην τὸν Κομεντιόλου.

condamnare. Încercarea lui Ioan de a repara eroarea, prin intermediul unui ambasador persan, a eșuat din cauza morții acestuia. Un alt eșec înregistră „diplomatul” lui Iustinus al II-lea în tentativa de a readuce la biserica oficială pe monophysiti, cu care duce tratative în orașul Callinicum, de unde și supranumele ce-i dă cronicarul „Jean de Callinice” (Mich.Syr. II 284—9). În orașul Dara, însă, traco-romanul Ioan „Callinicius” a desfășurat o activitate meritorie: a restaurat conducta de apă și a construit cisterne.

Relațiile cu turcii, poporul nou venit din centrul Asiei, începură sub Iustinus al II-lea. Turcii de vest, cu centrul în Tien-schan (între fluviile Tekes și Iulduș), sub hanul Istâmi (numit și Dizabulos, Sizabulos, Silzibulos; 552—576), se cunosc prin legăturile cu perșii și bizantinii. Istâmi încercă o apropiere de imperiul bizantin împotriva dușmanului comun, Persia. În 568 apare prima ambasadă turcească la Constantinopol; la întoarcerea ei în patrie, Iustinus trimite o numeroasă ambasadă în frunte cu magister militum per Orientem *Zimarchus* (ΖΗΜΑΡΧΟΣ), care era și senator (ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλευτής, Ioh.Epiph. fr. 2, FHG, IV, p. 274, HGM, II, p. 377), demnitar identic foarte probabil cu omonimul comes Orientis la 561 și diferit de praefectus urbi (p. 139). În legătură cu obârșia lui teritorial-etnică este necesară o rectificare: istoricul Menander (descriind amănunțit ambasada și rolul lui) spune că Zimarchus era „cilician” (fr. 19, FHG, IV, p. 227, HGM, II, p. 49: Ζημάρχω τῷ Κίλικι). Ce se ascunde în cuvântul „Kiliki”¹⁶⁹ nu e prea greu de întrevăzut: o eroare de copist, KIAIKI fiind corupt din ΘΠΑΙΚΙ¹⁷⁰. Antroponimul *Zimarchus* (*Zem-*) nu lasă vreun dubiu cu privire la etnicitatea tracică a purtătorului (supra, p. 83). Bărbat distins¹⁷¹, eminent diplomat, avînd deplina încredere a împăratului Iustinus al II-lea, Zimarchus a jucat un rol de prim plan în relațiile imperiului cu turcii, într-o lungă misiune diplomatică¹⁷², ce a durat din a. 569 pînă în 571, cu multe greutăți și peripeții, la reședința hanului Istâmi, cu acesta în expediția contra perșilor, impedimentele și capcanele persane evitate cu succes de romano-bizantini ș.a.; relațiile între imperiu și turci devin cordiale: între a. 571 și 575 se menționează cinci ambasade romane la hanul turcesc, iar în Constantinopol se formează o colonie de turci din cei care însoțiseră pe ambasadorii romani la întoar-

¹⁶⁹ În sec. al VI-lea, termenul „Cilix” nu poate fi ceva arhaizant (ca de ex. „Illyrius”) sau de caracter exclusiv geografic, ci era o noțiune cu conținut etnic, asemenea lui „Thrax”: se cunosc mulți cilicieni de seamă în imperiul bizantin: Paulus Cilix (Κίλιξ γένος, Proc. VII 26, 16; Menand. fr. 43), Leon Cilix (Proc. anecd. 14, 16), Maltheses Cilix (*ibid.* 29, 28); istoriograful Basilius Cilix ș.a.

¹⁷⁰ Dificultăți paleografice n-ar fi: Θ ușor se confunda cu K, P va fi fost prea puțin diferit de I, A fără bara orizontală e chiar Λ; de la un copist la altul, ΘΠΑΙΚΙ a devenit KIAIKI. Chiar dacă original va fi fost scris KIAIKI, nu înseamnă că *Zimarchus* era cilician (numele exclude așa ceva), ci era o confuzie a lui Menandru ori a sursei lui, din faptul că personajul a avut în a. 561 o misiune importantă în Cilicia (p. 140). Nu era greu unui cronicar medieval să ia pe tracus Zimarchus drept cilician, după rolul avut în Cilicia, dacă în sec. al XX-lea (cu mijloace documentare ceva mai bune decît în sec. al VII-lea), tracus Tzitta a fost făcut armean pentru funcția de magister militum per Armeniam (p. 106).

¹⁷¹ Ioh.Eph. VI 23, p. 251Sch. „einem vornehmen Mann, Namens Zemarchus”.

¹⁷² Menand. fr. 19—22 (FHG, IV, p. 227—230, 245; HGM, II, p. 49—55, 86); Ioh. Eph. VI 23, p. 251—2Sch.; Ioh.Epiph. fr. 2 (FHG, IV, p. 274; HGM, I, p. 377); Theoph. Byz. fr. 3 (FHG, IV, p. 270; HGM, I, p. 447, la Phot. Bibl. cod. 64). Peste tot forma numelui este *Zemarchos* (ZHM-). Stein, *Stud.* p. 20—21.

cerea lor acasă ; singurul rezultat politic a fost încordarea relațiilor dintre Bizanț și Persia, a cărei urmare era războiul din anii 572—574. — Alți traco-romani omonimi, la sfârșitul sec. VI, p. 152—153. În primii ani ai lui Iustinus se cunosc doi ofițeri traco-romani :

Tzitta comes et tribunus, într-un epitaf din Albingaunum, pus în amintirea unei Honorata, clarissima et p(ia) f(emina), coniux Tzitanii com(itis) et trib(uni), înmormântată în a. 568 (CIL, V 7793 = ILS, 8253 = ILCV, 3864)¹⁷³ ;

Bonus, magister militum Illyrici, pare a fi tot de obârșie traco-romană ; fost „maior domus” al lui Iustinus-Boraides la a. 562, el — ca magister militum Illyrici — a luptat cu avarii la Sirmium, jucînd un rol de seamă în războaiele la Dunăre, sub Iustinus al II-lea și Tiberius Constantinus (Menand. fr. 9, 27, 28, 31, FHG, IV, p. 205, 231, 232, 236, HGM, II, 8, 59—61, 65)¹⁷⁴.

Războiul cu perșii¹⁷⁵ a fost început de romani în Armenia, prin rebeliunea persarmenilor și a iberilor contra stăpînirii persane, rebeliune dezlănțuită de magister militum per Armeniam *Iustinianus* (văr al împăratului). Dezordinile începură în februarie 572, dar incendierea unei biserici armenesti de către trupele romane avu ca efect o mișcare a populației armenesti contra imperiului ; Iustinianus rechemat este înlocuit prin Ioan (RE, X 1330—1). Operațiunile militare începute în diocesa Oriens de patriциul *Marcianus* (alt văr al împăratului ; p. 99), magister militum, au avut succes : perșii înfrînți lângă Nisibis (toamna 572)¹⁷⁶, dar nereușind să ocupe fortul Thebethen, Marcianus se retrase la Dara (aprilie 573), asediind cetatea Nisibis ; fu însă destituit (în urma unui denunț că ar urmări ocuparea tronului imperial) și înlocuit prin *Theodorus Tzirus*, fiul lui Iustinianus¹⁷⁷. Schimbarea în comandament și dezordinile în armata romano-bizantină au dus la căderea cetății Dara în mâinile perșilor, o lovitură grea atît pentru prestigiul imperiului, cît și pentru starea sufletească și sănătatea împăratului, care suferea de podagră și începea să dea semne de alienație mentală. De altă parte, în Balcani o armată romană condusă de comes excubitorum *Tiberius* (împăratul de mai târziu) suferise o înfrîngere din partea avarilor (571), însuși comandantul roman abia scăpînd cu viață din luptă¹⁷⁸. Războiul persan fu întrerupt prin armistițiu pentru un an (februarie 574).

¹⁷³ RE, VII A, 2012. Antroponimul *Tzitta* supra, p. 106. Despre „comes” în Italia bizantină : Hartmann, *Unters.* p. 155. *Tzitta* era tribunus și comes în nord-vestul Italiei, în ultimul au (568) de stăpînire bizantină, înainte de invazia longobarzilor ; despre luptele cu longobarzii : Stein, *Stud.* p. 103—105, 114. Forma *Tzittani* (*Zittani*, p. 154) pare a fi mai curînd romanizată cu sufixul *-anus*, decît „gotizată” (Diculescu, *Gep.* p. 91). Nesigură afirmația lui Schönfeld, WPVN, p. 244 și Liebiger—Schmidt, *Inschr.samml.* I 220 că *Tzitta* ar fi got. Cf. p. 154.

¹⁷⁴ RE, III 714, 4 ; Stein, *Stud.* p. 10—11, 13, 33, 166 presupune că acest Bonus ar fi înrudit cu nepotul omonim al lui Vitalianus (p. 126) ; singurul argument ar fi identitatea numelui roman, care însă (evident) nu poate dovedi nimic. S-ar putea ca Bonus din timpul lui Iustinus al II-lea și Tiberius să fie un roman balcanic, traco-roman.

¹⁷⁵ Stein, *Stud.* p. 38—55.

¹⁷⁶ CIL, III 212 „Iustiao imperatori dilectissimo exercitus eius Orientis gentem barbaram e curru statuario cautionem ad gloriam construxit” a fost pusă cu acest prilej (Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 18).

¹⁷⁷ Cf. p. 105 ; RE, XIV 1531, 43.

¹⁷⁸ Stein, *Stud.* p. 12—13.

Lupta pentru succesiune la Bizanț se repetă în aceeași formă ca la a. 565; de astă dată însă erau trei candidați: gotul Baduarius, curopalates și ginere al împăratului Iustinus al II-lea; *Iustinianus* fiul lui Germanus și nepot al lui Iustinianus I; *Tiberius Constantinus*, comes excubitorum; se mai adăugau pretențiile de dominare ale împărătesei Sofia cu influență covârșitoare asupra soțului ei în conducerea trebilor publice. Iustinus al II-lea simpatiza susținând în mare măsură pe Tiberius, pe care-l îngrijise de mic copil¹⁷⁹, îl făcuse înainte de a ajunge la tron „notarius” personal, iar (după noiembrie 562) comes excubitorum. Odată se părea că (precum presupunea Stein) lupta a pierdut din intensitate prin compromis între cei trei concurenți și a încetat apoi în urma soluției impuse de voința lui Iustinus, cu toată împotrivirea manifestată de împărăteasă: Tiberius fu adoptat și ridicat la demnitatea de caesar (7 decembrie 574). Augusta Sofia fiind înlăturată din conducerea statului, prerogativele imperiale — afară de atributele exterioare ale suveranității — treceau asupra noului caesar. Ceilalți doi aspiranți la tron fură compensați prin demnitatea de στρατηγὸς αὐτοκράτωρ Baduarius comandant contra longobarzilor, Iustinianus contra perșilor.

Tiberius caesar (574—578)¹⁸⁰ a luat conducerea trebilor statului începând din a. 574. Pentru cea mai gravă problemă: războiul cu perșii organizează armată numeroasă din elemente barbare, puține efective romane (din imperiu: Tracia și Isauria), pusă la dispoziția noului magister militum Orientis prințul *Iustinianus*, a cărui acțiune, dusă cu multă energie și eficiență, a fost încoronată prin marea victorie asupra perșilor (a. 575): captura de război făcută de romani a fost enormă¹⁸¹. Dar indisciplina contingentelor barbare aduse repede anarhia în armata romano-bizantină, înfrântă apoi în Armenia de forțe persane mult inferioare numeric. Generalul Iustinianus fu din nou rechemat și destituit din comandă.

La Constantinopol, Iustinianus intră în legătură cu adversarii lui Tiberius, conduși de împărăteasa Sofia și opoziția contra caesarului (îndeosebi membrii dinastiei iustiniane) și puse la cale o conjurație pentru suprimarea lui Tiberius la apariția lui în hipodrom, după moartea lui Iustinus al II-lea; succesorul acestuia ar fi urmat să fie Iustinianus. Planul fiind descoperit, realizarea lui zădărnicită, Iustinianus a făcut act de supunere și umilință față de noul împărat care-l iertă și-l luă lângă sine, acordându-i toată încrederea (RE, X 1311—3).

C). Din anul 578 pînă în secolul al VII-lea

1. — Împăratul Tiberius Constantinus al II-lea (578—582)

Cu toată opoziția înverșunată a Sofiei și a претенdenților, Tiberius își consolidează rapid situația: în 26 septembrie 576 fu făcut augustus, iar la moartea lui Iustinus al II-lea (4/5 oct. 578) el rămînea singur stăpîn,

¹⁷⁹ Coripp. *Laud.Iust.* I 213—217 „Tiberius, domini semper cui maxima cura — utilitatis erat. Namque illum maximum orbis — communis benefactor alens et ab ubere matris — suscipiens primis puerum praelegit ab annis — utque pater genitum nutrit, fovit, amavit” (cf. IV 374—375; Ioh.Eph. III 22, p. 117).

¹⁸⁰ Stein, *Stud.* p. 56—86, 161—163.

¹⁸¹ O schiță a desfășurării luptei de lângă Melitene: Steiu, *Stud.* p. 200.

cu numele *Flavius Tiberius Constantinus* al II-lea (numit în unele documente : Φλ. Τιβερίος ὁ καὶ Νέος Κωνσταντῖνος, *Ox.Pap.* XVI 1896 etc.). Părerile despre obârșia etnică a împăratului se împart între Tracia și Grecia ; cronicarul Mihail Syrianul (p. 17, trad. Dulaurier) spune că era „né en Thrace et Grec de nation”. Asemenea afirmație, admisă de unii erudiți¹, are — la un cronicar din vremea cruciadelor — aceeași valoare ca observația lui că împărații anteriori (Iustinus I, Iustinianus, Iustinus al II-lea etc.) erau ... franci². Paulus Diaconus, III 15 ex. scria : „Mauricius ... primus ex graecorum genere in imperio confirmatus est”, dovadă că predecesorul lui, Tiberius Constantinus, nu era grec, ci de alt neam, anume (precum cei trei înaintași) trac romanizat, cum rezultă din mărturia izvoarelor istorice : Euagr. HE, V 11 Τιβερίος Θράξ γένος, Theoph. a. 6071, p. 249Boor = 384Bonn ... τῷ γένει καὶ αὐτὸς Θράξ, ca și alți autori³. Cu sonor nume roman (elementele antroponimice dispuse după moda „confuzionistă” a veacurilor IV—VI), Flavius Tiberius Constantinus era un provincial născut în Tracia, de neam tracic ; tatăl său ar putea să fi ajuns la vreo situație în administrație sau în armată, fără a fi totuși un personaj remarcabil : cronicarii nu-i dau nici măcar numele, indiciu că Tiberius era din familie modestă, țărani sau păstori cu nume uitate (necunoscute) chiar de contemporani, ignorate de cronicarii vremii. Cariera și-o făcu Tiberius nu în armată ca cei mai mulți, ci în administrație : la început e secretar (notarius) al lui Iustinus curopalates, în 562—563 come excubitorum. Își datorează ridicarea nu numai propriilor însușiri politice și frumuseții fizice remarcabile⁴, dar în bună măsură deosebitei simpatii (adevărată slăbiciune) de care se bucura la împăratul Iustinus al II-lea : acesta-l făcu caesar și succesor contra voinței împărătesei, în detrimentul membrilor dinastiei iustiniane (adică a generelui Baduarius, a vărului său Iustinianus, p. 146), față de care a fost „preferat” străinul Tiberius : „știi că te-am pus mai presus decât pe ai mei”⁵ spunea sincer și răspicat însuși împăratul Iustinus al II-lea. Tiberius, căsătorit cu văduva Ino (împărăteasă : Anastasia) din Daphnutium (Ioh.Eph. III 8), a avut două fete : *Constantina* și *Charito*.

Prin a. 579—581 o nouă conjurație a Sofiei fu descoperită, dar în timp ce împărăteasa era sancționată aspru, protejatul ei Iustinianus fu iertat din nou, atras în cercul dinastiei. Suferind de o boală gravă care se înrăutățea mereu, împăratul Tiberius a numit doi caesares, gineri, care urmau să-i fie succesorii la tron : Mauricius, magister militum per Orientem (căsătorit cu Constantina), și Germanus patricius (soț al prințesei Charito),

¹ Krumbacher, GBL, p. 5 ; Hahn, *Sprachenkampf*, în *Philologus*, Suppl. X 1907, p. 703 ; Kornemann, *Röm.Gesch.* 1933, p. 136 (în Gercke — Norden, *Einleitung*, III 2) ; Baynes, *Cambridge med.hist.* II, p. 273 ; Philippide, ORR, I, p. 5 etc.

² „Depuis Tibère jusqu'à nos jours l'empire a appartenu aux Grecs, car, à partir de Caius Iulius (Auguste) jusqu'à ce dernier, il y avait eu cinquante rois d'origine franke. Ce fut Tibère qui commença la seconde dynastie grecque” (Mich.Syr. *ibid.*) ; Stein, *Stud.* p. 100.

³ Patr.Cpol. II 28, p. 165 Pr. = 34 Bonn Τιβερίου τοῦ κουροσιδοῦς Θραξός, II 46, p. 234 Pr. = 89 Bonn, 56, p. 237 = 91, 197 = 123 ; *ann.imper.ser.* p. 152 Bonn ; Anon, *enarr.brev.chr.* 44, p. 52 Pr = 176 Bonn ; Joel, *chr.* p. 45 Bonn ; Glyc. p. 458, 507 Bonn ; Georg.Mon. p. 656 Bonn ; admis de Hertzberg, GG, I, p. 133 ; Vasiliev, HEB, I, p. 170 ; Stein „latinisierter Thraker”.

⁴ Relevantă de cronicari : Ioh.Nik. 94, p. 521 Zot. „était un jeune homme très beau” ; dar cocoșat, κουροσιδής, Patr.Cpol. II 28, p. 165 Pr., Anon, *enarr.brev.chr.* 44, p. 52 Pr.

⁵ Th.Sim. III 11, 10 οὐδας ἐτι τῶν σπλάγχων μου προτιμησά σε.

probabil fiul prințului Iustinianus ⁶. Tiberius credea că astfel erau împăcate interesele favoritului său grecul Mauricius și ale lui Iustinianus (cu care ar fi dorit cât mai bune relații). Lupta pentru succesiune a fost scurtă, dar violentă, căci după câteva zile (11 aug. 582) Mauricius apărea ca singur caesar, fiind înlăturat Germanus (despre care, ca și despre prințesa Charito, dispăre orice urmă documentară). La 13 august 582, în cadrul unei ceremonii, Tiberius proclamă augustus pe caesarul Mauricius: Mauricius Tiberius (al doilea nume luat atunci, ca simbol al legăturii cu dinastia; în Chr. Pasch. peste tot e numit Μαυρικιος Τιβέριος). A doua zi, Tiberius Constantinus își sfârși zilele, lăsînd în popor jale cu unanime regrete, deplin îndreptățite pentru pierderea celui mai bun monarh ⁷. Sub Tiberius a fost magister militum per Armeniam traco-romanul Ioan Mystacon (infra, p. 150).

2. — Traco-romani sub Mauricius (582—602)

O carieră identică celei a lui Tiberius a făcut ginerele și succesorul său grecul Mauricius, originar din Arabissus (Cappadocia, în Armenia Tertia), fapt care a generat versiunea că ar fi armean ⁸. Pentru un grec era mai firească o carieră administrativă decît una militară, obișnuită (cu excepția lui Tiberius) la traco-romani. Inițial, Mauricius a fost secretar (notarius) al lui Tiberius comes excubitorum, pînă la ridicarea acestuia în demnitatea de caesar (a. 574), cînd grecul în vîrstă de 35 de ani luă locul de comandant al gărzii imperiale, intrînd și el în ierarhia militară, unde va dovedi remarcabile însușiri; devine apoi magister militum în locul lui Iustinianus, primind comanda supremă a războiului cu perșii. În această campanie se menționează un ofițer Romanus în armată, un altul Martinus (Th.Sim. III. 16, 2; 17, 3; infra, p. 149), posibil „romani” de prin Peninsula Balcanică ⁹.

Ridicarea unui grec în tronul bizantin nu aducea deocamdată reducerea elementelor traco-romane în conducerea imperiului, nici pierderea importanței avute de ele în cursul veacului al VI-lea; dealtfel dinastia traco-romană a lui Tiberius Constantinus nu era integral înlăturată, căci (în lipsa unui erede bărbătesc) Tiberius — primind în familia sa pe grecul Mauricius — lăsase în tron pe acest ginere și pe fiica sa Constantina, asigurînd continuitatea dinastiei, care va fi detronată și suprimată peste două decenii de un alt trac (ultimul) Focas. În timpul domniei îndelungate a lui Mauricius, elementele din Tracia și Moesia se mențin în posturi principale de comandă militară și politică, precum indică unele nume proprii:

⁶ Stein, *Stud.* p. 99, 102; RE, X 1313.

⁷ Stein, *Stud.* p. 99; p. 102, nota 8, detalii despre boala și decesul lui, ca și despre Anastasia.

⁸ „Mauricius Grecus de Cappadocia fuit”, Marg. cod. Berl. Philipps. n. 137, MGH, AA, XI 503; Ioh. Nik. 94, p. 523 Zot.; Paul. Diac. II 15 ex.; cf. Stein, *Stud.* p. 85. Georg. Mon. p. 656 Bonn îl numea „Armenius”. Aserțiunea din Euagr. HE, V 19 că Mauricius era descendent dintr-o veche familie romană (dispuși să o admită Ensslin, RE, XIV 2387, 4; Leclercq, DACL, XIV 752) dovedește numai (Stein, *Stud.* p. 70—71) tendința latinizantă încă destul de puternică în imperiul oriental.

⁹ Mauricius avea o cultură aleasă, fiind din familie mai distinsă decît putea fi mediul rustic de unde se ridicaseră înaintașii lui traco-romani; evenimentele domniei lui Mauricius: RE, XIV 2387—2393.

Comentiolus și *Ioan Mystacon* (probabil și alți „Romani” ca *Priscus*, *Castus*, *Martinus* etc.) în Peninsula Balcanică și în Orient, *Tzitta*, *Zemarchus*, *Busa* în Italia și în Sicilia. Prin asemenea elemente și personalități, caracterul latino-roman al imperiului răsăritean era menținut ferm, cel puțin oficial și ca fațadă, căci grecizarea și „orientalizarea”, începute sub *Iustinianus I* (chiar ceva mai înainte), continuau intens pe calea desăvârșirii, transformând imperiul romano-bizantin într-un stat greco-asianic.

Primul război cu avarii și slavii (584—587). În 583 imperiul încheie cu avarii așezați la *Sirmium* o convenție prin care li se plăteau stipendii; pretențiile hanului lor crescând peste măsură, în urma refuzului din partea lui *Mauricius* de a le satisface, avarii invadează Peninsula Balcanică, din *Singidunum* la *Anchialus*. Pentru a opri devastările și pericolul iminent, se trimit la ei soli patricius *Elpidius* și *Comentiolus scribo* (Th.Sim. I 4, 7), care este cel mai de seamă general la sfârșitul veacului al VI-lea, remarcabil comandant (în războaiele cu avarii și slavii), de neam trac, *Euagr. HE, VI 15 Κομεντιολος, Θραξ γένος* (și *Niceph., HE, XVIII 18, PG 147, 364*), ridicat din armata *Traciei* și probabil din pătura rurală. Tratatul îndelungat cu avarii, în cursul cărora *Comentiolus* (din cauza curajului și a limbajului cam liber folosit față de han) a fost aruncat în lanțuri, scăpând cu greutate de pedeapsa capitală, nu duc la rezultate; solii fură îndrumați înapoi spre *Constantinopol*. În anul următor, se obține un tratat prin care imperiul va plăti hanului (pe lângă vechile sume) 20 000 de galbeni, având astfel pace în această parte (Th.Sim. I 5—6). În același timp (a. 585), Peninsula Balcanică era prădată de slavi, veniți din nordul *Dunării*, la îndemnul avarilor (RE, III A, 701). Împotriva lor fu trimis în *Tracia*, cu rangul de praefectus, *Comentiolus*, care în conducerea războiului s-a dovedit mai îndemnat decât în diplomație: la râul *Erginias* dădu o primă lovitură invadatorilor, iar la *Adrianopol* zdrobi forțele lui *Ardagastus* curățind *Tracia* pînă la *Philippopol* de cetele lui prădalnice (Th.Sim., I 7; *Theoph. a. 6076, p. 254Boor = 391Bonn*). Începînd din nou incursiunile avarilor, *Comentiolus* dux organizează un puternic corp expediționar pentru combaterea lor (Th.Sim., I 8). Forțele romano-bizantine erau concentrate la *Anchialus*, avînd între comandanții subalterni pe romanii *Martinus* și *Castus* (probabil din *Balcani*, ca atare eventual traco-romani). Înaintînd pînă la *Zaldapa* și la muntele *Haemus*, *Castus* surprinde pe avari neînarmați și obține asupra lor o mare biruință, iar în regiunea *Tomis* (*Constanța*) are alte succese (Th.Sim., II 10, 8—14)¹⁰; între timp *Comentiolus* stătea inactiv, din care cauză i se aduceau grave învinuiri, mai ales din partea unui centurion *Rusticius* (posibil roman localnic). Din *Marcianopolis*, forțele romane se îndreptară spre *Haemus*, cantonînd la „*Sabulente Canalion*” (? Th.Sim. II 11; cf. VI 5, 1), de unde acțiunile lui *Martinus* și *Castus* sfîrșiră cu insucces: al doilea fu luat prizonier de avari, care încep devastările în *Tracia*, capturînd și pe centurionul german *Ansimuth*¹¹, comandantul cavaleriei de aici (Th.Sim. II 11—12, 8). Regrupîndu-și forțele armate,

¹⁰ Despre mișcările trupelor bizantine în această campanie: V. Beșevliev, *Balkanskoe ezikoznanie* (Linguistique Balkanique), Sofia, IV 1962, p. 59.

¹¹ Antropomim germanic evident, *Ansimuth* lipsește totuși din repertoriul lui *Schönfeld* (WPVN), care ignorează materialul onomastic din istoria lui *Theophylactos*, ca și din alte surse istorice ale secolului al VI-lea (cf. *Bonner Jahrbücher*, 1976, sub tipar).

Comentiolus porni o acțiune mai energetică împotriva avarilor, ajunși în sud-estul Traciei. Coloanele romane se îndreptară prin Haemus (Stara Planina, Balcani) spre sud-est, în Astica. Planul lui de a dezlănțui un atac a doua zi după ce luase contact cu avarii a fost zădărnicit de un accident — rămas celebru și faimos — petrecut în coloanele romane, în cursul marșului de noapte: căzînd sarcina din spinarea unui catîr, un soldat din urmă vrînd să facă atent pe conductorul animalului, îl strigă puternic „*torna, torna* (sau *retorna*) *fratre*” spuse în latinește (ἐπιχώριος, πατρώα φωνή)¹². Cel vizat și strigat se pare că n-a priceput rostul exclamației, al cărei efect asupra trupeii romane în marș a fost dezastruos: crezînd că s-a dat o comandă de întoarcere, toți repetau cu glas tare aceeași „formulă”, rupînd-o la fugă în toate direcțiile, ca și cînd ar fi fost atacați de inamic. În rîndurile avarilor încă s-a produs panică și debandadă; în timp ce romanii se risipeau în dezordine, hanul reușește însă a-și regrupa cetele, îndreptîndu-le în ordine spre nord de Dunăre (a. 587; Th.Sim. II 12, 9–15, 12). Orașul Appiaria (între Turtucaia și Rusciuc) fu ocupat de barbari cu ajutorul unui prizonier, provincialul trac *Busa*, ostaș din garnizoana cetății, „manganaris” (comandantul mașinilor de război)¹³. Dar încercările hanului de a ocupa Beroe (Traiana Augusta), Diocletianopolis, Philippopolis și Adrianopolis eșuară. La Constantinopol se produsese agitații și manifestări contra lui Mauricius din cauza pierderii lui Castus și Ansimuth; pe cel dintîi, împăratul îl răscumpără cu o mare sumă de bani de la barbari. Pentru continuarea războiului comanda fu încredințată lui *Ioan Mystacon*¹⁴, dux, de obîrșie trac (Euagr. HE, VI 3 Ἰωάννην Θρακικῶν γένος), fost magister militum per Armeniam sub Tiberius¹⁵, apoi magister militum Orientis

¹² Th.Sim. II 15, 9; Theoph. a. 6079, p. 258 Boor = 397 Bonn. Philippide, OrR, I, p. 504–508; G. Colias, *Epeteris hetair.byzant.spudôn*, XIV 1938, p. 295–299 (citat în RIR, IX 1939, p. 396–397); M. Gyóni, *Egyetemes philol. közlöny* (Budapest), LXVI 1942, p. 1–10; P. S. Năsturel, SCIV, VII 1956, p. 179–186; Al. Rosetti, *Omagiu lui C. Daicoviciu* (București, 1960), p. 467–468. S-a afirmat de unii că aceste cuvinte („(re)torna fratre”) erau cel mai vechi text de limbă română (latină-romanică) din zona balcaică, aserțiune contestată de alții, pretinzînd că este numai o expresie (formulă) militară de comandă (Jireček ș.a.); dar Philippide a arătat că un soldat nu comandă altora, iar în cazul de față era exclamația ostașului care striga pe camarad, în limba vorbită de ei; deci idiomul local, a populației din partea locului (ἐπιχώριος, πατρώα φωνή). Colias a relevat că aceste determinative grecești erau echivalente cu „latinesc, roman” (cf. supra, p. 102 și Cass.Dio, XXXVIII 13, 1; Lyd. *Magistr.* III 32; Th.Sim. III 4, 4, VI 9, 14, VII 2, 6 etc.). Deci „limbă latină (romanică)”, nu simplă comandă militară sau limba populației din partea locului („limbă a locului; limbă părintească”, Philippide); adică limba latină-romanică („oficială”) vorbită de ostașii din armata Traciei și Moesiei, care erau desigur în majoritate romani din nord-estul Peninsulei Balcanice. Ultima discuție *În legătură cu „torna, torna, fratre”* este în *ActaMN*, I 1964, p. 283–287 (I. Glodariu).

¹³ Ieșit la vînațoare, Busa fu prins de avari, care pretinseră (amenințîndu-l cu moartea) un preț cam exagerat pentru liberarea lui. Compatrioții din cetate refuzară să dea prețul cerut (îndemnați mai ales de unul ce avea legături cu soția captivului), neînduplecați nici de rugămintile cu lacrimi ale lui Busa, care arăta celor de pe ziduri rănile și suferințele îndurate de el în luptele anterioare pentru apărarea cetății. Totul fiind zadarnic, pentru a-și mintui viața, Busa învăță pe avari (nepricepuți în războiul de asediu) construirea de mașinării cu care au cucerit cetatea Appiaria (Th.Sim. II 15, 13–16, 11; Theoph. a. 6079 Boor).

¹⁴ Porecla „Mystacon” o avea generalul din cauza lungimii neobișnuite a mustății (Th.Sim. I 9, 4). În a. 561 figurează într-o listă de buccellarii ai armatei romane din Egipt (împreună cu romani, tracii și germani) un omonim Ἰω[α]ννης Μουστ[α]κ[ων?], *Ox.Pap.* XVI 1903 (cf. supra, p. 131), care putea fi generalul de mai tirziu.

¹⁵ Stein, *Stud.* p. 97.

(a. 582); subalternul său, eminentul militar longobard Drocton¹⁶. Conduasă cu rapiditate și eficiență, ofensiva surprinse pe avari asediind Adrianopolis, unde fură înfrinți în primul rînd printr-o stratagemă a lui Drocton; sudul Traciei fu curățit de cetele lor prădălnice (care însă n-au fost urmărite spre nord de către romano-bizantini, Th.Sim. II 17).

Războiul cu perșii, întrerupt în vremea lui Tiberius, fu reluat de Ioan Mystacon, succesorul lui Mauricius (devenit împărat) în *magisterium militum Orientis*. Campania s-a încheiat cu insuccesul lângă râul Nymphis, care aduse destituirea traco-romanului din comandă (Th.Sim. I 9, 5—11; 13), înlocuit prin Philippicus (cumnatul împăratului; a. 584). Luptele cu perșii fură conduse apoi — în succese alternînd cu înfrîngeri — de generali Philippicus, Heraclius și Priscus (RE, XIV 2388), dintre care ultimul poate să fi fost roman din Balcani, eventual chiar traco-roman. Comportarea lui brutală și reducerea soldei a cauzat o rebeliune în armata din Orient, care a proclamat comandant pe Germanus, ducele Feniciei; urmat de ostași, „rebelul” cucerește cetatea Martyropolis (RE, XIV 2388—9), pierdută însă anul următor (589) prin trădarea tracului Sitta (*Tzita*, p. 106), decanus¹⁷ în garnizoana romană: din cauza unei nemulțumiri personale Sitta dezertează la perși, de unde aduce un corp de 400 „dezertori”, strecurîndu-i între ziduri, urmat de grosul armatei persane. Acțiunile în Orient conduse de Comentiolus și Ioan Mystacon (magister militum per Armeniam)¹⁸ avură succese parțiale (între altele recucerirea cetății Martyropolis, unde trădătorul Sitta fu ars de viu, pedepsiți romanii care pactizaseră cu perșii, Th.Sim. IV 15). După biruința asupra persanului Bahram la Kanzakon (Ganzaka), imperiul obține o pace avantajoasă, asigurîndu-și liniștea în Orient (RE, XIV 2389).

Expediția în Spania, organizată de traco-romanul Comentiolus „magister militum Hispaniae, missus a Mauricio aug. contra hostes barbaros” (visigoți sau mauri), a avut loc în intervalul dintre 1 septembrie 589—13 august 590, cunoscută numai dintr-o inscripție comemorativă; ar putea fi în legătură cu amestecul bizantin în conflictele dintre franci¹⁹. După unele succese militare, „Comenciolus” („magna virtute, sic semper Hispania tali rectore laetetur, dum poli rotantur dum(que) sol circuit orbem”) înnoiește fortificațiile cetății Carthago Nova cu turnuri înalte și alte construcții.

CIL., II 3420 (= ILS, 835 = ILCV, 792) „ardua turrium culmina, vestibulum urbis duplici porta firmatum, dextra levaque binos porticos arcus, quibus superum ponitur camera curva convexaque”. Întrucît acest magister militum Comenciolus este identic cu generalul traco-roman (lucru stabilit mai întîi de Mommsen; cf. *ThesLL*, onom. II 541; un Κομεντιολος, creștin la Adrianopol în Tracia, AEM, VIII 1884, p. 200, nr. 4), evenimentele amintite în

¹⁶ Nume germanic, Drocton lipsește la Schönfeld (WPVN), care dă unul înrudit: Dructacharius; Droktwulf (suab), Schmidt, *Ostgerm.* p. 602; cf. supra, nota 11.

¹⁷ Grosse, RMG, p. 110, decanus = δεκανάρχων.

¹⁸ Predecesorul lui fusese romanul Domentiolus, vir inter senatores nobilissimus (Th. Sim. III 8, 5; posibil același la a. 605, p. 158), care ar putea fi traco-roman din Balcani; numele e purtat de alți ofițeri bizantini de obîrșie tracă.

¹⁹ Despre raporturile cu francii: RE, XIV 2390.

Inscripția din Cartagena Spaniei au avut loc la sfârșitul anului 589, căci în anul următor generalul Comentiolus apare în Orient. Identitatea celor doi ofițeri Comentiolus era tăgăduită de Hartmann, în edit. Greg. *Reg.epist.* II, p. 411, nota. 3.

Traco-romani în Italia și Sicilia. Între a. 590 și 600 se menționează în posesiunile apusene ale imperiului bizantin, Sicilia și zonele italiene cîțiva militari și înalți funcționari de obîrșie tracică, cu antroponime specifice, la care se adaugă alții cu numele schimbate (romane ori grecești). „Abundența” relativă a atestărilor de traci se explică prin sporirea izvoarelor documentare, mai abundente decît în deceniile precedente.

Tzitta miles numeri Felicium Persarmin(ii), menționat într-un contract de vînzarea unui teren (a. 591, Ravenna), cu soția Rusticina²⁰; numele ostașului era frecvent în sec. al VI-lea, var. *Tzittane*.

Bogata corespondență a papei Grigore cel Mare (cea mai importantă colecție de documente ale acestei epoci, scrisori în 14 cărți)²¹ a păstrat numele și funcția cîtorva traci din ierarhia bizantină a Italiei și Siciliei, ignorați în cercetările mai vechi²².

Zemarchus tribunus, Greg. *Epist.* I 13 (Jaffé, *Reg.* 1080; decembrie 590), *Zemarchus* (var. *Azimarchus*), clarissimus tribunus, mort probabil în anul 590, a cărui văduvă Luminosa (rămasă fără sprijin) era pusă de către papă sub ocrotirea episcopului Dominicus din Centumcellae (Civittavecchia); crisoarea papală arată chiriarhului în subordine îndatoririle ce are²³, precizînd că văduva lui Zemarchus are dreptul și pe mai departe la „comitiva” ce avusese soțul ei²⁴.

Busa scribo aducea sume de bani de la împăratul Mauricius, în a. 595; la 14 martie, papa mulțumea împăratului pentru „triginta itaque libras auri quas confamulus meus Busa (Busas Pa2, Bursa ed.pr.) detulit scribo, sacerdotibus egenisque et aliis fideliter erogavit” (Greg. *Epist.* V 30; Jaffé, *Reg.* 1343). Suma era destinată ajutorării populației nevoiașe, refugiate și pentru infirmi, „unde actum est ut simul omnes pro vita domi-

²⁰ A. Marini, *Papiri diplomatici* (1805), nr. 122: „in Classe Ravennate Honoratus vh. Tabellio scripsi rogatus et petitus a Rusticiana h.f. fil. Felici defensori sc̄ae ecclesiae Romanae et ab eiusque[ ] jugale auctore et spontaneo fideiussore Tzitane vd. militem Numeri felicium Persarmin. ipsos presentes adstantes consentientes et inferius manibus propriis signa facientes” etc.; var. *Tzitani*, iugale *Tzittane*, *Tzitane*, *Tazittane* și *Zitane*; remarcabilă varietate de forme ale aceluiași nume în același document. Dacă ostașul este de obîrșie tracă, rezultă că unitatea „Numerus Persarmin(ii)”, staționată în Ravenna (recrutată sub Iustinianus I în Persarmenia; despre „numeri”: Hartmann, *Unters.* p. 63, 158; Grosse, RMG, p. 278), a primit mai tirziu și efective de altă origine.

²¹ Gregorii I Papae, *Registrum epistolarum*, I—II, ed. P. Ewald — L. M. Hartmann, în MGH, *Epist.* I—II (1891, 1899); 850 de scrisori.

²² Numele tracic *Zimarchus* (*Azim*-) în corespondența lui Grigore cel Mare a fost semnalat mai întîi (după informarea ce i-am dat în a. 1960) de V. Beşevliev, *SlCI*, III 1961, p. 257.

²³ „Officii quidem sacerdotalis est, ut viduis ac maritali regimine desolatis, in p̄turi solatia debeatis: ut unde in hoc mundo humana conditione privantur, sacerdotali tuitione possint remedia reperire” (etc.).

²⁴ Despre „comitiva”, noțiune cu înțeles echivoc (oricum, un venit ce încasa tribunul Zemarchus): Hartmann, *Unters.* p. 89; F. Lampe, *Qui fuerint Gregorii magni papae temporibus in imperii Byzantini parte occidentali exarchi et qualia eorum iura atque officia*, *Dissertatio*, Berlin, 1892, p. 41. Despre tribuni în diferitele centre ale Italiei în acea epocă: Hartmann, *Unters.* p. 155.

norum concorditer orarent". Același scribo Busa aduce solda și cadouri pentru ostași, înlăturînd nemulțumirile ivite în trupele romane²⁶.

Timarcus excubitor, paj în garda lui Mauricius (per Timarcum excubitorem), care adusese un mesaj al lui Amandinus domesticus și ducea o scrisoare din partea papei Grigore către exarhul bizantin din Ravenna (Greg. *Epist.* IX 5; Jaffé, *Reg.* 1529)²⁶.

Azimarchus scribo, vir magnificus, poartă același nume tracic, amintit în câteva scrisori din nov.-dec. 596 (*Epist.* IX 57; Jaffé, *Reg.* 1579; IX 63, Jaffé, 1588; IX 73, Jaffé 1598; IX 77, Jaffé 1602), unde apar în manuscrise variante curioase²⁷, din care editorii aleg și rețin pe cea mai frecventă, *Azimarchus*. Antroponimul nu poate să fie diferit de *Zimarchus* (*Zem-*), din care corespondența papală prezintă un exemplu genuin²⁸. Plaga cea mai gravă în aparatul de stat cu birocrația bizantină era venalitatea, corupția funcționării, vie și virulentă la sfîrșitul veacului al VI-lea. În 598, guvernul din Constantinopol începu o acțiune de „curățire” a cadrelor în Sicilia, unde fu trimis exconsul Leontius, al cărui asesor era traco-romanul *Azimarchus*, scribo, cu misiunea extraordinară să ancheteze gestiunea frauduloasă a unor înalți funcționari, aplicînd sancțiuni. Mulți dintre cei vizați încercară a se pune sub scutul bisericii romane, făcînd apel la dreptul ei de azil. Papa Grigore încearcă a le ușura situația, prin intervenții pe lîngă exconsul Leontius și pe lîngă *Azimarchus*²⁹, față de care întrebuițează numai cuvinte măgulitoare, numindu-l „vir magnificus”, „magnificentia vestra”, potrivit cu demnitatea lui³⁰. Prin nov.-dec.

²⁶ Scrisoarea preciza: „rogae quoque militum itaq̄ predictum famulum meum scribonem praesente quoque glorioso Casto magistro militum factae sunt, ut dona dcminorum cuncti sub disciplina debita gratias agendo suscipere et hoc quod prius eis dominari consueverant”. Despre serviciile indeplinite de scribones: Hartmann, *Reg.epist.* I, p. 309 și 137; H. Cohn, *Die Stellung der byzant. Statthalter in Ober- und Mittelitalien*, Dissert. Berlin, 1889, p. 40. Numele *Busa* era variantă a lui *Byzes*, *Byzas*; cf. *Busa*, supra, p. 150. Nesigură apare legătura cu antropon. fem. illyric *Busa* în Apulia (Liv. XXII 52, 7; 54, 5; Val. Max. IV 8, 2; ThesLL, II 2253; W. Schulze, *Zur Geschichte latein. Eigennamen*, p. 38; *Illirii* (1969), p. 184); dar cf. și un *Busan*, *Vulgarorum regem*, Paul.Diac. XV 15 (MGH, AA, II, p. 213).

²⁷ *Timarcus* eventual „alterat” din *Zimarc(h)us*, fie eroare de copist (T- în loc de Z-, ca *Ziboites* scris *Tiboites*, Polyb. IV 50–52), fie influențat prin etimologie populară de apelativ gr. τμή, Τίμαρχος.

²⁸ *Azimarchum* (*Imarcum* corr. m. post Alim. C 1, *Alimarchum* C 2) IX 57; *Azimarchos* (C 2, *Azymarcho* C 1. *Azimardio* în indice, *Atymarco* în indice C 3) IX 63; *Azimarcho* (*Zymarco* C 1, *Zimarcho* C 2, *Zymarcho* C 3, sed *Azimarc.* vel *Azimarch* în indicib. et argum.) IX 73; *Azimarchi* (*Marco* C 1, *Zimarcho* C 2, sed m. 2 praeponit nigro atram. a, *Zymarcho* C 3, *Atymarco* C 3 în ind.) IX 77.

²⁹ Greg. *Epist.* I 13 (supra, p. 152). În *Epist.* IX 57, 63, 73, 77, majoritatea manuscriselor prezintă varianta cu A-, care însă nu poate dovedi existența unei forme cu prepoziția a- (vreo etimologie populară cu apelativul *azima*?), ci e coruptelă mai veche paleografică, generalizată.

³⁰ Cf. Caspar, *Papst.* II, p. 418.

³¹ În scrisoarea IX 57 (nov. 598) către Secundinus și Ioan (episcopi în Sicilia), papa amintește de „verbum quod ei (Gregorio expraefecto) per *Azimarchum* virum magnificum scribonem praebuit, custodire debeat ac servare atque illum inrationabiliter affligi vel sustinere dispendium minime patiatur”. Peste puțin (nov./dec. 598), papa roagă pe *Azimarchus* („magnitudinem vestram paternam dilectione salutantes petimus”, IX 63) să aibă grijă ca aducătorul scrisorii (*Laurentius*) să poată expune fără greutate în fața lui *Leontius* exconsul cauza lui *Bonifacius*, fost numerarius (contabil), care — pe lîngă neregulile comise — făcuse și o faptă bună, lăsînd prin testament o parte din averea sa unui spital (*xenodochium*, quod ad sanctum Petrum Apostolorum principem situm est) la Roma; lucru pe care *Azimarchus* avusese prilej să-l afle cu ocazia unei vizite la Roma; papa susținea cu multă căldură pe

598, Azimarchus suferi un naufragiu la traversarea mării din Italia în Sicilia, dar scăpă cu viață; papa Grigore, prețuind cu deosebire legăturile bune cu acest puternic și valoros personaj bizantin, se grăbea să-i exprime bucuria și satisfacția (mai mult sau puțin sincere) pentru salvarea lui din grava primejdie³¹.

Zitta magister militum e ultimul și cel mai important personaj de obârșie tragică în ierarhia bizantină a provinciilor apusene, cunoscut dintr-o scrisoare ce-i trimite papa în mai 600 (*Epist.* X 10; Jaffé, *Reg.* 1777) „Gregorius Zittani magistro militum”. Forma nominativului pare a fi *Zittanis*³², derivat cu sufix *n* din *Tzitta*.

Războaiele în Peninsula Balcanică (592–602) au fost reluate după restabilirea liniștii la granița persană. Campania proiectată contra avarilor fu dirijată asupra slavilor, în a. 592, de generalul Priscus, cu remarcabile succese în cîmpiile Munteniei. Dar ordinul împăratului Mauricius ca întreg corpul expediționar să ierneze la nord de Dunăre n-a fost executat de Priscus, din care cauză acesta fu destituit din comandă, înlocuit de Petrus, fratele împăratului (RE, III A, 702–703). Între a. 593 și 597 războiul era purtat cu încetineală de Petru, care suferă o înfrîngere la nord de Dunăre (597) din partea slavilor; este înlocuit cu același Priscus. În 598 se dau lupte cu avarii la Singidunum, iar la 599 lângă Tomis. În Moesia, o armată romană comandată de Comentiolus fu zdrobită la a. 599, fără urmări grave din cauza unei molime izbucnite între barbari. Tratatивele începute cu avarii eşuară din cauză că Mauricius refuza să plătească hanului sumele enorme de bani cerute pentru liberarea captivilor romani, care au fost ucși de barbari. Pacea se încheie totuși, fixîndu-se la Dunăre linia de hotar între avari și imperiul romano-bizantin. Dar aceste lucruri provocară în rîndul trupelor de pe linia Dunării grave nemulțumiri contra lui Mauricius; insurgenții insultau în gura mare pe împărat; alături de ei se afla populația traco-romană a regiunii (ὁ λαὸς ὁ ἐν τῇ Θράκῃ). În delegația trimisă la Constantinopol de ostași și de populația civilă răzvrătită, pentru acuzarea lui Comentiolus de trădare, se afla și un centurion Focas, pe care — din cauza purtării insolente — un patricius din palat îl luă la palme și-i smulse barba. Acuzele formulate de către delegați n-au fost ascultate de împărat, sporind astfel nemulțumirea, izbucnită cu violență peste doi ani într-o gravă revoltă. Dar (spre indignarea insurgenților) comanda

Bonifatius: „ut ei hac causa concurrere atque vestra, sicut de vobis confidimus, salva iustitia impendere patrocinia debeatis ... quatenus ... et de viduitate mulieris quondam Bonifatii et de pauperibus ... mercedem apud omnipotentem deum adquisitis”.

³¹ Greg. *Epist.* IX 73: „quanto nos cognitus casus vestri naufragii contristavit, tanto subsequens epistola relevavit, quod magnitudinem vestram incolumem ad Siciliam pervenisse cognovimus. Et creatori nostro gratias egimus, qui solita vos pietate protexit et de maris periculo liberavit” (etc.). Peste citeva zile (tot în nov./dec. 598), papa trimise lui Azimarchus o scrisoare (IX 77) prin expraefectul Gregorius pe care-l scuza pentru întârzierea la anchetă, nu din reavoință, „sed ita debilitate corporis debilis factus est, ut vix in multis diebus reparari potuerit. Quod ideo his scribendum praevividimus, ne eum distulisse sponte credentes hanc moram eius forsitan studio reputetis”.

³² Var.ms. Cittano R1, Zizzani o1, o 2,3, Tithani o3, Zyttani o1 etc. Acest personaj era la a. 600 inagister militum în Sicilia; are un litigiu cu biserica romană (Hartmann, *Reg. epist.* II, p. 244; Lampe, *op. cit.*, p. 36). *Tzitta(nis)* scrisese papei în grecește (epistolas vestras Graeco sermone dictatas me indico suscepisse), detaliu semnificativ pentru această perioadă de tranziție cînd limba greacă se impune în Orient (supra, p. 102–103). Cf. supra, p. 152, *Tzitta* miles.

supremă în Tracia fu dată din nou generalului Comentiolus (Th.Sim. VII 1—15; Theoph. a. 6092, p. 278Boor = 428—432Bonn; RE, III A, 703). În același an (600), Mauricius rupse tratatul cu avarii ordonând generalilor Comentiolus și Priscus să înceapă operațiile militare la Dunăre. Traversând fluviul pe la Viminacium, Priscus obținu câteva succese și trecu Tisa, luând prizonieri slavi și avari vreo 8 000 (Th.Sim. VIII 1, 9—3, 15; Theoph. a. 6093, p. 281—2Boor = 454—5Bonn). Concomitent cu luptele din Moesia, aveau loc invaziile avarilor și slavilor în peninsula Istria și Dalmatia, începând din a. 598.

Răscoala din Moesia. În 601, comanda supremă la Dunăre fu din nou încredințată lui Petrus (fratele împăratului), iar în vara 602, trecând Dunărea, germanul Guduin³³ dă câteva lovituri grele slavilor (Th.Sim. VIII 5). Concentrată la Securisca (în fața vărsării Oltului în Dunăre), armata romană trebuia să treacă fluviul, din ordin imperial. Toamna friguroasă se apropia; ostașii trimiseră la generalul Petrus opt delegați, între ei centurionul Focas³⁴, cerînd să fie lăsați peste iarnă la vetrele lor (ὀκλαδὲ τῆν δὐνάμιν ἀναζεύξασθαι τῆ τοῦ χειμῶνος ὥρα ἐγκαρτερεῖν), dovadă că trupa era recrutată în zonele apropiate ale Moesiei și Traciei, prin urmare majoritatea provinciali traco-romani³⁵. Dar Mauricius repeta insistent ordinele ca întreaga armată să treacă Dunărea în „Sclavenia” (Muntenia—Oltenia), unde să ierneze, asigurîndu-și aprovizionarea în cîmpia nord-dunăreană (Th.Sim. VIII 6). Cu lacrimi în ochi încearcă Petrus a convinge pe căpeteniile răzvrătiților să dea ascultare poruncii împărătești, arătîndu-le chiar ordinul scris primit din capitală. Dar totul era zadarnic; insistențele generalului nu făceau decît să ascută furia rebelilor, care nu pregetară să-și proclame un comandant³⁶ în persoana celui mai energic dintre ei, centurionul Focas, ridicat pe scut. Petrus o luă la fugă spre Constantinopol, iar noul „ales” — energic comandant și demagog — nu se mulțumi cu „comanda” asupra armatei de pe linia Dunării, ci se îndreptă cu forțele armate spre capitală, urmînd pilda compatriotului său din a. 513 Vitalianus (Th. Sim. VIII 7; Zon. XIV 13; Cedr. 705). Mauricius încerca să diminueze proporțiile mișcării rebele, ascunzînd-o față de populația capitalei; dar totul era inutil. Văzînd că primejdia creștea mereu, el încercă tratative cu șeful rebeliunii, care însă refuză să primească ambasada imperială. Ultima soluție a lui Mauricius, de a organiza apărarea capitalei cu ajutorul partidei „albaștrilor”, a fost zădărnicită de răscoala populației orașului ce nu mai putea fi stăpînită. Între timp, armata oferă coroana imperială prințului Theodosius, fiul lui Mauricius, sau lui Germanus, socrul lui Theodosius. După ce se adresase perșilor pentru ajutor și văzînd că totul era pierdut, Mauricius fuge din capitală (22 nov. 602), iar populația se pregătește să primească cu mare entuziasm pe „liberatorul” balcano-danubian.

³³ Numele evident germanic Gudui(s) lipsește în repertoriul lui Schönfeld; cf. supra, nota 11.

³⁴ Ioh.Nik. 102, p. 238 Zot. îl numește „l'un des quatre commandants de la province de Thrace”, în timp ce alții îl numeau simplu ostaș (στρατιώτης). Chr. Pasch. 603 Bonn, Zon. XIV 13, 22, ambele aserțiuni neintemeiate.

³⁵ Despre situația la Dunărea de Jos în tot cursul secolului al VI-lea și la începutul secolului al VII-lea, v. în general M. Comșa, *Unele considerații privind situația la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în *Apulum*, XII 1974, p. 300—318.

³⁶ Zon. XIV 13, 42 îi zice de pe acum „regē”.

3. — Împăratul Focas (602—610)

Intrat cu triumf în Constantinopol, uzurpatorul fu încoronat de patriarhul Cyriacus, iar soția sa, *Leontia*, proclamată „augusta”³⁷. Prima grijă a noului suveran³⁸ a fost lichidarea dinastiei lui Mauricius, care — pe când voia să fugă în Asia — fu capturat de oamenii tiranului și în fața tatălui lor fură uciși cei cinci feciori de împărat (Theodosius, Tiberius, Petrus, Iustinus, Iustinianus), apoi Mauricius cu fratele său Petrus; un sfârșit tragic și nemeritat, ce amintește de supliciu de martir al voievodului român Constantin Brîncoveanu și al feciorilor lui cu 11 veacuri mai târziu, în aceleași locuri. Odată cu fostul împărat erau executați numeroși partizani ai lui; capetele lor expuse mai multe zile în vederea mulțimii. Între victimele acestei hecatombe se afla și generalul traco-roman Comentiolus (după Theoph. a. 6100, p. 296Boor = 456Bonn, a fost ucis mai târziu, odată cu împărăteasa Constantina, p. 158), patricius și magister militum, împotriva căruia erau cu deosebire înverșunați oamenii lui Focas, dintru-nceputul rebeliunii lor; cadavrul ilustrului general, aruncat pe țărmlul mării, fu lăsat pradă cîinilor³⁹. Cu asemenea fapte își inaugura domnia Focas, numit cu ură și dezgust de istoriograful contemporan: centaur, mistreț din Calidon, mixobarbar, cel mai rău dintre tirani⁴⁰. Era considerat deci ca un barbar în toată puterea cuvîntului, cum îl arată și isprăvile lui de o cruzime inegalabilă: un element militar energic și violent, dur, crud, ranchiunos, ridicat din trupele romano-bizantine recrutate în zonele traco-moesice. Despre obîrșia lui teritorial-etnică există o știre directă și decisivă în cronicarul Ioan din Anticchia, fr. 213d 7 (FHG, V, p. 37 = *Hermes*, VI 1872, p. 362 = Mommsen, GS, VII, p. 746): Focas era de neam traco, τῶν ἐξ Ἰωνίου γένει Θραξί⁴¹.

De proveniență modestă, rustică, fără strămoși iluștri (cronicile nu cunosc decît numele mamei sale), acest țaran-militar avea totuși remarcabile însușiri de comandant și abil demagog, care i-au favorizat ascensiunea la tronul imperial, unde (spre deosebire de glorioșii lui compatrioți înaintași la conducerea imperiului) a instaurat un singeros regim despotice. Portretul lui fizic și cel moral nu erau atrăgătoare, la fel ca propriile-i fapte sînge-

³⁷ Th.Sim. VIII 8—11; Chr.Pasch. 693—4 Bonn; Theoph. a. 6094, p. 289—290 Boor = 446—449 Bonn; Ioh.Nik. 103, p. 538—9 Zot.

³⁸ Despre domnia lui Focas: H. Leclercq, DACL, XIV p. 751—755; F. Barišić, *Țara Foka i podunavski Avaro-Sloveni* (De Avaro-Slavenis in Phocae imperatoris aetate), în *Zbornik radova Srđ.Akad.Nauk*, Vizantološki Institut, 4, Belgrad, 1956, p. 73—88.

³⁹ Th.Sim. VIII 11; Chr.Pasch. 694 Bonn; Theoph. a. 6095, p. 291 Boor = 449 Bonn; Ioh.Nik. 103, p. 538—9 Zot. Împărăteasa Constantina s-a refugiat într-o mănăstire cu cele trei fete ale sale, unde și-au aflat sfîrșitul (p. 158).

⁴⁰ Th.Sim. VIII 10, 4; 6, 9; 10, 4; *Dial.* 4 „cerber, tilhar, balaur” etc.; Manasse, 3595—8, 3605, 3616—7; Ephr. 1304—1312.

⁴¹ Fapt recunoscut de cercetători: Vasiliev, HEB, I, p. 171; Leclercq, DACL, XIV 751 („născut în Tracia”); Jireček, *Rom.Dalm.* I, p. 19 („un mixobarbarus din Tracia”). O indicație contrazicătoare e dată de Patr.Cpol. III 13, p. 218 Pr. = 76 Bonn, 184, p. 273 Pr. = 121 Bonn, Georg.Mon. chr. 662, 666—667 Boor, Joel, p. 46 Bonn, Glycas, 458, 510 Bonn: Focas e numit „Cappadocianul”, τοῦ Φωκᾶ τοῦ Καππαδοκίου. Pare să fie o confuzie cu Mauricius (din Cappadocia, p. 148), sau cu Heraclius (Manasse, 3664); atare știri (mult mai târzii) nu par să fie preferabile.

roase ⁴². Lăsînd la o parte ce este ură și invectivă (venită din cercurile dușmănoase ale aristocrației bizantine), rămîne figura unui rustic energic, crud, grosier prin însuși felul de viață petrecută la țară și în tabără pînă la 55 de ani (cît avea în 602, Ioh. Ant. *ibid.*; născut la 547), de mijlocie capacitate politică și militară, defavorizat de stîngăcia sa rurală și de opoziția îndrîjită a aristocrației din Byzantion, pe care țăranul din Tracia nu știa să și-o apropie, reușind în schimb să învrăjbească pe toată lumea. Împăratul ridicat dintre centurioni de rebeliunea soldațimii traco-romane a Peninsulei Balcanice a trebuit să lupte pînă în ultima zi cu opoziția fățișă sau ascunsă a păturii conducătoare, care organiza o serie de comploturi pentru suprimarea lui; întreaga domnie a lui Focas a fost un lanț de execuții și acte de teroare. În timp ce în Italia el avea simpatii și chiar popularitate (dacă e să credem aserțiunea epigrafei romane) ⁴³, întreprinînd bune raporturi cu papa Grigore I; în Orient și acasă la el era (lucru firesc, de așteptat) odios atît prin cruzimea și brutalitatea (atenuate numai printr-o inutilă dărnicie față de plebea capitalei), cît și în urma politicii lui externe greșite, falimentare.

Din familia lui Focas se cunosc cu numele: mama sa *Domentia*, unul din frații lui (Zon. XIV 14, 51) *Domentiolus*, care a jucat un rol mai de seamă în treburile publice (Theoph. a. 6096; p. 292Boor = 252Bonn menționează pe un văr, ἀνεψιός, cu același nume *Domentiolus*; dar se pare că era același frate al împăratului [numit din greșeală „văr”]); soția lui *Leontia* (cu trăsături asemănătoare lui Focas), Th. Sim. VIII 10, 9 γύναιον Λεόντια θνομα, Ioh. Ant., Zon. XIV 14, 3, Λεοντώ Cedr. 708Bonn, făcută „augusta” (RE, Suppl. VIII 935,4), foarte probabil și ea din Tracia sau Moesia, ca atare de obîrșie traco-romană; o fată cu numele bunicii *Domentia* (Domentzia, sau Domentiana; Δυσμενζιανή, Ioh. Ant. *ibid.*), căsătorită cu patricius Priscus. De remarcat antroponimia aproape integral r o m a n ă în familia traco-romană a împăratului Focas.

Elemente traco-moesice în timpul domniei lui Focas, ca și mai înainte, vor fi fost destul de numeroase în posturile de conducere, mai ales în ierarhia militară a imperiului, fiind natural ca odată cu ridicarea în tron a centurionului din armata Traciei, militarii de aici și din Moesia să apară mai numeroși în locurile de încredere și comandă, mai ales devotații tiranului. Dar fenomenul schimbării antroponimelor „naționale” trace cu unele romane sau grecești-creștine (cum era cazul și în dinastia lui Focas) și lipsa unei mențiuni în cronici nu permit precizări în această privință. Totuși, după antroponime ori alte indicii pot fi identificați unii traci în faza finală a preponderenței lor în imperiul romano-bizantin. Nu putea fi nici acum, evident, decît o minoritate care (împreună cu dinastia imperială), deși putea să aibă un rol important, dispărea în mulțimea orientalilor și a mixturii de străini greizați. Cel mai devotat om de încredere al lui Focas era un Lilius (Lillis), fruntaș între căpeteniile rebeliunii la Dunăre (prin care centurionul s-a ridicat în tronul imperial) și cel care a condus executarea

⁴² Cedr. 708 Bonn: de statură potrivită, diformat, pocit (δύμορπος), înfățișare fioroasă, părul roșcovan (cf. p. 49, 130), sprincenele împreunate, barba rasă; bețiv, afrodisiac, singeros, cu glas strident, nemilos, crud în apucături și ... eretic.

⁴³ „Optimus clementissimus piissimusque princeps” îl numește exarhul Smaragdus în dedicația de pe coloana din forum roman, CIL, VI 1200 (= ILCV, 30); era un simplu șablon, formular oficial(?), RE, XX (1941), 452—453.

lui Mauricius și a fiilor lui, trimițând capetele lor omagiu tiranului (Th.Sim. VIII 12, 8). Era un personaj de aceeași condiție socială și poate de aceeași obârșie etnică cu împăratul Focas, adică de prin Tracia ori Moesia, cu toate că originea antroponimului este echivocă: romană (Lilianus) ori tracică⁴⁴. Trimis de Focas în ambasadă la regele persan Chosroes, Lilius avu parte de primire nefavorabilă (Th.Sim. VIII 15, 2—7).

Dintre evenimentele ce au frământat scurta domnie a lui Focas, locul prim îl ocupă acțiunile subversive ale dușmanilor interni mergând paralel cu teroarea dezlănțuită de împărat și actele nesăbuite în conducerea militară și politică. La a. 603, ducele Narses (ajutat de persani) se răscoală împotriva autorității imperiale și ocupă cetatea Edessa. Generalul Germanus, trimis contra rebelului, fu învins, ca și al doilea corp expediționar sub comanda lui Leontius (a. 604), care e sancționat prin destituire și arestare, înlocuit de fratele lui Focas, Domentiolus, magister militum și curopalates. Rebelul persan fiind înduplecat să se predea prin jurăminte și promisiuni solemne cu garanții că nu va avea de suferit nimic, din ordinul lui Focas fu ars de viu (Theoph. a. 6096—7, p. 292—3Boor = 451—2Bonn; Zon. XIV 14, 16—20; Cedr. 710Bonn). În a. 606, fiica lui Focas Domentzia e căsătorită cu patriciul Priscus (probabil generalul lui Mauricius, p. 157), comes excubitorum; la serbările nunții au fost expuse și portretele mirilor, fapt care a supărat grav pe împărat: din această cauză era aproape să ucidă pe cei doi șefi ai facțiunilor circului. Asemenea maniere au provocat chiar și dușmănia propriului său ginere (Theoph. a. 6099, p. 294Boor = 454Bonn; Zon. XIV 14, 34). De frica unui complot (ce pare că s-a pus la cale în acest timp de către Constantina), Focas ucise pe împărăteasa văduvă cu cele trei fete ale ei și cu o serie de înalți demnitari: Theodorus, praefectus praetorio, Elpidius illustris, Germanus cu fiica sa, care era soția prințului Theodosius, Ioan magister scriniorum, Romanus scholasticus, Theodosius subadiuva magistri, Patricius illustris nepot al lui Domentziolus (p. 151), un alt Ioan și *Tzitta* (spatharioi și candidati); ultimul poate fi trac, după nume⁴⁵.

Înfrîngerile suferite de armatele romano-bizantine din partea persilor în Orient, a slavilor și avarilor în Balcani (RE, III A, 704), devastările provinciilor, tulburările profesionale⁴⁶ și conspirațiile opoziției interne erau simptomele descompunerii unui regim ce sta pe un vulcan; teroarea și

⁴⁴ M. Lambert, *Glotta* (Göttingen), IV 1913, p. 143. Numele *Lil(l)* — apare în Moesia și Tracia, ex. la Tomis: AEM, VI 1882, p. 25, nr. 51; SCIVA, 26, 1975, p. 81, 91; IGB, nr. 947; AEM, X 1885, p. 19—20, nr. 7 (= Mendel, *Catal.mus.ottom.* III, nr. 1090; L. Robert, *Hellenica*, XI—XII (1960), p. 369—371); BCH, XXIV 1900, p. 302, nr. 2 (= JÖAI, XXX 1936, Bbl. 129—131); în Chersonesul Tauric IOSPE, IV 114; în Cilicia, DAWien, 44, 1896, VI p. 119, nr. 186 (cu diferite terminații: *-ón, -as, -eis* etc.); numele poate fi sarmatic și asiatic, sau traco-iranian, existind și la perși (Aeschyl. *Pers.* 308, 969 etc.); un Valerius *Lila* scutarius natione Maurus, DACL, XII, p. 882. Satelitul lui Focas, *Lilius* poate să fi fost totuși un oriental-semit(?). Cf. Dece, *Sprachv.* p. 276. Mai multe exemple citează Robert, *op. cit.*, p. 373—375, care-l consideră traco-bithynic.

⁴⁵ Chr.Pasch. 696—7; Theoph. a. 6099, p. 295 Boor = 455—6 Bonn. TZITTA, var. TZITA P, Chr.; TZITAN em, THTAN x, TZITZAN z, Theoph.; cf. Mural, *Chr.byz.* p. 266. Numele apare în papyri, începutul sc. al VII-lea: un comes Flavius TZ[I]TTA, *Berl.griech.Urk.* II 368, 8 (cf. M. Gelzer, *Studien zur byz. Verwaltung Aegyptens*, 1909, p. 33) și alte exemple la Wessely, *Stud.* III 592, VIII 840, 1111 etc. (cf. Preisigke, *Namenbuch-Papyri*); unii: par a fi fost totuși localnici egipteni (cf. p. 106).

⁴⁶ Revolta evreilor, care la 608ucid pe patriarhul Antiochiei, fu reprimată crunt de Bonus, comes Orientis (Theoph. a. 6101, p. 296 Boor).

execuțiile nu puteau consolida o situație iremediabil compromisă. Imprudenta ruptură cu facțiunea „verzilor”⁴⁷ îi lua lui Focas sprijinul principal și puțina simpatie de care se mai bucura în masele populare. Răsturnarea lui Focas a fost provocată de aristocrația Bizanțului, al cărui principal reprezentant era exarchul Africii Heraclius și din rîndul căreia nu lipsea nici chiar Priscus ginerele împăratului. În fruntea unui corp expediționar, Heraclius se îndreptă către Constantinopolis (oct. 609), avansînd încet printre insulele Mării Egee, de unde stabili legături cu adversarii lui Focas (verzii) din orașele Asiei Mici. Împăratul trimise la Macroteichos (Dardanele) pe fratele său Domentziolus, care după ocuparea portului Abydos de către Heraclius se retrase spre capitală (sept. 610). Numeroșii adversari și nemulțumiți exilați de Focas se grăbiră întru întîmpinarea generalului glorios, căruia nu i se putea opune rezistență. Pătrunzînd cu flota în portul Sofian, Heraclius fu primit de populația capitalei cu bucurie delirantă. La marginea disperării, aruncînd în mare tezaurele și obiectele de preț (Ioh.Nik. 110, p. 552Zot.), Focas se baricadă în palatul imperial, de unde e tîrît afară de patricius Probus și de curator Placidiae Photius, e despuiat de haina împărătească și dus la Heraclius. Întrebat de acesta: „așa ai chivernisit împărăția?”, el riposta arogant: „dar tu ai s-o chivernisești mai bine?”. Înfuriat, Heraclius pune să-i taie mîinile și picioarele, să-l castreze, apoi să-i taie capul, înfigînd chiar el sabia în nefericitul tiran; fură uciși frații lui Focas, între care Domentziolus, și numeroși aderenți (Bonosus, Leontius ș.a.). Cadavrele fură arse în forul *ad Bovem* (Βοῦς, Ioh.Ant. fr. 218f, FHG, V, p. 38; Theoph. a. 6102, p. 298—9Boor = 460—1Bonn; Zon. XIV 14, 38—51; Chr.Pasch. 699—701Bonn; Niceph. *brev.hist.* 11, p. 3—5Boor = PG, 100, p. 880). În asemenea suplicii tartarice era lichidat regimul tiranic al traco-romanului Focas.

4. — Traco-romani după împăratul Focas

Odată cu dispariția ultimului împărat romano-bizantin de neam trac Focas, încetează și informațiile documentare despre elementele trace în imperiul roman greco-oriental: după a. 610 nu se cunoaște vreun antropomim sau o mențiune sigură, evidentă despre personaje de atare obîrșie. Fenomenul se explică pe de o parte prin „deznaționalizarea” completă a traco-moesilor (pierduți, după două-trei generații, în masele de greci și levantini ale capitalei cosmopolite și ale vastului imperiu bizantin), pe de altă parte prin condițiile generale din patria lor balcanică de obîrșie și în raporturile acestor teritorii cu imperiul, mai ales cu Constantinopolis. Cîteva știri dispartate și distanțate (nelipsite de unele echivocuri) par să indice totuși unele urme de elemente trace în cursul veacului al VII-lea și chiar al VIII-lea (?); de menționat cu rezerva cuvenită, mai mult ca un simplu epilog ori ecou al marelui aflux de elemente trace cunoscut de imperiul răsăritean în cursul secolului al VI-lea, cu deosebire sub dinastia iustiniană.

⁴⁷ „Verzii” huiduia pe împărat la spectacole, strigîndu-i în gura mare: „nebu, bețiv!...”, lucru pentru care în zadar erau chinuți și decapitați mulți dintre ei (Theoph. a. 6101, p. 296 Boor).

După supunerea și executarea uzurpatorului Mzez (Mezezius), la a. 669, împăratul Constantinus al IV-lea Pogonatul a pus să fie ucis și un patricius *Iustinianus*, iar pe fiul acestuia *Germanus* (patriarhul ecumenic de mai târziu) a pus să-l castraze, eliminând astfel un eventual pretendent la tron (Leo Gramm. *chr.* p. 159Bonn; Zon. XIV 20, 3—4). După o coniectură destul de verosimilă, bazată pe succesiunea alternativă și simetrică a numelor personale dintr-o generație în alta (*Germanus* — *Iustinianus*) ca în dinastia imperială din secolul al VI-lea, patriciul *Iustinianus* din a. 669 era descendent al lui *Germanus* patricius (ginerelul lui *Tiberius*, p. 147), care era nepotul lui *Germanus* vărul împăratului *Iustinianus* I (p. 100)⁴⁶. Ar fi deci o ramură laterală, perpetuată timp de aproape un veac (fără a fi menționată în documente ca atare) a dinastiei iustiniane.

Nu numai elementele traco-romane din Peninsula Balcanică dispar din viața Bizanțului (prin urmare din oglinda izvoarelor istorice), dar în general lipsesc mențiuni despre antroponime romane (dintre care foarte multe fuseseră purtate în secolul al VI-lea de traco-moesii romanizați); ele devin mereu mai rare, pierind apoi cu desăvârșire în masele de greci și orientali. La sfârșitul veacului al VII-lea este pomenit un *Sabinus* (παράβουλος ὀνόματι Σαβίνος), care la a. 692 a făcut în regiunea Chorasana un adevărat prăpăd în rîndurile arabilor (Theoph. a. 6185, p. 561 Bonn = 366Boor). Era unul din ultimii „romani” pe care îi mai cunosc cu numele cronicele bizantine. După un veac de totală lipsă a unei mențiuni directe despre vreun trac, apare stranie notița despre un *Maurus patricius Bessus*, trimis de împăratul *Iustinianus* al II-lea în a. 710 la Cherson pentru a distruge cetatea (Μαῦρον τὸν πατρικίον, τὸν Βεσσον, Theoph. a. 6203, p. 379Boor scrie Βεσσον, p. 581Bonn însă Βαισον, Βεσον h, Βαισον g, Besum A; menționat și la p. 377 = 578Bonn). Dacă nu este nume „oriental” (*Baisos*?), ar putea fi un indiciu că avem ultima mențiune (arhaizantă, literară?) de un „*Bessus*” trac(?) din Peninsula Balcanică.

★

Diminuarea și dispariția lentă a elementelor traco-romane de pe scena vieții politice și militare, sociale și economice a Bizanțului, mergînd paralel cu grecizarea lor integrală în cursul veacului al VII-lea, corespund în linii mari cu transformările adînci din patria balcanică și dunăreană, cauzate în primul rînd de popoarele migratorii și de așezarea slavilor în aceste teritorii, care au început fracționarea unității etnic-sociale și economice a masei de provinciali autohtoni (majoritatea romanizați) din teritoriul Moesiei și Traciei, ca și a echilibrului politic-cultural romano-bizantin: traco- și moeso-romanii au fost separați de imperiul grecesc și dislocați în bună parte din vechile lor așezări provinciale. Traco-moesii și geții antici (majoritatea de limbă latină-romanică) ce nu s-au putut perpetua în marea comunitate social-etnică și de limbă a romanilor sud-est europeni (românii din zona Carpaților, ca și cei din Balcani) au fost asimilați în masele etnice slave, în primul rînd de poporul bulgăresc de mai târziu, între sîrbi și în albanezi.

⁴⁶ Ernst Stein, *Die Abstammung des ökumenischen Patriarches Germanus I.*, în *Klio*, XVI 1920, p. 207.

5. — Dispariția limbii, transformarea populațiilor trace

Știrile documentare analizate în capitolele precedente au arătat o serie bogată, variată de elemente social-etnice care s-au desprins din comunitatea populară traco-moesică și -getică a Moesiei și Traciei, risipindu-se în imperiul roman și bizantin, unde traco-romanii au parvenit mulți la situații politice și militare, sociale și economice deosebit de importante, dar cu toții s-au pierdut la Roma, Constantinopol și în alte zone ale imperiului, contribuind la dezvoltarea și amplificarea romanității antice până la începutul veacului al VII-lea. La sfârșitul repertoriului se impun câteva observații cu precizări asupra situației și transformărilor intervenite în teritoriile traco-getice în faza trecerii din antichitatea sclavagistă la perioada prefeudală, când dispare vechea limbă tracă prin modificările social-politice și culturale din teritoriul Traciei și Moesiei⁴⁹.

Datorită condițiilor de viață istorică prin care au trecut ținuturile și populațiile traco-getice la sfârșitul epocii antice (pătrunderea influenței culturale-economice și politice grecești și romane, mai ales în urma ocupării unei considerabile porțiuni din vastul teritoriu traco-dac de către romani), populația autohtonă ce vorbea limba indo-europeană tracică a trecut prin transformări culturale, politice și chiar social-etnice profunde, supusă unui larg proces deznaționalizator în general lent și îndelungat, pe alocuri însă (în Dacia carpatică, a. 102/106—271) mai accelerat, violent, avînd ca primă urmare înlocuirea treptată a limbii proprii indigene și adoptarea limbii grecești ori mai ales a celei latine (romanice), în care s-au strecurat câteva elemente lexicale trace. Ultimele mențiuni documentare despre traci erau din sec. VI/VII, cînd în ierarhia politică și militară, în trupa și în administrația romano-bizantine apar — cum s-a văzut — o mare mulțime de „Thracēs (Bessi)”, unii cu antroponime tracice, majoritatea însă cu nume romane (Iustinus, Iustinianus, Iustus, Germanus, Tiberius Constantinus, Constantianus, Domentiolus, Martinus, Marcellus etc.) sau grecești ori iudeo-creștine (Ioan, Petrus ș.a.).

Limba tracă în secolul al VI-lea e.n. Faptul că elementele militare romano-bizantine originare din Tracia, Moesia și Dardania purtau încă în veacul al VI-lea antroponime trace fiind desemnate aproape totdeauna cu ethnicon-ul „Thrax (Bessus)” ar fi un indiciu concret că limba tracă era încă vie în această vreme, vorbită adică de o parte a populației provinciale, cel puțin în unele zone ale Traciei (din teritorii muntoase, văi îndosite), că prin urmare nu era complet înlocuită de latină, limba oficială și totodată populară. Lipsește o probă documentară directă și absolut sigură în acest sens; singurele indicii ar fi niște informații — de altfel nelipsite de echivoc — despre „limba bessică” vorbită de unii călugări în Palestina și în Sinai. Pe malul de răsărit al Iordanului, aproape de Marea Moartă, călugărul Theodosie (mort la 529) a clădit în locul numit „al lui Cutilas”⁵⁰ o mănăstire cu trei biserici: una pentru cei care vorbeau greaca,

⁴⁹ I. I. Russu, *Dispariția limbii și a populațiilor traco-dace*, în SCIV, VIII 1957, p. 255—263; *LimbaTrD*, p. 109—115; ed. a II-a, p. 171—184; *SprThrD*, p. 192—208.

⁵⁰ *Cutilas* a fost considerat nume tracic (Tomaschek, Beșevliev ș.a.); pare însă mai curînd a fi oriental-semit (Κουτιλλας, Κουτις etc.).

„alta în care neamul bessilor înalță rugăciuni celui prea înalt în limba lor națională”, alta pentru cei care vorbeau armeană, iar una pentru nebuni⁵¹. Din mănăstirea bessilor (Σουβίβα τῶν Βεσσῶν, la râul Iordan), aceștia au intervenit sub comanda unui Theodulos în luptele religioase între secte, de partea ortodocșilor din Ierusalim (pe la a. 540)⁵². După o relatare din jurul anului 570, la o mănăstire din muntele Sinai existau trei abați care vorbeau mai multe limbi, între acestea și bessica⁵³. Opiniile erudiților asupra semnificației acestor știri erau divergente: Tomaschek admitea că e vorba în adevăr de „besso-romani” și de limba tracă veche din Peninsula Balcanică, interpretare acceptată de Usener, Holl, Philippide, Beșevliev; alții însă (după Gildemeister) au înțeles altceva prin „limba bessilor”: pentru Nestle, ea nu poate fi tracică, ci „abisiniana”, ori mai curînd limba iberică, iar după Kuhn ar fi „latina vulgară” din Tracia⁵⁴. O cercetare amănunțită în viitor va lămuri eventual accepțiunea lui „Bessus” în informațiile privind limba în secolul al VI-lea și raportul unui asemenea termen cu populația traco-romană din Balcani, contribuind la rezolvarea dificilei probleme a condițiilor și epocii cînd traca a fost înlocuită prin limbile vorbite azi aici.

În legătură cu dispariția limbii traco-geților apare vrednic de reținut faptul de ordin general că din cele trei categorii de materiale lingvistice: a) graiul viu cotidian (vorbit de comunitatea populară), b) numele de persoane (inclusiv etnonime și teonime), c) numele de locuri, mai multă putere de rezistență în timp au cele din urmă, legate de locuri, de teren (localități, ape, munți etc.), transmise și perpetuate de populațiile și orînduirile social-politice succesive; cîtă vreme graiul viu și antroponimele (oameni, zei, triburi etc.) dispar ori se transformă odată cu modificările, eventual emigrarea populației care le-a creat și le întrebuița. În Tracia și Moesia, ca și în Dacia carpatică — întrucît poate fi întrevăzut atare fenomen în izvoarele scrise grecești și romane — dispar pe neobservate graiul popular autohton, ca și toate numele personale atît de numeroase, caracteristice ale traco-dacilor: din acestea nu s-a transmis nimic vreunei populații, totul pierzîndu-se fără urmă, căzînd definitiv în desuetudine și uitare la sfîrșitul veacului al VI-lea.

⁵¹ Der heilige Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos, herausg. v. Hermann Usener, Leipzig, 1890, p. 45 (ἐτέραν ἔνθα κατὰ τὴν οἰκειαν γλώσσαν γένος Βεσσῶν τῶ ὕψιστῳ τὰς εὐχὰς ἀποδίδωσιν). Cf. Vita S. Theodosii Coenobiarchae, IX 37 (PG, 114, p. 505); ActaSS, ian. I 692a.

⁵² *Vitae patrum*, X 157, în PL, 74, p. 199 = Ioh. Moschi, *Pratum spirituale*, 157, în PG, 87, 3, p. 3025.

⁵³ *Itiner. Hierosol.* ed. Gildemeister, cap. 37, 27; ed. Geyer, p. 183 „sunt tres abbates scientes linguas, hoc est latinas et graecas, syriacas et aegyptiacas et bessas”. O „mănăstire a bessilor” exista și în capitala imperiului, la Constantinopol, Mansi, *Conc. coll.* VIII 987; Andreas ἐλέω θεοῦ πρεσβύτερος καὶ ἡγουόμενος μονῆς τῶν Βεσσῶν. Cf. R. Janin, *Échos d'Orient* (Paris), XXXII 1933, p. 431.

⁵⁴ W. Tomaschek, SBW, 99 (1881), p. 499–507, *Thr.* I, p. 77–78; Usener, *loc. cit.*; Eb. Nestle, *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXI 1907, p. 500–501 „ich glaube nicht, dass die Sprache dieses thrakischen Stammes gemeint ist, weiss wenigstens nicht davon, dass etwa eine Kolonie von Mönchen thrakischer Abstammung sich auf dem Sinai niedergelassen hätte. Eher als an *abessynisch*, denke ich an *iberisch*, in welcher Sprache allerlei Handschriften noch heute auf dem Sinai liegen ...”; E. Kuhn, *ibid.* p. 759; K. Holl, *Hermes*, XLIII 1908, p. 245–246; Philippide, *OrR*, I, p. 451–453; V. Beșevliev, *StCl*, III 1961, p. 260–261 (*Die Thraker im ausgehenden Altertum*, p. 251–263).

Înlocuirea antroponimelor. Prin intensul proces de grecizare și mai ales de romanizare a traco-geților, vechile nume etnice trace au fost treptat înlocuite cu nume grecești și romane începând chiar din secolul al V-lea î.e.n., fapt observat de la o generație la alta. Amintim numai câteva exemple: Thucydides istoricul atenian era fiul tracului *Oloros* (Thuc. IV 104, 4), un Hermogenes fiu al lui *Auluzenis*, Menofilos al lui *Auluzelmis*, C. Iulius *Dizalae* filius, Sex(tus) Rufius Achilleus fiu al lui Sex. Rufius *Decibalus* etc.; Iulius Maximus Mucianus este fratele lui C. Iulius *Teres* (p. 26) etc. Adoptînd limba, uneori cetățenia și de regulă sistemul numelor grecești sau romane (acestea din urmă cu praenomen, nomen gentilicium, cognomen, pînă în sec. III/IV), tracii — ca și alți provinciali ai imperiului — păstrează de obicei (mai ales în primele generații) vechiul nume individual (personal) tracic, în loc (funcție) de cognomen; cazurile erau foarte numeroase, ca: M. Ulpius *Bitus*, P. Aelius *Bitus*, T. Aurelius *Bitus*, Ulpius *Aulucentus*, Aurelius *Dizala*, Silvinus *Decibalus*, Valerius *Aulucentius* (p. 58), M. Aurelius *Byzes* (p. 58), Valerius *Rometalca* (p. 59) etc., în inscripții din Roma și din provincii; la fel sclavii și libertii de obîrșie tracă: C. Iulius Iuliaes libertus *Bitus* etc. Antroponimele trace se păstrau, izolat (cum s-a văzut), pînă în secolul al VI-lea, continuitatea lor putînd fi urmărită pînă la începutul secolului al VII-lea (*Belisarius*, *Boraides*, *Buzes*, *Zimarchus*, *Ziper* etc.), fapt de semnificație istorică deosebită, ilustrînd în primul rînd (cum s-a spus) dîrzenia, născăcită, conservatismul populațiilor respective pînă în faza dispariției, a transformării lor la începutul veacului al VII-lea e.n.

Toponomia indigenă a teritoriilor trace a fost preluată aproape integral de ocupanții romani, conservată cu amplificări și adaoase, în mare parte romanizată, menținîndu-se în timpul stăpînirii romano-bizantine a Peninsulei Balcanice. Deosebit de importante și semnificative pentru situația toponimiei (deci în oarecare măsură a limbii vii și a romanității) din zona traco-moeso-getică în veacul al VI-lea apar listele de localități și observațiile din cartea a IV-a din celebra scriere istorico-geografică a lui Procopius „despre construcții” (*Περὶ κτισμάτων*, *De aedificiis*)⁵⁵, cu lucrările de caracter militar și civil, clădirea ori refacerea castrelor (burgurilor) și înfrumusețarea orașelor, a unor localități mai mărunte, spre consolidarea sistemului defensiv și refacerea prestigiului împărăției romano-bizantine⁵⁶. Copioasele tabele de toponime (în întreaga peninsulă: total 654) conțin nume de mai multe categorii (după origine), între care prevalează două mai de seamă: a) i n d i g e n e (trace⁵⁷, puține illyre⁵⁸), b) l a t i n e - romanice (ori de tip romanic, cu elemente latine, grecești, gotice etc.)⁵⁹. Multe dintre ele

⁵⁵ Procopius, ex recensione Guil.Dindorfii, vol. III, p. 264—308 (in CSHB, 1838); ed. Haury, III/2, p. 5—186; cartea a IV-a la p. 102—149. V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis”*, Amsterdam, 1970, 160 p.; recensia în *Cerc. Lg.* XVI 1971, p. 99—107.

⁵⁶ Cf. SCL, XIII 1962, p. 393—400 (= *Revue de Linguistique*, VIII 1963, p. 123—132).

⁵⁷ Toponimele trace și getice din *De aedif.*, relevate de Tomaschek (1894), Mateescu (1923, 1926), Jokl (1926) și de alții, se află consemnate (cu unele erori de amănunt) în repertoriul lui Decew, *Sprachr.*

⁵⁸ Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien, I 1957, 364 p., cu numeroase și grave erori (cf. *Cerc.Lg.* V 1960, p. 166—176); *Ilirii* (1969).

⁵⁹ A. Philippide, *OrR.* VI, p. 427—442; P. Skok, *Zum Balkanlatein*, in *Zeitschrift für romanische Philologie*, XLVI 1927, p. 385—410, XLVIII p. 398—403, L 1930, p. 484—532,

(din toate categoriile deopotrivă) au fost păstrate și cunoscute cu erori, din care au fost îndreptate unele, semnăându-se bogăția și varietatea numelor și elementelor lexicale conținute în ele (tracce, latino-romanice, grecești, germanice etc.); ele oferă însemnate documente ale faptelor și influențelor lingvistice asupra fondului toponimic indigen și a procesului de romanizare, adică a formării limbii latine populare a Traciei și Moesiei în veacul al VI-lea⁶⁰. Toponimia romanică (ori traco-romană) a acestor teritorii s-a menținut intactă pînă la începutul perioadei slave, cînd a fost înlocuită în cea mai mare parte ori a dispărut treptat pe măsura transformării caracterului așezărilor (orașe, sate, castre etc.) epocii romano-bizantine. În urma invaziilor, războaielor cu devastări și incendii aproape continue (în sec. al III-lea e.n., dar mai ales în secolele VI—VII) avea de suferit mai mult continuitatea locuirii în orașele mari și mici, în unele sate și chiar castre și fortificații (majoritatea restaurate și consolidate la mijlocul secolului al VI-lea de Iustinianus I), inclusiv acele numeroase *-basta*, *-bria*, *-dava*, *-dizos*, și *-para* din Tracia și Moesia (analogic și în Dacia abandonată de stăpînirea romană), care au fost treptat părăsite vremelnic ori definitiv de populația traco-romană, căzînd în ruină și uitîndu-li-se numele vechi de origine tracică ori romană, păstrate numai în inscripțiile îngropate în ruine sau de manuscrisele greco-romane. Elementul principal care a adus schimbarea în toponimia teritoriilor traco-getice au fost populațiile slave.

Imigrarea slavilor a influențat configurația etnic-socială și lingvistică a zonei carpato-balcanice; ea a început în secolul al VII-lea, după a. 611 și mai ales la mijlocul veacului⁶¹; căci incursiunile numeroase făcute de cetele „sclavenilor” în cursul secolului al VI-lea prin Moesia, Tracia, Dardania, Dalmatia nu echivalează cu stabilire, cu viață sedentară. Adevărat că, la mijlocul secolului al VI-lea grupe izolate de slavi s-au fixat vremelnic în unele puncte, de ex. în Moesia Inferior, la Adina și Ulmetum (Pantelimon, jud. Constanța), unde istoricul contemporan (Proc. *aedif.* IV 7, 17) îi menționează „aciuți de multă vreme ...; localitatea era cu totul pustie, numai numele i-a rămas”; dar vechiul nume roman al localității Ulmetum (refăcută și întărită de romano-bizantini) e păstrat chiar de slavi, fără a-i da alt nume; schimbarea toponimelor se face mai încet, presupune o așezare, locuire și stăpînire îndelungată a populației care dă noile nume de localități. Acest fapt încă arată că (precum s-a demonstrat demult) teza veche, perimată despre existența unor toponime slave în zona balcanică

I, IV 1934, în special p. 424—494 (pentru *De aedif.*); cf. și nota lui *De l'importance des listes toponomastiques chez Procope pour la latinité balkanique*, în BIAB, IX 1935, p. 161 (grupează toponimele de tip latin-romanice ori cu elemente latine în 11 categorii după alcătuirea, sistemul de compunere și derivare); ceva mai amplificat: RIĖB, III 1937—8, p. 47—58; V. Beșevliev, BIAB, XIX 1955, p. 279—302; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dundrene ale imperiului roman*, București, 1960 (cf. *Cerc.Lg.* VI 1961, p. 209—218). Cf. nota 55.

⁶⁰ Despre teza eronată (Șafaik, Drinov, Duicev etc.) încercînd să identifice în listele toponimice procopiene din sec. al VI-lea citeva nume de dată mai tirzie, atribuindu-le populațiilor slave stabilite începînd din sec. al VII-lea în Moesia și Tracia, v. observațiile critice și demonstrațiile expuse în SCIV, XII 1961, p. 184—186.

⁶¹ R. Roesler, SBW 1873, I, p. 77—126; Ensslin, *Slaveneinsfälle*, în RE, III A (1927), 697—706 (cu bibliografie); St. Romanski, *Slaviani na Dunava*, în *Bălgarski Pregled*, I 1929, p. 80—99; V. N. Zlatarski, *Die Besiedelung der Balkanhalbinsel durch die Slaven*, în RIĖB, II/3—4, 1936, p. 359—378; G. Nandriș, *Slavonic Review*, XVIII 1939; M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Abhandl. Berl. Akad. 12 (1941).

din secolul al VI-lea e lipsită de temeiul adevărului⁶². Admițând ori postulând toponime ale unor grupe etno-lingvistice într-un teritoriu înainte de stabilirea lor aici se comite un anacronism patent, un paradox exprimat de „formula” anticilor „*filius ante patrem*”. În secolul al VII-lea, slavobulgarii au preluat numirile de ape, locuri și localități întâlnite la localnici, păstrându-le pe măsură ce erau menținute aceste așezări, modificându-le aspectul fonetic potrivit caracterului limbii lor. Elementele vechi trace în toponimia medievală și modernă a teritoriului balcanic (unde stăpînirea romano-bizantină a durat ceva mai mult), în Bulgaria, Grecia nord-estică și Turcia europeană, au rămas puține, prevalînd în chip firesc *hidronimiele*; cîteva din cursurile de apă mai mari au nume vechi de factură tragică: *Agrianes* — Ergine, *Almus* — Lom, *Asamus* — Osem, *Athyras* (*Ielerus*) — Iantra, *Ciabrus* — Cibrica, *Margus* — Morava, *Nestos* — Mesta, *Oiscos* — Iskăr, *Pincus* — Pek, *Strymon* — Struma, *Timacus* — Timok, *Tonzos* — Tundja, *Utus* — Vid etc.⁶³. Dintre numele de localități s-au păstrat relativ mult mai puține: cîteva din centrele urbane ale Traciei și Moesiei, unde viața social-economică a durat ceva mai mult într-o legătură de continuitate: *Durostorum* — Dristra (Silistra), *Serdica* — Sredec (Sofia), *Naissus* — Niș, *Pulpudeva* (Philippopolis) — Plovdiv, *Scupi* — Skoplie etc. În cursul secolului al VII-lea, odată cu stabilirea slavilor în fostele provincii romane Dacia, Moesia și Tracia, apărînd noi localități alături de sau pe ruinele vechilor orașe, caste și sate ale epocii romano-bizantine și pătrunzînd elemente slave în vorbirea curentă și în nomenclatorul localităților și locurilor, toponimia acestor teritorii fu înlocuită în oarecare măsură cu cea slavă, la care s-au adăugat și alte elemente.

În fosta Dacia traiană s-au păstrat numai elemente din *hidronimia majoră*: *Aluta* — Olt, *Crisius* — Criș, *Marisius* — Mureș, *Samus* — Someș, *Tibiscus* — Timiș, trecute prin modificări fonetice slave⁶⁴. În amintirea vie a evului mediu n-a rămas decît prea puțin din toponimia daco-romană, așa cum din numeroasele construcții de mare amploare ale Daciei carpatice s-au păstrat numai ruine și materiale dislocate, risipite, îngropate, făcute una cu pămîntul, mereu nivelate și scormonite; cum era și firesc începînd din faza de recesiune și profunde transformări social-economice ale teritoriilor și populațiilor, în urma războaielor și invaziilor, a discontinuității și instabilității politice și culturale. În atare cadru și „conjuncturi”, populația daco-romană (ca și cea din dreapta Dunării de Jos) era nevoită să se deplaseze din vechile-i așezări, abandonînd centrele urbane și rurale; prin încetarea vieții urbane (oppidane) și întreruperea mai timpurie a dependenței față de stăpînirea romano-bizantină s-a rupt continuitatea așezărilor, pierzîndu-se în chip firesc, necesar vechile nume de localități. Dar populația locală romanizată n-a părăsit teritoriul spre a pleca în alte

⁶² Autorii citați în nota 60, urmați (cu multe erori și deformări) de V. Georgiev, *Văprosi na bălgarskata etimologia* (Sofia, 1958), p. 67—88; cf. recenzia din SCIV, XII 1961, p. 182—186.

⁶³ Numele de riuri din Tracia—Moesia: St. Mladenov, *Spissanie bălg. Akad.* X 6, 1915, p. 41—70; XVI 9, 1918, p. 65—104; ZONF, III 1927, p. 138—144; *Godišnik* — Plovdiv, 1925, p. 295—309; *Zeitschr. slav. Philol.* II 1925, p. 506—521, III 1926, p. 184—201; majoritatea etimologiilor nevalabile sau improbabile; cf. *Godišnik* — Plovdiv, 1954, p. 194—198. — Despre *thema* Thrake în sec. VII—XI, cf. J. Irmischer, *Zur Verwaltungsgeschichte Thraikiens in byzantinischer Zeit, in Thracica*, II 1974, p. 163—170.

⁶⁴ E. Petrovici, în *Transilvania* (Sibiu), 73, 1942, p. 865—867; *Dacoromania* (Cluj), X 1943, p. 266; *Cerc.Lg.* II 1957, p. 263.

provincii; ea a evacuat numai orașele și anumite localități cedate noilor ocupanți, din fața cărora se vedea nevoită a se retrage în locurile ferite, în Dacia începînd după evacuarea oficială (sfîrșitul sec. al III-lea), în Moesia și Tracia din sec. VI—VII, cînd stăpînirea romano-bizantină nu mai era capabilă să apere teritoriile în fața presiunii crescînde și a pătrunderilor slave.

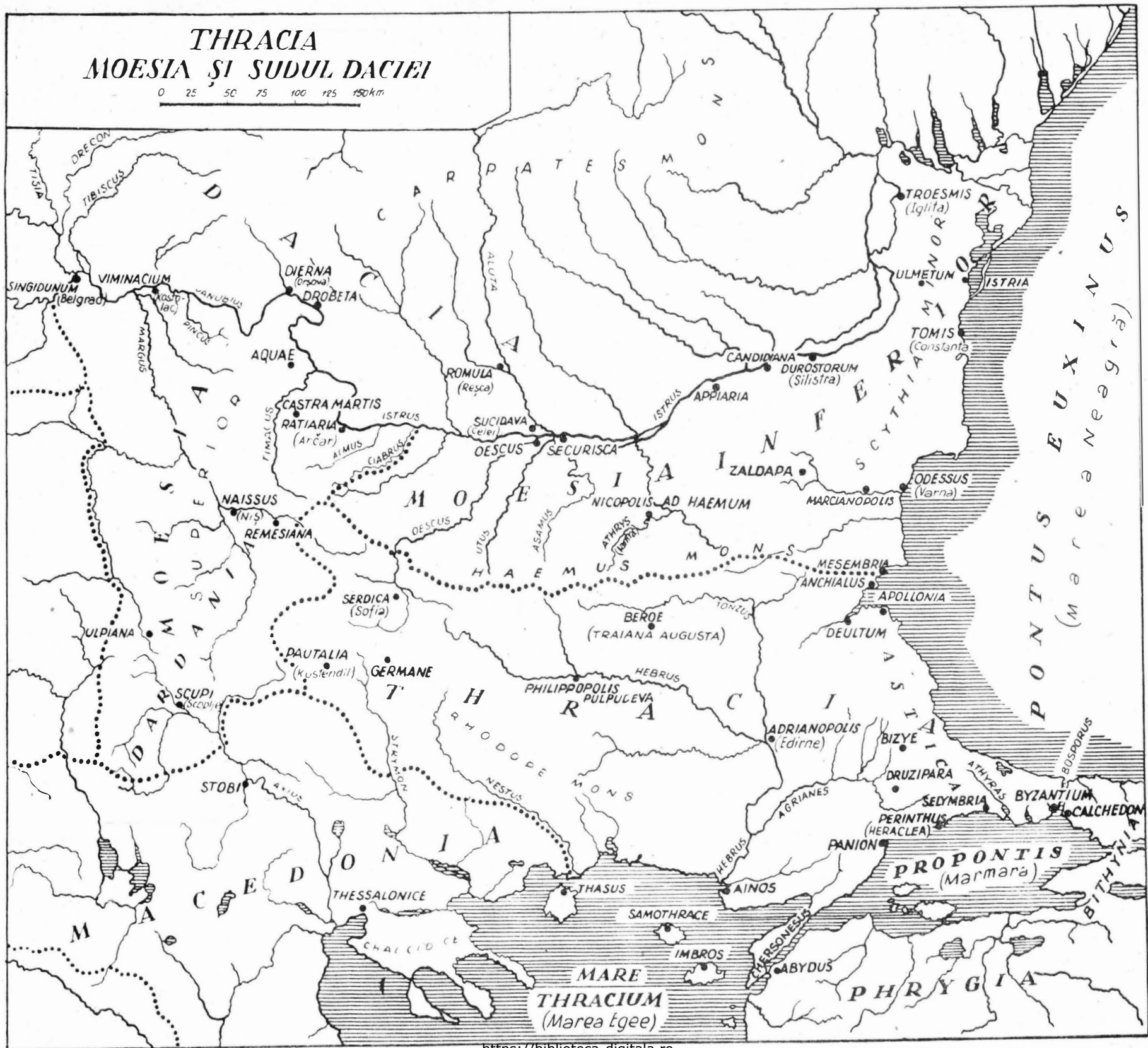
Dacă vechile localități ale epocii traco-romane nu s-au menținut ca atare și li s-au pierdut numele (în cea mai mare parte), în schimb populația indigenă traco- și geto-romană din fostele provincii n-a dispărut odată cu aceste toponime și cu antroponomia ei antică, în condițiile noilor stăpîniri, în care ea nu avea decît un rol politic și cultural modest, mai modest decît puterea ei demografică și ponderea economică ce avusese în perioada veacurilor VII—X. Atare populație romanică (numeroasă desigur la sfîrșitul epocii antice) a trecut prin transformări profunde în diferitele zone ale teritoriului de romanizare; în cea mai mare parte a Traciei și Moesiei, ea a fost asimilată de triburile slave stabilite aici (bulgarii, sîrbii); în rest s-a menținut multă vreme, fără forme proprii superioare de viață politică și organizare militară: erau romanii balcanici din care s-au născut ramurile sudice și vestice ale poporului român și care stau în bună parte la baza etnogenezei albanezilor ⁶⁵.

Prin identificarea lingvistică și valorificarea istorică a elementelor lexicale traco-getice în limba română ca și în albaneză, precum și în toponimia Traciei, Moesiei și Daciei, deci perpetuarea unor elemente culturale și etnice traco-getice în structura popoarelor ce locuiau începînd din perioada prefeudală teritoriile ocupate în vechime de triburile trace, s-a adus dovada evidentă că acestea nu au dispărut fără urme; „disparația” lor era numai în formă, aparentă: în cronici, hrisoave și inscripții lipsesc știri despre traci din cauză că aceștia își schimbaseră formele politice și social-culturale proprii, limba și onomastica prin romanizare. Dar masele populare ale acestui mare popor s-au menținut și există în alte cadre sociale și politice, în bună parte asimilate de noile popoare ce au întemeiat state în fostele provincii balcanice ale imperiului romano-bizantin.

⁶⁵ I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, 269 p.

THRACIA MOESIA ȘI SUDUL DACIEI

0 25 50 75 100 125 150 km

INDICES

(Numeri „arabici“ 9—166 ad paginas remittunt)

I. ETHNICA, GEOGRAPHICA — TOPOGRAPHICA, RES, VOCABULA ANTIQVA

- Abasgi (Lazica) 134
Abydos (Hellespont) 159
Achaia (Graecia) 26, 34
Adina (Moesia Inf.) 164
Adrianopolis (Thrac.) 57, 78, 133, 149, 150,
151
Adriaticum Mare 121
adulescens 27
Aegyptus 59, 63, 79, 106, 114, 115, 131;
anthropon. 27
Africa 114—116, 129, 135, 139, 159 passim
Agrianes (fl. Thrac. Ergine) 165
Ainos (Thrac.) 138
Alani (Aspar) 28, 85
Albanesi (Shkipetari), limbă 102, 160, 166
Albingaunum (Ital.) 145
Alea (fl.) 62
Alemanni 50, 136
Alexandria (Aegypt.) 143
Almus (fl. Moes., Lom) 165
Aluta (fl. Dac., Olt) 165
ambula, v. largiter ambula
Amida 83, 96
Anazarbus (Cilicia) 99, 140
Anchialus (Thrac.) 88, 149
Ancona (Ital.) 120, 134, 135
Anglon (Lazica) 124
Annio (Ital.) 118
Antae 98, 119, 137
anthroponyma 162—163 et passim
Antiochia 87, 122, 140, 158
Appiaria (Moesia) 150
Apulia (Ital.) 153
Aquae, Aquensis (Ad Aquas, Moesia) 38
Aquila 31—33, 58, 62, 83
Arabes 160; Arabia 76
Arabissus (Cappadocia) 148
Arauraca (Armenia) 59
Arelate (Gallia) 61
Argeş (fl. Dac.) 119
Ariminum (Ital.) 120, 125, 132, 135
Armenia, Armeni, 59, 83, 88, 106, 121,
122, 124, 126—128, 130, 132, 134, 135,
145, 148, 162
Artacia (Thrac.) 77
Asamus (fl. Moes., Osem) 94, 165
Asisium (Ital.) 127
Aspetiani (Armen.) 121
Astica (Thrac.) 150
Athenae 70
Athyras (fl.) Thrac. 137; Moes. (Iantira) 165
Attacene 112
Augustodunum (Gall.) 48
Aureliana (Moes.) 39
auxilia (Thrac.) 23
Auximum (Ital.) 120, 121, 127
Avari 139, 142, 145, 149—151, 154, 155,
158
Balears (ins.) 116
Batavi, v. Numerus —
Bederiana (Dardania) 92—95 (*Bederia),
99, 104, 138
bedy (thr. „apă“) 92
Bedyndia (thr.), Bedysiros (thr.) 92, 93
Belisaria, Porta (Roma) 118
Beneventum (Ital.) 126
Beroe (Traiana Augusta, Thrac.) 36, 77,
150
Bessi, Bessus (thr.) 79, 82—84, 121, 131,
160, 161 (lingua), 162
Bithyni (servi) 24, 59; Bithynia 51, 68
Bizye (Thrac.) 60
Bolum (Persarmen.) 111
Bononia (Ital., Bologna) 127
Boraidion, Boraidu (Cpol.) 101
Bovem, Ad — (forum, Cpol.) 159
Bulgari (v. Hunni) 86, 87, 114, 160, 166
Bulla Regia (Africa) 115
Busta Gallorum (Tadinae, Picenum) 135
Bylazora (Veles, Maced.) 101
Byzacena (Africa) 116, 124, 125
Byzantinus (Leontius) 89
Byzantium (Constantinopolis) 24, 75 sqq.,
89 pass.
Caenofrurium (Thrac.) 40
Caesarea (Africa) 116, (Asiae Min.) 140
(Palaest.) 140
Calchedon 68, 77
Callinicum (Sura) 111, 144
Calsum (vicus Thrac.) 77
camon (potus rustic.) 76
Campania (Ital.) 119
Campsa (Ital.) 136
Campus Martis (Roma) 74; C. Neronis
(Roma) 119
Campus Serenus (Thrac.) 56
Candidiana (Moes. Inf.) 47
capitatio (saec. III/IV) 42
Cappadocia 58, 62, 156
Capua (Ital.) 136

- Carpi (thr.) 40–42, 44, 45, 66, 68–69;
   Carpicus 40, 45, 68
 Carthago 56, 57, 115–117, 125; C. Nova
   (Hispan.) 151
 Castramartis (Moes. Sup.) 84
 Catalaunici, Campi (Gallia) 73
 cede (lat.) 103
 Celleriana (saec. VI) 93
 Cemandri (Moes.) 84
 Centumcellae (Civittavecchia) 152
 centuriones (saec. II/III) 27
 Chalce (palat. Cpol.) 99
 Chersonesus Taurica 69, 158, 160; Ch.
   Thracica 138
 Chettus (vicus Thrac.) 137
 Chorasani 160
 Chrysopolis (Bithyn.) 57
 Ciabrus (fl. Moes., Cibrica) 165
 Cibalae (Pann.) 56, 67
 Cilices, Cilicia 114, 122, 140, 144, 158
 Colchida 83, 134, 138
 comitiva (saec. VI/VII, Ital.) 152
 Constantinopolis, v. Byzantium
 Corcyra (Corfu) 134
 Corsica 116, 135
 Cotini (cives, Pann. Inf.) 67
 Creta ins. 58
 Crisius (fl. Dac., Cris) 165
 Crotona (Ital.) 134
 Cumae (Ital.) 136
 cursor (lat.) 103
 Cutriguri (Hunni) 137
- Daci, Dacus (Galerius aug.) 41–42
 Dacia 20, 25, 40, 41, 79, 161–166; Dacia
   Aureliana (Nova) 40, 41, 55, 63, 79;
   Dacia Mediterranea 79, 92, 93, 102, 107,
   142; Dacia Ripensis 38, 41, 46, 52, 71,
   93, Dacicus Maximus 31; (-iscus) 46
 Dadastana (Asia Min.) 67
 Dalmatia 20, 27, 36, 37, 94, 118, 133, 135,
   155, 164; equites Dalmatae 36
 Daphnutium (Asia Min.) 147
 Dara 114, 122, 144, 145
 Dardani 91
 Dardania (Moes. Sup.) 37, 47, 49, 91–93,
   97, 102, 104, 126, 135, 142, 161, 164
 Decimum (Africa) 115
 Dentheletae (Thrac.) 107
 Dertona (Ital.) 120
 dilectus (recrutare) 23
 Diocletianopolis 150
 Domus Placidiae (Cpol.) 139
 Donocus (fl., Lazica) 136
 Drecon (fl., Dac.) 76
 Drepana (Bithyn.) 51
 Durostorum (Siliistra) 59, 60, 71–72
   (Dorostorena civitas), 165
 Dyrhachium (Epidamnus) 82, 84
- Edessa (Asia) 99, 119, 124, 158
 Erpinias (fl., Agrianae) 149
 Etruria (Ital.) 118, 127, 136
- Faesulae (Ital.) 120, 121
 Faventia (Ital.) 126
 flammura (lat.) 103
 Florentia (Ital.) 125
 Franci 118, 121, 135–136, 138, 151
 fratre (vocat. *frater*) 150
 Frigia, v. Phrygia –
- Gallia 48, 50
 Ganzaka (Kanzakon) 151
 Gasophyla (Constantine, Africa) 116
 Genova (Ital.) 126
 Gepaides (Gepidae) 118, 132, 134, 135
 Germane (Germania, Thrac.) 93, 100, 107
 Germani 28, 31, 47, 70, 72, 75, 80, 106,
   130, 131, 135 et passim
 Germe (Thrac.) 100
 Getica terra (Dacia, Getikè chòra) 35;
   geticum cultrum 88
 gladiatori (traci) 23–24
 Gothi (Goți; Visi-, Ostrogoți) 28, 36, 38,
   72, 73, 82–84, 86, 87, 110, 113, 117–118,
   122, 123, 125–128, 130, 132–136, 138,
   163 (topon.)
 Graecia, Graeci 102, 137, 147–148; Graeca
   lingua 102
- Hadrumetum (Africa) 125
 Haemus (Stara Planina, Balcani) 149,
   150
 Hebraei 158
 Helenopolis (Bithyn.) 51
 Hellenogalates (Rusticius) 119
 Hellespontus 57, 59
 Heraclea (Thrac.) 60, 96
 Heruli 111, 113, 114, 117, 120, 123, 128,
   134, 135, 137, 139
 Hierapolis 123
 Hierosolyma (Ierusalim) 90, 162
 Hippias (fl., Lazica) 134
 Hippo Regius (Africa) 115, 131
 Hispania (v. Spania) 151
 Hunni (Hunnobulgari) 73, 75–77, 79,
   82, 84, 86–88, 111, 112, 114, 115, 117,
   119, 126–128, 130, 133, 135, 137, 138
 hydronyma 163–165
 Hydruntum (Otranto, Ital.) 119, 126,
   128, 134
- Iantra (Athrys) 117, 165
 Iberia (Caucasus) 117, 124, 145; (lingua
   iberica?) 162
 Ierosolyma, v. Hieros–
 Illyri 19, 20, 65, 67, 71, 78, 79, 82, 84, 93,
   123, 124, 126, 128 et passim; Illyricum
   20–21, 37, 39, 47, 52, 54, 62, 67, 78,
   79, 83, 84, 87, 93, 123, 124, 126, 127,
   132, 135, 142 et passim; Illyriciani 37,
   93, 111, 141–142
 Ionia 114
 Iordanes (fl.) 161–162
 Isauri, Isauria 81, 82, 110–112, 117–120,
   126, 127, 130, 137, 146

- Istria (penins. Ital.) 135, 155
Italia 24 et passim, 72, 117, 152, 157
Iustiniana Prima 92; I. Secunda 99
Iustinopolis 99
Iuthungi (germ.) 40
- largiter ambula 103
Latina, lingua (imper. Orient.) 101–102, 150, 161
Lazi, Lazica 79, 84, 98, 122, 124, 134, 136, 139
legio
L. I Martia 70
L. II Herculia 58
L. II Parthica 25, 31–32, 36
L. II Traiana 30, 39
L. IV Flavia 30, 36, 58
L. VII Claudia 32, 36, 58, 83
L. XI Claudia 58, 59
L. XIV Gemina 27
Libya 120, 129
Liguria (Ital.) 120
Lombardi 132, 133, 135, 137, 145, 146, 151
Luca (Ital.) 136
Lycaoni 112
Lydia 119
- Macroteichos (Dardanele) 159
Marcelliana (saec. VI) 93
Marcianopolis (Thrac.) 33, 149
Marea Moartă 161
Margus (fl., Morava) 165
Marisius (fl. Dac., Mureş) 165
Maros (Phrygia) 81
Mars Gradivus 32
Martyropolis 112, 151
Massagetae (Hunni) 111
Massylae (Africa) 130
Mattiarum 79
Mauretania 116, 131; v. Mauri
Mauri 116, 117, 123, 124, 129–131, 137, 139, 158
Mediana (Naissus) 52
Mediolan(i)um (Milano) 45, 54, 118, 120
medos (potus rustic.) 76
Melitene 146
Menephesa (Africa) 125
mensor (lat.) 103
Mesopotamia 122, 124
Messana (Messina) 132
Messapi (Ital.) 53
Methone (Graecia) 115
Minturnae (Ital.) 24
Misimiani 137
mixobarbarus 29
Moesia (Moesus) 20, 23, 32, 62, 65, 66, 72, 77, 79, 85–88, 93–94, 97, 102, 114, 117 (Mysia, 125), 126, 139, 154–155, 160–166; Moesia Prima 93 (cf. Mysia)
Mogontiacum (Mainz) 30
monophysitae 87–90, 144
Mons Lactarius 136
Morisari (Scyth.) 108
Morlaci (Valachi) 91
move (lat.) 103
Mursia (Pannon.) 62, 67
Mysia provincia 117, 125; v. Moesia; Mysos 28–29
Naissus (Nis) 47, 50, 51, 63, 65, 70, 71, 92, 93, 142, 165
Narnia (Ital.) 136
Neapolis (Napoli) 118, 119, 125, 126
Nestos (fl., Mesta) 165
Nicomedia (Bithyn.) 45, 53, 57
Nika (seditio) 113
Nisibis 98, 110, 122, 145
Noricum 68
numerarius (contabil) 153
numerus (milit.)
N. Batavorum seniorum 73
N. Hipponensium Regiorum 131
N. Primanorum Iustinianorum 131
N. Felicium Persarmin. 152
N. Tarbisianus 83
Numidia (Africa) 116, 125
Nymphis (fl., Asiae) 151
- Odessus, Odessitana civitas 77
Oenochalacum (Armen.) 121
Oescus (Moes.) 99, (Iskär) 165
Onoguris (Lazica) 136
ordinatus (centurio? relig.?) 70
Orvieto (Ital.) 120
Ostrogothi (v. Gothi) 83, 123, 133–136, 138
Ozobia (Moes. Inf.) 60
- Padus (Po, Ital.) 136
Palaeestina 161
Palatiolum (Palastolon) 94
Pamphylia 60
Panion (Thrac.) 76
Pannoni 18, 57, Pannonia, 21, 30, 32, 65–68
passer (lat.) 100
Peloponnesus 115
Pentapolis 84
Perinthus (Hemaclea) 96
Persae, Persia 62, 66, 81, 82, 98, 110–112, 119, 121–124, 130, 134, 135, 137, 144–146, 151, 155, 158; Persarmini(a) 98, 124, 152; cf. numerus –
Perusia (Ital.) 118, 125, 127
Petra (Lazica) 134
Pharangium (Persarmen.) 111
Phasis (fl. Lazica) 136
Philippi (Maced.) 26
Philippopolis (Plovdiv) 36, 57, 60, 70, 149, 150, 165
Phrixou Limen 101
Phrygia, Phryges 57, 81, 112
Picenum (Ital.) 120
Pinciana, Porta (Roma) 118
Pincus (fl. Moes., Pek) 165
Pisaurum (Ital.) 127

- Pola (Istria) 127
 Portus (Ital.) 118; Sofian (Cpol.) 99, 159
 Prevalitana (provincia) 93
 procerus (lat.) 108
 Prusa (Bithyn.) 63
 Pulpudeva (Plovdiv, Philippopolis, Thrac.) 36, 165

 Quadi (germ.) 69

 Ratiaria (Moes. Sup.) 77, 83
 Ravenna (Ital.) 120, 121, 125–128, 134, 135, 152; Classis R. 152
 Rhegium (Calabria) 118, 132
 Rhodopolis 137
 Rhodos (ins.) 27
 Roma 118–119, 126, 136, 153 et passim
 Romaioi (Romani) 126, 135
 romanizarea 19, 23, 59, 160–166
 Romula (Dacia) 44
 Romulianum (Moesia) 41, 43, 44, 46, 52
 Roxolani (Sarm.) 44
 Ruscia (Rossano) 128
 Rusguniæ (Mauret.) 131

 Sabazios (thr. — phryg.) 99
 Sabiri (Hunni) 88
 Sabulente Canalion (? Thrac.) 149
 saevissima dominatio 32
 Salaria, Porta (Roma) 118
 Saldo- (Thrac.) 85
 Salona (Dalm.) 27, 118, 126, 134
 Samnium (Ital.) 118
 Samus (fl. Daciae, Someş) 165
 Sandilchos (Hunni) 138
 Sappaeus (thr.) 27
 Saraceni 79, 112
 Sardica, v. Serdica
 Sardinia 114–116, 135
 Sarmatae (v. Roxolani) 31, 44, 62, 69, 84
 Sarnus (fl., Ital.) 136
 Satala 111
 Sauromatae (Sarmat-) 84
 Scala Veteres (Cellas Vaturi, Africa) 117
 Sclaveni, v. Slavi; Sclavinia 155, 164
 Scodrihese, regio (Dac.) 100
 scribo (Ital.) 153
 Scupi (Dardan.) 92, 101, 142, 165
 Scythae (Hunni) 81, 86, 111; Scythia (Moes. Inf.) 86, 87, 114; monachi de — 88–89; Scythia provincia 71, 87, 89, 114, 126; Scythia Minor 86; Scythicum ferrum 88
 Sebastopolis (Colchida) 138
 Sebenico (Dalm.) 91
 Securisca (Moes.) 155
 Selymbria (Thrac.) 80, 82
 semibarbarus 29
 Sena Gallica (Ital.) 135
 Sens (Gallia) 63
 Septum (Gibraltar) 116
 ser, serim (arm.) 108
 Serbi 160, 166

 Serdica (Sard-) 41, 43, 45, 46, 55, 60, 61, 63, 93, 106, 133; (Sredec, Sofia) 165
 servi (sclavi) Thrac. 23–25
 Severiani (sectio) 140
 Sicilia 115, 116, 118–120, 128, 132, 152–154
 Side (Pamphyl.) 60
 Sidena (Lycia) 78
 Sinai, mons 161–162
 Singidunum (Belgrad) 65, 66, 92, 149, 154
 Sirmium (Mitrovița) 38, 45, 145, 149
 Slavi (Sclaveni, Sclavini), Antae, 90, 98, 119, 121, 133, 135, 137, 149, 154–155, 158, 160, 164–166
 Sofia, v. Serdica; sancta Sophia (Cpol.) 101
 Sopianae (Pannon.) 68–69
 Spania (Hispania) 151
 Spoletium (Ital.) 118, 120, 125, 127, 136
 sta (lat.) 103
 stabularia (hangîă) 50
 Steiru (Cpol.) 105
 Strymon (fl., Struma) 165
 Suania 143; Suanitae 111
 Sucidava (Dac., Celeiu), pons 61
 Sura (Callinicum) 111, 122
 Syllectum (Selekta) 115
 Syracusa 118
 Syria 76, 122; Syrus (Malchus episc.) 77
 Syrta (Syrta) 131

 tabellarius 69
 Taginum (Tad-, Ital.) 135
 Tarentum (Ital.) 132
 Tauresium (Dardania) 92–93, 95, 96, 99, 100, 103, 104, 133
 Tautlomis (Moes.) vicus 68
 Telephis (Lazica) 136
 Thacia (Africa) 125
 Thebais (Aegypt.) 76
 Thebethen 145
 Theodosiopolis (Armen.) 83
 Thessalonice 57, 94, 133
 Thrace, Thracia 19 et sqq., 111, 127 et pass.; 160–166
 Thraci 19 et passim, 111 et pass.
 thraex (gladiator) 24
 Thuringia (Germania) 84
 Tibiscus (fl. Dac., Timiş) 76, 165
 Tibur (Tivoli) 127, 128
 Tien-schan (Turc.) 144
 Timacus (fl. Moes., Timoc) 165
 Tisia (fl., Tisa, „Tigas”) 76, 155
 Tolosa (Gallia) 60
 Tomis (Constanța) 149, 154, 158
 Tonzos (fl. Thrac., Tundža) 165
 toponymia 163–164
 torna, torna (retorna) fratre 150
 transforma (lat.) 103
 Trapezus (Asia Min.) 110
 Trebellica 30, Triballi 94
 Tricameron (Africa) 115

Tripolis (Africa) 114; Tripolitania 124
Troesmis (Moes. Inf., Iglitza) 58
Trogilos (Maced.) 129
Tsachar (Lazica) 137
Tsiuru (Steiru, Cpol.) 105
Turcae 144
Tzani (Trapezus) 110, 137

Ulmetum (Pantelimon, Moes. Inf.) 164
Ulpiana (Dardania) 93, 135
Urbino (Ital.) 120
Utus (fl. Moes., Vid) 165

Valeria (provinc. Pann.) 47, 69

Vandali 78—81, 114—116, 123, 130
Venetia 125
Verona (Ital.) 138
Vesuvius (Ital.) 136
vexillationes Moesiae Infer. 32
Victoriana (saec. VI) 93
Viglientia (Cpol.) 99
Viminacium (Kostolac) 58, 77, 93, 155
vir egregius 27

Zaldapa (Moes.) 85, 86, 88, 126, 149

xenodochium (spital, Roma) 153

II. NOMINA VIRORVM ET MVLIERVVM

litteris *inclinatis* (*Barbatio*): homines originis (natione) Thraciae;
litteris *spatiatis* (*Aulozanus*): nomina Thracica

„Ababa” (fict.) 29
Ablabius (a. 562) 140
Abros (Saracenus, a. 531) 112
Acacius, Theodora aug. pater 105; procos. 121
Achilleus, Sex. Rufius — 163
M. ACILIVS AVREOLVS „tyrann.”, v. AVREOLVS 35, 37
Adegis, Belisarii protector 120
T. AELIVS ANTONINVS PIVS aug. 26
P. *Aelius Septimius Mucapor* cent. leg. 27
AELIA, [1] Marciana Euphemia 79; [2] Sophia
Aeneas (heros) 129
Aenius, Flavius 71—74, 141
Aigan, Hunn., Belisarii domesticus 111, 114, 116
ALARICUS rex } Goth. 73
Alexander, [1] L. DOMITIVS — ; [2] equitum dux 119
Aluith, Herul. dux 120
ALYPIA 79, 82
Amalafridas, Goth. 135
AMALASVNTHA, Theoderici regis filia 98, 117, 120, 133
Amali, Ostrogoth. 117, 133
Amandinus, domesticus 153
Amantius, [1] praepos. sacri cubiculi 96, 97; [2] armiger Ioh. Troglitae 130; [3] (a. 561) 140
Ammingus, Francus 138
ANASTASIA, [1] 61; [2] Theodora aug. soror 105; [3] Ino, aug. 147—148
ANASTASIVS, [1] FLAVIVS — aug. 82—88, 96—98, 113; [2] Theodora aug. nepos 124
Anatolius, patriarcha Cpol. 80
Andreas, [1] cubicularius (a. 518) 97; [2] praef. urbi Cpol. 140; [3] monachus (saec. VI) 162

Anicii, gens Romana 101, 133; Anicius praef. praet. 62; Anicia Iuliana 133
Ansimuth, centurio, Germ. 149—150
Antalas, Maurus 124, 125
Anthemiolus 79, 82
Anthemius, Procopius —
Antonina, Belisarii uxor, 115, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 138
ANTONINVS PIVS, v. T. AELIVS —
Antonius, v. Claudius —; ANTONIVS GORDIANVS 31
Apellianus, procos. 60
Apollianus, CLAVDIVS — 37
Apollinarius (Ital.) 116
Apsical, dux (Goth.?) 83, (Hunn.) 112
Arabia, Iustini II aug. filia 143
Aratius, Armen. (a. 548) 132, 133, 135
Ardabur (saec. V) 78—80, 85
Ardagastus, Scлавen. 149
Areobindus, Goth., comes Orient. (a. 503) 83, 125
Ariadna, Leonis aug. filia 81—82
Arlarith, Germ., armiger Ioh. Troglitae 130—131
Armentarius (signum Galerii aug.) 44
Arsaces, Persarmen. 130, 132
Artabanes 122, 125, 129, 130, 132, 136
Artasiras, Pers. 119, 127
Artemius, miles (a. 546), 130
Aruth, Herul. dux 135
Arzes, scutar. Belisarii 119
Asbad(os), Gepid. 135—136
Ascan, Hunn. mag. mil. 111, 112, 114
Ascanius (heros) 129
Asclepiodote, martyr 58
Aspar, magister mil. praesentalis 78—80, 85
Attia Valeria 27
ATTILA, Hunn. rex. 71, 73, 76, 77, 86
AVDVIN, Langob. rex 135

- Aulozanus*, legatus leg. XI Claud. 59
Aulucentius, Valerius —, cent. leg. XI Claud. 58, 163
Aulucentus 163
Auluzanus, [1] 27; [2] leg. II Parth. 32; [3] 34; [4] 59
Auluzelmis 163
Auluzenis 163
Aurelianus, L. DOMITIVS —
Aurelius, [1] senator 39; [2] *Aurelius Bethus* cent. leg. 27; [3] *Bitus*; [4] — *Byzes*; [5] M. — VALERIUS CLAUDIVS Gothicus aug. 36–39, 47; [6] M. — VALERIVS CLAUDIVS QVINTILLVS aug. 38; [7] Aurelius Dassius leg. II Parth. 31–32; [8] Aurelius Dasumius leg. II Parth. 31–32; [9] Aurelius Diso; [10] A. *Eplacentus*; [11] A. Gaius 106; [12] A. *Mestrius*; [13] A. *Paiba*; [14] M. A. SEVERVS ALEXANDER aug. 30; [15] A. VALENS 56; [16] A. Varzo leg. II Parth. 32; [17] M. A. Lucianus vet. leg. II Parth. 32; [18] A. *Zyppyr*.
Aurelia Eliodora 59
Aurelia Italla (?) Thracia 72
AVREOLVS, M. ACILIVS — 35
 „Aurgais“ (Aur. Gais) 106
Avitius Tziro, Avitius Z(tro) 105
Azimarchus scribe (a. 596) 153–154; cf. *Zimarch*-
 Babai, Sarmat. 134
Babas, Goth. dux Romanus 134
Babo, Francus 134
Babos, Delmata 134
Babu Tarsa 134
Baduarius, Goth. 108, 114, 138, 143, 146
Baduila (Totila) 126
Bahram, Pers. 151
Baisos (? saec. VII) 160
Balas, Hunn. dux 114
Bannias, Arabs 60
Barbarus apparitor 68
Barbatio, Thrax, Belisarii protector 115, 127, 128
Barbatus, dux 109, 115, 116
Basilinna, Iuliani aug. mater 64
Basiliscus (saec. V) 80, 81, 114
Basilius [1] 110, 111; [2] Cilix 144
Batza, Goth., dux Romanus 119
Beitus 24; cf. *Bitus*
Belisarius (*Bilisarius*, *Beles-*, *Belsuaris*, *Vilisarius*, *Velesarius*, *Vuilisarius*), Flavius — 94, 98, 106–141 passim
Belittas 108
Benilus dux Romanus 84, 86, 89, 109, 134
Bessas, Goth. dux Romanus 84, 110, 112, 117, 119, 121, 125–127, 134, 136
BESSINVS, Thuring. rex 84
Besso, Franc. 84
Bessus, Bessi, v. index I; *Sergius Bessus* 59
Bethus, v. Aurelius —
 „Bigleniza“ (Vigilantia) 99
Bilisarius, v. *Belisarius* 108
Bisdes 95
Bistes 95
Bistocos 95
Bithus 20, 25, 59; cf.
Bitus 32, 163; [1] Aurelius — leg. II Parth. 32; [2] Flavius — tribunus (saec. IV) 69; 163
Bizias (a. 384) 70
Bizkantos (?) 111
Blivila dux Pentapol. (saec. IV) 84
Bonifacius numerarius 153
Bonifatius comes Africae 73
Bonosus comes Orientis 158–159
Bonus [1] Vitaliani nepos 84, 85, 89, 109, 119, 126, 136, 138; [2] mag. milit. Illyrici 139, 145
Boraides 20, 60, 78, 95, 99–101, 122; [1] Germani frater 95, 103, 113; [2] Iustinus —; [3] Belisarii protector 109, 115; [4] Bessus, bucellarius (a. 561) 131; cf. *Buraid*—
Buhas, Hunn., Belisarii protector 119
Buraido miles num. Hippon. 131
Buraidus presbyter 60
Burcentinus miles, proditor 103, 111, 120–121
Burebista 95
Buridas semit., Buridos Arabs 60
Busa [1] scribe, Ital. (a. 595) 149, 152; [2] manganarius Appiaria 150; [3] Busa, fem. Apulia (saec. III a.C.) 153
BVSAN Vulgarorum rex 153
Buzes dux Rom. 84, 86, 89, 109–112, 122–123, 132, 134, 136, 137
Byzes, M. Aurelius —, legatus Cretae 58, 163
Byzus monachus (V saec.) 77
 CABADES Persarum rex 112; dux 135
 CAECILIA PAVLINA aug. 33
 Caestius, v. Flavius Marcellianus
Camasarye 108 (v. *Comosar-*)
Candidianus, Galerii aug. fil. 47
Capitolina martyr 58
Carausius (Britt.) 50
Carosus, miles (a. 546) 130
Carpilio 73; Aetii fil. 73; Fl. Carpilio 73
Castus [1] dux Rom. 149–150; [2] mag. milit. Ital. (a. 593) 153
Catellianus, episc. (V saec.) 77
Celer, mag. offic. (VI saec.) 84
Celerinus, Vitaliani domesticus 98
Chalazar, Hunn., praetor. 128
Chanarangas, Persarmen. 132
Charito [1] Ioviani aug. uxor 68; [2] Tiberi Const. aug. filia 147–148
Chlorus, v. Flavius Valerius Constantius —

- CHOSROES, Persarum rex 121, 123, 143, 158
Claudia 38
Claudius, [1] Antonius 69; [2] M. AVR. VALERIVS — Gothicus aug. 36—38, 47; [3] Illyrius, procos. Achaiae; [4] Cn. — Leonticus, vir cons. 26; [5] *Claudius Terens* 26, 34
Comentiolus scribo, dux 149—151 (Comenciolus), 152, 154—156
 Comito, Theodora aug. soror 105, 110, 122, 143
Comosarye 108
 Conon dux 118—120, 125, 126
 CONSTANS aug. 61, 62
 CONSTANTIA, [1] Flavia Iulia — 61; [2] 61
 Constantianus, comes stabuli 118, 124, 125, 132, 133
 CONSTANTINA [1] aug. 38; [2] Tiberii Const. aug. filia 147, 148, 156, 158
 CONSTANTINVS, [1] Flavius Valerius — aug. I, 11, 47, 51—52, 59 passim; [2] II, 57, 61—62; [3] dux, vir senat. ordin. (a. 502) 83; [4] comes stabuli, dux 109, 112, 117, 119, 120; [5] Lydus 119; [6] IV Pogonatus aug. 160
Constantiolus dux Moesiae 109, 111—114
 CONSTANTIVS, [1] Flavius Valerius — I aug. 47—50; [2] II aug. 61, 73; [3] Gallus 62; [4] III aug., Flavius — 70—71
 Constantius dux 83
 Corippus, Flavius Cresconius — poeta 129—131
 CORNELIVS SYLLA 24
Cotus, villicus 25; *Cotys* 53
 Crescens, miles (a. 546) 130
 Cresconius, v. Corippus
 Creusa 129
Crispus, [1] 38, 47; [2] FLAVIVS IVLIVS — 57, 61
 Cteanus, v. Theodorus [3]
Cuthiuras 86
Cutila 119, 128, 161
Cutiunis 86
Cutinas, Maurus 139
Cutzis, *Cutzes* (*Cuztis*), Vitaliani filius 84, 86, 89, 109—111
Cyprianus, foederatorum dux 109, 114, 125—127
 Cyriacus, [1] subdiaconus (V saec.) 77; [2] patriarcha Cpol. 156
 Cyrillus, Illyricianus dux 87—88, 111—112, 115—116; scriptor 162
 Cyrus, Aegypt., praef. praet. 102
- Daais (?) 53
 Daza (Daza) 52, 53; v. *Daia*
 Dada, [1] villicus 24; [2] martyr 60
 Dadios 53
 Dadis 53
 Dagistheus, Gothus dux Rom. 134—135
- Daia* 44, 52—54, 56; v. *Galerius Valerius Maximinus* —
Daicoses 53
 Daiscos 53
 Darius 53
Daizinis 53
Daizis 53; *Daizo* 53
Dalmatius, v. *Delmatius*
Dalus villicus 25
Dalutius 67
Damianus, Valeriani nepos dux 120
Daos 53 (v. *Daia*)
 Dasa illyr. 53
 Dassianus, illyr. 67
 Dassius, Aurelius — illyr. 31—32, 60
 Dasumius, Aurelius — illyr. 31—32
 Data (?) 53
Datusus, martyr 60
 Daza (Daca?) 53; v. *Daia*
 Deazius, illyr. 67
 DECEBALVS (v. *Diceb-*) rex 34, 163
Delmatius, Flavius — 60
 Demetrius, peditum dux 118
 Deoforon, Italicus 128
 Deontius (Leontius), Anta 137
Diastes villicus 24
Dicebalus (Deceb-) 127
Dida 53
Dines 58; *Dinens*, Valerius —, vir egregius 27
Dinitius, praepositus leg. IV Flav. 58
 Diocles (Diocletianus) 54
 DIOCLETIANVS aug. (M.Aur.Val.) 20, 45—68 pass.
 Diogenianus (Diogenes) 77; [1] 81, 82; [2] mag.milit.Orient. 98
 Dionysius, cons. (a. 429), mag.milit. 75
 Diso, Aurelius — leg. II Parth. 32
Ditas 95
Ditilla 95
Ditizele 95
Ditugentus 95
Ditupaibis 95
Ditybistus, Iustini commilito 81, 93—96, 103
Diza 77; [1] leg. II Parth. 32; [2] 59; [3] centurio 70; [4] episcop. Odessitanus (a. 451) 77
 Dizabulos, v. *Istämi*
Dizala 163
Dizanet 77
Dizapor leg. II Parth. 32
Dizo, *Dixones* 77
Dizonianus (?), subdiaconus 77
Dolea 67
Doles 59 (Doleo), *Dolens* 34
Domentia, Phocae aug. mater 157
Domentiana (Dysmenziana), Phocae aug. filia 157, 158
Domentiolus, [1] Vitaliani nepos 89, 109, 112, 117, 132, 143; [2] senator, mag. milit.Armen. 151, 158; [3] Phocae aug. frater 157—159

- Dominicus, episc. Centumcellae 152
DOMITIVS, [1] L. — **ALEXANDER** aug. 57; [2] L. — **AVRELIANVS** aug. 38—41, 141
 Domnicus, mag. peditum 117
 Domnio, episcop. (V saec.) 77
Dorotheus, mag.milit.Armen. 109, 111, 112, 114, 138
 Dorotis, armiger (a. 546) 130
 Drocton, Langob. 151
 Drokhwulf, germ. 151
 Dructacharius, germ. 151
 Dryantilla, v. Sulpicia
 Ducarius, celt. 108
Dulaxenus Sappaes 27
Dulcidius („Dulcissimus“) Vigilantiae con-iunx 91, 100
- Ebrimuth**, Goth. 118
 Elminzur, Hunn. 137
 Elpidius, patricius 149, 158
 Ennes, Isaur. 117
Epinicios, Phryx, comes rerum privat., praef.praet. 81
Eptaecentus, Aurelius — leg. II Parth. 32
 Eroitis, martyr 58
 Eros, Aureliani aug. notarius 40
 Euans (Euanes) 129
 Eumenius, panegyrc., v. Index III
EVPHEMIA, [1] Aelia Marciana —; [2] Leonis aug. soror 81; [3] Lupicina
 Euphemius, mag.offic. 76
EURICH, Visigoth. rex 82
 Eusebius, comes foederat. 140
Eutropia 61—62
Eutropius 38, 47, 61
- Fagas**, Ioannes [15]
 Fanitheus, Herul. dux 120
 Faras, Herul. 111, 112, 114
 Fastita, miles, Germ. 130
 Fazas, Iber. 126, 128
 Filegagus, Gepaes 134
 Filemuth, Herul. 135—136
 Fiscula, miles, Germ. 130
FLAVIA, [1] — Iulia Constantia; [2] — Iulia Helena; [3] — Maxima Fausta; [4] — Maximiana Theodora
Flavius, nomen gentil. (sive praenomen?), saec. IV—VI 49, 65, 69, 72, 104, 122; [1] — Aetius; [2] **ANASTASIVS** aug.; [3] **Belisarius**; [4] **Bitus** tribunus; [5] **Caelestius** Marcellianus; [6] **FL. CLAVDIVS IVLIANVS** (Apostata) aug.; [7] — Cresconius Corippus, poeta; [8] — **CONSTANTIUS** III; [9] — **Delmatius**; [10] — **Hannibalianus**; [11] — **IOVIANVS** aug.; [12] — **Iulius Crispus**; [13] — **IVSTINIANVS** II aug.; [14] — **Mar(inus?) Iustinus-Boraldes**; [15] — **Marclianus**; [16] — **Maximus**; [17] — **Moco**; [18] — **POPILIVS NEPOTIANVS**; [19] — **Ricimer**; [20] — **Rumitalca**; [21] — episcopus Antioch. 87; [22] — **TIBERIVS CONSTANTINVS** aug.; [23] — **VALERIVS CONSTANTINVS** aug.; [24] — **VALERIVS CONSTANTIVS**; [25] — **VALERIVS SEVERVS** caes.; [26] — **Varronianus**; [27] — **Ziper** tribunus
Florentius, Thrax 109, 111, 112, 114
FOCAS (Phocas) aug. 49, 134, 148, 154—159
 Froila 84
Fronimuth, Germ. dux 130
- Gabinius**, Quad. rex 69
 Galanus, episcop. 77
 Gaius, v. Aurelius [11]
C. GALERIVS VALERIVS MAXIMIANVS aug. 41—47, 52—56, 68; [2] — **VALERIVS MAXIMINVS** Daia caes. 47, 52—54 (cf. *Daia*)
GALLA 62
GALLIENVS, LICINIVS aug. 35, 37
GALLVS, v. **CONSTANTIUS** —
Gaudentius, [1] Aetii pater 71; [2] Aetii filius 73
 Geiseric, Vandal. 78
 Geisirith, Germ. dux 130
GELIMER, Vandal. rex 114—116, 123, 129
 Gentius, Germ., mag.milit. 130
Germanus, [1] Iustini I nepos 95, 98—100, 106, 109, 112, 113, 117, 122, 127, 132—133, 135; [2] — **Postumus** 133; [3] **Dorothei** filius 103, 109, 112, 138; [4] — **Iustinus Boraldes**; [5] **Iustiniani** filius 147—148, 155, 160; [6] miles (a. 546) 130; [7] dux Phoenices 151; [8] (a. 605) 158; [9] patriarcha (VII saec.) 160
 Glaus, Iulius — illyr. 31—32
GLYCERIVS aug. (V saec.) 80
 Godas, Vandal. 114
 Godigisclus, Goth. dux 84
 Godila, Goth. 114 (cf. *Gudila*)
 Gontarith, Goth. 125, 131
 Grata Honoria, v. **Iusta** —
GRATIANNVS aug. 20, 67, 69
 Gregorius, [1] Armen. 130; [2] (a. 562) 139; [3] praef. 153—154; [4] papa Romae 152—154, 157
 Gubazes, Laz. rex 136
Gudila praetorianus 128 (Godila)
 Guduin, Germ. dux (a. 602) 155
GVRGENES, Iber. rex 98
- „Hababa“ (Ababa, nom.fict.) 28, 29
Hannibalianus [1] 60, 61; [2] **Flavius** — 60
HELENA, [1] **FLAVIA IVLIA** — aug. 50—51; [2] **Constantini** aug. filla 61
 Heliodorus 70
 Heraclianus praef. 37; 73
HERACLIVS aug. 151, 156, 159
 Hermanaricus (Goth., Alan.) 86
 Hermogenes, [1] magister offic. 112; [2] 163

- Herodianus**, pedit.dux 110, 118, 121, 126, 127, 136
Herbenus Dulazeni Sappaeus cent.class. Misen. 27
HILDERICUS, Vandal. rex 114—115
Himerius Thrax, dux Byzaceniae 109, 125, 132
Honorata (Ligur.) 145
Honoratus (Ravenna) 152
HONORIVS aug. 71
Hormisda, papa Romae 85
Hypatius, [1] mag.milit. Thraciae 87; [2] dux, Anastasii aug. nepos 83, 84, 87, 88, 113
Iamblichos, philos. 64
Ianuarius 67
ILDIBAD, Ostrogoth. rex 126
Ildiger, Germ. 116, 117, 120, 121
Illerich (Ild-), Germ. (a. 561) 131
Illus, Isaur. [1] 81, 82; [2] 137
Illyrius, v. Claudius —
Innocentius, [1] papa Romae 77; [2] praef. equit. 117
Ino (Anastasia) aug. 147
IOANNES, [1] aug. Occid. 73; [2] Scythia (Hunn.) mag.milit. 82; [3] Thrax(?), mag.milit. (cos. a. 499) 82, 83, 96; [4] Vitaliani nepos 84, 85, 88, 89, 109, 110, 119—121, 125—128, 132, 133, 135, 136; [5] Maxentius (VI saec.) 90; [6] „aug.” (a. 518), episcop. 96; [7] Theodoraе aug. filius 115; [8] — Troglita 109, 112, 115—117, 122, 124, 125, 129—131, 135; [9] Nicetae filius 111; [10] Cappadox, praef.praef. 102, 113, 114; [11] Epidamnius, dux 115; [12] Thrax(?) 115, 120; [13] Belisarii protector 116; [14] Artabanis pater 122; [15] Fagas 123, 133, 135; [16] Sisinioli 125; [17] Stephanides, legatus ad Cutzinam 130; [18] armiger 130; [19] *Mystacon* 131, 148—151; [20] Armen. 134; [21] Hellenogalates 136; [22] Rogathinus, legatus Africae 139; [23] cons. 139; [24] Callinices, Domentioii filius 89, 112, 140, 143—144; [25] mag.milit. Armen. 145; [26] episcop. Sicil. 153; [27] mag.scriniorum 158; [28] spatharius 158
Ioannina, Belisarii filia 124
IOVIANVS, FLAVIVS — aug. 20, 65—67
Iovius (Daia) 54
Isac, [1] Armen. 127; [2] 140
Istämi (Dizabulos, Sizabulos, Silzibulos) Turc. princeps 144
„Istok” (nom.fict.) 90—91
Itala (Itela) 71; Italia 71
Italla, Aurelia — Thracia 71
Ithazis 71
Ithiosthla 71
IVLIANVS, [1] FLAVIVS CLAVDIVS — aug. 60, 64—65; [2] mag.milit. Thraciae (a. 493) 88; [3] praef.urbi Cpol. 140
IVLIVS, [1] — CONSTANTIVS 60—62; [2] C.Iul.Glaus leg. II Parth. 31—32; [3] Iul. C.f. Vol. Maximus Mucianus, vir senat. ordin. 26; 163; [4] — Nepos (V saec.) 80; [5] M. — PHILIPPVS (Arabs) aug. 33; [6] — Valens cent.leg. II Parth. 32; [7] — VERVS MAXIMINVS Thrax aug. 23, 28—33, 42; [8] — VERVS MAXIMVS caes. 30—33; [9] C.Iul. Teres thracarch. 26, 163
Iusta Grata Honorina 71
Iustina, Germani filia 127
IVSTINIANVS, [1] FLAVIVS PETRVS SABBATIVS — aug. 49, 88, 90—142 passim; [2] Germani filius 132—133, 135, 145—148; [3] Mauricii aug. filius 156; [4] patricius (a. 669) 160; [5] II aug. 160
IVSTINVS, [1] I aug. 81, 83, 84, 87, 88, 90—104; [2] *Boraides* (FL. MAR. PETRVS THEODORVS VALENTINVS RVST. BORAIDES GERMANVS IVSTINVS) 95, 99, 122, 132—133, 135—139, 142, 145; [3] mag.milit. 114; [4] mag. milit. 120, 125, 126; [5] FLAVIVS IVSTINVS II aug. 49, 93, 99, 122, 138, 140, 142—147; [6] Mauricii aug. filius 156
Iustus, [1] Germani frater 99, 100, 103, 109, 113, 123, 124; [2] Iustini aug. filius 143
Izedgerd, Pers. 112
Laurentius 153
Lazeres 127
LEON, [1] I Thrax (Bessus) aug. 70, 77, 79—81, 85, 95, 98, 114; [2] II aug. 81, 95—96; [3] Cilix 144
LEONTIA, [1] Leonis aug. filia 81; [2] *Leontis* Focae aug. uxor 156, 157
Leonticus, v. Claudius [4]
Leontius, [1] episcop. 77; [2] Byzantinus 87, 89—90, 141; [3] Zannae filius 119; [4] Deontius 137; [5] cons. 153; [6] (a. 604) 158, 159
Leuderis, Goth. 110, 118
Libelarius, dux 98, 110
Liberius, senator 132
LICINIANVS, [1] VALERIVS LICINIANVS LICINIVS aug. 47, 55—57, 59, 61; [2] iun. aug. 56
LICINIVS, v. GALERIVS
Lila, Valerius —, Maurus 158
Lilianus 158
Lilius (Lillis) 157—158
Lillas, Lileis, Lillon 157
LIVIVS SEVERVS 80
Longinines, Isaur. 82
Longinianus, v. Valerius —
Longinus, Isaur. 82
Lucianus, martyr 51
Lucilianus, mag.milit. 67
Luminosa, Zemarchi uxor 152

- Lupicina (EVPHEMIA), Iustini I aug. uxor 98, 104, 105
 Lutarius (celt.?) 108
- Macedonius**, episcop. Cpol. 87
- Magnentius, Germ. 62, 66
 MAGNVS cos. 31
 MAIORIANVS aug. 80
Maiosara 108
 Malchus, [7] Syrus episcop. 77; [2] miles (a. 546) 130
 Malthanes, Cilix 144
Marcellianus, Flavius Caelestius — dux Valeriae 69
Marcellinus, [1] mag.offic. (IV saec.) 62; [2] (a. 561) 131; [3] *Ziperis* pater 137; [4] comes, historiae scriptor 141—142
Marcellus 119, [1] mag.milit., equit. 63; [2] iunior 63; [3] 70; [4] dux foederatorum 109, 111, 112, 115—117; [5] comes excubitorum 111; [6] Iustiniani aug. nepos 91, 99, 109, 124, 138; [7] dux, custodiis palat. praef. 132; [8] 140
Marcentius dux 49, 103, 109, 119, 125, 130
Marciana, Aelia — Euphemia
Marcianus, [7] dux (III saec.) 36; [2] MARCIANVS aug. 49, 78—82; [3] Flavius — 79, 81; [4] Iustiniani aug. nepos 99, 105, 139, 145; [5] dux sub Belisario 109, 115; [6] tribunus (a. 546) 130
 Marco- (celt.-germ.) 83
 Marianus (Marinus) comes excubitorum 140
 Marinus(?) 122; [1] Syrus, navarcha 88; [2] Apamaeus, pictor 95
 Maris Chalcedonius, episcop. 77
Martinus, [7] dux 109, 112, 114—116, 119, 121—124, 136, 137; [2] dux 148—149
 Marturius, tribunus (a. 546) 130
 MATASVNTA, Ostrogoth. regina 120, 133
 Mauricius, [7] Mundi filius 118; [2] — TIBERIVS CONSTANTINVS aug. 147—157
 Maurus, Bessus(?), patricius (a. 710) 160
 Maxentiolus, Constantini scutarius 120
 MAXENTIVS, [7] aug. 45, 46, 54, 56, 57; [2] Ioannes —; [3] 137
 Maxima, Flavia — Fausta 61
 MAXIMIANA, FLAVIA — THEODORA aug. 50—52, 61
 MAXIMIANVS, [1] — HERCVLIVS aug. 20, 45—61; — GALERIVS aug.
Maximilla, Galerii aug filia 46
Maximinus, [1] v. IVLIVS [7] VERVS Thrax aug.; [2] *Flavius* — praef. annon. 66, 68—69; [3] legatus ad Attilam 75—76; [4] „dux”(?, a. 542) 126; [5] v. Galerius Valerius — Daia
Maximus, [1] IVLIVS VERVS — caes. 30—33; [2] Marcianopol. 33; [3] martyr 5.; [4] martyr 60; [5] Petronius —; [6] — Ephesius philosophus 64; cf. Iulius — Mucianus
- Maxintolus, miles (a. 561) 132
Medisarsa 108
 Medisinissa, Maur. dux 116
 Menophilos 163
 Mermeroos, Pers. 111
 Mestrianus, [7] 57; [2] scribo (Mettr.?) 136
 Mestrius (Aurelius —) leg. II Parth. 32
Mestius martyr 60
 Mezezius (Mžež, a. 669) 160
 Micca (nom.fict.) 28, 29
 Mifficus (Beduin.?) 130
Moca 53
Moco, Flavius — domesticus 77
Mucala 72
Mucapor, [7] P. Aelius Sept. —, [2] Aureliani dux 40—41; [3] in Armen. 59; [4] carnifex 60
Mucatra, [7] Septimius — trib.leg. III Aug. 27; [2] milleg. II Parth. 32; [3] praepos. leg. VII Claud. 58
Mucatralis 59; -us 34; *Mucatraulus* 27, 34
Mucazanus 59
Mucianus, [7] Iulius Maximus —; [2] leg. II Parth. 32; [3] Traianus —; [4] apparitor (a. 368) 68
 Mundilas, Germ., Belisarii protect. 119, 120
 Mundus, Gepaes, mag.milit. 113, 118
Mygdonia 60
Mysianus, Valerius — 59
 Mystacon, v. Ioannes [79]
- Narcissus, Cilix, episc. 77
 NARSES, [7] (Narseus) Persar.rex. 55; [2] Persarmen., dux Romanus 113, 120, 124, 125, 134—136, 138; [3] (a. 603) 158
Nata 68
Natoporus 68
 Natuspardo, scutarius 68
 Nazarius (Nazares) „Illyrius”, Illyrici comes 127, 133
 NEPOTIANVS, v. Flavius — 61, 62
 Nestor, Sclavenus 94
Nicanor, strateg. Rhodos 27
Nicetas (Thrax?) 111
- Octavia Quieta 27
 Odoin, Germ. 134
 Odonachus, Ostrogoth. 100, 134
 Odotheus, Germ. 134
 Odovacar, Germ. 134
 Oilas, Belisarii protect. 119
Oloros, Thucyd. pater 141, 163
 OLYBRIVS aug. 133
 OLYMPIAS (Maced.) 46
 Optelas, Goth., Aetii protect. 74
 Ornus, miles (a. 546) 130
- Paiba**, Aurelius — 32
 Pamphronius legatus 138
Pappus 109, 115, 129
 Pasaros 100
 Passar 100

- Passara*, Germani [1] uxor 97, 100, 132
Passaria 100
Passarinus 100
Passarus 100
Passer 100
Patriciolus, Vitaliani pater 83—86, 89, 110
Patricius, [1] Asparis fil. 80, 81, 85; [2] Phryx, cos. a. 500, 83, 87; [3] illustris 158
Paulus, [1] notarius 63; [2] tribunus 78; [3] notarius Vitaliani 98; [4] dux, Thrax 118—120; [5] armiger (a. 546) 130; [6] Cilix 144; [7] 140
Peranius, Iber. 117, 124
Petronius [1] 60; [2] Maximus consul 73—74
Petrus, [1] Patricius 94; [2] — Iustinianus aug. 104—105; [3] Arzanenus 112, 122, 123; [4] Fl. Mar. Petrus Iustinus Boraides; [5] Thrax 124, 125, 131; [6] Ioh. Trogl. fil. 129; [7] dux, Mauricii aug. frater 154—155; [8] Mauricii aug. fil. 156
Phagas, v. Fagas
Pharesmanes, Colch. dux 83
Philippicus, Mauricii aug. cognatus 151
 PHILIPPVS, M. IVLIVS —, Arabs aug. 55; Philippus episcop. et martyr 60
Phocas, v. Focas
Photius, curator domus Placidiae 159
Placidia 71, 133
Placidus Valentinianus, v. Valentinianus III
Plinthas, Hunn. (Goth.?) 75
Flavius POPILIVS NEPOTIANVS aug. 61
Pompeius patricius, Anastasii aug. nepos(?) 111, 113
 POSTVMVS usurpator 35
Potazis 67
Praesidius, Ravenn. 120
Prays (Aegypt.) 107
Preiecta, Iustiniani aug. neptis 99, 125
Priscus, [1] Panites, Rhetor 75—77; [2] miles (a. 546) 130; [3] dux 149—151, 154, 155; patricius, Focae aug. gener 157—159
PROBVS, aug. 20; Probus patricius 159
Proclianus 110, 111
Procopius, [1] usurpator 68; [2] ANTHEMIVS aug. 79—80; [3] 79, 80; [4] Caesariens. histor. scriptor 115, 119 (cf. index III); [5] praefectus 140
Pudentius 114
Putzintulus, dux (Germ.?) 130
Pyrros (gr.-thr.?) 36

Quieta, v. Octavia —
Quintillianus martyr 60
Quintillus, M. AVREL. CLAVD. aug. 38

Recinaris, Germ. dux 130
Recithangus, Goth. 110, 122
Regalianus „tyrannus“ 34—35
Rema, Goth., dux Rom. 119

Ricimer, Flavius — 80, 82
Roemetalca, ROEMETALCES rex 34; v. *Romet-*, *Rumit-*
Rogathinus, v. Ioannes [22]
Roimus 34
Romaesta 34
Romanus, [1] dux 84; [2] dux 148; [3] scholasticus 158
Roemetalca, Valerius —, dux Aegypti 59, 163; v. *Rumit-*
Romula, Galerii aug. mater 41, 43, 45, 46
 ROMVLVS Augustulus 74
 ROMVLVS 79, 81; v. Valerius [3]
Romus 34
Romylus monachus 77
Rufinus, [1] Thrax, equitum dux 109, 115, 116, 119; [2] Zaunae fil. 119
Rufus (scriptor) 103
Ruimus 34
Rumitalca, [1] tribunus (a. 365) 68; [2] Flavius — 59; cf. *Roemet-*, *Romet-*
Rustici(ana), Tzittani uxor 152
Rusticius, [1] V saec. 76; [2] Hellenogalates 119, 136; [3] Iustinus Boraides —; [4] centurio 149

Sabattaras (Maced.) 99
Sabasianus (-zianus) 99
Sabaxius 99
Sabbatius, Iustiniani aug. pater 92, 99, 102, 104
Sabinianus, Belisarii protector 127
Sabinus, dux (a. 692) 160
Sabyttas (Maced.) 99
Salusis, Germ., mil. 130
Sandilchos, Hunn. 138
 „SAPIENTIA“ (Sophia) aug. 143
Sappaeus, v. Hezbenus —
Saracos, Scythes 108
Saraparai (Thracex?) 108
Sarapis, dux (Aegypt.) 115, 116
Saratos, Scyth. 108
Sarias, Scyth. 108
-sarios (Belisarios) 108
Sarysis (Sibylla, Phryg.) 154
Scirtus, illyr., servus 24
Scolasticus dux 133
Sebastianus, 99; [1] praef. Aegypti 63; [2] dux 110, 111
Secundinus, episc. Sicil. 153
Senator, miles (a. 546) 130
Senecio, bucellarius, Romanus 112
P. SEPTIMIVS SEVERVS aug. 30
Septimius, [1] — *Mucapor* cent. leg. 27; [2] — *Mucatra* tribunus 27
Sergius, [1] — Bessus, [2] — Edessenus 119, 124; [3] 140
Servandus (a. 546) 130
Seutha (Aegypt.) 27
Seuthas 27
Seuthes miles (a. 557) 131
Seuthi (Aegypt.) 27
Severianus, Fl. Valeri Severi fil. 55

- Severus*, [1] Flavius Valerius — caes. 54—55; [2] martyr 60; [3] LIVIVS — 80; [4] Atheniensis 70
Sigizan, Hunn., dux 83
Silvanus (Germ.) 66, 119
Silvester, papa Romae 119
Silvutis, Germ., mil. (a. 546) 130
Simmas (Simuth), Hunn. 111, 112, 114
Simplicia Ursa 59
Sinduit, Germ., dux 130
Sisifrid, Goth., Asisii praef. 127
Sisomarce 83
Sita, Denteletorum rex 107
Sitalces 107
Sitta(s), [1] 107; [2] v. *Tzitta*? [3] decanus Martyropol. 151
Sizabulus, v. *Istāmi*
Smaragdus, exarchus Romae 157
Solomon, dux 114, 116, 124, 131
Solumuth, armiger Ioh. Trogl. 130
Sophia, Aelia — aug. 122, 143, 146, 147
Spartacus 24
Stephanus, [1] miles (a. 546) 130; [2] Caesar. Palest. 140
Stotzas, sedit. dux Afric. 116—118, 125
Sulla (Sylla), Cornelius — 24
SVLPICIA DRYANTILLA, Regaliani uxor 35
Sunicas, Hunn. 111—112
Suntas, *Suntus* 120
Svartvas, Herul. 135
Sylla, Ratiarensis (V saec.) 77
Symmachus, praef. quaestor Afr. 117
Synodios (saec. IV) 70

Tabellius (Ravenn.) 152
TACITVS aug. 41
Tafaran, Maur. 131
Tanala, Germ., miles (a. 546) 130
Tangila, Germ. (a. 561) 131
Tarah, Hunn., miles (a. 546) 130; v. *Tarr*
Tarasicodissa, v. *Zenon* —
Tarasis, Isaur. 130
Tarrach, Hunn. (VI saec.) 88; v. *Tarah*
Tarsa 134
Tarula, [1] servus 24; [2] villicus 24; [3] libertus 24, 25
Tata, praepos. leg. IV Flav. et VII Claud. 58
Tataza 58
Tautiomosis vicus 68
Tautomedes, dux Daciae Rip. 68
Tautomer 68
TEIA, Ostrogoth. rex 136
Terens, Claudius — archon Athen. 26, 34
Terentius, dux 109, 115, 116
Teres, dux, [1] servus 24, 25; [2] C. Iulius — Thracarch. 26, 163; [3] legatus Thraciae 58
Teut., *Tiut.* thr., illyr. 68
Teutumerus, Aur. — 68
Thamarchus 83

Theagenes, episc., martyr 59
Theocritus, comes domest. 96, 97
Theocistus 122
THEODAHAD, Ostrogoth. rex 117
THEODERICVS, (-dor-) Strabo, Goth. 80, 81. — „Magnus” Ostrogoth. rex 83, 84, 96—98, 117, 133, 135, 136
THEODORA, [1] Flavia Maximiana —, [2] aug. 105, 113, 122, 123, 126—128, 132, 133, 138, 139, 143
Theodorus, [1] episc. Thrax 77; [2] Tzirus 95, 105, 145; [3] Cteanus 115; [4] Cappadox 116, 117; [5] Fl. Mar. Petrus Theodorus Valentinus Rust. Boraides Germanus Iustinus; [6] Tzanus 137; [7] praef. praet. 158; saec. VI 162
Theodosius, [1] THEODOSIVS II aug. 77, 78, 102; [2] ex Thracia, Antoninae amasius 115, 120; [3] Mauricii aug. fil. 155—6, 158; [4] subadiuva magistri 158; [5] monachus, dux (VI saec.) 161—162
Theodulos monachus 162
THIAMARCUS rex Getarum 83
Thiumpus, Valerius — praef. leg. II Hercul. 58
Thorimuth (Thur-), Goth., Belisarii protect. 127, 132
Thraecida villicus 24
Thraustila, Goth., Aetii protect. 74
Thucydides, historicus Athen. 141, 163
Thiamarcus 83, v. *Thiam-Tiberius*, [1] Flavius — Constantinus aug. II 49, 140, 145—148; [2] Mauricii aug. fil. 156
Tiboites (*Ziboites*) 153
Timarcus (*Zim-*) excubitor 153
Tiut 68
TOTILA (Baduila), Ostrogoth. rex 126—128, 132—136
Traianus, Belisarii protect. 119
TRAIANVS DECIVS aug. 20
Traianus Mucianus, dux legion., praeses Raetiae 36
Trocundas, Isaur. 82
Troglita 129, v. *Ioannes* [8]
Tsiru 105
Tsita, Valerius — qui et Vitalis 106
Tzazo, Vandal. 115
Tziro, Z(iro) 105
Tzirus, Theodorus [2]
Tzita 106
Tzito 106
Tzitta, [1] Sitta, Iustiniani aug. stipator, dux 98, 103, 106—112, 117, 121, 143, 144; [2] comes Liguriae 145; [3] miles numeri Persarmen. 149, 152; [4] Flavius — comes 158; [5] spatharius 158
Tzitzis 106

Ulfila (Wulfila) 127
Ulifus, Goth. Cypriani protect. 127
Uligagus, Herul. 134

- Ulimuth, Belisarii stipator 110, 127
 Ulior, Germ., tribunus 131
 Ulitan, Germ., tribunus 130
 Ulitheus, Ostrogoth. 125
 Ulpius Crinitus 39, 41
 C. Ulpius Tiberianus 41
 M. VLPIVS TRAIANS aug. 42
 VLPIA SEVERINA aug. 41
 Upravda (nomen fict.) 90—91
 Ursa, v. Simplicia —
 Ursicinus, peditum dux 118
- Vadomarius, Alamann. 68
 VALENS aug. 20, 67, 68
 VALENTINIANVS aug. [1] 20, 67; [2] II 67; [3] 71, 73, 79, 80
 Valentinus, [1] v. Iustinus [2], [2] equitum dux 117, 127; [3] Pann. 69
 Valeriana, Vitaliani soror 84, 85
 Valerianus, foederat. dux 109, 114, 115, 119—122, 124, 128, 134—137
 Valerius 49, 54, [1] Galerius —, [2] FLAVIVS — CONSTANTIVS [23], [3] FLAVIVS — CONSTANTIVS [24], [4] — Romulus, Galerii aug. nepos 46; [5] — LICINIANVS LICINIVS; [6] — Licinianus Licinius iun., [7] — *Thiumpus*; [8] — *Aulucentius*; [9] — *Dinens*, [10] — Lila, [11] — Longinianus, cent. ord. leg. XI Claud. 58, [12] — *Rometalca*, [13] FLAVIVS — SEVERVS 20, 54—55; [14] Valerius Mysianus 59; [15] Valerius Tzita qui et Vitalis 156
 Valeria, Diocletiani filia 47; Attia Valeria 25
 Varronianus, [1] comes domesticorum 65; [2] Flavius — 67
 Varzo, Aurel., illyr. 32
 Velesarius (*Belisar-*) 108
 VERINA, Leonis aug. uxor 80, 81
 VETRANIO 62
Vigilantia, Iustiniani aug. soror 91, 99, 124
 Vilisarius (*Belisar-*) 108
 Visandus, Herul. dux 120
 Vitalianus 83—89, 96—98, 110, 126, 134, 155
- Vitalis, miles (a. 546) 130; Valerius Tzita qui et Vitalis 106
 Vitalius, dux 121, 125—127
 VITTIGES, Ostrogoth. rex 118—123, 125, 133
 Vitulus, signifer (a. 546) 130
 Vitus 59 (*Bitus?*), 140
Vuilisarius (*Belisar-*) 108
- Widin, Goth., Veronae comes 138
 Wulfila, Germ. 127
- Zabergan, Hunn. 137
 Zaidus, Semit., dux Romanus 115
 Zaunas 119
Zelicenthius, [1] legatus Cappad. 58; [2] tribunus leg. II Traianae 59
Zemarchus (*Zim-*), [1] Bessus, bucellarius (a. 561) 131; [2] tribunus 149, 152; cf. *Azim-*, *Zim-*
 Zenon, Tarasicodissa, Isaur. 81—82
Ziamarce 83
 Zibir miles (Numid.) 131
 Ziboites (*Tib-*, Bithyn.) 153
Zimarchus 20, 81, 83, 93—96, 119, [1] Iustini I aug. commilito, dux 81, 83, 93—95, 103; [2] primicerius 83; [3] consul, praef. urbi Constantinop. 139—140; [4] comes, mag. milit. Orientis 140, 143—144
Zinima 59
Ziparus 59
Ziper, [1] Flavius — pr. de numero prim(aje) Marti(a)e 69; [2] Ioh. Trogl. protector 130—131; [3] Flavius — tribunus 131; [4] bucellarius (a. 561) 131; [5] Marcellini fil., Martini ducis protect. 137
 Ziro 105
 Zita, (Roma) 107
 Zitta(s), [1] 106; cf. *Tzitt-*, [2] mag. milit. Ital. (a. 600) 154
 Zizo (*Dizo?*) 59
 Zolbon, Hunn., dux 83
 Zypyr, Aurelius —, leg. II Parth. 32; cf. *Ziper*.

III. HISTORIAE SCRIPTORES AEVI ANTIQVI

- Agathias 126, 139
 „Bogomil” (Theophilus) 91
 Corippus, Flavius Cresconius 129—131
 Cyrillus Scythopolites 89
 Dexippus 33
 Euagrius 78, 86
 Eumenius (panegyrr.) 48
 Eusebius (chron.) 141
 Gregorius (papa Romae) 102, 152
 Herodianus 28—29
 Hieronymus 141
 Himerius (saec. IV) 70
- Innocentius I (papa Rom.) 77
 Ioannes Antiochenus 92, 156
 Ioannes Chrysostomus 77
 Iordanes 28, 84
 Lactantius (saec. IV) 41—47, 49
 Malalas 86
 Manasses 78
 Marcellinus comes 74, 88, 141—142
 Mauricius 103
 Menander (histor.) 139, 144
 Michael Syrus 147
 Orosius 70

Paulus Diaconus 147
 Priscus Rhetor 75—78
 Procopius Caesariensis 93, 97, 99, 100,
 106, 111, 112, 118, 120, 123—124, 163—
 164
 Renatus Frigeridus 72

Rufus (saec. VI—VII), v. Mauricius, 103
 Symmachus 28
 Tacitus (Cornelius) 23
 „Theophilus”, v. „Bogomil”
 Zacharias Rhetor 85, 86, 92

IV. AVCTORES MEDIAE ET RECENTIORIS AETATIS

(cf. Bibliogr. p. 10—17)

Ahrens, K. 110
 Alemanni, N. 84, 99, 100
 Alföldi, A. 28, 41—44, 51
 Altheim, F. 28—29
 Andlov, F. 95
 Andreotti, R. 50, 57

Bang, M. 28
 Barišić, F. 92, 156
 Baronius, C. 91
 Bauer, A. 30, 94
 Baynes, N. 48, 147
 Behrens, W. 48
 Bellezza, A. 28
 Benjamin, C. 51, 100
 Bersanetti, G.M. 80
 Beševliev, V. 19, 22, 58, 68, 77, 85, 100,
 109, 149, 152, 161—164
 Bidez, J. 64
 Bodor, A. 24
 Borries, E. 64
 Brătianu, G. I. 45
 Bryce, J. 91
 Budimir, M. 93
 Bulić, F. 27
 Bury, J. B. 79, 83, 85, 91, 96, 109, 113,
 114, 116, 117, 121, 124, 125, 129, 132,
 135—137, 139, 140

Cagnat, R. 23, 131
 Calderini, A. 31
 Cantemir, D. 35
 Caspar, E. 85, 87, 153
 Christ, W. 76
 Cichorius, C. 25
 Coen, A. 52
 Cohn, H. 153
 Colias, G. 150
 Collart, P. 26, 32
 Comşa, M. 155

Daicovicu, C. 41—43
 Damerau, P. 36—37, 47, 48
 Decev (Detschew), D. 22, 34, 40, 53, 58—
 60, 68, 70, 72, 83, 85, 86, 95, 101,
 106—108, 119, 121, 128, 134, 139, 158,
 163
 Delahaye, H. 60
 Delaurier, E. 99, 147

Dessau, H. 37, 47—48, 122
 Detschew, v. Decev
 Diculescu, C.C. 84, 132, 135, 145
 Diehl, Ch. 91, 105, 126
 Dindorf, L. 34, 139; W. 163
 Dobó, A. 25, 67
 Dobson, B. 36
 Domaszewski, A.v. 31, 36
 Dragomir, S. 91
 Drinov, M. 91, 164
 Dübner, F. 70
 Duicev, I. 164
 Ebel, H. 108
 Ebersolt, J. 78
 Egger, R. 32
 Ehwald, P. 152
 Ensslin, W. 28, 29, 41, 43—45, 62, 64,
 76, 78, 79, 85, 97, 137, 148, 164
 Evans, J.E. 92

Fiebiger, O. 106, 107, 145
 Finlay, G. 91
 Florescu, G. 105, 106
 Fol, A. 25
 Forni, G. 23, 26
 Förstemann, E. 108, 134
 Förster, R. 64
 Frick, C. 46
 Furtwängler, A. 32

Gaertringen, F. Hiller, 27
 Gelzer, H. 79, 86, 91, 96, 158
 Georgiev, V. 165
 Gerland, E. 52, 100
 Gerov, B. 36
 Geyer, F. 162
 Gibbon, E. 90
 Gildemeister, J. 162
 Glodariu, I. 150
 Grecu, V. 77, 91, 94
 Grégoire, H. 41, 45, 51, 53
 Grimm, J. 108
 Groag, E. 26, 34, 38—40
 Groh, K. 100, 142
 Grosse, R. 35, 77, 151, 152
 Gsell, S. 131
 Guldenpenning, A. 70, 78
 Gyóni, M. 150

- Hahn, L. 102, 147
 Hartmann, L. M. 109, 113–115, 117, 123, 125, 126, 132, 135–137, 141, 145, 152–154
 Haury, J. 118, 163
 Henze, W. 35, 36, 38, 48
 Hertlein, F. K. 65
 Hertzberg, G. F. 79, 91, 102, 147
 Hiller, v. Gaertringen
 Hoffmann, G. 110
 Hohl, E. 28–33
 Holder, A. 108
 Holl, K. 162
 Homo, L. 38
 Honigmann, E. 76
 Horedt, K. 139
- Instinsky, H. U. 38
 Irmscher, J. 165
- Jaffé, C. 152–154
 Janin, R. 162
 Jarret, M. G. 25
 Jeftić, M. 92
 Jireček, C. I. 19, 43, 77, 90, 91, 93, 94, 99, 100, 103, 108, 142, 145, 150, 156
 Jokl, N. 94, 163
 Jugie, M. 91
 Jung, J. 44, 91
- Kallenberg, H. 100
 Karolides, P. 104
 Kazarov, G. I. 26, 49, 99, 100
 Keil, B. 25
 Kiepert, H. 92
 Kirchner, J. 26
 Kock, T. 57
 Kornemann, E. 91, 147
 Kotula, T. 57
 Kögel, P. 108
 Kraft, K. 23
 Krahe, H. 94
 Kretschmer, P. 134
 Krueger, P. 59
 Krumbacher, K. 89–91, 94, 147
 Krüger, G. 110
 Kuhn, E. 162
 Kuranc, I. 76
- Labriolle, P. 64
 Lambertz, M. 158
 Lambrechts, P. 26
 Lampe, F. 152, 154
 Lange, K. 28, 32
 Larsov, F. 63
 Leclercq, H. 48, 50, 51, 64, 105, 148, 156
 Liebenam, W. 23
 Littmann, E. 107
 Loofs, F. 85, 87, 89
 Lot, F. 97, 100
 Ludewig, J. P. 90
 Lugli, G. 32
 Lupaş, I. 91
- Maltretus, C. 100
 Mandić, N. 92
 Mansi, D. 77, 87–89, 162
 Marini, A. 152
 Marnavić, J. T. (Morlacus?) 91
 Maspero, J. 84
 Mateescu, G. G. 19, 24–26, 28, 34, 36, 40, 53, 58, 68, 70, 83, 86, 91, 95, 100, 106, 108, 109, 119, 121, 136, 163
 Maurice, J. 48
 Mayer, A. 163
 Mendel, G. 158
 Mihailov, G. 107
 Mihăescu, H. 103, 163
 Miller, K. 85
 Miltner, F. 97
 Mişulin, A. V. 24
 Mladenov, S. 165
 Mócsy, A. 49
 Mommsen, Th. 24, 28, 39, 49, 59, 71–73, 81, 82, 84–88, 92, 101, 133, 151, 156
 Mordmann, J. 76
 Much, R. 84, 108
 Muralt, E. 95, 110, 158
 Mutafciiev, P. 94
 Müllenhoff, K. 108
 Müller, A. 109
 Münzer, F. 24
- Nagl, A. 105, 110, 126
 Nandriş, G. 164
 Năsturel, P.S. 150
 Nestle, E. 162
 Niebuhr, B. G. 33
 Novak, G. 92
- Ostrogorsky, G. 92
- Palanque, J. R. 51
 Pall, F. 91
 Panciera, S. 32
 Papparegopulos, C. 92, 103–104
 Pargoire, J. 101
 Partsch, J. 129
 Patsch, C. 43, 44, 62, 67–69, 94
 Pärvan, V. 85, 86, 119
 Perin, J. 72
 Petrovici, E. 165
 Pflaum, H. G. 57
 Pflugk-Hartung, J. 114
 Philippide, A. 19, 28, 29, 84, 85, 88, 91, 93, 95, 99, 102, 103, 108, 109, 112, 119, 122, 128, 147, 150, 162, 163
 Piganiol, A. 51
 Pippidi, D. M. 103
 Pokorný, J. 93, 94
 Popescu-Spineni, I. 91
 Preisigke, F. 27, 107, 158
- Radoičić, N. 91
 Radonić, J. 88
 Ranke, L. 91
 Reichenkron, G. 103

- Reisch, E. 53
 Ritterling, E. 25, 31, 58, 59
 Robert, L. 158
 Roesler, R. 83, 91, 95, 99, 164
 Romanski, S. 164
 Rosetti, A. 150
 Rossi, G. B. 67, 107
 Roth, K. 79, 91, 95
 Rubin, B. 90
 Russu, I. I. 22, 29, 161, 166
- Salama, P. 57
 Saria, B. 34
 Scala, R. 92, 94, 99, 103
 Schanz, M. 129, 141, 142
 Schiller, H. 28
 Schissel, O. 64
 Schmidt, K. F. W. 108; L. 44, 70, 72,
     85, 89, 97, 106, 107, 118, 134, 145, 151
 Schnabel, P. 38
 Schönfeld, M. 28, 29, 84, 106, 108, 120, 122,
     125, 127, 130, 134, 145, 149, 151, 155
 Schröder, E. 108
 Schulze, W. 153
 Schwarz, E. 85
 Seeck, O. 37, 43, 47–51, 53, 57, 66, 71, 72,
     75
 Sieglin, W. 49
 Sievers, G. R. 79
 Skok, P. 91–93, 163
 Skutsch, F. 129
 Snellmann, W. I. 102
 Solari, A. 65
 Spamer, O. 91
 Sporschill, J. 90
 Staedler, E. 24
 Stählin, F. 51, 76
- Stech, B. 49
 Stein, A. 26, 28, 33–36, 40, 58; E. 49,
     70, 71, 78, 79, 82, 85, 91, 93, 95, 100,
     105, 108, 114, 122, 126, 139, 142–148
 Stückelberg, E. A. 32, 33
 Sundwall, J. 85, 87, 126
 Šafarik, P. J. 91, 164
 Šiadbei, I. 103
 Ştefan, G. 92
 Szádeczky-Kardoss, S. 76
- Tanaşoca, N. Ş. 103
 Thomae (Thomasson), B. 34
 Tomaschek, W. 19, 26, 34, 59, 68, 85, 86,
     91, 92, 95, 99, 100, 106–110, 119, 121,
     134, 161–163
 Tudor, D. 24, 43, 61
- Usener, H. 162
- Vasiliev, A. A. 78, 85, 91, 95, 103, 147, 156
 Vasmer, M. 164
 Velkov, V. 59
 Vogt, J. 51
 Vulić, J. 91, 92; N. 92
 Vulpe, R. 32, 37, 44, 72, 85
- Wagner, W. 23
 Wessely, M. 158
 Wietersheim, E. 28, 108
 Wilkes, J. 27
 Wolff, H. 49
 Wrede, F. 106
 Wuthnow, H. 107
- Zeiller, J. 92
 Zeuss, J. C. 108
 Zlatarski, V. N. 164

Redactor: **NEONILA PEATNIȚCHI**
Tehnoredactor: **MAGDALENA IACOB**

---

*Bun de tipar 12 VII 1976. Tiraj 3450. Hirtie
Tipar înalt ilustrație 80 g/m² Coli de tipar 11,50.
Planșe 1. C.Z. pentru biblioteci mari 9(37:398)
„02:04” 9(495.02:398)„04:06” 9(398)„02:04”. C.Z.
pentru biblioteci mici: 9(37:398)„02:04”
9(495:398)„04:06”.*

Intreprinderea poligrafică Cluj,
Municipiul Cluj-Napoca
Str. Brassai nr. 5—7
Comanda 225/1976
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

IMPERIUM ROMANUM IUSTINIANI I TEMPORE
(a. cca. 550)

Antae *fines provinciarum*
nomina populorum barbarorum extra Imperium Romanum

Lei 19,50

Din cercetarea integrală a surselor disponibile: texte istorice-literare, epigrafice și papyrologice privind pe vechii traci, ca și din faptele de natură lingvistică-onomatologică, a fost restabilită o suită de elemente prosopografice în care se reflectă numărul și rolul remarcabil jucat de traco-romani în cele mai importante evenimente ale istoriei imperiului, cu deosebire în faza de trecere spre perioada prefeudală a lumii greco-romane.

Prin această monografie istorică se aduce o contribuție substanțială atât la cunoașterea structurii sociale-etnice și demografice a imperiului romano-bizantin, cât și la elucidarea procesului de integrare și romanizare a populațiilor Traciei, Moesiei și sudului Daciei antice, de unde au plecat ori au fost duse forțat la Roma, în Italia și în alte zone ale împărăției romane numeroase elemente ale poporului tracice. Evident, acestea erau cele ce s-au romanizat mai curînd și deplin prin adoptarea limbii și a numelor proprii, a felului de viață și mentalității romane; ca atare, erau cei mai consecvenți și zeloși vehiculatori ai romanității în lumea traco-geto-romană.

Lei 19,50

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA